

KORUYUCU ve TOPLUM HEKİMLİĞİ UYGULAMALARI

Editörler:

Prof. Dr. Hilmi Ataseven

Doç. Dr. Ezgi Ağadayı

Dr. Öğr. Üyesi Naim Karagöz

Dr. Öğr. Üyesi Seher Karahan

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 267

26/04/2023 Tarih ve 8 Numaralı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayın Kurulu Kararı ile 03/05/2023 Tarih ve 20 Toplantı Sayılı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yönetim Kurulu Kararına istinaden basımı uygun görülmüştür.

İNCELEME KOMİSYONU:

Prof. Dr. Mustafa Karademir
Prof. Dr. Ahmet Alim
Prof. Dr. Müge Oğuzkaya Artan

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi / SİVAS
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi / SİVAS
Kayseri Erciyes Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO. / KAYSERİ

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Temel Hekimlik Uygulamaları - 5

Koruyucu ve Toplum Hekimliği Uygulamaları

ISBN

978-625-6497-01-6

Editörler

Prof. Dr. Hilmi Ataseven
Doç. Dr. Ezgi Aşadayı
Dr. Öğr. Üyesi Naim Karagöz
Dr. Öğr. Üyesi Seher Karahan

Baskı

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası
(Sertifika No: 40954)

Kapak ve İç Düzen

Abdulkadir Kocatürk

Dağıtım

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Sivas 2023

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1	Acil Yardımların Organizasyonunu Yapabilme <i>Mustafa Burak Karagöz, Naim Karagöz</i>	11
BÖLÜM 2	Aile Planlaması Danışmanlığı Yapabilme <i>Seher Karahan, Cengizhan Mercan</i>	15
BÖLÜM 3	Bağışıklama Danışmanlığı Verebilme <i>Sanem Nemmezi Karaca, İmran Şahin Düz</i>	21
BÖLÜM 4	Bağışıklama Hizmetlerini Yürütebilme <i>Yeltekin Demirel, Hira Yağan</i>	39
BÖLÜM 5	Doğru Emzirme Yöntemlerini Öğretebilme <i>Seher Karahan, Cengizhan Mercan</i>	53
BÖLÜM 6	Geriatrik Değerlendirme Yapabilme <i>Mustafa Asım Gedikli</i>	59
BÖLÜM 7	Kendi Kendine Meme Muayenesi Öğrenme <i>Eren Cemal Mutlu, Sinan Soylu</i>	69
BÖLÜM 8	Kontrasepsiyon Yöntemlerini Doğru Uygulayabilme ve Kullanıcıları İzleyebilme <i>Yeltekin Demirel, Oğuz Mert Demir</i>	75
BÖLÜM 9	Olağan Dışı Durumlar ve Sağlık Hizmetleri <i>Naim Nur</i>	87
BÖLÜM 10	Periyodik Sağlık Muayenesi <i>Sanem Nemmezi Karaca, Melek Bıyıkloğlu</i>	95
BÖLÜM 11	Koruyucu Diş Hekimliği <i>Zeynep Çoban Büyükbayraktar</i>	111
BÖLÜM 12	Toplum Sağlığı Eğitimi İlkeleri <i>Naim Nur</i>	119
BÖLÜM 13	Kronik Hastalıklardan Korunma <i>Ergün Haldun Sümer</i>	127
BÖLÜM 14	Çocukluk Çağı Bağışıklaması <i>Ayça Kömürlüoğlu Tan</i>	137
BÖLÜM 15	Erişkinde Bağışıklama <i>Caner Öksüz, Seyit Ali Büyüktuna</i>	157
BÖLÜM 16	Bebek Sağlığı İzlemi <i>Elif Ünver Korğalı</i>	167
BÖLÜM 17	Periyodik Sağlık Muayenesi <i>Yeltekin Demirel, Nadime Yıldırım Karatepe</i>	185
BÖLÜM 18	Sağlıklı Beslenme <i>İrem Akova</i>	197
BÖLÜM 19	Evlilik Öncesi Sağlık Taramaları <i>Sanem Nemmezi Karaca, Hüseyin Murat Girginer</i>	207

BÖLÜM 20	Gelişimsel Kalça Displazisi Tarama Programı <i>Seyran Kılıç</i>	217
BÖLÜM 21	Görme Tarama Programları <i>Duygu Yalınbaş Yeter</i>	225
BÖLÜM 22	İşitme Tarama Programları <i>Emine Elif Altuntaş, Kasım Durmuş</i>	237
BÖLÜM 23	Yenidoğan Taramaları <i>Fatih Kılıçbay, Hüseyin Taştanoğlu</i>	247

YAZARLAR LİSTESİ

Doç. Dr. İrem AKOVA / ORCID ID: 0000-0002-2672-8863

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Sivas.

Prof. Dr. Emine Elif ALTUNTAŞ / ORCID ID: 0000-0003-4503-3730

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kulak Burun Boğaz Anabilim Dalı, Sivas.

Arş. Gör. Dr. Melek BIYIKLIOĞLU / ORCID ID: 0000-0002-0537-9801

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Sivas.

Doç. Dr. Seyit Ali BÜYÜKTUNA / ORCID ID: 0000-0001-6518-7361

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı, Sivas.

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÇOBAN BÜYÜKBAYRAKTAR / ORCID ID: 0000-0002-4511-5480

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi, Ortodonti Anabilim Dalı, Sivas.

Uzm. Dr. Oğuz Mert DEMİR / ORCID ID: 0000-0002-0051-6870

Sivas Devlet Hastanesi, Aile Hekimliği Kliniği, Sivas.

Prof. Dr. Yeltekin DEMİREL / ORCID ID: 0000-0002-6105-0293

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Sivas.

Doç. Dr. Kasım DURMUŞ / ORCID ID: 0000-0002-0447-1665

Sivas Medicana Hastanesi, Kulak Burun Boğaz Kliniği, Sivas.

Doç. Dr. Mustafa Asım GEDİKLİ / ORCID ID: 0000-0002-3494-7935

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, İç Hastalıkları Anabilim Dalı, Sivas.

Arş. Gör. Dr. Hüseyin Murat GİRGİNER / ORCID ID: 0000-0003-3674-6739

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Sivas.

Mustafa Burak KARAGÖZ / ORCID ID: 0000-0002-6067-9700

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği Doktora Öğrencisi, Sivas.

Dr. Öğr. Üyesi Naim KARAGÖZ / ORCID ID: 0000-0002-6456-1128

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, Sivas.

Dr. Öğr. Üyesi Seher KARAHAN / ORCID ID: 0000-0002-4066-2928

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, Sivas.

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KILIÇBAY / ORCID ID: 0000-0001-9073-0864

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Neonatoloji Bilim Dalı, Sivas.

Doç. Dr. Seyran KILINÇ / ORCID ID: 0000-0003-0144-0916

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ortopedi ve Travmatoloji Anabilim Dalı, Sivas.

Dr. Öğr. Üyesi Ayça KÖMÜRLÜOĞLU TAN / ORCID ID: 0000-0002-9034-4848

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Sivas.

Arş. Gör. Dr. Cengizhan MERCAN / ORCID ID: 0009-0008-0662-0039

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Sivas.

Uzm. Dr. Eren Cemal MUTLU / ORCID ID: 0000-0002-6072-8509

Sivas Numune Hastanesi, Genel Cerrahi Kliniği, Sivas.

Doç. Dr. Sanem NEMMEZİ KARACA / ORCID ID: 0000-0002-4853-8366

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Sivas.

Prof. Dr. Naim NUR / ORCID ID: 0000-0002-7675-9342

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Sivas.

Arş. Gör. Dr. Caner ÖKSÜZ / ORCID ID: 0000-0002-3944-4608

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı, Sivas.

Doç. Dr. Sinan SOYLU / ORCID ID: 0000-0002-3911-3227

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Anabilim Dalı, Sivas.

Prof. Dr. Ergün Haldun SÜMER / ORCID ID: 0000-0001-6690-7658

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Sivas.

Arş. Gör. Dr. İmran ŞAHİNDÜZ / ORCID ID: 0000-0002-3856-8246

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Sivas.

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin TAŞTANOĞLU / ORCID ID: 0000-0002-6034-9998

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Sivas.

Doç. Dr. Elif ÜNVER KORĞALI / ORCID ID: 0000-0003-3070-2073

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Sosyal Pediatri Bilim Dalı, Sivas.

Arş. Gör. Dr. Hira YAĞAN / ORCID ID: 0000-0002-9629-2209

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Sivas.

Doç. Dr. Duygu YALINBAŞ YETER / ORCID ID: 0000-0001-9001-0277

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Göz Hastalıkları Anabilim Dalı, Sivas.

Arş. Gör. Dr. Nadime YILDIRIM KARATEPE / ORCID ID: 0009-0000-8195-1489

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Sivas.

TAKDİM

Sivas Őehri asırlardır Tıp Eğitiminin önemli merkezleri arasındadır. Sultan I. İzzettin Keykavus'un yaptırmıŐ olduğu DarüŐŐifa ile başlayan bu kurumların en son altın halkası Üniversitemizin ilk kurulan fakültelerinden biri olan Tıp Fakültemizdir.

Akredite olarak kalitesini tescilleyen Tıp Fakültemiz diğer fakültelerimiz için de örnek ve lokomotif konumdadır. Yine örnek bir işe imza atarak köklü kurumlara özgü şekilde kendi bilgi kaynaklarını kendi üretme yolunda güzel bir eser ortaya koymuş ve Temel Hekimlik serisinin üçüncü kitabı olan "Koruyucu ve Toplum Hekimliği Uygulamaları" kitabını okuyucu kitlesi ile buluşacak noktaya getirmiştir. Başta Prof. Dr. Hilmi Ataseven olmak üzere kitapta emeği geçen tüm editör ve bölüm yazarlarına teşekkür ediyor, Tıp camiasına hayırlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Alim YILDIZ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Rektörü

ÖNSÖZ

Tıp eğitimi hiçbir zaman bitmeyen zorlu ve uzun bir süreçtir. Tıp Fakülteleri, öğrencilerini ve sonrasında mezunlarını bu zorlu yolculuğa hazırlamak ve onlara bu yolculuk boyunca eşlik edebilmek için yoğun bir eğitim programı sunmaktadırlar. Bu eğitim programı yolculukları esnasında yollarını kaybetmemeleri için bir pusula görevi görmektedir. Bu programın temelini de Çekirdek Eğitim Programı teşkil etmektedir. Tıp Eğitimi akademik bir eğitim olmasının yanında aslında mesleki bir eğitimidir ve Türkiye'de mezun olan hekimlerin temel yetkinlikleri ve yeterlilikleri de yine Çekirdek Eğitim Programı ile belirlenmektedir.

İçeriğini Ulusal Çekirdek Eğitim Programından alan Temel Hekimlik serisinin üçüncü kitabı olan "Koruyucu ve Toplum Hekimliği Uygulamaları" kitabımızın Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin Tıp Eğitimi'ni yansıttığı gibi hem lisans döneminde hem de mezuniyet sonrasında hekimlerimizin yanlarından ayırmayacağı baş ucu bir kaynak olmasını umuyoruz.

Bu vesile ile başta editör ekibi olmak üzere kitabın hazırlanmasında emeği geçen tüm akademisyenlerimize teşekkür ediyor uzun yıllar faydalanılacak ve güncellemeleri ile temel eser haline gelebilecek bir ürün olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Hilmi ATASEVEN

ACIL YARDIMLARIN ORGANİZASYONUNU YAPABİLME

Organizing Emergency Assistance

Mustafa Burak Karagöz, Naim Karagöz

ÖZET

Hekimlik becerilerinde olağan üstü durumlarda acil yardım organizasyonları hakkında bilgi sahibi olmak bu olayların oluştuğu durumlarda uyumu artıran ve hatayı azaltan etkisi vardır. Sağlık personeli afet ve acil durumu yaşayan kişilerin kurtarılması aşamasından itibaren tıbbi destek vermeye başlar, hasta veya yaralının taşınması, sağlık kuruluşuna ulaşması sonrası tedavisi ile acil durum organizasyonu tamamlanır. Bu süreçlerde mevzuata uyumlu ve tıp kuralları çerçevesinde en iyi hizmeti sunmak önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Medikal Yardım

ABSTRACT

Having knowledge about emergency aid organizations in emergency situations has the effect of increasing compliance and reducing errors in cases where these events occur. Health personnel start to provide medical support from the stage of rescuing people who experience disasters and emergencies, and the emergency organization is completed with the transportation of the sick or injured, their treatment after they reach the health institution. In these processes, it is important to provide the best service in compliance with the legislation and within the framework of medical rules.

Keywords: Disaster, Medical Aid

GİRİŞ

Acil yardım organizasyonları yapma ihtiyacı günlük acil servise gelen hastalar için gereken bir yeterlilik olmayıp, genellikle olağan dışı durumlarda ihtiyaç duyduğumuz bir bilgidir. Bu tür acil durumlarda çalıştığımız kuruma gelecek yaralılara ve olayda ölen kişilere gerekli işlemlerin yapılabilmesi için sağlık kuruluşunu hazırlamak gereklidir. Bu konuda yetki idari makamlarda bulunan Başhekim ve Başhekim yardımcılarının görevidir. Fakat bu organizasyonda hekimlerin de bilgili ve donanımlı olmaları eş güdüm sağlar ve acil durum daha rahat atlatılabilir. Acil yardımların organizasyonu üç aşamada olmaktadır. Bu aşamalar olay yerinde kurtarma faaliyetleri esnasında, yaralı ve ölenlerin taşınmasında ve tedavi kurumlarında gelen yaralıların tedavilerinin organizasyonundan oluşmaktadır.

Afetlerde ve Acil Durumlarda Sağlık Hizmetleri Yönetmeliğine göre Afet: “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknolojik veya insan kaynaklı olay” (1) olarak tanımlanmıştır. Buradan anladığımıza göre olay insanları etkilemediği takdirde en azından sağlık hizmetleri açısından afet olarak kabul edilmemektedir. İnsanı etkileyen afetler yaşandığında en önemli görev etkilenen insanları bedensel ve ruhsal olarak sağlıklı hale getirmektir. Bu da başta hekimler olmak üzere sağlık personelinin tamamının görevidir. Yukarda adı geçen yönetmeliğe göre “Afetlerde sağlık hizmetleri: Afetlere ve acil durumlara hazırlıklı olmak, afet ve acil durum oluştuktan sonra hızlı ve doğru müdahale ile ölüm, yaralanma ve sakatlıkların önlenmesi, hasta ve yaralıların tedavisi, ikincil hastalıkların önlenmesi, olağan halk sağlığı hizmetlerine en kısa sürede dönülmesi, bozulan sağlık hizmetleri alt yapısının düzeltilmesi ile ilgili tüm sağlık kurum ve kuruluşlarınca yapılan çalışmalar” (1) olarak tanımlanmıştır. Sağlık personeli bu görevini yerine getirirken tanımda belirtilen her aşamaya hakim olacak şekilde bilgi ve beceri geliştirmelidir. Öncelikle bulunduğu birimin afet ve acil durumlar için hazırlanan planları incelemeli bu plan doğrultusunda kendisi için tanımlanan görevleri öğrenmelidir. Çalıştığı kurumca yapılan hizmet içi eğitimleri önemsemeli ve hazırlık tatbikatlarına özveri ile katılmalıdır.

Afet ve Acil Durumlarda Olay Yerinde Yapılan İşlerin Organizasyonu

Ülkemizde olay yerinde yapılacak kurtarma işlemlerinden sorumlu birim UMKE (Ulusal medikal kurtarma ekipleri) dir. Bu birimde görev alan personel afetlerde ve acil durumlarda görev yapmak üzere gönüllü olarak şahsen yazılı başvuru yapan ve UMKE temel eğitimini başarı ile tamamlayarak, belge almaya hak kazanmış sağlık personelidir. Bu personellerden UMKE timleri oluşturulur. Bu timler içerisinde en az bir hekim ile UMKE temel eğitimi almış beş sağlık personelinin oluştuğu özel donanımlı medikal müdahale ekipleridir. Bu ekipler temel eğitimleri haricinde zaman zaman farklı eğitimler ve tatbikatlarla hazırlıklarını sürdürürler. Ayrıca bu organizasyonun yönetimi için merkezde SAKOM (Bakanlık Sağlık Afet Koordinasyon Merkezi) ve illerde İl SAKOM (İl Sağlık Afet Koordinasyon Merkezi) bulunmaktadır. Ayrıca ambulansların ve ekiplerin yönlendirildiği ve acil çağrılarının cevaplandırıldığı Komuta kontrol merkezleri (KKM) ülke geneline yayılmıştır (1). Bu ekiplerin bir kısmı sabit çalışan bir kısmı ise büyük afetlerde çağrılan ve farklı sağlık birimlerinde çalışan personeldir.

Herhangi bir afet olduğunda olay yerine olayın büyüklüğüne göre yeterli sayıda UMKE timleri görevlendirilir. Gerekirse farklı illerden destek sağlanır. Olay yerine ulaşan UMKE timleri olay yerinde ki diğer birimlerle koordineli olarak çalışır. Çünkü afetin türüne göre olay bölgesinin güvenliğinin alan emniyet görevlileri, yangın varsa söndürme çalışması yapan itfaiye ekipleri, yine yıkım varsa sivil veya askeri kurtarma timleri bulunmaktadır. Bunların koordinasyonunu İçişleri Bakanlığına bağlı AFAD (Afet ve

Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) yetkilileri yapmaktadır. Afet bölgesi medikal kurtarmaya müsait olduğunda UMKE timlerinin geçişine müsaade edilir ve bu timler medikal kurtarma faaliyetlerine başlar. "Medikal kurtarma; Afetlerde ve acil durumlarda, hasta ve yaralılara sağlık personeli tarafından olay yerinde başlatılan ve uygun sağlık tesisi veya ekiplerine teslim edilinceye kadar devam eden acil tıbbi müdahale, (1) olarak tanımlanmaktadır. UMKE timleri bu müdahale esnasında kendi güvenliklerini alma eğitimini de aldıkları için kendi sağlıklarını koruyucu tedbirleri uygulamaktadırlar. Olay yerinde kurtarılan yaralılar ambulanslarla uygun hastanelere ulaştırılır. Eğer afet büyükse gerektiği takdirde Sağlık Bakanlığı tarafından seyyar hastaneler kurulabilir. "Seyyar hastane: Afetlerde ve acil durumlarda, insani yardım faaliyetlerinde, kitlesel organizasyonlarda, toplumsal olaylarda alınan sağlık tedbirleri ile her türlü nüfus hareketlerinde sağlık hizmeti verilmesi amacıyla hizmetin türüne göre, sağlık otoritesi tarafından bölgeye yönlendirilen, gerektiğinde yeri kolaylıkla değiştirilebilen her türlü araç gereç ve donanımı (şişme tip çadır, konstrüksiyonlu tip çadır ve konteyner tip seyyar hastaneler ile tarama, tanı ve tedavi üniteleri, mobil komuta araçları, gemi hastane, dekontaminasyon üniteleri ve benzeri) kapsayan sağlık ünitesi, (1) olarak tanımlanmaktadır. Yaralıları tedavi görecekları birime ulaştıklarında olay yeri işlemleri tamamlanmış olmaktadır.

Afet ve Acil Durumlarda Hastanelerde Yapılan İşlerin Organizasyonu

Afetler olduğunda öncelikle afetten etkilenmeyen ve olay bölgesine en yakın hastaneler olayın büyüklüğüne göre hazırlıklarını yapması gereklidir. Eğer olaydan etkilenen yaralı sayısı kendi kapasitesinin altında rutin hizmetlerin devamında bir sakınca olmayacak seviyede ise müdahale ekipleri ve ameliyathane gibi mekânlar hazırlanır ve yaralıların gelmesi beklenir. Eğer bir deprem gibi binlerce kişinin etkilendiği ve yüzlerce yaralının olduğu durumlarda SAKOM veya İLSAKOM tarafından bölgede bulunan farklı hastanelerde alarma geçirilerek hazırlık yapmaları istenir. Hastanelerin bu durum için acil durum planları vardır. Bu plan Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliğinin 19. maddesi hükümlerini de karşılayacak şekilde hazırlanması zorunludur. Afet olduğunda hastanelerde bu plan uygulamaya konulur. Öncelikle gelen hasta ve yaralıların triajının yapılacağı alanlar oluşturulur. "Triaj: Çok sayıda hasta ve yaralının bulunduğu durumlarda, öncelikli tedavi ve nakli gerekenlerin tespiti amacıyla olay yerinde veya bunların ulaştırıldığı her sağlık kuruluşunda yapılan hızlı seçme ve kodlama işlemidir" (1). Bu alanlar öncelikle giriş katında olur, ihtiyaç varsa ve mevsim müsaitse bahçeye kurulacak çadırlarda kullanılabilir. Hasta ve yaralıları burada yapılan ayırımdan sonra tedavi olacakları alanlara gönderilir. Ayrıca hastanede gelecek yaralı ve hasta sayısı çoksa ve yatak kapasitesi artırılmak isteniyorsa, hastanede bulunan hastaların tıbben uygun olanlarının taburcu işlemi yapılır, buna boşaltma adı verilir. İhtiyaç devam ediyorsa hasta odalarına ek yatak konur. İhtiyaç varsa koridorlara da ek yatak konur bu işlemede genişletme adı verilir. Hastanenin ilaç ve tıbbi malzeme stokları ar-

tırılır. Acil müdahale çantaları hazır halde tutulur. İhtiyaç duyulacak cihaz ve ekipmanlar sorunsuz şekilde hazır olmalıdır. Hastanede emirler tek elden verilir, bu kişi başhekim veya görevlendireceği kişidir. Bütün personel önceden hazırlanan plan çerçevesinde görev yerlerinde hazır bulunur. Tüm personel ihtiyaç ortadan kalkmadıkça mesai bitse bile görev yerlerinden ayrılamazlar, bu nedenle afet uzun etkili ve günlerce sürecek bir iş yükü oluşturacaksa hastanede personelin dinleneceği mekânlar da hazır edilmelidir (2).

SONUÇ

Hekimlik büyük özveri ile insanlara yardım eden bir meslektir. Bu özveri afetler gibi yoğun hasta ve yaralı müracaatı olan durumlarda zirve yapacaktır. Bu yoğunluğun tıbbi hataya yol açmaması için her türlü hazırlığın yapılması ve yapılan planların tatbikatlarla pratiğe aktarılması önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Afetlerde ve Acil Durumlarda Sağlık Hizmetleri Yönetmeliği (2021), T.C. Resmi Gazete, sayı: 25.5.2021, No: 31491
2. Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği, (1983), T.C. Resmi Gazete, sayı: 13.1.1983, No: 17927 Mük.

AİLE PLANLAMASI DANIŞMANLIĞI YAPABİLME

Family Planning Consultancy

Seher Karahan, Cengizhan Mercan

ÖZET

Aile planlaması fetal ve maternal morbidite ve mortalite oranlarının azalmasını sağlar. Aile planlaması danışmanlığı yapılması kişilerin kendilerine özel ideal kontraseptif yöntemi seçiminde ve izleminde son derece önemlidir. Özellikle kişilerin kolay ulaşabildiği birinci basamak hekimlerinin aile planlaması konusunda danışmanlık yapabilmesi gereklidir. Bu bölümde aile planlaması danışmanlık çeşitleri, aşamaları ve kontraseptif yöntemlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile planlaması, Danışmanlık, Kontraseptif yöntem

ABSTRACT

Family planning reduces fetal and maternal morbidity and mortality rates. Family planning counseling is extremely important in choosing and monitoring the ideal contraceptive method for individuals. Particularly, primary care physicians, whom people can reach easily, should be able to provide counseling on family planning. In this section, family planning counseling types, stages and contraceptive methods are mentioned.

Keywords: Family planning, Counseling, Contraceptive method

GİRİŞ

Aile planlaması, ailelerin istedikleri sayıda ve zamanda, ideal aralıklarla, bakabilecekleri sayıda çocuk sahibi olmaları demektir. Doğurganlığın planlanması fetal ve maternal morbidite ve mortalite oranlarının azalmasını sağlar ve istenmeyen gebelikleri önler (1).

Aile planlaması danışmanlığı bilinçli yöntem seçimini, doğru, düzenli ve uzun süreli kontraseptif kullanımını sağladığı ve böylece yöntemi bırakmak amacıyla yapılan klinik ziyaretleri azalttığı için de önemlidir (2).

Aile planlaması danışmanlığının amacı bireylere ya da çiftlere: kontraseptif yöntemin ihtiyaç olup olmadığına karar vermelerinde, bilinçli olarak kontraseptif yöntemi seçmelerinde, seçtikleri yöntemi öğrenmelerinde ve doğru kullanmaları konusunda yardımcı olmaktır. Bu danışma hizmetini sunarken başvuran kişiyle birlikte mümkünse eşi de yanında olmalıdır.

Aile planlaması kişilerin yaşantılarında çok özel bir yere sahip olduğundan kişiler danışman ile konuşurken sıkılabilir, çekinebilir, korkabilir veya endişelenebilirler. Bu duygular aile planlaması uygulama kararlarını negatif yönde etkileyebilir.

AİLE PLANLAMASI DANIŞMANLIK ÇEŞİTLERİ

Aile planlaması danışmanlığı; Genel danışmanlık, yöntemle özel danışmanlık ve izlem danışmanlığı olarak sınıflandırılabilir.

Genel danışmanlık: Kontraseptif yöntem kullanmak için başvuran kişiye yöntem seçmeden önce sunulan hizmettir. Tüm yöntemlerle ilgili bilgiler verilir.

Yöntemle özel danışmanlık: Kişilerin seçtikleri yöntemle özel detaylı bilgilendirme yapılır. İzlem tarihi verilir.

İzlem danışmanlığı: İlk izlem tarihi kontraseptif yöntemle göre değişir. Oral kontraseptifler kullananlar 2-4 hafta sonra, RİA' lar 1 ay sonra, Enjekte edilen kontraseptifler 1 veya 3 ay (tipine bağlı) sonra, İmplant kullananlar 1hafta sonra izleme çağırılmalıdır.

Daha sonraki izlemler, kısmen kullanılan yöntemle ve verilen malzeme miktarına (örneğin kaç kutu hap veya kondom verildiğine) bağlıdır. Her kadın, yılda en az bir kez genel muayeneden geçmelidir. Bütün kadınlara, yılda en az bir kez pelvik muayene yapılması önerilir; RİA kullananlara mutlaka yapılmalıdır (2).

Aile Planlama Danışmanlığın Aşamaları

"KAYNAK" yaklaşımı danışmanlık, tüm aile planlaması hizmetlerindeki ortak yaklaşımdır.

Danışmanlık süreci KAYNAK sözcüğü ile kısaltılan aşağıdaki basamaklardan oluşur.

Karşılıyarak selamlayın: Hizmet almaya gelenleri kibarca karşılayın. Öncelikle kendinizi tanıtip, nasıl yardımcı olabileceğinizi sorun. Konuşmayı mahremiyete uygun bir yerde yapın. Gizlilik konusunda hastaya güven verin.

Alaka göstererek soru sorun: Kişiye önce yaşını, gebelik sayısını, doğum ve yaşayan çocuk sayısını sorun. Önceden ve şu an kullandığı kontraseptif yöntemini sorun. Aile planlaması konusundaki beklentilerini, isteklerini, endişe ve kaygılarını paylaşmaya teşvik edin.

Yöntemler konusunda bilgi verin: Tüm yöntemlerin yararları ve yan etkileri ve nasıl ulaşabilecekleri hakkında bilgilendirin.

Ne tür yöntem seçeceğine yardımcı olun: Kişinin ihtiyaçları ve tercihlerine uyacak bir yöntem seçmesine yardım edin ve yöntemin güvenilirliğiyle ilgili bilgi verin.

Açıklayıcı bilgiler verin: Seçtiği yöntemi mümkünse hemen verin, yoksa nereden ve ne zaman temin edeceğini anlatın. Yöntemi nasıl kullanacağını ve yan etkilerini açıklayarak gerekli yazılı materyali varsa elinizde verin. İhtiyaç halinde veya herhangi bir sorunu olduğunda rahatça gelebileceğini açıklayın. Acilen tıbbi bakım gerektiren durumları hatırlatın. Kontrole ne zaman geleceğini bildirin.

Kontrolle (izleme) çağırın: İzlem için geldiğinde yöntemi kullanıp kullanmadığını ve sorun yaşayıp yaşamadığını sorun. Hafif yan etkilerle ilgili önerilerde bulunun. Ciddi yan etkiler de ise tedavi için sevk edin. Kullanıcı yöntemi değiştirmek ya da bırakmak istiyorsa kendisine yardımcı olun (3,4).

KONTRASEPTİF YÖNTEMLER

Fertil çağındaki kadınlar kontrasepsiyon yöntemi kullanmaz ise ilk bir yıl içerisinde %90 gebe kalırlar. Bu nedenle kadınlar reproduktif çağda mutlaka bir kontraseptif yöntem seçmek zorundadır. Tüm gebeliklerin 1/3'ü istem dışıdır. Aslında istenmeyen gebeliklerin yarısı cinsel aktivite sırasında bir kontrasepsiyon yöntemi kullanan kadınlardan oluşur. Tablo 1'de kontraseptif yöntemler yer almaktadır.

İdeal Kontraseptif: Güvenli, etkili, etkisi geri döndürülebilir, kullanımı kolay, morbiditesi düşük ve yan etki profili düşük ve ucuz olmalıdır (5).

Tablo 1. Kontraseptif Yöntemler

Hormonal Kontraseptifler
1. Kombine oral kontraseptifler
2. Sadece progesteron içeren haplar
3. Transdermal Yamalar
4. Transvajinal kontraseptifler
5. Enjeksiyonlar
6. İmplantlar
Rahim içi araçlar
Bariyer Yöntemler
Cerrahi sterilizasyon
Doğal aile planlaması

Hormonal Kontraseptifler

1. Kombine Oral Kontraseptifler (KOK)

Komponentleri östrojen ve progesterondan oluşur. Hemen hemen tüm preparatların östrojen komponenti etinil estradioldür. Progesteron ise testosteron ve progesteron türevi olmak üzere iyi ayrı komponentte olur.

Etki mekanizması

Kontrasepsiyon talebi olan sağlıklı her kadın KOK' ları menarştan menapoza kadar kullanabilir. Cinsel yolla bulaşan hastalıklara karşı korumaz. Fertilité bırakıldıktan sonra hemen veya %83 6 ay içinde fertilité döner.

Yararları

Kolorektal kanser, benign over tümör ve kistlerinde, endometriyum ve over kanserleri, hirsutismus ve aknede, pelvik ağrıya sebep olan endometrioziste, premenstruel sendrom, klimakterik semptomlarda, menstrüel migrende belirgin azalma yapar (5).

KOK kullanım için kontrendikasyonlar

- Sigara içilmesi ve 35 yaş üstü olmak
- Sistolik >160 mmHg veya diyastolik \geq 100 mmHg olan hipertansiyon
- Komplike valvüler kalp hastalığı (pulmoner hipertansiyon, atriyal fibrilasyon, subakut bakteriyel endokardit öyküsü)
- Pulmoner emboli (PE) ve venöz tromboembolizm (VTE) öyküsü
- Auralı migren h(yaşa bakılmaksızın)
- İskemik kalp hastalığı
- 20 yıldan uzun süre var olan diyabet veya vaskulopati veya nöropati (retinopati/nefropati/nöropati) ile seyreden diyabet
- Serebrovasküler olay öyküsü
- Ağır Siroz
- Doğum sonrası: Emzirenlerde ilk 6 hafta, emzirmeyenlerde ilk 3 hafta
- Meme kanseri
- Karaciğer tümörü (adenom veya hepatom)
- Uzun süre immobilizasyon gerektiren cerrahi işlemler

Rölatif kontrendikasyonlar

- Günde 15'ten az sigara içen 35 yaş üstü kadınlar
- Kontrollü hipertansiyon (<160 mmHg sistolik,<100 mmHg diyastolik) ve diyabet
- Aurasız migren
- Kolestaz öyküsü (KOK ile ilişkili)
- 45 yaşından önce gelişen VTE öyküsü (birinci derece akrabada) bulunması

KOK Kullanımında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

- KOK kullanımı sırasında migren gelişirse KOK bırakılmalıdır.
- 35 yaşından büyük obez kadınlarda VTE riski artışı nedeniyle KOK' lar dikkatle kullanılmalıdır.
- KOK uzun immobilizasyon gerektiren cerrahiden en az 4 hafta önce kesilmelidir.
- Obezite, diyabet ve sigara var ise önerilmez.
- Danışmanlık ve eğitim KOK ta en önemli konudur ve hasta sorularına müsaade edecek şekilde olmalıdır.
- İlk kez KOK başlanacaksa düşük doz ilk tercih olmalıdır.
- Doğum sonrası 6 ay emzirme var ise KOK kullanımı önerilmez, emzirme yok ise 3 hafta geçmesi gereklidir (5).

2. Sadece Progesteron İçeren Haplar

Maksimum etkinlik için her gün aynı saatte alınmalıdır. Etkinlikleri KOK' lar kadar değildir. Düzensiz kanama KOK' lardan daha fazladır. Bu haplar ile birlikte fonksiyonel

over kistleri daha sık görülür. Emziren kadınlarda güvenle kullanılabilir ve süt üretimini bozmadır. 4 saatlik bir gecikme olursa sonraki 48 saat ek korunma gerektirir.

3. Transdermal Yamalar

Meme hariç kalçaya, ön kola, alt karın bölgesine, sırtta uygulanabilir. Üç hafta yama uygulanır ve bir hafta çıkarılır çıkarıldığı hafta çekilme kanaması oluşur. Dördüncü hafta bitiminde yeni bir yama uygulanır.

4. Transvajinal Halkalar-Nuvaring

Ovulasyonları baskılamaları KOK' lar ile aynıdır. Adetin ilk beş günü içinde yerleştirilir ve kolayca yerleştirilip çıkarılabilir.

5. Enjeksiyonlar

Depo medroksiprogesteron asetat içeren depo provera ve noretindron (noretisteron) içeren norgest vardır. Üç ayda bir 150 mg menstrüasyonun ilk 5 gününde enjekte edilir ve 2 hafta ilk enjeksiyon sonrası ek korunma gerektirir.

6. İmplantlar

Etkinliği 5 yıldır. İmplanon 68 µg etonorgestrel içerir. Farklı dozajlarda farklı kullanım süresi olanlarda vardır. Fertilitate çabuk geri döner.

Rahim içi araçlar (RIA)

RIA uzun etkili ve yüksek etkinliği olan bir yöntemdir. İki tipi vardır: Bakırlı RIA ve Levonorgestrel içeren RIA (6).

Bariyer Yöntemler

Kondom (Prezervatif), kadın kondomu, diyafram, servikal başlık ve spermisitler bariyer yöntemler arasındadır (7).

Cerrahi Sterilizasyon

Geri dönüşü olmayan yöntemlerdir. Bilateral tüp ligasyonu (kadın) ve vazektomi (erkek) bu sınıfa girer (8).

Doğal aile planlaması

Geleneksel yöntemler olarak tanımlanır. KoruyMenstrüasyon ilişkili yöntemler (takvim yöntemi, vücut ısısı yöntemi, servikal mukus yöntemi, servikal palpasyon yöntemi, semptomtermal yöntem, ovulasyon günün belirlemek için kullanılan diğer yöntemler) ve menstrüasyon ile ilişkisiz yöntemler (emzirme, koitus interruptus (geri çekme), vajinal duş) şeklinde iki başlık altında toplanabilir (5).

Acil Kontrasepsiyon

İlk doz: Korunmasız koitus sonrası ilk 72 saat içinde uygulanır. İkinci doz: İlk dozdan 12 saat sonra diğer tablet alınır (Geleneksel iki doz verilir). Korunmasız cinsel ilişki, kontraseptif kullanım hataları ve tecavüz gibi durumlarda acil kontrasepsiyon uygundur. Ne kadar erken başlanırsa koruyuculuğu o kadar fazla olur. Bir acil durum yöntemidir. Kesinlikle bir aile planlaması yöntemi değildir (9).

SONUÇ

Aile planlaması danışmanlığı yapılması fetal ve maternal morbidite ve mortalite oranlarının azalmasını sağlar. Danışmanlık yapılırken kişilere en uygun yöntem seçilmeli ve kişiye özel danışmanlık verilmelidir. Bu konuda en büyük görev birinci basamak hekimlerine düşmektedir.

KAYNAKLAR

1. Tuzcular Vural EZ, Gönenç I. Emziren annede kontrasepsiyon. Telatar B, editör. Aile hekimliğinde Anne sütünün Anne ve Bebek Sağlığı Açısından Önemi.1.Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2019.p.117-21.
2. T.C Sağlık Bakanlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü. Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Aile Planlaması Danışmanlığı Katılımcı Kitabı. Ankara. 2005.
3. Dervişoğlu AA, Bulut A, Gökmen O. Aile Planlaması Klinik Uygulama El Kitabı, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1995.
4. Gönenç I, Tuzcular Vural EZ, Köse G, Aka N. Haydarpaşa Numune Hastanesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Planlaması Ünitesi Hizmetlerinin Değerlendirilmesi. Türkiye Aile Hekimliği Dergisi. 2004;8(3):120-124.
5. Karlı P. Kontraseptif Yöntemler, Bütüncül Tıp/Birinci Basamakta ve Aile Hekimliğinde Güncel Tanı ve Tedavi, Baş Editör Çiftci A. Ankara, 2020 cilt:3 syf:2825-2830.
6. Toptaş Acar B. Rahim İçi Araç (RİA). In: Aile Planlaması Danışmanlığı. Aksu H. Editor. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 2022.
7. Kurtuluş H. Danışman: Büyükbayrak EE. Aile Planlaması Danışmanlığı Verilmesinin Yöntem Seçimine Etkileri, Tıpta Uzmanlık Tez, 2009.
8. Salman Z. Danışman: Oral HB. Süleyman Demirel Üniversitesi Kadın Hastalıkları ve Doğum Polikliniğine Başvuran Kadınların Aile Planlaması Hakkındaki Bilgi Düzeyleri Ve Tutumları. Tıpta Uzmanlık Tezi, 2014.
9. Taşkın Mİ. Acil kontrasepsiyon. Balıkesir Sağlık Bilim Derg. 2015;4(1):55-59.

BAĞIŞIKLAMA DANIŞMANLIĞI VEREBİLME

Vaccination Counseling

Sanem Nemmezi Karaca, İmran Şahin Düz

ÖZET

Bağışıklama, insanları hastalıklardan ve meydana getirdiği risklerden koruyan en önemli ve etkili sağlık hizmetidir. Aşılama bireyleri hastalıklardan korumaya yardımcı olurken; toplumun büyük yüzdesinin aşılama ile toplumsal bağışıklama elde edilir. Tarih boyunca birçok pandeminin sonlanmasında aşılama etkin olmuştur.

Bağışıklama danışmanlığı ve hizmet sunumu temel olarak birinci basamak sağlık birimlerinin görevidir. Aşıların temini, saklanması, uygun popülasyona uygulanması ve takibi birinci basamakta yapılır. Bu nedenle aile hekimlerinin çocukluk dönemi başta olmak üzere tüm bireylere uygulanması gereken aşılama hakkında detaylı bilgi sahibi olması gerekir. Herhangi bir sebeple sağlık kuruluşuna başvuran bireylerin aşılama durumları değerlendirilmeli, eksik aşılama tamamlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: bağışıklama danışmanlığı, aşı, aşı takvimi

ABSTRACT

Immunization is the most important and most effective health service that protects people from diseases and the risks posed by their diseases. With vaccination, people are both protected from the disease and community immunization is obtained by vaccinating a large percentage of the population. The Covid 19 pandemic, which we have been living through for the last two years, has once again reminded us how important the vaccine and community immunization are.

Immunization counseling and immunization services are basically within the scope of the services of primary health care units. The vaccination of adolescents and adults, especially childhood vaccination, should be known in detail by primary care physicians. Physicians working in primary care should be able to provide immunization counseling as well as the administration and follow-up of vaccines. The vaccination status of the patient who applies to the health institution for any reason should be questioned, every opportunity should be taken to complete the missing vaccines, if any, and information should be given about the importance of vaccination and immunization.

Keywords: immunization counseling, vaccine, vaccination schedule

GİRİŞ

Bağışıklama; hastalık henüz ortaya çıkmadan önce, bebek, çocuk ve yetişkinlerin bu hastalıklara karşı immünize hale gelebilmesi amacıyla yürütülen etkili bir temel sağlık hizmetidir (1). Toplum sağlığının devamlılığı ve bulaşıcı hastalık riskinin kontrol altında tutulması için hastalıklara yakalanma ihtimalinin fazla olduğu dönemden önce uygulanmalıdır (2). Ancak toplumda bağışıklamanın yaygınlaşması her dönemde bulaşıcı hastalıklarla mücadelede başarı şansını artırır. Aşılanan kişilerin oranının artmasıyla, bağışıklanmamış bireylerin patojen ile karşılaşma şansı ve dolayısıyla toplumda o hastalığın insidansı azalır. Bu Toplumsal Bağışıklık (Herd İmmunity) olarak adlandırılır. Devletlerin sağlık harcamalarını ciddi oranda azaltır, sosyal ve ekonomik kazanımlar elde edilir. Aşılmanın düşük olduğu toplumlarda salgınlar görülebilir ve aşılanan bireyler de risk altına girebilir. Bulaşıcı hastalıkların neden olduğu morbidite ve mortalite artar (3,4).

Toplumsal bağışıklama; hastalığın azalmasını sağlayan dolaylı bir korunma şeklidir. Çocukluk çağı aşılama şemasının ekonomik kazancı oldukça fazla olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Sars_CoV-2'ye bağlı enfeksiyonun Covid-19 pandemisi ilan edilmesiyle aşılama ve toplumsal bağışıklamanın önemi bir kez daha hatırlanmıştır (5).

Bağışıklama hizmetleri ve danışmanlığı önde gelen koruyucu sağlık hizmetleri olup, aile hekimliği temel uygulamalarından biridir. Ancak bu sayede kolay ulaşılabilir olmakta, toplumun büyük çoğunluğu hızlı ve düzenli bir şekilde bağışıklanabilmektedir (6).

BAĞIŞIKLAMININ TARİHÇESİ

Bilimsel literatürde, ülkemizdeki aşı çalışmalarının çok eskilere dayandığı ve 1930'lu yıllarda çiçek, 1937'de difteri-boğmaca, 1952'de BCG, 1963'te polio, 1968'de difteri-boğmaca-tetanoz ve 1970'te kızamık aşılarının uygulanmaya başlandığı bildirilmektedir (7).

Dünyada ve Ülkemizde Bağışıklama Durumu

DSÖ aşuları, belirli hastalığa karşı bağışıklığı arttıran biyolojik ürünler olarak tanımlamakta ve dünyada genişletilmiş bağışıklama programının etkin ve yaygın şekilde uygulanması sonucu senede 2-3 milyon mortalitenin önlendiğini bildirmektedir. Ancak aşuların yararlarından maksimum seviyede faydalanabilmesi için, tüm yaş gruplarına yönelik aşılama programlarının oluşturulması ve uygulanması gerekir (8).

Ülkemizde güncel çocukluk çağı aşılama şeması 'Genişletilmiş Bağışıklama Programı (GBP)' bünyesinde yürütülmektedir. Ayrıca ergen, erişkin ve özel risk gruplarına yönelik aşı programları da mevcuttur (1). DSÖ, etkin aşı uygulamaları sayesinde, ülkemizin 2002 yılında polioidan, 2009 yılında ise maternal ve neonatal tetanozdan arındırıldığını ilan etmiştir (9). Aşıyla önlenebilen diğer hastalıkların da görülme sayıları belirgin ölçüde azalmıştır (8).

Aşı Tereddüdü ve Reddi

Aşıların etkinliği, faydaları ve güvenliği hakkında günümüzde yeterli seviyede bilgi ve deneyim oluşmuştur. Buna rağmen aşilar, nadir gözlenen yan etkilerin göz önüne getirilmeye çalışıldığı bir tartışmanın da odağındadır (10). Dünya genelinde aşı karşıtı hareketlerin artması nedeniyle DSÖ tarafından 2012 yılında 'Aşı Tereddüdü Çalışma Grubu (Vaccine Hesitancy Working Group)' oluşturulmuştur (11). Grubun 2014 yılı raporunda 'aşı reddi' ve 'aşı tereddütü' olmak üzere iki farklı tanımla yapılmıştır. Aşı tereddüdü, daha geniş bir kavram olarak öne çıkmakta ve aşı reddini de içerisine almaktadır. Aşı tereddüdü; bir ya da birden fazla aşı için kabullenmekte gecikme ya da reddetme iken; aşı reddi, uygulanmakta olan tüm aşıların reddedilmesi, uygulanmasına engel olma durumudur (12). Toplum bağışıklığı hipotezine göre; aşı reddi sonucu aşılama oranlarının düşmesi, sadece aşı yaptırmayanları değil, toplumun genelini etkileyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşı reddi kavramının dünyada 1990'larda, Türkiye'de 2010 yılından sonra yaygınlaştığı gözlenmektedir (13). Ülkemizde 2007 yılından önce, aşılama oranlarının düşük olması, aşı reddi nedeniyle değil; coğrafi şartlar, iklim koşulları ve kayıt tutmadaki eksiklikler gibi aşıya ulaşmadaki güçlüklerden kaynaklanmıştır. Ancak 2010 yılıyla birlikte aşı karşıtı akımların yaygın hale gelmesiyle çocuğunu aşılattırmayan ebeveyn sayısında artış olmuştur (14).

Aşı karşıtlarının savunduğu düşüncelerin başında; aşıların bileşenlerindeki kimyasalların sağlığa zararlı olduğu, aşı üreticilerinin ticari beklentilerinin bulunduğu, bilimsel çalışmalarda etkinlik şüphesi ya da doğal yöntemlerle de bu hastalıklardan korunma olasılığı bulunmaktadır. Aşı karşıtı söylemlerin çoğunda doğru bilgiye ulaşamama söz konusudur (15). Çocuklarına aşı yaptırmayan aileler de dahil olmak üzere, ebeveynlerin aşı ile ilgili bilgiyi en sık sağlık çalışanlarına başvurdukları tespit edilmiştir (16). Yapılan çalışmalarda; ailelerin karar verme döneminde doktor, hemşire ve diğer sağlık hizmeti sunan çalışanların etkili rol oynadığı, aşı yapılacak kişiler ve aileleri ile güven esaslı iyi bir iletişim kurmasının aşı tereddüdünü azaltmada en etkili yöntem olduğu gösterilmiştir.

GENİŞLETİLMİŞ BAĞIŞIKLAMA PROGRAMI (GBP)

GBP; hastalık, ölüm ve sakatlıkların azaltılması, yayılımının sınırlandırılması ve hatta tamamen yok edilmesi amacıyla, yaşa bağlı riskler göz önünde bulundurularak, hastalık oluşmadan önce toplumun aşılmasını sağlayan sağlık hizmetlerini içerir. Bu hastalıklar arasında kızamık, kızamıkçık, kabakulak, hemofilus influenza tip b, difteri, boğmaca, tetanoz, hepatit A, hepatit B, poliomyelit ve tüberküloz yer almaktadır. Temel hedef; her yenidoğanın aşılama programlarına uygun şekilde aşılanarak bağışık kılınmasıdır (1).

Aşı Nedir?

Aşılar, canlıya uygulandığında antikor yanıtı sağlayarak hastalıkların bulaşma ihtimalini azaltan biyolojik ürünlerdir. Hastalık yapma gücü zayıflatılmış ya da inaktive

edilmiş mikroorganizmaların kendisinden veya belirli kısımlarından oluşturulan süspansiyonlardır. Vücutta bağışıklık yanıtını uyarmak amacı ile çeşitli yollardan (intramüsküler, subkutan, oral, vb.) uygulanabilir. Hastalık yapma gücü zayıflatılmış ya da inaktive edilmiş mikroorganizmaların kendisinden veya belirli kısımlarından oluşturulan süspansiyonlardır. Vücutta bağışıklık yanıtını uyarmak amacı ile çeşitli yollardan (intramüsküler, subkutan, oral vb.) uygulanabilir (17). Oluşan bağışıklık yanıtının bireyi koruma süresi de her aşı için aynı değildir; bir kısmı neredeyse hayat boyu koruma sağlarken, bazılarının koruma süresi daha kısadır. Bazı aşılardan etkisinin uzun sürmesi için uygun zamanlarda tekrarlanması gerekir.

Aşı çeşitleri ve uygulama yollarına ait özet bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Aşılar ve uygulanma yöntemleri

Aşı türleri	
Canlı zayıflatılmış viral aşılardan	Kızamık, kızamıkçık, kabakulak, suçiçeği, oral polio virüs (OPA), sarı humma, intranazal influenza
İnaktive viral aşılardan	Hepatit A, influenza, kuduz, inaktif polio virüs (İPA), japon ensefalit virüsü, Covid 19 aşısı (Coronavac)
Subunit viral aşılardan	Trivalan/tetravalan inaktive influenza aşısı
Rekombinan antijen aşılardan	Hepatit B, HPV
Canlı zayıflatılmış bakteri aşılardan	BCG, şarbon
Toksoid aşılardan	Difteri, tetanoz
Ölü bakteri aşılardan	Boğmaca, tifo, kolera, veba
Polisakkarit aşılardan	Pnömonokok, meningokok, H. influenza tip b (Hib)
Genetik materyalli aşılardan	Pfizer/Biontech, Moderna
Aşı uygulama yolları	
Oral	OPA, rotavirüs aşısı
İntradermal	BCG
Subkutan	Kızamık-Kızamıkçık-Kabakulak, suçiçeği
İntramüsküler	Difteri, tetanoz, boğmaca, pnömonokok, İPA, hepatit A, hepatit B, Hib, Coronavac, Biontech

Aşıların İçeriği

Aşıların üretim ve ulaşım aşamaları sıkı kontrol altındadır. Ülkemizde uygulanan tüm aşılardan DSÖ önerileri ve kurallarına uygun şekilde üretilmektedir.

Sağlık Bakanlığının önerdiği aşılardan içinde domuz ürünü bulunmamaktadır. Aşı içeriğinde antijen dışında, elde edildiği ortama özgü maddeler (hücre kültürü kalıntıları, yumurta proteinleri vb.), adjuvanlar (alüminyum hidroksit, alüminyum fosfat), bakteri çoğalmasın önlemek ve antijenin dayanıklılığını korumak amacıyla kullanılan koruyucu maddeler, stabilizatör ve antibiyotikler bulunur.

Alüminyum tuzları, aşının etkinliğini artıran maddelerdir ve uzun yıllardır kullanılmaktadır. Tiyomersal, çoklu dozlu aşılarda kontaminasyonu önlemek amacıyla kullanılan organik bir cıva bileşiğidir. Ancak aşıların içindeki miktar cıva toksisitesi yapabilecek düzeyde değildir. İnsan vücudunda yumurta proteini, neomisin, tiyomersal gibi maddelere yanıt olarak alerjik reaksiyonlar ortaya çıkabilir (18).

ÜLKEMİZDE ÇOCUKLUK ÇAĞI AŞI TAKVİMİ (19)

Sağlık Bakanlığının önerileri doğrultusunda her çocuğa ücretsiz olarak devlet tarafından sağlanan ve uygulanması gereken rutin çocukluk çağı aşı takvimi Şekil 1'de özetlenmiştir.

T.C. Sağlık Bakanlığı Çocukluk Dönemi Aşı Takvimi, 2020

Aşılar	Doğumda	1. Ayın Sonu	2. Ayın Sonu	4. Ayın Sonu	6. Ayın Sonu	9. Ayın Sonu	12. Ayın Sonu	18. Ayın Sonu	24. Ayın Sonu	48. Ayın Sonu	13 Yaş
Hepatit B	I	II			III						
BCG (Verem)			I								
DaBT-İPA-Hib			I	II	III			R			
KPA*			I	II			R				
KKK						İD*	I			II	
DaBT-İPA										R	
OPA					I			II			
Td											R
Hepatit A								I	II		
Suçiçeği							I				

*01.01.2019 tarihinden itibaren doğan bebeklere 2., 4. ve 12. aylarda uygulanacaktır.

**25.09.2019 tarihli BDK kararıyla salgın riski olan bölgelerde 9. -11. ayda ilave bir doz Kızamık içeren aşı (K veya KKK) uygulanacaktır.

***II Temmuz 2016 tarihinde doğanlardan başlamak üzere, 48. ayına girmiş olan tüm çocuklara uygulanacaktır. I Temmuz 2016 tarihinden önce doğmuş ve halen ilköğretim başlamamış olan çocukların KKK ikinci dozu ve DaBT-İPA aşısı ise 2020-2021, 2021-2022 ve 2022-2023 eğitim ve öğretim dönemlerinde, ilköğretim I. sınıfta, okul aşılamaları şeklinde uygulanacaktır.

DaBT-İPA-Hib: Difteri, Aselüler Boğmaca, Tetanoz, İnaktif Polio, Hemofilus Influenza Tip b Aşısı (Beşli Karma Aşı)

KPA: Konjüge Pnömonokok Aşısı

KKK: Kızamık, Kızamıkçık, Kabakulak Aşısı

DaBT-İPA: Difteri, Aselüler Boğmaca, Tetanoz, İnaktif Polio Aşısı (Dörtlü Karma Aşı)

OPA: Oral Polio Aşısı (Çocuk Felci Aşısı)

Td: Erişkin Tipi Difteri-Tetanoz Aşısı

R: Rapel (Pekistirme) İD: İlave Doz

Aşı takvimindeki tüm aşılar ücretsizdir.

Şekil 1. TC. Sağlık Bakanlığının çocukluk çağı rutin aşı takvimi önerisi (19).

AŞILANMASI EKSİK YAPILMIŞ veya HIÇ AŞILANMAMIŞ ÇOCUKLARIN AŞILANMASI

Eksik aşıları çocukları değerlendirirken aşının uygulanıp uygulanmadığı net olarak belirlenmelidir. Bir yaşından büyük olmasına rağmen daha önce aşılanması hiç başlatılmamış çocukların aşılama şeması Şekil 2'de özetlenmiştir.

Aşıları hiç yapılmamış veya eksik yapılmış çocuğa canlı ya da ölü aşılar aynı zamanda uygulanabilir. Bu uygulama bağışıklık yanıtını azaltmaz, istenmeyen yan etkilerde artışa neden olmaz (17).

	12-71 Ay*	6-13 Yaş	14 Yaş ve Üzeri
İlk karşılaşma	DaBT-İPA-Hib, Hep.B, KPA, ppd ile TCT, Suçiçeği, Hep A**	DaBT-İPA, Hep B, KKK, Suçiçeği, Hep A	Td, OPA, Hep B, KKK, Suçiçeği, Hep A
İlk karşılaşmadan 2 gün sonra	KKK, TCT sonucuna göre BCG	-	-
İlk karşılaşmadan 2 ay sonra	DaBT-İPA-Hib, Hep.B, OPA, KPA	DaBT-İPA, OPA, Hep B, KKK	Td, OPA, Hep B, KKK
İlk karşılaşmadan 8 ay sonra	DaBT-İPA, Hep.B, OPA, Hep A	DaBT-İPA, OPA, Hep B, Hep A	Td, Hep B, Hep A
* Çocukluk çağı aşılama takvimine okul aşılı ile devam edilecektir. - 59 ayın üzerindeki çocuklara DaBT-İPA şeklinde uygulanmalıdır. 15-59 aya arası çocuklara tek doz Hib yeterlidir. - DaBT-İPA-Hib aşısının ilk dozunun 12-14 aylık iken uygulandığı çocuklara ikinci doz da DaBT-İPA-Hib şeklinde uygulanmalıdır.			
** Çocuk 18 ay ve üstünde ise Hep A aşısının ilk dozu yapılacaktır.			

Şekil 2. Hiç aşılanmamış çocuk aşılama şeması (17,21).

AŞI UYGULAMALARINDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN DURUMLAR

- İnaktif ve canlı aşilar aynı zamanda uygulanabilir.
- İnaktif aşilar aynı zamanda farklı bölgelere uygulanabilir.
- Canlı aşiların aynı anda ya da aralarında en az 4 hafta olacak şekilde uygulanması tavsiye edilir.
- Canlı aşilar ile PPD deri testinin eş zamanlı ya da aralarında en az 4 hafta olacak şekilde uygulanması önerilir (20).
- İmmünglobülinin ardından canlı aşının en az 6 hafta sonra uygulanması tavsiye edilir.
- Canlı aşı sonrasında immünglobülinin en az 2 hafta sonra uygulanması tavsiye edilir (21).

Aşılarda Uygulanmasının Sakıncalı Olduğu Durumlar

- Primer ve sekonder immün yetmezlik mevcut ise canlı aşilar uygulanamaz. Mümkünse ilgili klinisyene danışılmalıdır.
- Aşı bileşenlerine karşı anafilaksi öyküsü mevcut ise, o aşı uygulanamaz (17).

Aşılarda Uygulanmasının Sakıncalı Olmadığı Durumlar

- Prematürite
- Anne sütü almak
- Antibiyoterapi uygulanması
- Özgül olmayan alerji öyküsü
- Hafif nezle varlığı, hafif diyare varlığı
- Beslenme bozukluğu
- Lokal kortikosteroid öykü varlığı aşı uygulanmasına engel teşkil etmemektedir (1).

ÇOCUKLUK ÇAĞI AŞILARI

Rutin Aşı Takviminde Yer Alan Aşılar

1. BCG Aşısı: M. bovisin atenüasyonu ile elde edilmiş canlı bakteri aşısı olup; 2. ayın sonunda intradermal olarak uygulanır. İmmün yetmezliği olanlarda kontrendikedir.

BCG aşısı olmamış bir çocukta PPD testi negatif (<10 mm) ise;

- <6 yaş BCG aşısı uygulanır.
- >6 yaş ise BCG aşısı uygulanmasına gerek yoktur (20,21).

2. Difteri-Boğmaca-Tetanoz Aşısı: İnaktif bir aşı olup; ülkemizde DaBT_IPA_Hib karma aşısı şeklinde 2.-4.-6. ve 18. aylarda uygulanmaktadır (21).

3. Canlı Polio / İnaktif Polio Aşıları: GBP dahilindeki Polio Eradikasyonu Programı ile 2002 yılında ülkemiz 'Poliomiyelitten arındırılmış ülke belgesi' almıştır. Ülkemizde DaBT_IPA_Hib (2.-4.-6.-18.) içinde inaktif formu ve 6.-18. aylarda iki doz oral yoldan canlı polio aşısı şeklinde uygulanmaktadır. Canlı polio aşısı 2 damla olarak uygulanır. İlk 10 dakikada kusması halinde tekrarlanması önerilir (17,21).

4. Hepatit B Aşısı: Rekombinant DNA aşısıdır. Ülkemizde uygulama şeması 0, 1, 6. aylardadır. Aşılınmamış 11 yaşından küçük çocuklarda 0,5 ml (10 mcg), 11 yaşından büyüklerde 1 ml (20 mcg) uygulanır (21). Aşı sonrası özel haller dışında serolojik teste gerek yoktur. Hepatit B hastası bir birey ile temas sonrası izlenecek yol tablo 2'de özetlenmiştir.

2000 g dan düşük doğum ağırlıklı bebeklerde;

- Anne HBsAg negatif ise aşılama 2000 grama kadar geciktirilir.
- Anne HBsAg taşıyıcısı ise Ig + aşı yapılır, aşılama 0-1-2-6 olarak devam eder. Son dozdan üç ay sonra antikor titresine bakılır. Anti-HBs <10 IU/ml ise aşılama yeniden 0-1-6 ay şeklinde bir defa tekrarlanır.

İmmün yetmezliği olan ve hemodiyaliz hastalarına çift doz uygulanır. Bu hastalarda;

- Her yıl bir defa antikor kontrolü yapılır.
- Anti HBs <10mIU/ml ise bir doz rapel yapılır.

Hepatit B aşısının rutin 3 doz uygulama sonrası anti-HBs<10 mU/ml olması halinde, 3 doz daha aşılması (0, 2 ve 4.ay veya 0,1 ve 6.ay) yapılır. Son doz aşından bir iki ay sonra tekrar antikor titresine bakılır. Anti-HBs<10 mU/ml ise aşıya yanıtız olarak değerlendirilir. Tekrar aşı uygulanması önerilmez. Aşılanan kişilerin %5 kadarı aşıya yanıtızdır (20).

Tablo 2. Hepatit B temas sonrası profilaksi (7).

Perinatal bulaş	Aşı + Ig
Cinsel bulaş (akut hasta)	Aşı + Ig
Cinsel bulaş (kronik taşıyıcı)	Aşı
Kesici delici alet yaralanması ile bulaş	Aşı + Ig
Kan ile bulaş (akut hasta)	Aşı + Ig

5. Hemofilus İnfluenza Tip B Aşısı (Hib): Konjuge bir aşıdır. Ülkemizde beşli karma aşısı ile 2.-4.-6. ve 18. aylarda yapılmaktadır. Yüksek risk altında olanlar hariç 5 yaşından büyük ve sağlıklı çocuklara Hib aşısı yapılmasına gerek yoktur.

Hib hastalığı açısından yüksek riskli tıbbi durumlar;

- Orak hücreli anemi
- Splenektomi
- İmmün yetmezlik durumu
- HIV pozitifliği
- Kemik iliği transplantasyonu

Yüksek risk altındaki 1-5 yaş arası çocukların Hib uygulamasına 1 yaş altındaki aşılama durumuna göre karar verilir:

- İlk kez Hib aşısı ile aşılanmışsa 2 ay aralıkla 2 doz Hib aşısı
- 2-3 kez Hib aşısı ile aşılanmışsa 1 doz Hib aşısı uygulanması tavsiye edilir (20,21).

6. Kızamık-Kabakulak-Kızamıkçık Aşısı (KKK): Canlı bir aşıdır. Ülkemizde 9.-12.-48. aylarda, subkutan uygulanmaktadır. Yanlışlıkla intramüsküler yapılması durumunda tekrarlanmasına gerek yoktur (20).

KKK aşısının kontrendike olduğu durumlar;

- Hamile veya 3 ay içinde hamilelik planlayanlar
- Yumurta ve neomisin anafilaksi öyküsü olanlar
- HIV enfeksiyonu dışındaki immün yetmezlikler
- İmmün supresan tedavi alanlar (17,21)

7. Pnömonok Aşısı: Ülkemizde 13 bileşenli konjuge pnömokok aşısı uygulanmaktadır. Aşı takvimi içerisinde 2019'dan sonra doğanlar için 2.-4.-12. aylarda uygulanmak üzere düzenlenmiştir.

Pnömonok aşısı endikasyonları;

- 5 yaşın altındaki tüm çocuklar
- Orak hücreli anemi
- Splenektomi
- Kronik akciğer hastalığı
- Kardiyovasküler hastalık
- Diyabetes Mellitus
- BOS kaçağı, Kohlear implant
- HIV Enfeksiyonu ve diğer immün yetmezlikler (20,21)

8. Hepatit A Aşısı: İnaktif bir aşı olup ülkemizde 18. ve 24. aylarda uygulanmaktadır.

Endikasyonları;

- 12-23 aylık çocuklar
- Hepatit A için yüksek riskli kişiler (21,22)

9. Suçiçeği Aşısı: Varicella-zoster virüsünün zayıflatılmasıyla oluşturulan canlı virüs aşısıdır. Cilt altına uygulanması önerilmektedir. Ülkemizde tek doz olarak 12. ayda uygulanmaktadır (17,20).

Suçiçeği aşısının kontrendike olduğu durumlar;

- Aşı bileşenlerine karşı anafilaksi öyküsü
- İmmün yetmezlik
- Kortikosteroid tedavisi
- İmmunglobulin ve kan ürünü almak
- Salisilat kullanan çocuklar (Reye Sendromu)
- Gebelik (21)

RUTİN AŞI TAKVİMİNDE HENÜZ YER ALMAYAN ÖZEL AŞILAR , (1,20,22).

1. Rotavirüs Aşısı: Canlı bir aşı olup; oral yoldan uygulanır. Ülkemizde 2 farklı aşı da onaylıdır. İlk doz 6-15 hafta arasında, son doz ise 8. ayın sonundan önce tamamlanmalıdır. Rotavirüs aşıları diğer aşılarla aynı zamanda uygulanabilir. Rotavirüs aşıları kombine immün yetmezliği olanlarda kontrendikedir.

- RV1 (1 bileşenli) aşısı (Rotarix™): Aralarında en az 1 ay olacak şekilde 2 doz; 2 ve 4. aylarda uygulanması tavsiye edilir.
- RV5 (5 bileşenli) aşısı (Rotateq™): Aralarında en az 1 ay olacak şekilde 3 doz; 2, 4 ve 6. aylarda uygulanması tavsiye edilir (20,22).

2. İnaktif İnfluenza Aşısı: Ülkemizde 3 bileşenli ve 4 bileşenli inaktif influenza aşıları 6 ay üzeri yaş gurubunda onaylıdır. Rekombinan influenza ve intranazal influenza aşıları ülkemizde onaylı değildir.

İnfluenza için riskli gruplar:

- Kronik kalp veya akciğer hastalığı
- Diyabet veya diğer kronik metabolizma hastalıkları
- Kronik böbrek yetmezliği
- Hemoglobinopati
- İmmün yetmezlikler
- Kronik salisilat kullanan 6 ay-18 yaşındaki çocuklar
- ≥65 yaş bireyler ile özel bakım evlerinde yaşayanlar

İlk kez influenza aşısı yapılacak çocuklarda;

- 6 ay- 8 yaş arası: En az 1 ay arayla 2 doz, sonraki yıllarda yılda 1 doz
- 8 yaşının üzerinde: İlk uygulama ve sonraki yıllarda yılda 1 doz yapılması önerilir (20,22).

3. Human Papilloma Virüs (HPV) Aşısı: İnaktif aşıdır, intramüsküler uygulanır.

- 2 bileşenli HPV aşısı (Cervarix™): HPV 16,18 tipine karşı bağışık yanıt geliştirir.
- 4 bileşenli HPV aşısı (Gardasil™): HPV 16, 18, 6, 11 tipine karşı bağışık yanıt geliştirir.

- 9 bileşenli HPV aşısı (Gardasil 9™): HPV 6, 11, 16, 18, 31, 33, 45, 52, 58 tipine karşı bağışık yanıt geliştirir. Gardasil 9™ 2014'ten beri 9-26 yaş arası her iki cinsiyete de yapılan bir aşıdır. Türkiye'de de onaylıdır ve Ocak 2023 tarihi itibarıyla ülkemizde satışa sunulmaya başlamıştır.

Türkiye'de 2 bileşenli HPV aşısı 9 yaş sonrası (üst yaş sınırı olmadan); 4 bileşenli HPV aşısı 9-26 yaş arası için onay almıştır (20,22).

Tablo 3. Henüz rutin aşı takviminde yer almayan özel aşılarda uygulama şeması (20).

AŞILAR	Doğum	2.ayın sonu	4.ayın sonu	6.ayın sonu	9.ayın sonu	12.ayın sonu	12-18ay arası	18.ayın sonu	24.ayın sonu	9.yaşın sonu	13 yaş sonrası
Rotavirüs aşılı											
Rotarix		I	II								
Rotateq		I	II	III							
Konjuge Meningokok											
Nimenrix											
2-6 ay arası (3doz)		I	II				III*				
6-12 ay arası(2doz)				I			II*				
12 ay sonrası (tek doz)						Tek Doz					
Menveo											
2-6 ay arası (4 doz)		I	II	III			IV*				
7-23 ay arası (2 doz)				I			II*				
2 yaş sonrası (tek doz)											
Menectra											
9-23 ay (2doz)					I		II*				
2 yaş sonrası (tek doz)						Tek Doz					
Bexero											
2-6 ay (4 doz)		I	II	III			IV*				
6-11 ay (3 doz)				I	II				III		
12-23 ay (3 doz)						I	II		III		
2 yaş sonrası (2 doz)									8 hafta ara ile 2 doz		
İnaktif influenza aşısı				6. aydan sonra her yıl							
HPV aşısı											
Gardasil										9-26 yaş arası 3 doz (0-2-6)	
Cervarix										9 yaş sonrası 3 doz (0-1-6)	

* 13-14. ayda yapılmalıdır.

4. Meningokok Aşılı: İki farklı aşı bulunmaktadır.

- 4 bileşenli menengokok aşılı (KMA4)
- Menengokok B serotipi aşılı

Meningokok enfeksiyonları ülkemizde özellikle 1 yaş altı bebeklerde daha sık görülmektedir. Ayrıca birden çok serogrubun etkili olması nedeniyle ülkemizde menengokok aşılmasının çok bileşenli olması önerilmektedir.

4 Bileşenli Meningokok Aşılı (KMA4): Konjuge bir aşılıdır. En çok saptanan menengokok serogrublarından dört tanesinin (A, C, W, Y) saflaştırılmış antijenlerini içerir. Piyasada 3 farklı aşı bulunmaktadır:

KMA4-CRM (Menveo™):

- 2-6 ay arası bebekler: Aralarında en az 8 hafta olmak koşuluyla 3 doz, 1 yaş sonrası 4. doz
- 6 ay-2 yaş arasında: Aralarında en az 8 hafta ve ikinci doz 1 yaş sonrası olmak üzere 2 doz
- >2 yaş: Tek doz uygulanması önerilir. Türkiye de 55 yaş dahil olmak üzere onay almıştır.

KMA4-T (Nimenrix™): Türkiye'de 6. hafta itibarıyla uygulanmasına onay verilmiştir.

- 2-6 ay arasında: Aralarında en az 8 hafta olmak koşuluyla 2 doz, 1 yaş sonrası 3. doz
- 6 ay-1 yaş arasında: Aralarında en az 8 hafta ve ikinci doz 1 yaş sonrası olmak üzere 2 doz
- >1 yaş üzerinde: Tek doz yapılması tavsiye edilir.

KMA4-D (Menactra™): Türkiye'de 9 ay-11 yaş arasındaki çocuklara onay verilmiştir.

- 9-23 ay arası bebekler: Aralarında 3 ay olmak koşuluyla 2 doz
- >2 yaş: Tek doz yapılması önerilir (20,22).

Menengokok B Serotipi Aşılı: B serotip aşılarından sadece 4CMenB aşısına (Bexsero™) Türkiye'de 2 aydan büyük çocuklara yapılmak üzere onay verilmiştir. İnaktif bir aşılıdır.

- 2-6 ay arasında: Aralarında en az 8 hafta olmak koşuluyla 3 doz, 1 yaş sonrası 4. doz
- 6-11 ay: Aralarında en az 8 hafta olmak koşuluyla 2 doz, ikinci dozdan en az 8 hafta ve 2 yaş sonrası 3. doz
- 1-2 yaş arası (23 aya kadar) çocuklar: Aralarında en az 8 hafta olmak koşuluyla 3 doz
- 2-10 yaş arası çocuklar: Aralarında en az 8 hafta olmak koşuluyla 2 doz
- 10 yaş üzeri çocuk ve yetişkinler: Aralarında en az 4 hafta olmak koşuluyla 2 doz (20,22).

ERİŞKİN AŞILAMASI

1. Erişkin tip tetanoz aşısı: Doğurganlık çağındaki kadınlara, hamilelere ve askerlere önerilir. Temas sonrası tetanoz profilaksisi ise tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Temas sonrası tetanoz profilaksisi (17).

Tetanoz bağıışıklığı	Temiz yaralar (minör)	Kirli yaralar
Bilinmiyor veya eksik	Aşı	Aşı + İmmunglobulin
3 doz Td mevcut	---	---

2. Difteri Boğmaca Tetanoz Aşısı: Tetanoz ve difteri aşılması eksik olan veya bilinmeyen erişkinlere, 3 doz primer aşı şeması (0,1 ve 7. aylarda) uygulanmalıdır. Birinci dozun ise Tdap olarak yapılması tavsiye edilir. Primer aşı şemasını tamamlamış olanlara, her 10 yılda bir Td rapel önerilir. Difteri hastalığı kalıcı bağıışıklık oluşturmadığından hastalık geçiren kişilere de aşı yapılması önerilmektedir (7).

3. Kızamık Kızamıkçık Kabakulak (KKK) Aşısı: Aşı veya enfeksiyon ile kızamık bağıışıklığı olan kişilerin aşılmasına gerek yoktur. Ancak bağıışıklığı olmayan tüm yetişkinlerin aşılması önerilmektedir.

- Aşı ve immunglobülinler aynı zamanda uygulanmamalıdır. Aşı, immunglobülin-den en az 2 hafta önce veya en az 3 ay sonra uygulanmalıdır.
- Ağır immün yetmezliği olan kişilerde KKK aşısı kontrendikedir.
- Hamilelere ya da 4 hafta içerisinde hamilelik planlayanlara yapılmamalıdır. Hamilelik esnasında aşılanaşlara aşıya bağı fetal anomali bildirilmediğinden gebeliğin sonlandırılması önerilmemektedir.
- Laktasyon döneminde KKK aşısının uygulanmasında sakınca yoktur (7,17).

4. Pnömokok Aşısı: Polisakkarit (PPSV23) ve konjuge (PCV13) olmak üzere 2 çeşit pnömokok aşısı bulunmaktadır. Antikor yanıtını daha güçlendirmek için en etkili uygulama; konjuge aşığı takiben polisakkarit aşının uygulanmasıdır.

Pnömokok aşısının uygulanması gereken riskli hastalık grupları;

- Kronik karaciğer hastalığı
 - Kronik akciğer hastalığı
 - Kardiyovasküler hastalık
 - Diyabetes mellitus
 - Bakım evinde yaşayan kişiler
- Yüksek riskli hastalık grupları;
- Aspleni (fonksiyonel veya anatomik) (Elektif şartlarda planlanan splenektomide operasyondan en az 2 hafta önce; acil şartlarda yapılan splenektomide ise operasyondan en az 2 hafta sonra aşı uygulanmalıdır.)
 - İmmünsüpresif hastalıklar
 - Kronik böbrek yetmezliği
 - BOS kaçakları
 - HIV enfeksiyonu

Pnömonokok enfeksiyonu açısından yüksek riskli grupların aşılmasında, antikor seviyelerinin hızlı yükselmesi istendiği durumlarda konjuge aşı ve polisakkarit aşı arasında en az 8 hafta olması yeterlidir. Diğer durumlarda iki aşı arasında en az 12 ay olmalıdır (7)(Tablo 5).

Tablo 5. Pnömonokok aşılama şeması (7).

	Riskli grup	Yüksek riskli grup
Daha önce pnömonokok aşısı olunmamışsa	İlk konjuge aşı minimum 1 yıl sonra polisakkarit aşı yapılmalı	İlk konjuge aşı minimum 2 ay sonra polisakkarit aşı yapılmalı
Daha önce konjuge pnömonokok aşısı olunmuşsa	Konjuge aşıdan sonra minimum 1 yıl sonra polisakkarit aşı yapılmalı	Konjuge aşıdan sonra minimum 2 ay sonra polisakkarit aşı yapılmalı
Daha önce polisakkarit pnömonokok aşısı olunmuşsa	Polisakkarit aşıdan en az 1 yıl sonra konjuge aşı yapılmalı	

5. İnfluenza Aşısı: İnaktif aşıdır. Yüzey antijeni olan hemaglutinin ve yumurta proteinleri içerir. Aşı gripin yaygın olduğu aylardan hemen önce, ekim ve kasım aylarında uygulanmalıdır. İnflenzaya bağlı komplikasyon riski yüksek olanlar;

- 5 yaşından küçük çocuklar
- 65 yaş ve üstü erişkinler
- Hamile kadınlar (doğum sonrası 2 hafta dahil)
- Özel tedavi merkezlerinde ve bakımevlerinde yaşayanlar
- Kronik hastalığı olanlar
- Sağlık çalışanları (17).

6. HPV Aşısı: DSÖ, etkinlik açısından seksüel aktivite başlamadan önce (9-13 yaş) çocuklara aşı uygulamasını önermektedir. HPV aşısı için bir üst yaş sınırı yoktur. Aşının koruyuculuk süresi net bilinmemektedir.

Tablo 6. Erişkin aşılama şeması (7).

Aşılar	19-25 yaş	26-39 yaş	40-49 yaş	50-64 yaş	65 yaş üstü
KKK	1 veya 2 doz (1 ay arayla)				
Suçiçeği	2 doz (1 ay arayla)				
Zoster				1 Doz	
Hepatit A	2 Doz (0-6 ay)				
Hepatit B	3 Doz (0-1-6 ay)				
PCV13	1 Doz				1 Doz
PPSV23	2 Doz (5 Yıl Arayla)				1 Doz
Hib	3 Doz (1 Ay Arayla)				
Td/Tdap	Her 10 Yılda Rapel Doz				
İnfluenza	Her Yıl 1 Doz				
Meningokok	1 Doz				
HPV aşısı	3 Doz (0-2-6 ay)				

 Tüm erişkinlere uygulanması önerilir.

 Endikasyonu olan erişkinlere uygulanması tavsiye edilir.

 Hasta ve hekimin isteğine göre uygulanabilir.

- Genital siğil, anormal smear testi sonucu ya da HPV DNA pozitifliği varlığında dahi kadınlara diğer HPV tiplerine karşı koruyuculuk oluşturabileceğinden aşının yapılması önerilmektedir.
- Aşılama kadınlara yine de smear tarama testleri yaptırılması önerilir. Erişkin dönemde yaşa göre aşı uygulamaları Tablo 6'da özetlenmiştir.

GEBELİKTE AŞILAMA

Canlı aşilar, bebeğe geçebilme ihtimali ve düşük, erken doğum veya sekelli doğum riski nedeniyle gebelere uygulanmamalıdır. Canlı aşilar yapıldıktan en az 1 ay sonra gebelik planlanmalıdır. İnaktive aşilar ise gereklilik durumunda gebelik döneminde uygulanabilir.

Kızamık-kızamıkçık-kabakulak, oral polio, suçiçeği aşısı canlı aşı olduğu için gebelikte önerilmemektedir. Pnömonokok, meningokok, inaktif polio aşısı gebelikte tıbbi endikasyon yoksa önerilmemektedir (7).

- 1. Gebelikte Hepatit A Aşısı:** Gebelikte yüksek risk altında olanlara önerilir. Rutin önerilmez. Aşılama şeması; 0,6- 12. ay.
- 2. Gebelikte Hepatit B Aşısı:** Hepatit B'ye karşı bağışık değilse aşı uygulanabilir. Aşı anneyi ve plasentadan geçen antikorlar bebeği korur. Aşılama programı; 0,1,6. ay.
- 3. Gebelikte İnfluenza Aşısı:** Hem anneyi hem geçen antikorlarla bebeği korur, önerilmektedir.
- 4. Gebelikte HPV Aşısı:** Gebelerde yapılmış çalışmaların yetersizliği nedeniyle önerilmez.
- 5. Gebelikte Tetanoz:** Maternal tetanoz, steril olmayan doğum ve doğum sonu koşullarında umbilikal kordonun enfekte olması nedeniyle oluşur (17). Aşılama şeması Tablo 7'deki gibidir. DSÖ 2009'da ülkemizde yenidoğan tetanozunun elimine edildiğini belgelemiştir.

Tablo 7. Gebelikte tetanoz aşı şeması (1).

1.doz tetanoz aşısı	Gebeliğin 16. haftası veya ilk karşılaşma
2.doz tetanoz aşısı	1.dozdan minimum 4 hafta sonra (en geç gebelikten 2 hafta önce tamamlanmalı)
3.doz tetanoz aşısı	2. dozdan minimum 6 ay sonra
4.doz tetanoz aşısı	3. dozdan minimum 12 ay sonra veya diğer gebelikte
5.doz tetanoz aşısı	4. dozdan minimum 12 ay sonra veya diğer gebelikte

MESLEĞE BAĞLI RİSKLER NEDENİYLE AŞILAMA

1. Sağlık Çalışanlarına Önerilen Aşilar

- Mevsimsel influenza
- Suçiçeği
- Difteri tetanoz (Td) (Bir dozun Tdap olması tavsiye edilir)
- Kızamık-kızamıkçık-kabakulak (KKK)
- Hepatit B

- Hepatit A
- Meningokok (Laboratuvar ortamında meningokok ile temaslı çalışanlar için)(7).

2. Göçmenlerle Temas Halinde Bulunan Tüm Personele Önerilen Aşılar

- Mevsimsel influenza
- Suçiçeği
- Hepatit A
- Difteri tetanoz (Td)(Bir dozun Tdap olması tavsiye edilir.)
- Kızamık-Kızamıkçık-Kabakulak (KKK)
- Hepatit B
- Oral polio
- Meningokok

3. Tıbbi Atık Yönetiminde Çalışan Kişilere Önerilen Aşılar:

- Mevsimsel influenza
- Difteri tetanoz (Td) aşısı
- Hepatit B
- Hepatit A

4. Kanalizasyon İşçilerine Önerilen Aşılar

- Hepatit A aşısı

5. Hepatit B Hastalığı Açısından Risk Taşıyan Ve Aşlanması Önerilen Meslek Grupları

- Kuaförler, berberler, kişisel bakım ile ilgili çalışanlar
- Para karşılığı cinsel ilişkide bulunanlar
- Bakımevlerinde, yetiştirme yurtlarında çalışanlar,
- İtfaiye çalışanları, askerler, polis memurları (yüksek risk altındakiler)

6. Hac ve Umre Aşılamaaları:

- KKK (Bağışıklığı veya 2 doz kayıtlı aşısı bulunmayanlara)
- Oral polio aşısı (OPA)(En az 1 ay önce uygulanmalı)
- Meningokok aşıları (6 hafta - 7 ay arası infantlarda 3 doz, 7-12 ay arası infantlarda 2 doz, 1 yaş sonrası tek doz şeklinde)(7).

COVID 19 AŞILARI:

DSÖ, hastalığın yayılması sonucu bağışıklık yanıtının oluşmasını değil, aşılama yoluyla toplum bağışıklığına ulaşmayı desteklemektedir (23).

Pfizer/Biontech: Bir mRNA aşısıdır. Genetik temellidir. Virüsün genetik materyalinin Spike proteini kodlayan kodun lipid nanopartiküller içerisinde uygulanmasıyla etki oluşturmaktadır (24). Aşı aralarında 21 gün olacak şekilde iki doz (0,3 ml) intramüsküler uygulanmaktadır. Taşınması ve saklanması için -70°C gereklidir. Aşı buzdolabın-

da (2-8°C) beş gün saklanabilmektedir. Flakon açıldıktan sonra 6 saat içerisinde uygulanması gerekmektedir (25).

CoronaVac: CoronaVac inaktif bir virüs aşısıdır. Aşı aralarında 14 gün olacak şekilde iki doz 3 µg/0,5 ml intramüsküler olarak uygulanmaktadır. Aşı diğer inaktif aşilar gibi buzdolabında (2-8°C) saklanabilmektedir (26).

SONUÇ

Bulaşıcı hastalıkların yayılması tüm dünyada sağlık sistemleri üzerine büyük bir yük getirir. Pandemi gibi tüm dünyayı derinden etkileyen bulaşıcı hastalıkların kontrolünde bireylerin bağışıklık kazanması önem arz etmektedir. Toplum bağışıklığının; enfeksiyonun yayılması yoluyla değil de aşılama çalışmaları sonucunda kazanılması, vaka ve ölüm sayılarında artışı engeller.

Jeopolitik konumu gereği her dönem büyük göç dalgalarına maruz kalan ülkemiz, çeşitli bulaşıcı hastalıklar açısından risk altındadır. Aşı ile bağışıklama, bulaşıcı hastalıkların morbidite ve mortalitesinin engellemesi açısından en etkili toplum sağlığı müdahalesidir.

Bağışıklama temel olarak birinci basamak sağlık kuruluşlarında yürütülmektedir. Birinci basamakta görev yapan hekim ve hemşireler aşılarda uygulanması ve takibinin yanında bağışıklama danışmanlığı verebilmelidir. Sağlık kuruluşuna her başvuruda kişinin aşılama durumu değerlendirilmeli, varsa eksik aşılarda ilk fırsatta uygulanmalı, aşı ve aşılamanın önemi hakkında bilgi verilmelidir. Ayrıca toplumun farklı kesimlerinde ortaya çıkan aşı tereddütü yaşayan bireylerle güven ortamı sağlanmalı, bilimsel verilere dayalı bir yaklaşım ile bilgilendirilme yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. T.C. Sağlık Bakanlığı. Genişletilmiş Bağışıklama Programı Genelgesi. Ankara. 2008. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <https://khgmsaglikhizmetleridb.saglik.gov.tr/TR-42937/genisletilmis-bagisiklama-programi-genelgesi.html>.
2. Healthy People. Immunization and infectious diseases. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <http://www.healthypeople.gov/2020/topicsobjectives/topic/immunization-andinfectious-diseases>.
3. American Academy of Pediatrics. Active and Passive Immunization-Prologue. In: Kimberlin DW, Brady MT, Jackson MA, Long SS, eds. Red Book: 2018 Report of the Committee on Infectious Diseases. 31st ed. Itasca, IL: American Academy of Pediatrics; 2018. s:1-6.
4. Haverkate M, D'Ancona F, Giambi C, Johansen K, Lopalco PL, Cozza V, Appelgren E. (2012). On behalf of the VENICE project gatekeepers and contact points. Mandatory and Recommended Vaccination in the EU, Iceland and Norway: Results of the VENICE 2010 Survey on the Ways of Implementing National Vaccination Programmes. EuroSurveill 2018;17(22):1-3.
5. Gorbalenya AE, Baker SC, Baric RS, et al. The species severe acute respiratory syndrome-related coronavirus: classifying 2019-nCoV and naming it SARS-CoV-2. Nat Microbiol. 2020;5(4):536-44.

6. Doherty M, Buchy P, Standaert B et al. Vaccine impact: benefits for human health. *Vaccine* 2016;34:6707-14.
7. Türkiye Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği Erişkin Bağışıklama Çalışma Grubu. *Erişkin-Bağışıklama-Rehberi*. 2019;3:20-123.
8. World Health Organization. *Global Vaccine Action Plan 2011-2020*. WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. ISBN: 978 92 4 150498 0.
9. WHO, UNICEF, World Bank. *State of the World's Vaccines And Immunization*, 3rd Ed. Geneva, World Health Organization, 2009. Erişim tarihi: Haziran 2021.
10. World Health Organization (WHO). *Health topics, vaccines*. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <https://www.WHO.int/topics/vaccines/en>
11. WHO, The SAGE Vaccine Hesitancy Working Group. *What Influences Vaccine Acceptance: A Model of Determinants of Vaccine Hesitancy*. Erişim Tarihi: 16.02.2018. Erişim adresi: http://www.who.int/immunization/sage/meetings/2013/april/1_Model_analyze_drivers_of_vaccine_Confidence_22_March.pdf.
12. Larson HJ, Jarrett C, Schulz WS, Chaudhuri M, Zhou Y, Dube E, et al. Measuring vaccine hesitancy: The development of a survey tool. *Vaccine*. 2015;33(34):4165-75.
13. Boom JA, Cunningham RM. *Understanding and Managing Vaccine Concerns*. 2014, p:1-35. ISBN: 978-3-319-07563-1. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <http://www.springer.com/gp/book/9783319075624>
14. Kutlu R. Çocukluk Çağı Aşılı Childhood Vaccinations. *Türkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics*. 2017;8(5):311-8.
15. McKee C, Bohannon K. Exploring the Reasons Behind Parental Refusal of Vaccines. *J Pediatr Pharmacol Ther*. 2016;21(2):104-9. doi: 10.5863/1551-6776-21.2.104.
16. Yüksel F, Uzun Kara A. Ebeveynlerin Çocukluk Çağı Aşılı Hakkındaki Bilgi, Davranış ve Tutumları. *Türkiye Çocuk Hast Derg*. 2021;15:35-42.
17. Etiler N. Birinci Basamak Sağlık Çalışanları için Aşı Rehberi. *Türk Tabipler Birliği Yayınları*, Ankara. 2018;15-39.
18. T.C. Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı, Genel Bilgiler, Aşı İçerikleri. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <https://asi.saglik.gov.tr/genel-bilgiler/36-asi-icerikleri.html>
19. T.C. Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı, Aşı Takvimi. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <https://asi.saglik.gov.tr/asi-takvimi2>
20. Arısoy ES, Çiftçi E, Hacimustafaoğlu M, Kara A, Kuyucu N, Somer A ve ark. Önceden Sağlıklı Çocuklarda Türkiye Ulusal Bağışıklama Çizelgesinde (Ulusal Aşı Takvimi) Yer Alan ve Almanyan Aşılara İlişkin Uygulama Önerileri-2020. *J Pediatr Inf*. 2020;14(3):180-193.
21. Türkiye Milli Pediatri Derneği Sosyal Pediatri Derneği Ortak Kılavuzu. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıklarında Tanı ve Tedavi Kılavuzları 2*. 2014, s:24-39. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <https://www.millipediatri.org.tr/Custom/Upload/files/kilavuzlar/kilavuz-2.pdf>
22. Centers for Disease Control and Prevention. *Recommended Child and Adolescent Immunization Schedule for ages 18 years or younger*. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <https://www.cdc.gov/vaccines/schedules/downloads/child/0-18yrs-child-combined-schedule.pdf>

23. WHO. COVID-19. World Health Organization. Coronavirus disease (COVID-19): Herd immunity, lockdowns and COVID-19. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <https://www.who.int/newsroom/q-a-detail/herd-immunity-lockdowns-and-covid-19>.
24. Conte C, Sogni F, Affanni P, Veronesi L, Argentiero A et al. Vaccines against Coronaviruses: The State of the Art. *Vaccines (Basel)*. 2020;17;8(2):309. doi: 10.3390/vaccines8020309.
25. Coronavirus Vaccine Tracker. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/interactive/2020/science/coronavirus-vaccine-tracker.html>.
26. CoronaVac SARS-CoV-2 Vaccine. Erişim tarihi: Haziran 2021. Erişim adresi: <https://www.precisionvaccinations.com/vaccines/coronavac-sars-cov-2-vaccine>.

BAĞIŞIKLIK HİZMETLERİNİ YÜRÜTEBİLME

Performing Immunity Services

Yeltekin Demirel, Hira Yağan

ÖZET

Bağışıklama hizmetleri: Tüm birey ve toplumları çeşitli hastalıklara yakalanma ihtimallerinin en yüksek olduğu dönemden önce aşılama başlatılarak, bu hastalıklara yakalanmalarını önlemek ve bu hastalıkların neden olabileceği durumları engellemek amacıyla yürütülmekte olan önemli bir temel sağlık hizmetidir. Ülkemizde 1981 yılında uygulanmaya başlanan Genişletilmiş Bağışıklama Programı ile boğmaca, difteri, tetanoz, kızamık, kızamıkçık, kabakulak, tüberküloz, poliomiyelit, suçiçeği, hepatit A, hepatit B ile Streptococcus pneumoniae ve Haemophilus influenzae tip b'ye bağlı gelişen hızlı ilerleyen hastalıkların ve bu hastalıklara bağlı ölüm oranlarının azaltılarak kontrol altına alınması, hatta tamamen ortadan kaldırılması amacıyla etkili olacağı düşünülen yaş gruplarına bu tarz enfeksiyonlara yakalanmalarından önce ulaşıp aşılanmalarının sağlanması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda Genişletilmiş Bağışıklama Programı içerisinde, soğuk zincir uygulamaları, aşılama görevleri personellerin görev ve sorumlulukları ile aşı sonrası istenmeyen etki izlemi de bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bağışıklama, Genişletilmiş Bağışıklama Programı, Soğuk Zincir, Aşı Takip Sistemi

ABSTRACT

Immunization services: It is an important primary health care service that is carried out with the aim of preventing all individuals and societies from catching these diseases before the period when they are most likely to contract various diseases, and to prevent the situations that these diseases may cause. With the Extended Immunization Program, which started to be implemented in our country in 1981, pertussis, diphtheria, tetanus, measles, rubella, mumps, tuberculosis, poliomyelitis, varicella, hepatitis A, hepatitis B and Streptococcus pneumoniae and Haemophilus influenzae type b-related rapidly progressing diseases and It is aimed to reach and vaccinate age groups, which are thought to be effective in reducing and even eliminating the death rates due to such infections, before they get such infections. At the same time, the Extended Immunization Program includes cold chain practices, duties and responsibilities of the personnel involved in vaccination, and monitoring of adverse effects after vaccination.

Keywords: Immunization, Extended Immunization Program, Cold Chain, Vaccine Tracking System

GİRİŞ

Bağışıklama hizmetleri: Tüm birey ve toplumları çeşitli hastalıklara yakalanma ihtimallerinin en fazla olduğu dönemden önce aşılama başlatılarak, bu hastalıkları geçirmelerini önlemek ve bu hastalıkların neden olabileceği durumları engellemek amacı ile yürütülmekte olan önemli bir temel sağlık olanağıdır (1). Bağışıklama hizmetleri ile bireylerin ve toplumların belirli hastalıklara karşı bağışıklığının artırılarak devam ettirilmesi, hastalık etkeni ile karşılaşmış kişilerde hastalık gelişmesini veya hastalık sonucuna bağlı olarak gelişebilecek ölümleri engellemek, belirlenmiş çeşitli hastalık gruplarının eliminasyon ve eradikasyonunu sağlamak, enfeksiyona ve bulaşıcı hastalıklara karşı yatkınlığı olan kişileri korumak hedeflenmektedir (2). Tüm bu nedenler göz önüne alındığında bebeklik döneminden erişkinliğe kadar tüm birey ve toplumların aşılama büyük önem arz etmektedir.

Genişletilmiş Bağışıklama Programı (GBP)

Genişletilmiş bağışıklama programı bu kapsamda; boğmaca, tüberküloz, kızamık, kızamıkçık, kabakulak, difteri, tetanoz, poliomyelit, suçiçeği, hepatit B, hepatit A ile Streptococcus pneumoniae ve Haemophilus influenzae tip b'ye bağlı olarak gelişen hastalıkları ve bu hastalıkların neden olabileceği ölüm oranlarının azaltılarak kontrol altına alınmasını sağlamak, hatta bu ölüm oranlarını ortadan kaldırmak amacıyla etkili olacağı düşünülen yaş aralıklarına bu tarz enfeksiyonlara yakalanmalarından önce ulaşıp aşılama sağlama sebebi ile uygulanmakta olan aşı hizmetlerini içermektedir (1,2). Ülkemizde 1981 senesinde Genişletilmiş Bağışıklama Programının uygulanmaya başlaması ile beraber aşılama ile ilgili önemli çalışmalar yapılmış olup, 1985 yılından sonra uygulamaya konulan "Türkiye Aşı Kampanya" ları ile bu çalışmalar artarak devam etmiştir (4,5).

Genişletilmiş Bağışıklama Programı Başlığı Altında Yürütülmekte Olan Hizmetler

Genişletilmiş Bağışıklama Programı'nın sürdürülmesi, aşılamanın yapılması, hastalıkların izlem ve takibi, aşı ve aşı yapılırken gerekli olan malzemenin sağlanması gibi temel etkenleri içermektedir. T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından bu programın hedefleri ve amaçları belirlenerek yürütülmekte olup, lojistik ihtiyaçlar sağlanmakta ve İl Sağlık Müdürlüklerine ulaştırılması sağlanmaktadır (1).

İl seviyesinde bu hizmetler, İl Sağlık Müdürünün yönetiminde, il ve ilçe aşı sorumlularının, soğuk zincir sorumlularının, hekim ve hekim olmayan sağlık personellerinin de bulunduğu bir takım tarafından sürdürülmektedir. Bu bağlamda; aşılama ile ilgili plan ve programların yapılması, izlenerek değerlendirilmesi, aşılama çalışmalarında görevli kişilerin ve toplumdaki bireylerin eğitilmesini içeren çalışmaların sürdürülmesi, aşı ve enjektör gereksinimlerinin karşılanması, stok ve soğuk zincir takiplerinin yapılması ile sağlanmaktadır. Kısacası bağışıklama programının devamlılığı aşılama, toplum bağışıklığı, soğuk zincir ile etik ve resmi sorumlulukların da içinde bulunduğu, tüm öğelerin birbiriyle etkileşim halinde olduğu bir bütünden oluşmaktadır (3,6).

Ülkemizde Genişletilmiş Bağışıklama Programı kapsamında; Polio Eradikasyon Programı, Kızamık Eliminasyon Programı, Hepatit B Kontrol Programı, Maternal ve Neonatal Tetanoz Eliminasyon Programı, Diğer Hastalıklar Kontrol Programları (boğmaca, kızamıkçık ve konjenital rubella sendromu, difteri, kabakulak, hemofilus influenza tip B, tüberküloz, invaziv pnömokokal hastalıklar, suçiçeği, hepatit A gibi) ve Aşı Sonrası İstenmeyen Etki (ASİE) İzleme Sistemi ve soğuk zincir uygulamaları yer almaktadır (2, 8, 9).

Genişletilmiş Bağışıklama Programının Hedef ve Amaçları

- Ülke genelinde etkinliği korunmuş ve kanıtlanmış aşı ile %97 aşılama hızlarına sahip olmak ve bu aşılama oranını devamlı hale getirmek,
- 12-24 ay arası çocukların %90'ının tüm aşılarının yapılmış olmasını sağlamak,
- 5 yaş altındaki aşısız olmayan veya aşıları tamamlanmamış olan çocukları saptayarak o çocukları aşılamak,
- Okula gitmekte olan çocukların aşılanmasında her bir antijende %95 oranında aşılanmayı sağlamak,
- Hastaneye başvurusu olan tüm hamilelere tetanoz-difteri aşısının uygulanmasını sağlamak,
- Ülkemizde poliomyelit vakasının hiç görülmediği halin devamlılığını sağlamak,
- Maternal ve Neonatal Tetanozun eliminasyonunu sağlamak,
- Kızamık eliminasyon programının devamlılığını sağlamak,
- Kayıt bildirim sistemlerinin güçlendirilmesini sağlamak,
- Toplumdaki her bireyin aşılama çalışmalarına dahil edilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir (1,7).

T.C. Sağlık Bakanlığı Çocukluk Dönemi Aşı Takvimi, 2020

Aşılar	Doğumda	1. Ayın Sonu	2. Ayın Sonu	4. Ayın Sonu	6. Ayın Sonu	9. Ayın Sonu	12. Ayın Sonu	18. Ayın Sonu	24. Ayın Sonu	48. Ayın Sonu	13 Yaş
Hepatit B	I	II			III						
BCG (Verem)			I								
DaBT-İPA-Hib			I	II	III			R			
KPA*			I	II			R				
KKK						ID*	I			II	
DaBT-İPA										R	
OPA					I			II			
Td											R
Hepatit A								I	II		
Suçiçeği							I				

*01.01.2019 tarihinden itibaren doğan bebeklere 2., 4. ve 12. aylarda uygulanacaktır.

**25.09.2019 tarihli BDK kararıyla salgın riski olan bölgelerde 9. -11. ayda ilave bir doz Kızamık içeren aşı (K veya KKK) uygulanacaktır.

***1 Temmuz 2016 tarihinde doğanlardan başlamak üzere, 48. aya girmiş olan tüm çocuklara uygulanacaktır. 1 Temmuz 2016 tarihinden önce doğmuş ve halen ilköğretime başlamamış olan çocukların KKK ikinci dozu ve DaBT-İPA aşısı ise 2020-2021, 2021-2022 ve 2022-2023 eğitim ve öğretim dönemlerinde, ilköğretim 1. sınıfı, okul aşılama şeklinde uygulanacaktır.

DaBT-İPA-Hib: Difteri, Aselüler Boğmaca, Tetanoz, İnaktif Polio, Hemofilus Influenza Tip b Aşısı (Beşli Karma Aşı)

KPA: Konjüge Pnömomokk Aşısı

KKK: Kızamık, Kızamıkçık, Kabakulak Aşısı

DaBT-İPA: Difteri, Aselüler Boğmaca, Tetanoz, İnaktif Polio Aşısı (Dörtlü Karma Aşı)

OPA: Oral Polio Aşısı (Çocuk Felci Aşısı)

Td: Erişkin Tipi Difteri-Tetanoz Aşısı

R: Rapel (Pekiştirme) ID: İlave Doz

Aşı takvimindeki tüm aşılar ücretsizdir.

GENİŞLETİLMİŞ BAĞIŞIKLAMA PROGRAMI

1) Çocukluk Çağı Aşılama Takvimi

Sağlık Bakanlığı Aşı Takvimi İçerisinde Bulunmayan Ancak Yapılması Önerilen Ücretli Aşılar:

Rotavirüs Aşısı: İki adet rotavirüs aşısı mevcuttur. Bu aşılar: Rotarix, 2 doz olarak kullanılan, canlı bir aşıdır. Pentavalanformda olan rotavirüs aşısı ise Rotateq'tir. Rotarix'in 2. ve 4. aylarda, Rotateq'in ise 2, 4 ve 6. aylarda uygulanmasının önerilmektedir (12, 13).

Meningokok Aşısı 11-18 yaş aralığında puberte dönemindeki bireylere ve hızlı ilerleyen meningokok hastalığı bakımından risk altında bulunan iki aydan büyük bebeklere düzenli olarak aşı yapılması önerilmektedir (13, 14, 15).

İnfluenza (Grip) Aşısı: Cansız influenza aşısı en erken 6. aydan itibaren yapılabilir. İnfluenza aşısı, öncelikli olarak risk gruplarında yer alan bireylere önerilmekle birlikte, ailesinin aşılmasını istediği tüm çocuklara yılda 1 kez uygulanabilmektedir (16,17).

Tetanoz – Erişkin Tip Difteri – Asellüler Boğmaca Aşısı: Karma aşı olarak isimlendirilen bu tipi, 11-12 yaş aralığında bulunan çocuklara yapılmaktadır. Özellikle hayatın ilk gününde olan ve zamanından erken doğmuş bebek ailelerinin aşı olmaları önerilmektedir (16,17).

Human Papillomavirüs (HPV) Aşısı: Gardasil ve Cervarix olarak adlandırılan iki çeşit HPV aşı vardır. Gardasil isimli aşı tip 6, 11, 16 ve 18 HPV' ne karşı koruyucu iken; Cervarix isimli aşı özellikle kanser yaptığı kanıtlanmış olan tip 16 ve 18 HPV' ne karşı koruyucu özelliğindedir. HPV aşısı genel olarak üç doz şeklinde uygulanmaktadır. 15 yaşın üstündeki kişilerde, ikinci doz aşı ilk doz aşının iki ay sonrasında, üçüncü doz aşı ise ikinci doz aşının altı ay sonrasında yapılmaktadır. 15 yaş altı çocuklarda ise, altı ay aralıklar ile iki doz olacak şekilde yapılmaktadır. Tam şekilde korunma için aşılardan bütün dozları eksiksiz olacak şekilde tamamlanmalıdır (18,19, 20, 21, 22, 31, 32).

2) 1 Yaş Üstü Hiç Aşılammış Çocuklarda Aşılama Takvimi

Tablo 2: Bir yaş üstü hiç aşı yapılmamış çocuklarda aşılama takvimi (3,23)

	1-5 Yaş*	6-13 Yaş	14 Yaş ve Üzeri
İlk başvuru	DaBT-İPA-Hib, Hep.B, KPA, ppd ile TCT, Suçiçeği, Hep A**	DaBT-İPA, Hep B, KKK, Suçiçeği, Hep A	Td, OPA, Hep B, KKK, Suçiçeği, Hep A
İlk Başvurudan 2 gün sonra	KKK, TCT sonucuna göre BCG	-	-
İlk Başvurudan 2 ay sonra	DaBT-İPA-Hib, Hep.B, OPA, KPA	DaBT-İPA, OPA, Hep B, KKK	Td, OPA, Hep B, KKK
İlk Başvurudan 8 ay sonra	DaBT-İPA, Hep.B, OPA, Hep A	DaBT-İPA, OPA, Hep B, Hep A	Td, Hep B, Hep A

* Çocukluk dönemi aşı takvimi okul çağı aşıları ile devam ettirilecektir. 60 ay ve üzerindeki çocuklara DaBT-İPA olarak yapılmalıdır.
- 15-59 ay aralığındaki çocuklarda tek doz Hib yeterli olmaktadır. DaBT-İPA-Hib aşısının ilk dozunun 12-24 aylıkken yapıldığı çocuklara ikinci doz aşı DaBT-İPA-Hib şeklinde yapılmalıdır.
** Çocuk 1,5 Yaş ve üstünde ise Hep A aşısının ilk dozu tapılacaktır.

3) Doğurganlık Çağı Kadın/Gebe Aşılama Takvimi

Tablo 3: Doğurganlık çağı kadın/gebe aşılama (1,24)

YAPILAN DOZ	UYGULANDIĞI ZAMAN	KORUMA SÜRESİ
Td aşısı 1.doz	Gebeliğin 4. ayı- ilk karşılaşma sonrası	Yok
Td aşısı 2.doz	Td 1. dozdan en az 1 ay sonrası	1-3 sene
Td aşısı 3.doz	Td 2. dozdan en az 6 ay sonrası	5 sene
Td aşısı 4.doz	Td 3. dozdan en az 1 yıl sonrası-sonraki hamilelikte	10 sene
Td aşısı 5.doz	Td 4. dozdan en az 1 yıl sonrası veya sonraki hamilelikte	Doğurganlık dönemi süresince

Hiç aşılama uygulaması yapılmamış hamilelerin en az iki doz Td aşısı olmaları gerekmektedir. İkinci doz aşılar doğum yapmadan en az iki hafta öncesinde tamamlanmış olmalıdır. Yeterli sürede aşılama tamamlanmamışsa tek doz Td aşısı olmuş hamile bireyin ve bebeğinin tetanoz hastalığı bakımından risk içerisinde bulunduğu akılda tutulmalıdır. Temiz doğum olanaklarının sağlanması ve bebek göbek temizliğinin düzgün şekilde uygulanması böyle durumlarda daha önemli hale gelmektedir (24).

Kayıtlı tetanoz toksoid dozu olan kadın/gebeler: Genişletilmiş bağışıklama programı içerisinde 1980 yılı ve sonrasında doğmuş olan bireylerin çoğunluğuna erken çocukluk çağında ya da okul çağı döneminde tetanoz aşısı uygulanmış ve bu çocukların büyük çoğunluğu günümüzde gebelik çağına ulaşmışlardır. 1980 yılından sonra doğmuş olan kadınların aşı kayıtlarının olması halinde, uygun zaman aralıklarıyla uygulanmış en az 3 doz DBT/Td/TT, gebelik zamanında uygulanmış 2 doz TT/Td dozu yerine geçer ve aşı takvimine kalındığı noktadan devam edilmektedir (1,24).

4) Seyahat aşıları

Seyahate çıkmadan önce hangi aşıların uygulanması gerektiğine kişiye ve yapılacak olan yolculuğa ait özellikler göz önüne alınarak karar verilmektedir. Yani seyahat öncesinde yapılması gereken aşı uygulama şeması kişiye özel olarak belirlenmektedir (13,25). Bu kişiye özel aşı şemasının belirlenmesinde kullanılan bazı kriterler şunlardır:

- Kişinin kendisine ait olan kriterler: yaş (çocuk ve yaşlı bireylerde bazı aşılar uygulanamayabilmekte ya da bu kişilerde ortaya çıkabilecek olan etkileri farklılık gösterebilmektedir), sağlık durumu (bazı kronikleşmiş hastalık durumu varlığı başka hastalıkların o bireylerde daha fazla görülmesine neden olabilir, bazı hastalıklara sahip kişilere bazı aşılar uygulanamayabilmektedir), hamilelik ve emzirme hali(bazı aşılar uygulanamayabilmektedir), immün sistemde yetmezlik, bilinen alerji öyküsü, kişinin geçmiş aşılama öyküsü
- Yolculuğa ait olan özellikler: Gidilecek olan ülke, yolculuğun zamanı, kalınacak süre, kalınacak olan yer

Yolcuların, yeterli immün yanıtın oluşabilmesi ve gerekli olarak belirlenen aşı takviminin uygulanabilmesi için seyahat etmeden en az 1-1.5 ay öncesinde Seyahat Sağlığı Merkezlerine başvurmaları gerekmektedir (13,25).

Rutin aşıların bazıları: Tetanoz-Difteri (Td), Kızamık-Kızamıkçık-Kabakulak (KKK), Polio vb. şeklinde yer almaktadır. Çocukluk döneminde yapılmakta olan aşıların birçoğunun etkin koruyuculuk düzeyinin devamlılığını sağlayabilmek için hayat boyu ilave aşı dozlarına gereksinim duyulmaktadır. Yolculuğa çıkmadan önce yapılan değerlendirmeler de rutin aşı takvimine göre tamamlanmamış olan aşıların tamamlanması sağlanmalı veya hiç aşı yapılmamış kişilere ilk doz aşıları yapılarak belirlenmiş olan aşı şeması tamamlanmalıdır (25, 29, 30).

Seyahat aşılarının bazıları: Seyahat edecek olan kişiler için yolculuk açısından risk değerlendirmesi göz önüne alınarak önerilmektedir. Sarı Humma (zorunlu), Meningokok (zorunlu), Kolera, Tifo, Hepatit A, Kene kaynaklı ensefalit vb. şeklindedir (25, 29, 30).

5) Erişkin Aşılamaları

Tablo 4:Erişkin bağışıklama Takvimi 2019 (26,27)

Uygulanan Aşılar	19-22 yaş	22-26 yaş	27-49 yaş	50-59 yaş	60-64 yaş	>65 yaş
İnfluenza	Her yıl 1 doz					
Varisella	2 doz					
Human papilloma virüs-kadın	3 doz					
Human papilloma virüs-erkek	3 doz	3 doz*				
Tetanoz,Difteri,Boğmaca	İlk seferinde Td yerine Tdap, sonra her 10 yılda bir Td rapeli					
Varicella Zoster					1 doz	
Kızamık,Kızamıkçık,Kabakulak	1 veya 2 doz (endikasyona bağlı olarak)*					
13 Valanlı Konjuge Pnömomokok	1 doz*					1 doz
23 Valanlı Konjuge Pnömomokok	1 veya 2 doz (endikasyona bağlı)*					1 doz
Hepatit A	2 veya 3 doz(aşıya bağlı)*					
Hepatit B	3 doz*					
4 valanlı konjuge polisakkarit ve meningokok	1 veya 2 doz (endikasyona bağlı)*					
Meningokok B	2 veya 3 doz(aşıya bağlı)*					
Haemophilus influenza tip B	1 veya 3 doz (endikasyona bağlı)*					

* Risk faktörü veya farklı endikasyonu olan erişkin

SOĞUK ZİNCİR UYGULAMASI

Soğuk zincir, bir aşının ve antiserumun uygulanabilirliğini üretildiği zamandan kişiye uygulanma zamanına kadar koruyan ve ihtiyacı olan kişilere etkinliği korunmuş aşının ulaştırılmasını sağlayan, insan ve malzeme bütünlüğünden oluşan saklama ve taşıma

koşullarını da içeren kompleks bir sistemdir. Aşı ve antiserumlar için sıcaklık +2 ile +8 derece aralarında olup ideal sıcaklık +4 derecedir (1,27). Ancak her aşıya özel saklama şartları bulunmaktadır. Bir kısım aşılar dondurulabiliyorken, bir kısmı ise asla dondurulmamaktadır, bir kısmı için ise hem sıcaklık hem de ışık bakımından özel saklama şartları gerekmektedir. Örneğin; DaBT, DaBT-HiB-IPA, Hepatit B, HiB (sıvı) İnaktive Poliovirüs, Influenza, Tetanoz, Pnömonokok, DT, Td aşıları asla dondurulmamalıdır. Işığa maruz kaldıklarında etkinliklerini yitiren aşılar ise saklama ve taşıma sırasında ya koyu renk şişelerde ya da kendi ambalaj kutularının yanında başka ambalaj kutuları içinde saklanmalıdır. Hem sıcaklık hem ışığa hassasiyeti olan aşılar ise BCG ve kızamık, kızamıkçık, kabakulak içermekte olan KKK'dır (1,33). Aşılar, sadece aşıları içeren özel buzdolaplarında saklanmalıdır. Elektrik kesinti durumları karşısında gerekli tedbirler alınmalıdır. Merkez birimlerden buzdolaplarının sıcaklıkları izleniyor olsa da buzdolaplarının sıcaklıkları ayrıca sorumlu bir personel tarafından düzenli olarak kontrol edilmelidir. Mobil aşı uygulamalarında kullanılmakta olan günlük aşı taşıma kapları içine buz kalıpları konularak, soğuk zincir kurallarına uyacak şekilde ayarlanmalıdır. Aşı taşıma kapları kullanılmayacağı vakitlerde serin bir alanda tutulmalıdır (1,33).

Aşıların donmaya karşı duyarlılıkları (en duyarlısından başlayarak) şu şekildedir;

- Hepatit B aşısı
- DaBT-IPA-Hib, KPA, PPD, influenza aşısı, tüm antiserumlar
- Td, DT, tüm sulandırıcılar,
- Kızamık, KKK, BCG, Hib, meningokok aşıları (sulandırıcılar hariç),
- OPA (1,35).

Donmaya duyarlı olan aşıların buzdolabının soğutucu olan bölümünden uzak olacak şekilde muhafaza edilmesi gerekmekte, aşılar kendi kutularının içinde saklanarak korunmalı ve buzdolabının duvarları ile temas halinde olmamalıdır (1). Buzdolaplarına aşı konulmasında, son kullanım tarihi yakın olan aşıların ön kısımlarda bulunmasına özen gösterilmelidir. Dolabin kapağına hiçbir malzeme konulmamalıdır. Buzdolaplarının içine aşılar, sulandırıcıları, antiserum, buz aküsü ve su bidonları dışında başka malzeme (ilaç, yiyecek, içecek vb) koyulmamalıdır. Buzluk kısmında aralarında boşluk olacak şekilde dizilmiş buz aküleri yer almalıdır. Buzluğun ise 0,5 cm den daha fazla kalın buz tutmamasına özen gösterilmelidir. Aşılar buzlukta bulunmamalıdır (1,34). Üstten soğutan bir aşı buzdolabı için buzdolabında;

Üst rafa: OPA, sulandırıcıları farklı yerde olacak şekilde Hib, BCG, KKK, Kızamık ve Kızamıkçık, Meningokok aşıları

Orta rafa: DaBT-İPA-Hib, kuduz aşıları

Alt rafa: KPA, Hepatit B, Td, DT aşıları ve PPD solüsyonu, aşı sulandırıcıları ile bütün antiserumlar olacak şekilde konulmalıdır. Aynı zamanda meningokok aşısının sulandırıcısı ve influenza aşısı da alt rafta yer almalıdır (1, 35).

Buzdolabının en alt kısmına dolap sıcaklığının sabit derecede tutulmasını sağlayacak su şişeleri koyulmalıdır. Uzun süren elektrik kesintisi olduğu zaman buzdolabı sıcak-

lığının devamlı olarak kontrol edilmesi sağlanmalı, gerektiğinde buzlukta yer alan buz aküleri buzdolabının kapak kısmına koyulmalı ve kapağın sürekli olarak açılmamasına özen gösterilmelidir. İzolasyonu iyi olan bir buzdolabının sıcaklığı bu şekilde genel olarak 24 saat korunabilmektedir. Uzun sürecek olan elektrik kesintilerinde ise belirlenmiş olan acil durum planları uygulamaya konulmalıdır. Aşılar buzdolabı temizleneceği zaman aşı nakil kaplarına koyularak saklanmalı ve buzdolabı çalışmaya başladıktan sonra dolap ideal sıcaklığa ulaştığı zaman buzdolabına aktarılması sağlanmalıdır (1, 35, 36).

Kullanılan aşilar etkin olmayıp kullanılmadığı takdirde, %100 aşılama hızını sağlamış olsak bile bağışıklık kazandırılmış bir toplum sağlama amacına erişilemeyecektir. Bu sebeple soğuk zincir GBP'nin oldukça büyük öneme sahip olan parçalarından biridir (1). Bu amaçla da ülkemizde aşı takip sistemi(ATS) kullanılmaya başlanmıştır. Aşı takip sistemi, elektronik teçhizat, yazılım işleri ve personelden oluşan bir uygulamadır. Ana depolardan temin edilip kişilere uygulanmaya başlanıncaya kadar her bir doz aşı ve antiserumun hem sıcaklık hem de stok düzeyi tüm araç, depo ve dolaplardan canlı (7/24) olarak izlenebilmektedir. Herhangi bir sıkıntı olması durumunda kullanıcıya uyarı veren ve kullanıcıyı yönlendiren kanıta dayalı ve karekod zeminli soğuk zincir kalite sisteminden oluşmaktadır. Karekod uygulaması sayesinde aşının sahip olduğu seri numarası ile aşı uygulanacak bireyin TC no'su karşılaştırılmaktadır (1,34).

Genel yurt çapında 12.102 adet sıcaklık takip cihazıyla birlikte 9954 farklı merkezde yer alan 13.055 adet stok birimi (dolaplar veya soğuk hava depoları) ve 160 adet soğuk taşıma aracının bu sistemlerle izlenmesi sağlanmaktadır. Bir ayda ortalama olarak 2 milyon doz aşı uygulanması ATS tarafından yapılan kontroller ile sağlanmaktadır. ATS çağrı merkezi ile 7 gün 24 saat süreyle sıcaklık aşımaları, elektrik kesintileri uyarıları gerekli birim ve bölümlere iletilmekte ve bütün stok işleyişleri konusunda yardım sağlanmaktadır (1, 34, 37).

GENİŞLETİLMİŞ BAĞIŞIKLAMA PROGRAMINDA ÇALIŞMAKTA OLAN PERSONELİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI

İl Seviyesinde Yapılmakta Olan İşler: Ekibin başında il sağlık müdürü yer almaktadır ve bağışıklama hizmetlerinin il seviyesinde sürdürülmesinde sorumlu olarak yer almaktadır (1).

İl aşı sorumlusu; bulaşıcı hastalıklar biriminden sorumlu olan sağlık müdür yardımcısı ya da bulaşıcı hastalıklar birimi şube müdürü olabileceği gibi, il içerisinde bulunduğu duruma göre sağlık müdür yardımcısına bağlı çalışacak, tüm gün sağlık müdürlüğünde görev yapan ve yalnızca GBP'den sorumlu olan başka bir hekim de olabilmektedir (1, 40, 42).

İl soğuk zincir sorumlusu, sağlık müdürlüğünde tam zamanlı olarak çalışan hekim olmayan sağlık personeli olması gerekmektedir (1).

İl aşı sorumlusu ve il soğuk zincir sorumlusu ile birlikte bir bütün olarak bu işlerin yürütülmesi gerekmekte ve bu kişilerin iş yüklerinin azaltılması için yardımcı personellerin bulunması gerekmektedir (1, 40, 42).

İlçe Düzeyinde Yapılmakta Olan İşler: Ekibin başında sağlık grup başkanı bulunmaktadır ve bağışıklama hizmeti programının ilçe seviyesinde sürdürülmesinden öncelikli olarak sorumludur (1).

İlçe Aşı Sorumlusu: İl sağlık müdürünün önderliğinde il aşı sorumlusunun önerileri sonucunda belirlenmektedir. İlçe aşı sorumlusu sağlık grup başkanı olabileceği gibi, ilçede tüm gün çalışmakta olan, genellikle kalıcı ve deneyim sahibi farklı bir hekim de olabilmektedir (1, 40, 42).

İlçe Soğuk Zincir Sorumlusu: Tüm gün olarak sağlık grup başkanlığı bünyesinde çalışan hekim olmayan sağlık personeli olabilmektedir (1).

Aile Hekimliği Düzeyinde Yapılmakta Olan İşler: GBP'nın başarı içerisinde sürdürülebilmesi için her bir aile hekiminin kendisine kayıtlı olan bireyleri özellikli olarak bebek, çocuk ve hamileleri düzenli olacak şekilde takip etmesi gerekmektedir. Tüm aile hekimi ve aile sağlığı personeli oluşturduğu ekiplerle bu görevlerini yerine getirmelidir. Aile hekimleri kendisine kayıtlı olan bireyler için aşı sorumlusu olarak bulunmakta iken aile sağlığı personeli de soğuk zincir sorumlusu olarak çalışmaktadır (1, 38, 39).

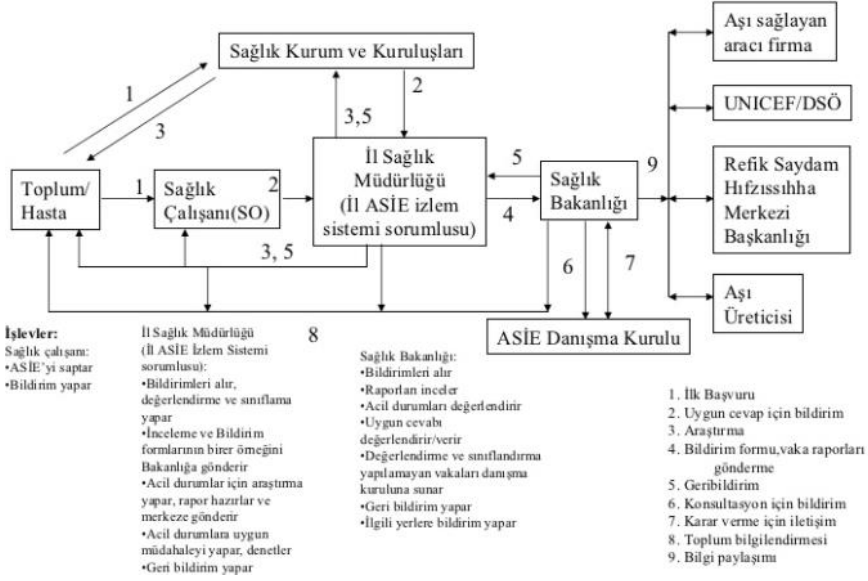
AŞI SONRASI İSTENMEYEN ETKİ (ASİE)

Aşı sonrası ortaya çıkabilen, aşı etkisi olduğu bilinen veya aşıya bağlı olabileceği düşünülmekte olan herhangi istenmeyen tıbbi bir olay olarak tanımlanmaktadır (1, 2, 44). Ülkemizde kullanılmakta aşular Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından tavsiye edilen ve onaylanmış olan İyi Üretim Prosedürleri kurallarına göre üretilen ve uluslararası referans laboratuvarlarında test edilerek, kontrolleri tamamlanmış aşılardır. Aynı zamanda uygulanacak olan aşular alınıp bireylerde kullanılmadan önce, Ulusal Referans Laboratuvarlarında da testleri yapılmakta, kullanıma uygunluğu kanıtlanmış olan aşular kabul edilmektedir (1). Aşılama sonrası çoğunlukla hafif olmakla birlikte, çok nadir olarak da hayatı tehdit edebilecek ciddiyette istenmeyen etkiler görülebilmektedir (1,2)

Tüm sağlık çalışanları bu tarz durumlarla karşı karşıya kaldıkları zaman yapılacaklar konusunda yeterli eğitim, bilgi ile donanıma sahip olmalıdırlar. Bildirilecek bir ASİE ile karşılaşıldığı zaman hasta veya ailesine öncelikli olarak bilgi verilir, hastanın uygun tedavisine başlanır, gerekli olması halinde hasta sevk edilmektedir. ASİE Vaka İnceleme ve Bildirim Formu doldurulur ve İl ASİE İzlem Sistemi sorumlusu 1 gün içerisinde bilgilendirilerek doldurulan form gönderilir (1).

İstenmeyen bu yan etkiler bazı vakalarda aşıya, bazı vakalarda ise aşının uygulanması esnasında yapılmış hatalara bağlı olarak olabileceği gibi, aşı veya aşı uygulamaları ile alakasız da olabilmektedir. Bu sebeple ASİE'ler:

- A. Aşının kendisinden kaynaklı etkiler
- B. Aşının üretilmesi, dağıtılması ve uygulanması esnasında görülebilecek hatalar
- C. Enjeksiyon reaksiyonu
- D. Rastlantı olarak
- E. Bilinmeyen olarak beş grupta incelenmektedir (1,2).

Şekil 1. Aşı sonrası istenmeyen etki bildirim sistemi (43).

ASİE İzlem Sisteminde Bildirilmesi İstenen Durumlar:

Lokal etkiler (1,4,3):

- 1- Aşı sonrasında 48 saat içerisinde görülen ciddi bölgesel reaksiyon
- 2- Aşı sonrasında 2-7 gün içerisinde görülen enjeksiyon uygulama yerinde apse (Bakteriyel/steril)
- 3- Aşı sonrasında 2 hafta - 6 ay arasında görülen lenfadenit durumu yer almaktadır.

Sinir Sisteminde Görülebilecek İstenmeyen Etkiler (1,4,3):

- 1- OPA aşısı sonrası 4-30 gün (temaslı kişilerde 4 -75 gün) arasında görülen paralitık poliomyelit durumu
- 2- Kızamık içeren aşı sonrası 5-12 gün arası, DaBT-IPA-Hib, KPA aşıları sonrası 3 gün içerisinde görülen nöbet durumu
- 3- Kızamık içeren aşı sonrası 5-15 gün içerisinde görülen ensefalopati veya ensefalit , DaBT-IPA-Hib aşısı sonrası 7 gün içerisinde görülen ensefalopati durumu
- 4- Tetanoz bileşenli aşı sonrası 2-28 gün içerisinde görülen brakial nevrit durumu
- 5- Aşılama sonrası 0-6 hafta arasında görülen başka paraliziler
- 6- Kabakulak içeren aşı sonrası 15- 21 gün içerisinde görülen aseptik menenjit durumu yer almaktadır.

Diğer İstenmeyen Etkiler (1, 43, 44):

- 1- Aşı uygulama sonrasında 1 saat içerisinde görülen anafaksi durumu
- 2- Aşılama sonrası birkaç saat içerisinde görülen toksik şok sendromu

- 3- Aşılamaya sonrası 4 saat içerisinde görülen ani gelişen allerjik reaksiyonlar
- 4- DaBT-IPA-Hib aşılması sonrası 1 gün içerisinde görülen hipotonik veya hipoprensif atak durumu
- 5- Aşılamaya sonrası 1 hafta içerisinde görülen sepsis durumu
- 6- Kızamıkçık içeren aşılarından sonra 1- 3 hafta içerisinde görülen artrit durumu
- 7- Kızamık içeren aşılamaya sonrası 1-6 hafta içerisinde görülen trombosit düşüklüğü
- 8- DaBT-IPA-Hib aşılması sonrası 1 gün içerisinde görülen apne veya bradikardi durumu
- 9- BCG aşılama sonrası 1 – 12 ay arasında görülen yaygın BCG enfeksiyonu
- 10- BCG aşılama sonrası 1-12 ay arasında görülen BCG osteiti yer almaktadır.

Ciddi ASİE: Sakat kalma, ölüm veya konjenital anomaliyle sonuçlanmakta olan ya da hastanede yatış gerektirmekte olan ASİE olarak tanımlanmaktadır (1,2).

Tüm bunların yanında her zaman çocuğun aşı ile önlenemez hastalıklara yakalanma ve bu hastalık kaynaklı nedenlerden dolayı ölme veya sakat kalma olasılığının, aşı sonrası görülebilecek istenmeyen etkilerin görülme ihtimaliyle karşılaştırıldığında çok daha fazla olduğu asla akıldan çıkarılmamalıdır.

SONUÇ

Unutulmamalıdır ki aşılamaya, toplum bağışıklığının sağlanması ve bireylerin yaşamlarını etkileyen çeşitli hastalıkların önlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple hem bir hekim hem de bir birey olarak aşılamaya konusunda toplumsal bilinç oluşturmak en büyük görevimizdir.

KAYNAKÇA

- 1) T.C. Sağlık Bakanlığı. Genişletilmiş Bağışıklama Programı Genelgesi. Available From: <https://khgmsaglikhizmetleridb.saglik.gov.tr/TR-42937/genisletilmis-bagisiklama-programi-genelgesi.html> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 2) Genişletilmiş Bağışıklama Programına Her Yönüyle Bakış Available From: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/948265> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 3) Orhon ŞF. Genişletilmiş bağışıklama programına her yönüyle bakış. Osmangazi Journal of Medicine 6-14, 2020.
- 4) TUSEB [Internet]. [cited 2021 Apr 19]. Available From: <https://www.tuseb.gov.tr/> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 5) Velipaşaoğlu S., Aşı Akademik, Endüstriyel ve Resmi Otorite Yönüyle, S. Şenel, M.K. Derici, Ed. İstanbul, Türkiye: Hipokrat Yayıncılık, 2020
- 6) Eskiocak M, Saltık A. Bağışıklama Hizmetlerinin Temel Bileşenleri. STED. 1997;6(11).
- 7) Rodrigues CMC, Plotkin SA. Impact of Vaccines; Health, Economic and Social Perspectives. Front Microbiol [Internet]. 2020;11:1526. Available From: www.frontiersin.org

- 8) Aksu Tanık F. Aşı Üretimi. In: Okyay P, Necati D, Zafer Ö, editors. Tarihsel Bakışla Türkiye'de Halk Sağlığı. Trakya Ün. Matbaası; 2018. 19.
- 9) Gürsoy Umur. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele. In: Okyay P, Necati D, Zafer Ö, editors. Tarihsel Bakışla Türkiye'de Halk Sağlığı. Okyay, Pın. Trakya Ün. Matbaası; 2018.
- 10) Aşının Yaraları Available From: <https://asi.saglik.gov.tr/genel-bilgiler/27-asininyararlari> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 11) T.C. Sağlık Bakanlığı Çocukluk Dönemi Aşı Takvimi (güncelleme: 2020); <https://asi.saglik.gov.tr/asi-takvimi2> Erişim Tarihi: 26.09.2021
- 12) Nalbantoğlu B, Gökçay EG. Aşı uygulamalarında ikincil kazanımlar. 8(2), 102- 106, 2020.
- 13) T.C. Sağlık Bakanlığı, Enfeksiyon Hastalıkları Derneği. 2.Ulusal Aşı Çalıştayı Mart 2016. <http://www.enfeksiyon.org.tr/2.calistayrapor.pdf> Erişim Tarihi: 26.09.2021
- 14) Punar M, Çağatay AA, Özüt H, Eraksoy H, Çalangu S, Dilmener M. İstanbul'da bir ilkokulda asemptomatik neisseria meningitidis taşıyıcılığı. Klinik Dergisi 14:17-8, 2001.
- 15) Bakir M, Yagci A, Ulger N, Akbenlioglu C, Ilki A, Soyletir G. Asymptomatic carriage of neisseria meningitidis and neisseria lactamica in relation to streptococcus pneumoniae and haemophilus influenzae colonization in healthy children: apropos of 1400 children sampled. Eur J Epidemiol 11:1015-8, 2001
- 16) Çocuklarda Aşı Uygulamaları: Güncel Bir Gözden Geçirme Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/451040> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 17) Türk Eczacıları Birliği - SUT. [cited 2021 Apr 21]. Available from: <https://www.teb.org.tr/content/75/SUTSUT> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 18) Einstein MH, Baron M, Levin MJ. Comparison of the immunogenicity and safety of Cervarix (R) and Gardasil (R) human papillomavirus (HPV) cervical cancer vaccines in healthy women aged 18-45 years. Hum Vaccin 5: 705-19, 2009.
- 19) Kim KS, Park SA, Ko KN. Current status of human papillomavirus vaccines. Clin Exp Vaccine Res, 3, 168-75, 2014.
- 20) Özçam H, Çimen G, Uzunçakmak C. Kadın sağlık çalışanlarının meme kanseri, serviks kanseri ve rutin tarama testlerini yaptırmaya ilişkin bilgi tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi. İstanbul Med J 15: 154-60, 2014
- 21) Riedesel JM, Rosenthal SL, Zimet GD, Bernstein DI, Huang B, Lan D. Attitudes about human papillomavirus vaccine among family physicians. J Pediatr Adolesc Gynecol 18(6): 391-8, 2005. 40
- 22) Esposito S, Bosis S, Pelucchi C. Pediatrician knowledge and attitudes regarding human papillomavirus disease and its prevention. Vaccine 25(35): 6437-46, 2007.
- 23) 1 Yaş Üstü Hiç Aşılınmamış Çocuklar İçin Aşılama Şeması Available From: <https://samsunism.saglik.gov.tr/Eklenti/63821/0/11-yas-ustu-hic-asilanmamis-cocuk-asilama-takvimipdf.pdf> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 24) Gebelerde Aşılama Available From: https://www.tuseb.gov.tr/tacese/uploads/genel/files/yayinlar/raporlar/tacese_2018_gebelerde_asilama.pdf Erişim Tarihi:26.09.2021

- 25) TC Sağlık Bakanlığı. Seyahat Aşıları. Available From: <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/site/asilar> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 26) Türkiye enfeksiyon hastalıkları ve klinik mikrobiyoloji uzmanlık derneği, editör. Erişkin bağışıklama rehberi. İstanbul: Arvin Yayınevi; 2016.
- 27) Türkiye EKMUD Erişkin Bağışıklama Rehberi 2019 Available From: <file:///C:/Users/asus-pc/Downloads/eriskin-bagisiklama-rehberi-v-2-2019.pdf>
- 28) Akşit S. Aşılarla ilgili genel kurallar. Klinik Gelişim. 2012; 25(1): 4-11.
- 29) Centers for Disease Control and Prevention, Public Health Foundation. Epidemiology and Prevention of Vaccine-Preventable Diseases (Course Textbook), 6th Ed. Maryland: 2001.
- 30) CDC. Recommendations of the Advisory Committee on Immunization Practices (ACIP): Use of vaccines and immune globulins in persons with altered immunocompetence. MMWR 1993;42(RR4):1-18.
- 31) King GE, Hadler SC. Simultaneous administration of childhood vaccines: an important public health policy that is safe and efficacious. Pediatr Infect Dis J 1994;13:394-407.
- 32) Peter G. Childhood immunizations. New Engl J Med 1992; 327(25):1794-1800. 1
- 33) 1. Basamak Sağlık Çalışanları İçin Aşı Rehberi Available From: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/asi_rehberi.pdf Erişim Tarihi:26.09.2021
- 34) Aşının Yolucuğu Available From: <https://asi.saglik.gov.tr/asinin-yolculugu> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 35) Özdemir H. Soğuk Zincir. Katkı Pediatri Dergisi, Aşılar I-II. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı ve Çocuk Sağlığı Enstitüsü Yayınları. 2006; 28 (5-63): 832-856.
- 36) STED On Soru On Yanıt Available from: <https://www.ttb.org.tr/STED/sted0900/10.html> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 37) TC Sağlık Bakanlığı. Aşı portalı Aşı Takip Sistemi. Available From: <https://asi.saglik.gov.tr/ats.html> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 38) Aile Hekimliği Dairesi Başkanlığı Available From: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/ailehekimligi-anasayfa> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 39) Aile Hekimliği Bilgi Sistemi Minimum Veri Modeli (Ahbs-Vem). 2016
- 40) Bakanlık S. Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıkların Sürveyansı ve Kontrol sisteminin Güçlendirilmesine Dair Ulusal Stratejik Plan, 2009-2013. 2009.
- 41) Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği Available From: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=17051&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 42) Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. Available From: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1593.pdf> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 43) Aşı Sonrası İstenmeyen Etkiler Genelgesi (2009) Available From: <https://www.saglik.gov.tr/TR,11136/asi-sonrasi-istenmeyen-etkiler-genelgesi-2009.html> Erişim Tarihi:26.09.2021
- 44) Türk Tabipler Birliği COVID 19 Pandemisi10. Ay Değerlendirme Raporu Available From: https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/10_ay_rapor.pdf Erişim Tarihi:26.09.2021

DOĞRU EMZİRME YÖNTEMLERİNİ ÖĞRETEBİLME

Teaching Correct Breastfeeding Methods

Seher Karahan, Cengizhan Mercan

ÖZET

Çocukluk çağında, özellikle ilk 24 aylık dönemde anne sütü ile beslenmenin, yaşamın ilerleyen yıllarındaki sağlık üzerine etkileri sebebiyle annelerin bilinçlendirilmesi bir toplum sağlığı hizmetidir. Emzirme her ne kadar fizyolojik bir eylem olsa da emzirmeye başlamak ve devam etmek için anne adaylarına danışmanlık gereklidir. Bu konuda en önemli görev annelere en kolay ulaşabilecek olan birinci basamak sağlık profesyonellerine düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anne sütü, Emzirme, Doğru emzirme yöntemleri

ABSTRACT

Raising awareness of mothers is a public health service due to the effects of breastfeeding in childhood, especially in the first 24 months, on health in the later years of life. Although breastfeeding is a physiological action, counseling is necessary for expectant mothers to start and continue breastfeeding. In this regard, the most important task falls to the primary health care professionals, who can reach the mothers most easily.

Keywords: Breast milk, Breastfeeding, Correct breastfeeding methods

GİRİŞ

Anne sütü, zengin ve eşsiz içeriği nedeniyle, yenidoğan bir bebek için en uygun olan besindir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Birleşmiş Milletler Çocuk Formu (UNICEF) bebeklerin doğumdan itibaren ilk 6 ayda sadece anne sütüyle beslenmesini ve izleyen süreçte ek gıdalarla birlikte anne sütünün verilmesine 24 aya kadar devam edilmesini önermektedir.

Büyüme ve gelişme açısından beslenme, sağlığın temellerinin atıldığı yaşamın ilk yıllarında oldukça önemlidir. Anne sütü ile beslenmenin faydaları sadece anne sütüyle beslendiği süreç ile sınırlı olmamakla birlikte sonraki yaşlarda da sağlık üzerinde farklı açılardan olumlu etkileri vardır (1-4). Literatürdeki farklı çalışmalar da anne sütünün bebeğin fizyolojik, gelişimsel ve bilişsel açıdan olumlu etkileri olduğunu doğrulamıştır (5).

Emzirme başta bebek olmak üzere anne ve toplum sağlığı açısından faydalıdır. Çoğu anne bebeğini emzirmek ister. Emzirme anne için de maliyet etkin ve bebeğinin bağışıklığını kuvvetlendiren bir etkinliktir (4). Emzirmenin anneleri meme ve over kan-

seri başta olmak üzere diyabet, kardiyovasküler hastalıklar ve postpartum depresyon gibi çeşitli birçok hastalıktan koruduğu da bilinmektedir (6). Emzirme doğal bir süreç olmasına rağmen, emzirme başarısını birçok değişken etkiler. Bunlar; mastit, memenin yeterince büyümemesi, yetersiz süt temini, annenin çalışması, prematüre bebek, anne ölümü, bebekte emme refleksinin gelişmemesi, beslenme intoleransı, düşük doğum ağırlığı vb. gibi nedenlerdir. Yenidoğan kayıplarının %80'inin prematürite, düşük doğum ağırlığı, asfiksi ve neonatal enfeksiyonlar gibi temelinde anne sütü alımının az ya da hiç olmamasıyla ilişkili olan nedenlerden olduğu bildirilmiştir (7).

Emzirme her ne kadar fizyolojik bir eylem olup iç güdüsel olarak gelişse de emzirmeye başlamak ve emzirmeye devam etmek için anne adaylarına danışmanlık gereklidir (8-10). Uygun emzirme danışmanlığında, düzenli aralıklarla ve güncellenerek yapılan emzirme eğitimleri ve destekleri anneleri teşvik ederek doğumdan hemen sonra beslenmenin anne sütü ile başlatılmasını ve sürdürülmesini sağlar. Böylece anne sütü alan bebek oranlarını yükselttiği görülmektedir (4,9,10). Anne sütü ile beslenmenin sürdürülmesi, etkili ve doğru teknikle emzirme, anneye gerekli davranış ve tutumların öğretilmesi danışmanlıkla sağlanır. Verilen uygun danışmanlık ve destek sayesinde bebeklerin " sadece anne sütü "ile beslenmesi yönündeki süreler de uzatılmaktadır (10).

İlk Emzirmeye Yardım Nasıl Yapılır?

Aile sağlığı merkezinde düzenli izlemlere gelen gebelerde emzirmeye hazırlık için ön bilgilendirme yapılabilir. Birinci basamak sağlık kuruluşlarına (aile sağlığı merkezine) genellikle doğum sonrası ilk bir hafta içinde anneler bebeklerinin ikinci topuk kanı alınması için başvurur. Bu sırada anneye emzirme hakkında sorular sorulabilir. Anneye ilk olarak neler hissettiğini ve emzirmenin gidişatını sorun. Bu soruların cevabını almadan herhangi bir bilgi ve öneri vermeyin. Emzirmeye uygun ortamda annenin emzirmesini isteyin ve sessizce onu gözlemleyin. Anne zorluk çekiyorsa bebeğe uygun pozisyon vermesine yardımcı olun. Anneye emzirme ile ilgili bilgiler verin. Bebeğin pozisyonu ve yerleştirilmesi doğruysa anneye bu işi ne kadar iyi yaptığını söyleyerek onu takdir edin.

DOĞRU EMZİRME YÖNTEMLERİNİ ÖĞRETEBİLME

Annenin emzirme sırasında şu dört temel noktayı iyice anlamasını sağlayın.

1. Bebeğin başı ve vücudu aynı doğrultuda, düz bir hat üzerinde olmalı.
2. Bebeğin burnu meme başının hizasında olacak şekilde yüzü memeye bakmalı
3. Anne bebeği kendi vücuduna yakın tutmalı
4. Eğer bebek bir yenidoğansa yalnızca başı ve omuzlarından değil ayrıca poposundan da desteklemelidir.

Emzirmenin ilk ve en önemli basamağı memeyi iyi tutturmaktır. Yanağın hafif taktik uyarısı ve ağızın lateral açısı ile bebek refleks olarak başını çevirir ve ağızını esner

gibi açar. Bebeğin memeyi ağızına iyice alabilmesi için ağzının iyice açık olması gerekir. Anne bebeği ağızını iyice açtığında onu memesine yaklaştırmalı, kendisini veya memesini bebeğe doğru hareket ettirmemelidir. Anne "C tutuş" ile memesini tutmalı. Göğsünü alttan dört parmakla, başparmak üstte kalacak şekilde desteklemelidir. Parmaklar areola kısmına (kahverengi kısım) değmemelidir.

Bebeğin çenesi memeye değmesi için bebeğin alt dudağını meme başının altına koymalıdır. Bebek memeye iyi yerleşmiş, dili önde olmalı. Areola kısmını bebek alabildiği kadar ağzının içine almalıdır. Bebeğin alt dudağı sıklıkla dışa doğru kıvrık şekilde olmalıdır (Şekil 1)(11).

Şekil 1. Bebeğin anne memesini tutuş pozisyonu (12)

Emzirme Pozisyonları

Anne birçok şekilde bebeğini emzirebilir; ayakta, yatarak ve oturarak. Annenin rahat ve sakin olması ve bebeğin memeye doğru yerleşmesiyle iyice kavraması önemlidir. En sık kullanılan emzirme pozisyonları; kucak, ters kucak ve koltukaltı ve yatarak şeklindedir (Şekil 2).

Koltuk altı pozisyonu; bebeğin memeye yerleşmesinin zor olduğu durumlarda, ikiz bebeklerde, meme kanal tıkanıklıklarında, annenin tercihine göre kullanılabilir. Dikkat edilmesi gereken nokta bebeği memeye doğru yerleştirmektir.

Ters kucak pozisyonu; prematürite ya da kavramada güçlük çeken bebekleri içindir.

Yatarak emzirme pozisyonu; sezaryen sonrası anneler sırtüstü ya da yan yatarak emzirebilir. Bebeğin yüzü ve bedeni anneye dönük olmalıdır.

Şekil 2. Emzirme pozisyonları (12)

Bir bebeğin etkili emdiğini; annenin meme başı sağlıklı görünümdeyse, emzirme sonunda göğüs yumuşuyorsa ve bebek memeyi kendisi bırakıyorsa anlayabiliriz. Bu durumda emzirme anne için rahat ve zevklidir. Bebeğin sütü yutuşu duyulabilir veya dışarıdan da görülebilir.

Bebeğin memeye yerleşimi kötü ve etkisiz emmede ise; bebeğin ağızını büyük açmadığı, dudaklarını ileriye doğru uzattığı, alt dudağının dışa dönük olmadığı, çenesinin anne memesine değmediği, yanaklarının içe çökük olduğu ve dışarıdan memenin ucundaki kahverengi bölgenin hemen tümünün dışarıda olduğu görülür.

Annenin konforu ve rahatlığı emzirme pozisyonlarını değiştirmenin arkasında yatan en önemli nedendir; yatarak ve yan yatma, pozisyonu abdominal insizyon olduğunda daha rahat olmaktadır (12).

SONUÇ

Sağlık profesyonelleri, emzirmenin başlatılmasında birincil rol oynar. Emzirme konusunda desteklerini her ortamda (toplum içinde, hastane ortamında) göstermelidir. Muayenehane ortamları " emzirme dostu " olmalıdır.

Doğum sırasında ve doğum sonrası hastanedeki süreçte, sağlık profesyonelleri emzirmeyi teşvik konusunda öncüdür; doğumdan sonra erken emzirme (1 saatten az), sık beslenme (>10/gün), uygun emzirme davranışı (memeye tutturma), sürekli anne bebek teması (rooming-in) ve bebeğin doktoru tarafından önerilmeden bebeğe mama desteği verilmemesi önemlidir. Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF tarafından önerilen on adım uygulanmasına doğum kliniklerinde dikkat edilmelidir (13). Toplumda emzirmenin desteklenmesi, korunması ve yaygınlaştırılmasında özellikle birinci basamak sağlık profesyonellerine önemli görevler düşmektedir.

KAYNAKLAR

1. Gür E. Anne sütü ile beslenme. Türk Pediatri Arşivi.2007;42;11-5.
2. Balcı E. Anne sütünün çocuk büyüme ve gelişmesine etkisi. Türk Aile Hek Derg.2011;15(3):135.
3. Becker GE, Smith HA, Cooney F. Methods of milk expression for lactating women (Review), 2015. The Cochrane Collaboration. John Wiley & Sons; 2015.
4. Çiftetepe Öztürk D, Öztora S. Aile Hekimliğinde Emzirme Danışmanlığı. Telatar B, editör. Aile Hekimliğinde Anne Sütünün Anne ve Bebek Sağlığı Açısından Önemi. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2019.p.76-80.
5. Ateşşaoğlu P, Mete M, Gökçay G, Tamay Z, Yetim A. Anne sütü ile beslenmenin çocuk ruh sağlığına etkileri. Çocuk Dergisi. 2013;13(3):101-8.
6. Meek JY, Hatcher AJ. The breastfeeding-friendly pediatric Office practice. American Academy of Pediatrics. 2017; 139(5):e1-9.
7. Neifert M. Breastmilk transfer: Positioning, latch-on, and screening for problems in milk transfer. Clin Obstet Gynecol. 2004;47:656.

8. Hartmann PE, Cregan MD, Ramsay DT, Simmer K, Kent JC. Physiology of lactation in pre-term mothers:Initiation and maintenance. *Pediatr Ann.* 2003; 32:351
9. Woolridge MW, How TV, Drewett RF, Rolfe P, Baum JD. The continuous measurement of milk intake at a feed in breast-babies. *Early Hum Dev.*1982;6:365
10. Duffy LC, Faden H, Wasielewski R, Wolf J, Krystofik D. Exclusive breastfeeding protects against bacterial colonization and day care exposure to otitis media. *Pediatrics.*1997;100(4):E7.
11. Howie PW, McNeilly AS, McArdle T, Smart L, Houston M. The relationship between suckling-induced prolactin response and lactogenesis. *J Clin Endocrinol Metab.* 1980;50:670
12. Lucas A, Lucas PI, Baum JD. Differences in the pattern of milk intake between breast and bottle fed infants. *Early Hum Dev.*1981;5:195
13. Örs OP, Kars B. Emzirme teknikleri, anne sütünün sağılması ve saklanması. Telatar B, editör. *Aile Hekimliğinde Anne Sütünün Anne ve Bebek Sağlığı Açısından Önemi.* 1. Baskı. Ankara:Türkiye Klinikleri; 2019.p.81-7.

GERİATRİK DEĞERLENDİRME YAPABİLME

Implementing Geriatric Assessment

Mustafa Asım Gedikli

ÖZET

Dünyada ve ülkemizde 65 yaş üstü birey sayısı giderek artmaktadır. Yaşlı popülasyonundaki bu artış geriatrik hasta değerlendirmesinin önemini daha da artırmaktadır. Geriatrik hasta değerlendirmesi yapılırken multidisipliner bir yaklaşımda bulunmak gerekir. Yaşlı bireyler tıbbi, sosyal, psikolojik ve fonksiyonel ihtiyaçları açısından ayrıntılı değerlendirilmelidir. Değerlendirme sırasında yaşa bağlı fizyolojik değişiklikler ve hastalıklarına bağlı komorbiditeler arasında ayırım yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Geriatri, Geriatrik değerlendirme, Yaşlılık

ABSTRACT

The number of individuals over the age of 65 is increasing in the world and in our country. This increase in the elderly population further increases the importance of geriatric patient evaluation. A multidisciplinary approach is required when evaluating geriatric patients. Elderly individuals should be evaluated in detail in terms of their medical, social, psychological, and functional needs. During the evaluation, a distinction should be made between age-related physiological changes and disease-related comorbidities.

Keywords: Geriatrics, Geriatric assessment, Senile

GİRİŞ

Yaşlanma; anne karnından başlayarak ölüme kadar devam eden anatomik ve fizyolojik değişikliklerdir. Yaşlı bireylerin tıbbi sorunları ile ilgilenen bilim dalına geriatri denir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşlılığın başlangıcını 65 yaş olarak kabul etmektedir. Yaşlılık dönemini ise yaşa göre kendi içinde ayırmaktadır (1):

- 65-74 yaş arası erken yaşlılık
- 75-84 yaş arası yaşlılık
- 85 yaş ve üzeri ileri yaşlılık

Beklenen yaşam süresinin artmasıyla tüm dünyada geriatrik bireylerin tüm toplum oranı da giderek artmaktadır. Tüm dünyada 65 yaş üstü yaşlı birey sayısı giderek artmakta ve bu durum yaşlı bakımı ve değerlendirilmesini daha önemli kılmaktadır. 2010 yılı Birleşmiş Milletler (BM) raporuna göre dünya nüfusunun yaklaşık %11'ini 65 yaş ve üzerindeki yaşlı bireyler oluşturmakta iken 2050 yılında bu oranın %26'ya yükseleceği

tahmin edilmektedir (2). Türkiye İstatistik Kurumunun verilerine göre ülkemizde 65 yaş üzeri nüfus 2019 yılında %9.1 iken 2023 yılında %10.2'ye, 2050 yılında ise %20.8'e yükseleceği tahmin edilmektedir.

Yaşlı nüfusun diğer nüfus grubuna göre farklı olmasının en önemli sebebi ise fonksiyonel kayıplarının ve sağlık bakım hizmetlerine olan gereksiniminin daha fazla olmasıdır. Geriatriinin üzerinde durduğu diğer bir konu ise kırılğan birey olarak tarif edilen artmış komorbidite, azalmış fiziksel aktivite, nedeni açıklanamayan ve fonksiyonel bağımlılığa yol açan kilo kaybı olan kişilerdir. Kırılğan bireylerde hospitalizasyon, morbidite ve mortalite, huzurevine yerleştirilme daha fazladır.

Geriatrik Hastada Fizyolojik Değişiklikler

Yaşa bağlı gelişen birçok fizyolojik değişiklik olmaktadır. Bu değişikliklerin iyi bilinmesi yaşlılığa bağlı gelişen durumların hastalıktan ayrılmasında önemlidir. Bu fizyolojik değişiklikler; kognitif fonksiyonlarda, duyu organlarında, cilt, kas iskelet sisteminde, solunum sisteminde, kardiyovasküler sistemde, gastrointestinal sistemde, endokrin sistemde, ürogenital sistem ve sinir sisteminde görülmektedir (3).

- **Kognitif fonksiyon:** Yaşlılarda kognitif fonksiyonlarda azalma, demans, Alzheimer sık görülür.
- **Duyu organlar:** Yaşlılıkta görme keskinliğinde azalma, karanlığa adaptasyonda azalma, işitmede azalma, tükürük salgısında azalma, diş eti çekilmesi, koku duyusunda azalma gibi birçok duyu organında fizyolojik olarak değişiklik görülmektedir.
- **Kas iskelet sistemi:** Yaşlılarda kas kütlesinde azalma ve genel yağ oranında artma, osteoporoz, osteoartrit ve sarkopeni görülmektedir.
- **Cilt:** Yaşlılarda kollajende azalma, kırışıklıklar, kolay yaralanma, yara iyileşmesinde gecikme, dermatoporoz, pigmentasyonda artma ve ciltte kuruma fizyolojik olarak görülmektedir.
- **Solunum sistemi:** Yaşlılarda fizyolojik olarak toraks duvar kompliyansında azalma, akciğerlerde atrofi, akciğerlerin esnekliğinde azalma ve senil amfizem görülmektedir.
- **Kardiyovasküler sistem:** Yaşlılarda fizyolojik olarak ortostatik hipotansiyon, kardiyak debide azalma, damarlarda sertleşme ve elastikiyetinde azalma, diyastolik disfonksiyon ve sol atriyumda genişleme görülür.
- **Endokrin sistem:** Yaşlılarda genel olarak endokrin organlarda atrofi ve endokrin bezlerin çalışmasında yavaşlama, kemik kitlesinde azalma fizyolojik olarak görülür.
- **Gastrointestinal sistem:** Yaşlılarda fizyolojik olarak özefagus kasılma gücünde azalma, reflü, gastrik bikarbonat ve prostoglandin düzeyinde azalma, gastrik mukozal kan akışında azalma, kolonda divertikül, fekal inkontinans, karaciğer kan akımında ve kütlesinde azalma, safra taşı insidansında azalma görülür.

- **Ürogenital sistem:** Yaşlılarda fizyolojik olarak böbreklerde küçülme, glomerüler filtrasyonda azalma, prostat bezinde büyüme, menapoz, libido ve fertilitede azalma görülür.
- **Sinir sistemi:** Yaşlılarda fizyolojik olarak nöron sayısında azalma, beyinde atrofi, reflekslerde azalma görülür.

GERİATRİK HASTALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yaşlı hastaları değerlendirirken; bireylerin bağımlılık durumu, akıl sağlığı, günlük yaşamsal işlevleri, sosyokültürel durumu, çevresel durumu ve ekonomik durumu değerlendirilmelidir. Yaşlılıkta bağımlılığı değerlendirirken; tam bağımlı ve kendi kendine günlük aktivitelerini yapamayan yaşlılar, kısmen bağımlı hastalar ve kendi kendine bakabilen yaşlılar olarak sınıflandırılır. Yaşlılarda sağlık hizmetlerinin amacına bakıldığında;

- Koruyucu sağlık hizmetleri
- Erken tanı ve tedavi
- Geriatrik sendromların bilinmesi
- Yaşam kalitesini artırma
- Hastalıkların ilerleyişinin takip edilmesi
- Uygun bakım planı ile hastaneye veya bakımevine başvurunun azaltılması amaçlanmalıdır.

Yaşlı popülasyonu değerlendirirken;

- Yaşlılık bir hastalık değildir fakat yaşlanma ile birlikte fizyolojik rezervlerde azalma, birçok hastalığa yakalanma riski artmaktadır.
- Kronik hastalıklar genellikle birden çoktur ve kapsamlı geriatrik yaklaşım gerekmektedir.
- Geriatrik popülasyona özgü birtakım sendromlar vardır. Bu geriatrik sendromlar; düşme riski, idrar inkontinansı, polifarmasi, yaşlı istismarı ve yaşlı ihmali, sarkopeni, deliryum, demans, depresyon ve osteoporozdur.
- İyatrojenik hastalıklar özellikle ilaç yan etkileri daha sık görülmektedir.
- Kapsamlı geriatrik değerlendirme genellikle multidisplinerdir.
- Palyatif bakım ve yaşam sonu bakımı önemlidir.

Geriatrik hastaları değerlendirilirken multidispliner bir yaklaşım izlenmelidir. Bu değerlendirme sadece tıbbi olarak değil çevresel yönden de bakılmalıdır (Tablo 1). Geriatrik hasta değerlendirilmesi ve takibi ekip işidir ve bu ekipte bulunması gereken kişiler; hekim, hemşire, geriatrist, psikiyatrist, diyetisyen, fizyoterapist, farmakolog, eczacı, iş ve uğraş terapisti, konuşma terapisti, sosyal hizmet uzmanı, psikologdur.

Tablo 1. Geriatrik hastaları değerlendirme yaklaşımı

Medikal değerlendirme	<ul style="list-style-type: none"> • Ayrıntılı fizik muayene • Kronik hastalıklar • Vitallerin bakılması • Boy kilo ölçümü • Kullandığı reçeteli ve reçetesiz ilaçlar, besin takviyeleri, polifarmasi • İşitme muayenesi • Görme muayenesi • Osteoporoz • Üriner inkontinans • Ağız ve diş hijyeni
Zihinsel değerlendirme	<ul style="list-style-type: none"> • Bilişsel durum • Duygu durumu
Fiziksel değerlendirme	<ul style="list-style-type: none"> • Düşmeler • Temel günlük yaşam aktiviteleri • Enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri
Çevresel değerlendirme	<ul style="list-style-type: none"> • Ev güvenliği • Çevre güvenliği • Sosyal durum • Ekonomik durum
Beslenmenin değerlendirilmesi	<ul style="list-style-type: none"> • Malnutrisyon • Sarkopeni
Koruyucu hekimlik uygulamaları	<ul style="list-style-type: none"> • Sigara ve alkolün bırakılması • Kanser taramaları • Kronik hastalık taramaları (Diyabet, hipertansiyon, koroner arter hastalığı) • Aşılmanın sağlanması
Bakım planını değerlendirme	

Geriatrik Değerlendirme ve Testler

Görme: Yaşla birlikte görme duyusu ile ilgili birtakım fizyolojik değişikliklerin olmaktadır. Yaşlı hastanın en az yılda bir kez göz muayenesinin yapılması gerekmektedir.

İşitme: Yaşla birlikte işitme duyusu ile ilgili birtakım fizyolojik değişikliklerin olmaktadır. Yaşlı hastanın en az yılda bir kez işitme muayenesinin yapılması gerekmektedir.

Düşme: Yaşla birlikte denge ve duruş bozuklukları, görme keskinliğinde azalmaya bağlı yaşlılarda daha sık düşmeler görülmektedir. Bu durum geriatrik yaş grubunda morbidite ve mortaliteye sebep olmaktadır. Hastalarda düşmeleri önlemek için ortostatik hipotansiyonun önlenmesi, denge bozukluğunun altındaki patolojilerin giderilmesi, düzenli görme muayenesi ile birlikte yaşadığı ortamın düşmeleri önleyecek şekilde dizayn edilmesi (eşiklerin kaldırılması, halıların düşmeyi önleyecek şekilde sabitlenmesi, banyo ve tuvaletlerde tutunma aparatlarının yerleştirilmesi gibi) gerekmektedir.

Malnutrisyon: Yaşlanma ile meydana gelen fizyolojik değişiklikler, azalan organ rezervlerine bağlı olarak yaşlılarda malnutrisyon sık bir şekilde görülmektedir. Malnutrisyon yaşlılarda artmış mortalite ile ilişkilidir. Malnutrisyonu değerlendirmek için antropometrik ölçümler, mini nütrisyon değerlendirme testi (Tablo 2) kullanılmaktadır. Vücut kitle indeksinin düşük olması yetersiz beslenme ile ilişkilidir. Kilo kaybını değerlendirirken özellikle istemsiz kilo kaybı daha değerlidir. Kilo kaybı değerlendirilirken;

- Bir ayda vücut ağırlığında %2'den fazla azalma
- Üç ayda vücut ağırlığında %5'den fazla azalma
- Altı ayda vücut ağırlığında %10'dan fazla azalma anlamlı kabul edilir.

Tablo 2. Mini nütrisyon değerlendirme testi

A. Son 3 ayda iştah kaybı, sindirim sorunları, çiğneme veya yutma gücüne bağlı gıda alımında azalma var mı?	Puan
• Ciddi iştah kaybı var	0
• Orta derecede iştah kaybı var	1
• İştahı iyi	2
B. Son 3 ayda kilo kaybı	
• >3 kg	0
• Bilmiyor	1
• 1-3 kg arası	2
• Kilo kaybı yok	3
C. Mobilite	
• Yatak veya tekerlekli sandalye bağımlı	0
• Ev dışına çıkmıyor	1
• Düzenli olarak dışarı çıkıyor	2
D. Son 3 ayda psikososyal bir stres veya akut bir hastalık geçirdiniz mi?	
• Evet	0
• Hayır	2
E. Nöropsikolojik problemler	
• Ciddi demans veya depresyon	0
• Hafif demans	1
• Problem yok	2
F. BMI (kg/m²)	
• <19	0
• 19-21	1
• 21-23	2
• ≥23	3

Üriner inkontinans: Üriner inkontinans fizyolojik bir olay değildir. Geriatrik yaş grubunda üriner inkontinans daha sık görülmekle birlikte kadın cinsiyette erkeklere göre daha fazla görülmektedir. Üriner inkontinansın geçici ve kronik sebepleri bulunmaktadır. Geçici inkontinans sebepleri; ilaç kullanımı, deliryum, atrofik vajinit, fekal impakt, enfeksiyonlar, aşırı idrara çıkma ve mobilizasyonda kısıtlılıktır. Kronik sebepleri ise; det-

rusor hiperaktivitesi (en sık sebep), çıkış direncinde azalma, çıkış obstrüksiyonunda artma (benign prostat hiperplazisi), detrusor hipoaktivitesi (taşma tipi inkontinans), stress inkontinansdır (kadınlarda en sık sebep).

Polifarmasi: Yaşlı bireylerde komorbiditelerin fazla olması ve aynı endikasyon için çoklu ilaç kullandıkları için polifarmasi önemlidir. Genellikle 4 ve üzeri ilaç kullanımına polifarmasi denilmektedir. Polifarmasinin en önemli sonucu ise ilaç-ilaç etkileşiminin olması ve ilaç yan etkilerinin daha fazla görülmesidir. Geriatrik hastalar değerlendirilirken her muayenede kullandığı reçeteli ve reçetesiz ilaç, vitaminler ve besin takviyelerin tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Nöropsikiatrik testler: Hastaların kognitif fonksiyonlarını, duyu durumunu ve mental durumunu değerlendirmek için kullanılan testlerdir. Bu testler kognitif bozuklukların ve demansın erken tanısı için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Kognitif testler: Demans varlığını tespit etmek için klinikte uygulanabilen kolay testlerdir. Bu testler; Mini Mental Durum Değerlendirme Testi (MMSE) (Tablo 3), saat çizme ve 3 madde hatırlama testi, Alzheimer hastalığı skalası, Global Detoriasyon skalasıdır (4-6).

Tablo 3. Mini Mental Durum Değerlendirme Testi

Mini Mental Durum Değerlendirme Testi		Puan
Oryantasyon	İçinde bulunduğu yıl	1
	• Mevsim	1
	• Ay	1
	• Gün	1
	• Tarih	1
	Şu anda bulunduğunuz yerin adı	1
	Kaçıncı kattayız	1
	Bulduğumuz şehrin adı	1
	• Ülkenin adı	1
	Cumhurbaşkanımızın adı	1
Hafıza (Kayıt etme)	Kelimeleri tekrarlayın, hatırlamasını isteyin (elma, bayrak, masa)(Her doğru 1 puan)	
	Hemen hatırlama	3
Dikkat ve Hesaplama	100'den geriye 7 çıkararak gidin (her doğru işlem 1 puan). Eğitimsizse haftanın günlerini geriye doğru söyleyin	5
Hatırlama	Yukarıda tekrar ettiğimiz kelimeleri hatırlıyor musunuz?	3
Lisan	Gösterilen cisimlerin adlarını söyleyin (saat, kalem)	2
	Aşağıdaki cümleyi tekrarlamasını iste	1
Motor Fonksiyon ve Algılama	Verilen direktifleri uygulama	
	• Kâğıdı sağ eline al	1
	• Kâğıdı ikiye katla	1
	• Masaya koy	1
	Altındaki cümleyi okutup söyleneni yapmasını iste (Gözlerini kapa)	1
	Altındaki bölüme bir cümle yazmasını iste	1
Altındaki şekli kopya etmesini iste	1	

Duygu durum değerlendirmesi: Yaşlılarda duygu durum değerlendirilmesinde; geriatrik depresyon skalası (Tablo 4), Hamilton depresyon ölçeği, Hamilton anksiyete ölçeği gibi bir takım testler kullanılmaktadır.

Tablo 4. Geriatrik depresyon skalası

	Evet	Hayır
Genel olarak yaşamdan zevk alıyor musunuz?		
Aktivitelerinizin ve ilgilerinizin çoğundan uzaklaştınız mı?		
Hayatınızın boş olduğunu düşünüyor musunuz?		
Çoğunlukla canınız sıkılır mı?		
Çoğu zaman moraliniz iyi midir?		
Kendinize kötü bir şey olacağını düşünerek korkar mısınız?		
Çoğunlukla kendinizi mutlu hisseder misiniz?		
Sıklıkla kendinizi yardıma muhtaç hisseder misiniz?		
Dışarı çıkmak veya yeni şeyler yapmak yerine evde mi vakit geçirirsiniz?		
Hafızanızla ilgili olarak, çoğu kişiden daha mı fazla probleminiz olduğunu düşünürsünüz?		
Şu an yaşadığınız için mutlu musunuz?		
Son zamanlarda kendinizi değersiz olarak hissediyor musunuz?		
Enerji dolu musunuz?		
Durumunuzun ümitsiz olduğunu mu düşünürsünüz?		
Çoğu kişinin sizden daha iyi durumda mı olduğunu düşünürsünüz?		

Nöropsikiyatrik testler dışındaki testler: Hastaların fiziksel, çevresel ve psikososyal durumlarının değerlendirildiği testlerdir.

Fiziksel durum değerlendirmesi: Fiziksel durumu değerlendirilirken; Barthel'in günlük yaşam aktivitesi ölçeği (temel günlük yaşam aktiviteleri, enstrümental günlük yaşam aktiviteleri, ileri günlük yaşam aktiviteleri), Lawton-Brody enstrümental günlük yaşam aktiviteleri ölçeği kullanılır.

Barthel'in günlük yaşam aktivitesi ölçeği ile yaşlı bireylerin günlük işlerinde ne yaptığını sorgulamayı amaçlar (7). Bireylerin aldıkları puan bağımlılık düzeyini belirler ve ne kadar az puan alırsa o kadar bağımsız olduğu anlamına gelir (0: bağımsız, 1: kontrollü, 2: yardımcı, 3: bağımlı).

Temel günlük yaşam aktiviteleri:

- Giyinme
- Bakım
- Beslenme
- Banyo yapma
- Transfer (ev içi)
- Tuvalet kullanma
- Kontinans

Enstrümental günlük yaşam aktiviteleri:

- Yemek hazırlama
- Alışveriş yapma
- Telefon kullanma
- İlaçlarını alma
- Transport (araç kullanma veya toplu taşıma kullanma)
- Ev işi yapma ve tamir yapma
- Finans yönetimi

İleri günlük yaşam aktiviteleri:

- Cep telefonu veya akıllı telefon kullanma
- İnternet kullanma
- Aktivite takvimi tutabilme

Lawton-Brody enstrümental günlük yaşam aktiviteleri: Yaşlıların enstrümental günlük yaşam aktiviteleri ne derece bağımsız yerine getirdiğine göre skorlandırılır (8). Alınan skor bağımsızlık derecesini gösterir, aktiviteleri yerine getirmedeki bağımsızlık derecesi arttıkça alınan puan da artar (Tablo 5).

Tablo 5. *Lawton-Brody enstrümental günlük yaşam aktiviteleri*

Lawton-Brody enstrümental günlük yaşam aktiviteleri		Puan
Telefon kullanabilme	• Telefonu rahatlıkla kullanabilir	3
	• Birkaç iyi bilinen numarayı çevirebilme	2
	• Telefona cevap verir, ancak arayamaz	1
	• Telefonu hiç kullanamaz	0
Alışveriş	• Tüm alışverişini bağımsız olarak kendisi yapar	1
	• Küçük alışverişlerini kendisi yapar	0
	• Tüm alışverişlerinde yardıma ihtiyaç duyar	0
	• Alışveriş yapamaz	0
Yemek hazırlama	• Yeteri kadar yemeği planlar, hazırlar ve servis edebilir	1
	• Kullanılacak malzeme sağlanırsa yeteri kadar yemek hazırlayabilir	0
	• Hazır yemeği ısıtır, sunar, yemek hazırlar, yeterli diyeti sağlayamaz	0
	• Yemeklerin hazırlanması ve servis edilmesine ihtiyaç vardır	0
Ev temizliği	• Yalnız başına veya nadir destekle evin üstesinden gelir	4
	• Bulaşık yıkama, yatak yapma gibi günlük hafif işleri yapabilir	3
	• Günlük hafif işleri yapar, ancak yeterli temizliği sağlayamaz	2
	• Tüm ev idame işlerinde yardıma ihtiyaç duyar	1
	• Hiçbir ev temizliği işine katılmaz	0
Çamaşır	• Kişisel çamaşırını tamamen kendisi yıkar	2
	• Çorap, mendil gibi küçük malzemeleri yıkayabilir	1
	• Tüm çamaşır işi başkaları tarafından yapılmak zorundadır	0
Yolculuk	• Toplu taşıma araçlarından bağımsız olarak faydalanır veya kendi aracını kullanır	3
	• Taksiye biner, toplu taşıma araçlarını kullanamaz	2

	• Başkalarının yardımı ile toplu taşıma araçlarından faydalanabilir	1
	• Yolculuğu başkalarının yardımı ile taksi veya otomobile sınırlıdır	0
	• Yolculuk yapamaz	0
İlaçlarını kullanabilme sorumluluğu	• İlaçlarını zamanında ve belirtilen dozda alabilir	1
	• İlaçları önceden farklı dozlarda hazırlanırsa düzenli kullanılabilir	0
	• İlaçlarını kendi başına düzenli kullanamaz	0
Mali işler	• Bağımsız olarak tüm mali işlerinin üstesinden gelir	1
	• Günlük mali işlerini yapabilir, ancak mali işlerde ve banka işlerinde yardıma ihtiyaç duyar	1
	• Mali işlerini takip edemez	0

SONUÇ

Geriatrik bireyler tam bir sistemik muayene ve kapsamlı geriatrik değerlendirme ile fiziksel, bilişsel, çevresel ve medikal yönden değerlendirilir. Bu sayede gerekli yönlendirmeler yapılarak hayat kalitesini artırmak hedeflenmektedir.

KAYNAKLAR

1. Oliveira JS, Pinheiro MB, Fairhall N, Walsh S, Franks TC, Kwok W, et al. Evi-dence on physical activity and the prevention of frailty and sarcopenia among older people: a systematic review to inform the World Health Organization physical activity guidelines. *Journal of Physical Activity and Health*. 2020;17(12):1247-58.
2. Kulik CT, Ryan S, Harper S, George G. Aging populations and management. *Academy of Management Briarcliff Manor, NY*; 2014. p. 929-35.
3. Khan KT, Hemati K, Donovan AL. Geriatric physiology and the frailty syndrome. *Anesthesiology clinics*. 2019;37(3):453-74.
4. Pinto TC, Machado L, Bulgacov TM, Rodrigues-Júnior AL, Costa ML, Ximenes RC, et al. Is the Montreal Cognitive Assessment (MoCA) screening superior to the Mini-Mental State Examination (MMSE) in the detection of mild cognitive impairment (MCI) and Alzheimer's Disease (AD) in the elderly? *International psychogeriatrics*. 2019;31(4):491-504.
5. Chen Y, Dang M, Zhang Z. Brain mechanisms underlying neuropsychiatric symptoms in Alzheimer's disease: a systematic review of symptom-general and-specific lesion patterns. *Molecular Neurodegeneration*. 2021;16(1):1-22.
6. Cantón-Habas V, Rich-Ruiz M, Romero-Saldaña M, Carrera-González MdP. De-pression as a risk factor for dementia and Alzheimer's disease. *Biomedicines*. 2020;8(11):457.
7. Hartigan I. A comparative review of the Katz ADL and the Barthel Index in as-sessing the activities of daily living of older people. *International journal of older people nursing*. 2007;2(3):204-12.
8. Lawton MP, Brody EM. Assessment of older people: self-maintaining and in-strumental activities of daily living. *The gerontologist*. 1969;9(3_Part_1):179-86.

KENDİ KENDİNE MEME MUAYENESİ ÖĞRENME

Learning Breast Self Examination

Eren Cemal Mutlu, Sinan Soylu

ÖZET

Teşhis ve tedavi basamaklarındaki hızlı gelişim ve değişimlere ve toplumun artan farkındalığına rağmen meme kanseri kadınların hayatını tehdit eden bir sorundur. Kadınlarda kanserden ölümlerin önde gelen nedenlerinden biridir.

Kendi kendine meme muayenesi (KKMM), meme kanseri tarama kılavuzlarında yer almaktadır. Tüm popülasyonun sağlık sigortasının olmaması ve mamografinin yüksek maliyeti nedeniyle düzenli takiplerin yapılamaması, sıfır maliyetli KKMM'yi meme kanserinin erken teşhisinde önemli bir gereklilik haline getirmiştir.

Anahtar kelimeler: kendi kendine meme muayenesi, meme kanseri, erken tanı

ABSTRACT

Despite the rapid development and changes in diagnosis and treatment steps and the increasing awareness of the society, breast cancer is a problem that threatens the lives of women. Breast cancer is the most common type of cancer in the world. It is one of the leading causes of death from cancer in women.

Breast self-examination (BSE) was introduced as a practice that women should do for the early diagnosis of breast cancer and was included in the breast cancer screening guidelines. In low-middle-income countries, the lack of health insurance for the entire population and the inability to perform regular follow-ups due to the high cost of mammography have made zero-cost BSE an important requirement in the early diagnosis of breast cancer.

Key words: breast self-examination, breast cancer, early diagnosis.

GİRİŞ

Meme kanseri dünyada önemli bir sağlık problemidir. Kadınlarda en sık rastlanan kanserlerden biridir. Meme kanseri tek başına tüm kanser vakalarının %25'ini, kanser ölümlerinin %15'ini oluşturmaktadır (1). Dünyada her geçen gün artması önemli sağlık sorunu oluşturmaktadır (2). Ülkemizde 2009 yılında yüz binde 40.6 olan kadın meme kanseri insidansı, 2013 yılında 45.9'a çıkmıştır. Son bir yılda 17.531 kadına meme kanseri tanısı konulmuştur. Tanı konulan hastaların 25%'si ileri evre meme kanseridir (3). Meme kanserinde morbidite ve mortaliteyi azaltmanın en etkili yöntemi erken tanıdır. Meme kanseri erken tanı hayatta kalma şansını arttırmaktadır. Kadınlara meme kanserinin er-

ken tanısı için klinik meme muayenesi (KMM), mamografi (MM) ve kendi kendine meme muayenesi (KKMM) önerilmektedir (4,5).

Memede ele gelen kitle meme kanserinin sıklıkla ilk belirtisidir. Bu nedenle meme muayenesi önem arz etmektedir. Her ay düzenli olarak kendi kendine meme muayenesi yapan bir kadının kesin tanı yöntemleri olan mamografi ve doktor muayenesini düzenli yaptırmaya karşı daha hassas olacaktır. (6). Bu anlamda bir kadının her ay KKMM yapması yaşamsal bir öneme sahiptir (7). Bizde burada KKMM nasıl yapılacağı ile ilgili bilgilere ve önemine değindik.

Tarihsel Gelişimi

1900'lü yılların başında William Halsted'in "yerel bir hastalık olarak başlayan meme kanseri tanısı erken dönemde konursa daha kolay tedavi edilebilir" görüşüyle; 1927'de Hugh Auchincloss, kadınların kendi göğüslerini muayene etmelerinin çok önemli olduğunu fark etmiş ve "Kadınlar memelerindeki kitleleri doktor muayenesinden çok daha önce bulabilirler. meme kanserinin ürkütücü mortalitesini azaltmanın en önemli yolu KKMM'nin temelleri, 20 yaş ve üzerindeki her kadının kitle olup olmadığına bakılarak beş haftada bir memesini kontrol etmesi gerektiği ifadesi ile atılmıştır (8,9).

Kendi Kendine Meme Muayenesi Nedir?

KKMM, meme kanserini olabildiğince erken teşhis etmek ve olağandışı kitle ve şekil değişikliklerini tespit etmek için aynı yöntemle meme ve çevresinin düzenli ve sistematik olarak incelenmesidir. Her kadının rahatlıkla uygulayabileceği ekonomik ve kolay bir yöntem olan KKMM, sadece memeye dokunmaktan farklı olarak kanser arama/araştırma amacıyla özel olarak geliştirilmiş bir tekniktir. Meme dokusunu daha iyi tanımak ve olası değişikliklerini belirlemek için düzenli ve periyodik aralıklarla KKMM yaptırmalı, kişilerin meme muayenesi konusunda istekli olması, muayene tekniğini iyi bilmesi ve uygulama sorumluluğunu hissetmesi gerekir. (8). Düzenli olarak KKMM yapan kadınlarda kitlelerin, daha az KKMM yapan kadınlara göre daha küçük ve daha lokalize olduğunu, meme kitlelerinin %80'inin KKMM sırasında kadınların kendilerinde veya tesadüfen oluştuğunu bildiren birçok çalışma vardır. (7,10,11).

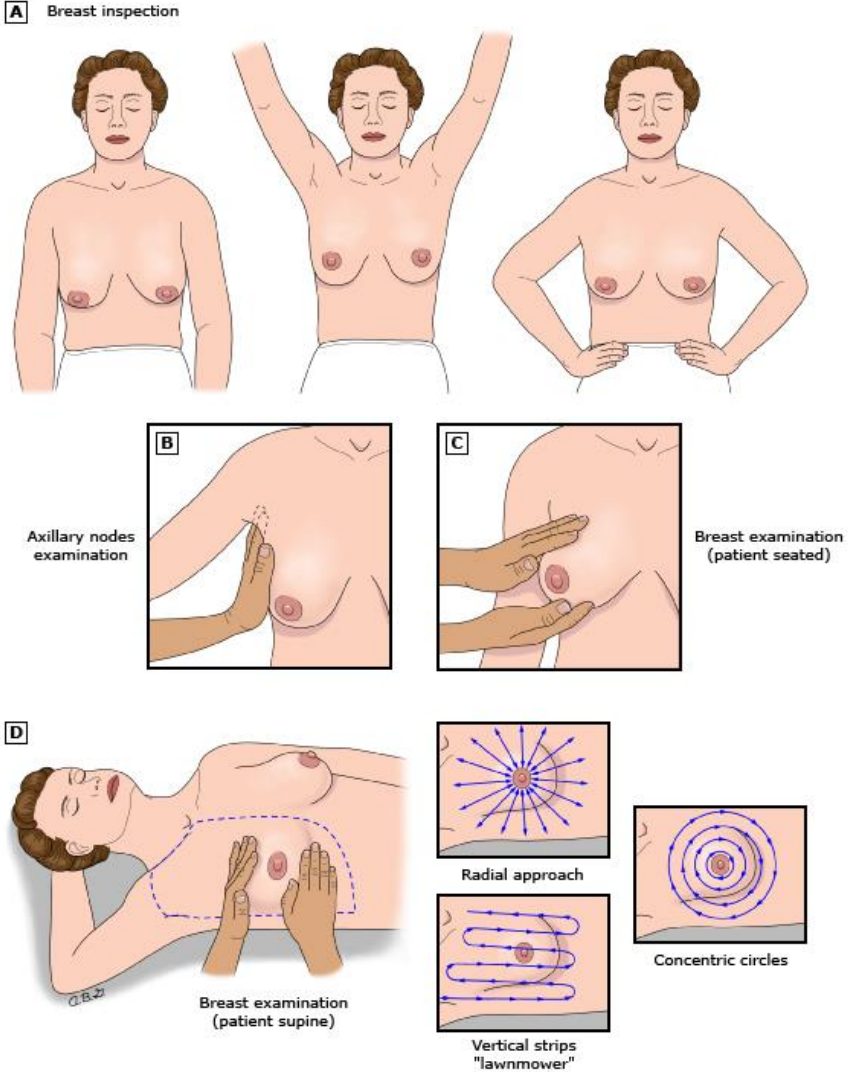
KKMM Erken Tanıda Etkili mi?

Çok sayıda çalışma 20 yaş ve üzerindeki her kadının ayda bir kez KKMM yapmasının kuvvetle önerilmektedir. (11-16).

Düzenli olarak KKMM'ni yapan kadınlarda gerçekleştirilen çok sayıda araştırmada, memedeki kitleyi ilk kadınların kendilerinin tesbit ettiği ve KKMM yapmayanlara oranla erken teşhis oranının yüksek olduğu bildirilmiş (10,12-15,17).

Fizik Muayene

Meme muayenesi hem göğüsleri hem de boyun, göğüs duvarı ve her iki aksillanın düğüm bölgelerini içerir ve bu fizik muayenenin tam bir parçasıdır (Şekil 1)(18)(19).

Şekil 1: meme muayenesi (© 2021 UpToDate, Inc.. Her hakkı saklıdır.)

(A) Meme muayenesine hasta oturur pozisyonda, kolları gevşemiş halde başlanır. Meme muayenesi, hastanın pozisyonlandırılmasıyla desteklenir. Hastadan kollarını başının üzerine kaldırması istenir, böylece göğüslerin alt kısmı asimetri, cilt değişiklikleri ve meme başı inversiyonu veya retraksiyonu açısından incelenebilir. Hasta daha sonra ellerini kalçalarına koyar ve göğüs kaslarını kasmak için içeri bastırır, böylece diğer herhangi bir geri çekilme alanı görülebilir.

(B) Bölgesel lenf nodu muayenesi hasta oturma pozisyonundayken tamamlanır ve servikal, supraklaviküler, infraklaviküler ve aksiller nodal havzaları içerir.

(C) Hasta oturma pozisyonunda iken memelerin bimanuel muayenesi yapılabilir. Bu özellikle büyük, sarkık göğüsleri olan kadınlar için kullanışlıdır.

(D) Meme muayenesi hasta sırtüstü pozisyonda, ipsilateral kol başının üzerine kaldırılmış olarak tamamlanır. İncelenen alan üstte klavikuladan altta göğüs kafesine, medialde sternumdan lateralde midaksiller çizgiye kadar uzanmalıdır. Sistematik bir yaklaşım tüm memenin incelenmesini sağlar. Bu, "çim biçme makinesi" yöntemi olarak adlandırılan merkezi meme başı olacak şekilde daire şeklinde, meme başından çevreye olacak şekilde işinsal veya dikey şeritler ile gerçekleştirilebilir.

Muayene

Hasta muayenesi önce dik daha sonra sırtüstü pozisyonda yapılmalıdır. Hastanın belden yukarısının soyunması, muayene eden kişinin göğüslerini görselleştirmesine ve incelemesine izin vermelidir. Meme muayenesine hasta oturur pozisyonda kollar gevşek haldeyken başlanır. Daha sonra hastadan göğüslerinin alt kısmının görülebilmesi için kollarını başının üzerine kaldırması istenir. Son olarak, hasta ellerini kalçalarına koymalı ve göğüs kaslarını kasmak için bastırmalı, böylece diğer retraksiyon alanları görüntülenebilsin. Göğüs muayenesi şunları içerir:

- Asimetri: Herhangi bir şişkin alan için meme dış hatlarını ve konturunu gözlemleyin.
- Cilt değişiklikleri: Çukurlaşma veya geri çekilme, ödem, ülserasyon, kızarıklık veya egzamatöz görünüm olup olmadığını kontrol edin.
- Nipeller: Simetri, ters çevirme veya geri çekme, meme başı boşalması veya kabuklanma açısından değerlendirin.

Palpasyon

Dikkatli bir incelemeden sonra bölgesel lenf düğümlerinin ve göğüslerin palpasyonu ile devam edilir.

Lenf nodu muayenesi: Hasta otururken boyun, supra ve infraklaviküler ve koltuk altı nodal havzalara dikkat edilerek bölgesel lenf nodları incelenir. Aksiller düğümlerin en iyi muayenesi, hastanın omuzlarını gevşetmesini ve aksilla palpe edilirken muayene edenin kolunu desteklemesine izin vermesini gerektirir. Bu, aksillaya doğru palpasyonda kolaylık sağlamak için latissimus ve pektoralis kaslarının gevşemesine izin verir. Yumuşak ve hareketli ya da sert, sert, hassas, sabit veya keçeleşmiş olsunlar, elle tutulur herhangi bir düğümün ve özelliklerinin varlığını not etmek önemlidir (Şekil 1).

Meme muayenesi - Göğüslerin bimanuel muayenesi, hasta hala oturma pozisyonundayken, bir elle memeyi nazikçe desteklerken ve diğer elle memeyi muayene ederken yapılır. Muayene, hasta sırtüstü pozisyonda, ipsilateral kol başının üzerine kaldırılmış olarak tamamlanır. Bu, muayene edenin meme dokusunu hastanın göğsüne doğru düzleştirmesini sağlar. Bazen memenin yan tarafını düzleştirmek için hastanın kontralateral kalçası üzerine yuvarlanması yararlıdır.

Spence'in aksillaya doğru laterale uzanan aksiller kuyruğunu oluşturan meme dokusu da dahil olmak üzere tüm meme muayene edilmelidir. Tüm meme dokusunun muayeneye dahil edildiğinden emin olmak için, üstte klavikula, medialde midsternum, lateralde midaksiller çizgi ve altta alt göğüs kafesi ile sınırlanan dikdörtgen bir alanı kaplamak en iyisidir (Şekil 1).

İnceleme tekniği, eşmerkezli daireler, radyal yaklaşım veya dikey şeritler kullanılarak sistematik olmalıdır (19,20). Palpasyon parmak uçlarından ziyade parmak pedleri ile yapılmalıdır. Hafif, orta ve derin basınçla dairesel hareketler meme dokusunun tüm seviyelerinin palpasyonunu sağlar (19,21). Bir el memeyi stabilize ederken diğer el muayene yapmak için kullanılır (22).

Dokümantasyon

Kitlenin yeri ve muayenede bulunan herhangi bir anormallik doğru bir şekilde belgelenmelidir. Herhangi bir kütle için boyutu santimetre olarak ölçülmeli ve konumu, hareketliliği ve tutarlılığı kaydedilmelidir. Hem meme üzerindeki pozisyonu hem de areoladan santimetre cinsinden uzaklığı belgeleyerek herhangi bir anormalliğin yerini kaydetmek yardımcı olur. Bu şekilde, kesin konum, diğer uygulayıcıların yanı sıra ilk muayene yapan kişi tarafından sonraki takip muayenelerinde kolayca belirlenebilir.

"Saat" sistemi dokümantasyon için kullanılabilir, memeyi bir saatle karşılaştırabilir ve bir lezyonun yerini belirtmek için saat üzerindeki konumu kullanabilir (örneğin, saat 1 pozisyonu). Tüm muayene, tamamen normal olsa bile, önemli negatifler de dahil olmak üzere ayrıntılı olarak açık ve eksiksiz bir şekilde belgelenmelidir. Meme ucundan veya areolanın radyal kenarından olan mesafe, kitlenin yerini belgelemek için kullanılabilir.

SONUÇ

KKMM, meme kanserinin erken tanısı için çok önemli bir yöntemdir. Ekonomik, kolay ve kadınların kendileri tarafından rahatlıkla yapılabilecekleri bir uygulamadır. Belirli periyotlarla hastanın KKMM yapması erken tanı ve tedavi şansını artırmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Bray F, Jemal A, Grey N, Ferlay J, Forman D. Global cancer transitions according to the Human Development Index (2008–2030): a population-based study. 2012;13(8):790–801.
2. Ferlay J, Soerjomataram I, Dikshit R, Eser S, Mathers C, Rebelo M, et al. Cancer incidence and mortality worldwide: Sources, methods and major patterns in GLOBOCAN 2012. 2015;136(5):E359–86.
3. Kartal A, İnci FH, Koştu N, Özen Çınar İ. Effect of Individual Training Given to Women in the Home Environment on Health Beliefs for Breast Self-examination. 2017;10(1):7–13.
4. DeSantis CE, Bray F, Ferlay J, Lortet-Tieulent J, Anderson BO, Jemal A. International Variation in Female Breast Cancer Incidence and Mortality Rates. 2015;24(10):1495–506.
5. Seçginli S. Meme kanseri taraması: son yenilikler neler? 2011;10:193–200.

6. Smith RA, Cokkinides V, Brooks D, Saslow D, Brawley OW. Cancer Screening in the United States, 2010: A Review of Current American Cancer Society Guidelines and Issues in Cancer Screening. 2010 1;60(2):99-119.
7. Champion VL. Breast Self-Examination: What Now? 2003 1;30(5):723-4.
8. Akyolcu N. Kadınların meme kanseri ve kendi kendine meme muayenesi hakkındaki sağlık bilgisi düzeylerinin ölçülmesi. Uluslararası Cerrahi Kongresi'88, İS-tanbul. 1988;209-216.
9. Gürsoy AA. Kendi kendine meme muayenesi çelişkisi. 2008;7(3):257-260.
10. Epstein SS, Bertell R, Seaman B. Dangers and Unreliability of Mammography: Breast Examination is a Safe, Effective, and Practical Alternative. 2001 23;31(3):605-15.
11. Weiss NS. Breast cancer mortality in relation to clinical breast examination and breast self-examination. 9 Suppl 2:S86-9.
12. Stillman MJ. Women's health beliefs about breast cancer and breast self-examination. 26(2):121-7.
13. Greenwald P, Nasca PC, Lawrence CE, Horton J, McGarrah RP, Gabriele T, et al. Estimated effect of breast self-examination and routine physician examinations on breast-cancer mortality. 1978 10;299(6):271-3.
14. Gastrin G, Miller AB, To T, Aronson KJ, Wall C, Hakama M, et al. Incidence and mortality from breast cancer in the Mama Program for Breast Screening in Finland, 1973-1986. 1994 15;73(8):2168-74.
15. Harvey BJ, Miller AB, Baines CJ, Corey PN. Effect of breast self-examination techniques on the risk of death from breast cancer. 1997 1;157(9):1205-12.
16. Koibuchi Y, Iino Y, Takei H, Maemura M, Horiguchi J, Yokoe T, et al. The effect of mass screening by physical examination combined with regular breast self-examination on clinical stage and course of Japanese women with breast cancer. 5(1):151-5.
17. Foster RS, Lang SP, Costanza MC, Worden JK, Haines CR, Yates JW. Breast self-examination practices and breast-cancer stage. 1978 10;299(6):265-70.
18. Morrow M. The evaluation of common breast problems. 2000 15;61(8):2371-8, 2385.
19. Barton MB, Harris R, Fletcher SW. The rational clinical examination. Does this patient have breast cancer? The screening clinical breast examination: should it be done? How? 1999 6;282(13):1270-80.
20. Saunders KJ, Pilgrim CA, Pennypacker HS. Increased proficiency of search in breast self-examination. 1986 1;58(11):2531-7.
21. Hall DC, Goldstein MK SG. Progress in manual breast examination. 1977;(40):364.
22. Whyte E. The lived experience of young women who develop lymphedema after treatment for breast cancer. Zeigler VL, editor. United States; 2010. 275 p.

KONTRASEPSİYON YÖNTEMLERİNİ DOĞRU UYGULAYABİLME VE KULLANICILARI İZLEYEBİLME

Counseling patients to use correct contraception methods and their follow-up visits

Yeltekin Demirel, Oğuz Mert Demir

ÖZET

Bu bölüm birinci basamak hekimine kontrasepsiyon yöntemlerini tanıtmak ve gerektiği takdirde danışmanlık yapabilmesi amacıyla hazırlanmıştır.

İstenmeyen gebelik; tüm dünyada yaşanan önemli durumlardan biridir. Anne-çocuk sağlığı açısından bakıldığında ailenin bakabileceği kadar çocuk yapması hedeflenmelidir. Aile planlaması ve kontrasepsiyon sadece çocuk sayısının kısıtlanması olarak algılanmamalıdır. Uygun doğum aralığı ve doğum zamanının seçiminin hem doğacak çocuğun ve annenin sağlığını, hem de ailenin sosyal durumunu etkileyeceği unutulmamalıdır.

Kontrasepsiyon yöntemleri modern, geleneksel ve acil kontrasepsiyon olmak üzere 3'e ayrılır. Modern yöntemler; bariyer, rahim içi yöntemler, hormonal ve geri dönüşümsüz yöntemlerden oluşur. Geleneksel yöntemler ise menstrüasyon ile ilişkili veya menstrüasyon ilişkisiz yöntemleri içerir. Bazı durumlarda ise hastaların acil kontrasepsiyon ihtiyaçları olabilir ve medikal ve rahim içi yöntemler bu tip durumlarda kullanılabilir.

Anahtar kelimeler: kontrasepsiyon, gebelik, aile planlaması, birinci basamak

ABSTRACT

This section has been prepared in order to introduce the methods of contraception to the primary care physician and to provide counseling if necessary.

Unwanted pregnancy; It is one of the most important situations in the world. From the point of view of mother-child health, it should be aimed for the family to have as many children as they can take care of. Family planning and contraception should not be perceived as limiting the number of children only. It should not be forgotten that the selection of the appropriate birth interval and time of birth will affect both the health of the child and the mother, as well as the social status of the family.

Contraception methods are divided into 3 as modern, traditional and emergency contraception. Modern methods; barrier, intrauterine methods, hormonal and irreversible methods. Traditional methods include menstruation-related or non-menstruation-related methods. In some cases, patients may need emergency contraception and medical and intrauterine methods can be used in such cases.

Keywords: contraception, pregnancy, family planning, primary care

GİRİŞ

Aile planlaması (AP) kişilerin istenmeyen gebeliklerden korunmalarına, gebelikleri arasındaki sürenin düzenlenmesine, istedikleri zaman ve istedikleri sayıda çocuk sahibi olmalarına, çocuğu olmayan bireylerin çocuk sahibi olmalarına olanak sağlayan bir uygulamadır (1). AP hizmetlerinin amacı; istenmeyen gebeliklerin, düşüklerin oranını azaltmak, gebelikler arası sürenin uygun olmasını sağlamak, cinsel sağlığı idame ettirmek, annenin beden ve ruh sağlığını korumaktır. Fetüs, bebek ve çocukların hastalık ve ölüm oranını düşürmek, ailelerin ruhsal, bedensel ve sosyal bakımdan hayat kalitelerini arttırmaktır (2). Aile planlaması hizmeti, riski yüksek gebelikleri en aza indirir. Sonuç olarak da anne ve bebek ölümlerini azaltır. Aile planlaması, çocuk sayısını kısıtlamak değildir. Aile planlamasının da gönüllü katılım esastır. Baskı ve yasal zorunluluk söz konusu değildir (3).

Birleşmiş Milletler (BM), global olarak 2017 yılında, evli ya da beraberliği olan üreme çağındaki kadınların (15-49) % 63'ünün herhangi bir kontrasepsiyon yöntemi kullandığını tahmin etmektedir. Farklı bölgelerde yapılan çalışmalarda farklı oranlarda kontraseptif kullanımları görülmüştür. Örneğin; Afrika'da %36 iken Güney Amerika ve Karayipler'de bu oran yaklaşık %75'dir. Modern aile planlaması yöntemi kullanıcılarının %92'sini üreme çağındaki evli veya beraberliği olan kadınların %50'si oluşturmaktadır (4).

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmalarının 2018 araştırmasına göre tüm kadınların ve halen evli kadınların neredeyse tamamı en az bir aile planlama yöntemini bilmektedir. Tüm kadınların %97'si ve halen evli kadınların %99'u modern aile planlama yöntemlerinden birini bildiklerini beyan etmiştir. Toplam aile planlaması talebinin %60'ı modern yöntemler tarafından karşılanmaktadır (5).

Kontrasepsiyon yöntemleri

- Modern yöntemler
- Geleneksel yöntemler
- Acil kontrasepsiyon

Tablo 1: Kontrasepsiyon yöntemleri (2,6,7)

Kontrasepsiyon Yöntemleri		
Modern Yöntemler	Bariyer Yöntemler	Kondom (Prezervatif)
		Kadın Kondomu
		Diyafram
		Servikal Başlık
		Spermisitler
	Rahim içi yöntemler	Rahim içi araç
		Spiral
	Hormonal yöntemler	Kombine oral kontraseptifler
		Yalnızca progestin içeren ilaçlar
		Cilt bantları
		Enjeksiyonlar

		İmplantlar
		Vajinal halka
	Geri dönüşümsüz yöntemler	Bilateral tüp ligasyonu
		Vazektomi
Geleneksel Yöntemler	Menstrüasyon ile ilişkili yöntemler	Takvim yöntemi
		Vücut ısısı yöntemi
		Servikal mukus yöntemi
		Servikal palpasyon yöntemi
		Semptotermal yöntem
		Ovulasyon günü belirleme yöntemi
	Menstrüasyon ile ilişkisiz yöntemler	Emzirme
		Koitus interruptus (geri çekme)
		Vajinal Duş
Acil Kontrasepsiyon	Medikal	Tek başına levonorgestrel
		Levonorgestrel ve östradiol kombinasyonu
		Progesteron reseptör modülatörleri: mifepriston, uliprisal asetat
	Rahim içi yöntemler	Rahim içi araç

MODERN YÖNTEMLER

Bariyer yöntemler

a) Kondom

Koitus sırasında penise takılan bir kılıftır. Ejakülasyonda meninin kondom dışına çıkmasını önler (2). Kondomun diğer kontrasepsiyon yöntemlerine olan en büyük üstünlüğü AIDS ve bakteriyel, viral veya paraziter cinsel yolla bulaşan hastalık (CYBH) riskini diğer kontrasepsiyon yöntemlerinden daha fazla azaltmasıdır. Kondomun gebelikten koruyuculuğu hakkında yapılan çalışmalarda ise popülasyonlar arası önemli farklılıklar olduğu bildirilmiştir. Kondom kullanımında kondom yırtılmasına bağlı gebeliklerin oluşabileceği hatırd tutulmalıdır. En uygun şekilde kullanım durumunda gebelik oranı, %0. 4-2. 3 olarak bildirilmiştir (8)

b) Kadın Kondomu

Kadın kondomu; uçlarında birer halka bulunan, ince poliüretan bir materyalden yapılmıştır. Halkalardan birisi vajenin içine yerleştirilirken diğer halka vajenin girişine yakın bir yere yerleştirilir. Kadın kondomunun avantajı; kadının kontrolünde olması ve bazı cinsel yolla bulaşan hastalıklara karşı korumasıdır. En önemli dezavantajı ise pahalı olması ve boyutunun büyük olmasıdır. Tam olarak uygun bir şekilde kullanıldığında 6 aydaki gebelik oranı yaklaşık %2. 6'dır (9).

c) Diyafram

Bükülebilir bir halkaya sabitlenmiş, serviksi kaplayan, silikon veya kauçuktan yapılmış bir araçtır. Yıkayıp kutusunda saklanmak kaydıyla tekrar kullanılabilir. Serviksi

kapatır ve spermelerin bu bölgeye ulaşmasını engeller (2) . Uygun kullanıldığında %94 etkilidir (10) .

d) Servikal Başlık

Servikal başlık; diyaframa benzer şekilde serviks üzerine yerleştirilir ve emme kuvveti ile yerinde tutulur. Serviks üzerine doğru yerleştirilmesi bariyer fonksiyonu açısından çok önemlidir. Uygun kullanım durumunda etkinliği diyafram gibidir, başarısızlık ise sıklıkla başlığın yerinden oynamasından kaynaklanır. Servikal başlık ilişkiden 48 saat sonrasına kadar kalabilir ancak yerinde olup olmadığı her cinsel ilişkiden sonra parmağı ile kendisi tarafından kontrol edilmelidir (11) .

e) Spermisitler

Kimyasal olarak spermelerin mobilitesini kısıtlayan maddelerdir. Vajinanın en derin bölgesine uygulanmalıdır. Jel, krem, köpük, ovül, köpüren tablet formları mevcuttur. Etkin madde olarak genellikle 'Nonoxynol 9' içerirler. Kondom ya da diyafram gibi ek bir yöntem ile beraber kullanılırlarsa koruyuculukları artar². Kullanım talimatlarına uygun kullanıldığında %94 etkilidir (10) .

Rahim içi yöntemler (RİA)

Rahim içine yerleştirilen küçük plastik bir cisimdir. Günümüzde RİA uzun etkili ve geri dönüşlü kontraseptif yöntemler arasında en yaygın kullanılanıdır⁶. Bakırlı veya hormon salgılayan tipleri vardır (10) . Tercihen menstrüel döngünün ilk 7 gününde takılır ve yine çıkarılması gerekirse ilk 7 günde çıkarılır. Rahim içi araçların koruyucu etkisi hemen başlar ve takıldığı andan itibaren kullanıcı istediği zaman ilişkiye girebilir. Kontrasepsiyonu sağlamada intrauterin olarak inflamatuvar bir reaksiyon oluşturduğu düşünülmektedir. Spermin taşınmasını, fertilize ovumun ise endometriuma implantasyonunu önler. Hormonlu RİA' lar ovulasyon inhibisyonu yapmasının yanında servikal mukusun da özelliğini değiştirirler (12) . Bakırlı RİA 10 yıl süreyle istenmeyen gebeliklere karşı koruyucudur. Progesteron salgılayan rahim içi araçlar (Progestasert) 1 yıl, Levonorgestrel içeren (Mirena) rahim içi araçlar 5 yıl süreyle istenmeyen gebeliklere karşı koruyucudur⁶. Koruyuculuk oranları ise bakırlı RİA için her 1000 kadında 6-8, levonorgestrel içeren RİA için 1000 kadında 1 dir (13) .

Hormonal Yöntemler

a) Kombine oral kontraseptifler (KOK)

Kombine oral kontraseptifler ovulasyonu inhibe ederek etki gösterirler. İçerdikleri östrojen, follikül gelişimini baskımlarken, progesteron luteinizan hormonun etkisini engeller, böylece ovulasyonun gerçekleşmesi önlenir. Ayrıca, içerdikleri progesteron endometriyal glandlarda atrofiye neden olur, servikal mukusu kalınlaştırarak servikal kanal-

dan sperm geçişine engel olur, tubal peristaltizmi azaltır ve ovumun implantasyonunu önler (14).

Günümüzde kullanılan oral kontraseptifler genelde 20-30 mikrogram etinil estradiol ve yeni jenerasyon progesteron türevleri içerirler. KOK'lerin bir kısmı; 7 gün ara verilerek, 21 gün süreyle kullanılmaktadır. 21 adet hapın kullanılmasından sonraki 7 boş günde çekilme kanaması gerçekleşir. Ayrıca 24 hormon preparatı ve 4 adet plasebo hapın bulunduğu preparatlarda piyasada bulunmaktadır. Bu preparatların avantajı haplara ara verilmediği için unutmaya ve gecikmeye gibi kullanım uyumsuzluklarının daha az gözlenmesidir (15).

En sık görülen yan etkiler bulantı, baş ağrısı, kilo değişiklikleri ve ruhsal durum değişiklikleridir (14). Östrojen preparatının kan pıhtılaşma mekanizmasını aktive etme özelliği vardır. Venöz tromboemboli riskinden kaçınmak için düşük doz östrojen içeren preparatlar tercih edilmelidir. Tromboemboli açısından daha fazla risk altında olanlar; yoğun olarak sigara içen kadınlar, yüksek veya anormal kan lipidleri olan kadınlar, arter tutulumu olan diyabetikler, sürekli yüksek kan basıncı olanlar, kalıtsal trombofili hastalığı olanlar ve obez kadınlardır (9).

b) Yalnızca progestin içeren ilaçlar

KOK'ların %25'i sadece progesteron içerir. Kesintisiz her gün ve günün aynı saatinde kullanılır. Etkisi endometriyum ve serviks üzerindedir. Endometriyum implantasyona uygunsuz hale gelir. Servikal mukus kalınlaşır. Kullananların % 40'ında normal ovulasyon devam eder. Östrojenin kontrendike olduğu durumlarda kullanılır (9). Kombine oral kontraseptifler doğru kullanıldıklarında başarı oranının %99 un üstünde olduğu bildirilmiştir (6).

c) Enjeksiyonlar

Sadece progesteron içerenler (DMPA); 3 ayda bir 250 mg dozda IM uygulanır. En az 14 hafta süreyle koruma sağlar. LH pikini güçlü bir şekilde inhibe eder, ovulasyonu baskılar. FSH inhibisyonu KOK'lar kadar etkili değildir. Servikal mukus kalınlaşır, endometriyumda değişiklikler olur. Menstrüel siklusun ilk 5 gününde uygulanır. İlk 7 gün ek bir korunma yöntemi ile beraber kullanılır (16).

Östrojen ve progesteron içerenlerin tüm özellikleri KOK'a benzerdir. Aylık uygulanması avantajıdır. İlk enjeksiyon menstrüasyonun ilk günü yapılır, takip eden enjeksiyonlar 30 ± 3 gün içinde yapılmalıdır (16).

d) İmplantlar

Deri altı implantlar lüteinizan hormon salınımını baskırlar. Ovulasyonu inhibe ederler. Servikal mukusun yapısını değiştirerek sperm penetrasyonunu önler. Endometriyal büyüme ve gelişmeyi önlerler. Etkinliği uzun sürer. Tekrar gebe kalmak istenilirse, çıkarılır çıkarılmaz etkisi sona erer ancak çıkarılması için minör cerrahi işlem ge-

reklidir17. Norplant; 216 mg levonorgestrel içerir, 7 yıl boyunca etkili kontrasepsiyon sağlar. Implanon; 68 mg etonorgestrel içerir, 3 yıl boyunca etkili kontrasepsiyon sağlar (17).

e) Vajinal halka

Günlük 15 mcg etinilöstrodiol ve 120 mcg etonogestrel salgırlarlar. Kanda hedeflenen östrojen-progesteron düzeyleri 24 saatte elde edilir. Oral kontraseptifler gibi menstrüasyonun ilk günü uygulanır. Hasta kendi kendine uygular ve 3 hafta boyunca kullanır. 1 hafta çıkartılır ve çekilme kanaması olur. Rutin kullanımda 4 haftada bir yeni halka kullanılır. Cinsel ilişki sırasında halka hissedilebilir, bu durumda halka ilişki sırasında çıkartılır maximum 3 saat içinde tekrar yerleştirilmelidir (18).

Geri Dönüşümsüz Yöntemler

a) Bilateral tüp ligasyonu

Tüp ligasyonu başka çocuk istemeyen ve doğurganlığını kalıcı olarak sona erdirmek isteyen kadınlar için en güvenli ve en etkili yöntemlerden biridir. Cinsel işlev ve tatminde bir değişiklik yapmaz. Hamile kalmaması zorunluluğu olan kadınlar ve artık çocuk istemeyen çiftler için uygundur. Tüp ligasyonunda her iki tüp cerrahi yöntemlerle kapatılır (6).

c) Vazektomi

Vazektomi en etkili kontraseptif yöntemlerden biridir. Bu yöntem cinsel ilişki ve tatminde bir değişiklik yapmayacağı gibi diğer vücut işlevlerinde de herhangi bir değişiklik olmaz. Vazektomide vaz deferens cerrahi yöntemler ile kesilir ve bağlanır. Oral kontraseptif, RiA, enjekte edilen kontraseptif ya da kondomdan daha etkilidir; başarısızlık oranı 1000'de 1 kadardır. Gebelikler genellikle vazektomiden hemen sonra görülür. Bu yüzden yöntemi seçenlere 20 ejekülyasyon boyunca ek bir yöntemle korunması gerektiği mutlaka vurgulanmalıdır (6).

GELENEKSEL YÖNTEMLER

Menstrüasyon ilişkili yöntemler

a) Takvim yöntemi

Takvim metodu son birkaç ayki döngünün kaydedilerek oluşturulanformüle dayanarak ovulasyon gününü öngörür. Ovulasyon genellikle bir sonraki menstrüel periyodun ilk gününden 14 gün önce olur. Fertil aralık ovulasyondan en az 2 gün önce ve 2 gün sonrası olarak belirlenmelidir. Bu metodun temel prensibi, luteal fazın oldukça sabit olup normal kadınlar için 14 gün olmasıdır. Bu metodun başarılı olması için düzenli menstrüel siklusun olması gerekmektedir. Bu nedenle düzenli sıklusa sahip olmayanlardadoğruluğuşüphelidir. Bu metod sık kullanılmasına rağmen başarısızlık oranı 1 yıllık kullanımda %35 olan en az güvenilir metottur (9).

b) Vücut ısısı yöntemi

Bazal vücut ısısı kaydedilerek elde edilen ovulasyon zamanı oldukça güvenilirdir. Vajinal veya rektal vücut ısısı sabah kalkar kalkmaz herhangi bir fiziksel aktivite yapmadan ölçülmelidir. Sıklıkla kaçırılmasına rağmen ovulasyondan 24-36 saat sonra vücut ısısında hafif bir düşüş gözlenir. Vücut ısısı (36,5-37°C) daha sonra birden yaklaşık 0.3-0.4 °C (0.5-0.7 DF) yükselir ve siklusun sonuna kadar plato çizerek bu ısıda kalır. Artmış vücut ısısının 3. günü fertildönemin son günü olarak hesaplanır. Güvenilir olabilmesi için kadınların bazal vücut ısılarını doğru kaydetmeye dikkat etmeleri gerekmektedir. Sıcaklık artışı, ateş gibi diğer nedenler bizim yanlış yönlendirmemize sebep olabilir. Vücut ısısı ve takvim yönteminin kombine edilmesi ovulasyon zamanını daha doğru tahmin etmemizi sağlar. İyieğitilmiş çiftlerde yapılan çalışmalarda başarısızlık oranı %5'tir (9).

c) Servikal mukus yöntemi

Servikal mukusun ıslak, kaygan, şeffaf veya esnek olması fertil periyodun başladığını gösterir. Bu nedenle bu yöntemi kullanan kadınların her gün servikal mukus kontrolü yapıp mukusun karakterini değerlendirmeleri gerekir (19). Bu yöntem kullanıcıları ortalama 14-17 gün kadar korunmasız ilişkiden kaçınmalıdır (20).

d) Servikal palpasyon yöntemi

Kadının palpasyonla serviksin kıvamındaki ve serviks ağzının durumundaki değişiklikleri hissederek fertil ve infertil periyodu değerlendirmesi esasına dayanır. Serviksin sert olduğu, serviks ağzının kapalı olduğu dönem infertil dönemdir. Ovülasyondan 4-5 gün önce servikte yumuşama başlar ve serviks ağzı açılır, serviks daha ıslak ve akıntılıdır. Bu dönem fertil dönemdir ve çiftler bu dönemde korunmasız ilişkiden kaçınmalıdır (19).

e) Semptotermal yöntem

Servikal mukus yöntemi ile vücut ısısı yönteminin beraber kullanılmasına dayalı bir yöntemdir. Fertil periyodun başlangıcı servikal mukusun duruuna göre, bitişini ise vücut ısısına göre belirlenir. Yöntemin uygulanmasına rağmen gebelik oranları % 2-13 arasındadır (19).

f) Ovulasyon günün belirlemek için kullanılan diğer yöntemler

Kadınların fertilt günlerini belirleyip takip edebilmesi için CycleBeads adında tespih benzeri kırmızı, beyaz ve siyah olmak üzere otuz iki boncuk ve bir siyah halkadan oluşan kolye ve CycleBeadsapp. adı verilen akıllı telefon uygulaması geliştirilmiştir. CycleBeads (kolye) kadının menstrüelsiklusunu gösterir. Biri kırmızı on ikisi beyaz on dokuz kahverengi olan toplam otuz iki boncuk ve bir hareketli siyah lastik halkadan oluşur. Kadın siklusun her gününde lastik halkayı bir diğer boncuğa geçirir. Renkli boncuklar fertil veya infertil günlerde olduğunu gösterir. Lastik halka beyaz boncukta ise fertilt gündevidir. Bu günlerde çiftler, cinsel ilişkiden kaçınmalı ya da bariyer yöntemler kullanmalıdır (19). Etkinliği takvim yöntemi ile aynıdır.

Menstrüasyon ile ilişkisiz yöntemler

a) Emzirme

Emziren kadınlarda laktasyonel amenore fizyolojiyi kullanarak doğumları engelleyen etkili bir yöntemdir. Emzirme LH ve FSH salınımlarında azalmaya neden olur beta endorfinler emzirme ile yükselir ve prolaktin salgılanmasını baskılayan dopamin düzeylerinde düşme görülür. Bu sonuçlar amenore ve anovulasyona neden olur. İlk 6 ay eğer emzirme etkili yapılıyor ise sikluslar anovulatu vardır ve fertilité oranı çok düşüktür. WHO' nun yakın zamanda yaptığı laktasyonel amenore ile ilgili bir çalışmada ilk 6 aydaki toplam gebelik oranı %0.9 ile %1.2 arasındadır. 12. aydaki gebelik oranı ise %7.4'e çıkmaktadır. Eğer laktasyon doğum kontrolü olarak kullanılacaksa emzirme yöntemi bebeğin tek besin kaynağı olmalıdır. Etkili ve fazla emzirme ovulasyonu baskılayabilir (9).

b) Koitus interruptus (Geri çekme)

En eski kontraseptif yöntemlerden biridir. Penisin ejakulasyondan önce geri çekilmesidir. Bu yöntem semenin kadın genital traktının dışında tutulmasını sağlar. Dezavantaj olarak erkeğin boşalmadan önce kendini kontrol etme güçlüğü vardır. Korunma oranı diğer yöntemlere göre daha düşük olmasına rağmen güvenilir istatistikler yoktur. Orgazmdan önce semen boşalması veya kadın dış genital organlarında vajinaya yakın bölgelerdeki semen gebeliğe neden olabilir (9). Ülkemizde yapılan birçok çalışmada en sık (%24) tercih edilen aile planlaması yöntemi olduğu bildirilmiştir (21-24). Bu yöntemi kullananlarda başarısızlık oranı ise %7-25 arasındadır (25).

c) Vajinal duş

Saf su, sirke ve buna benzer birçok ürünü postkoital duş olarak kullanılmaktadır. Teorik olarak duş, semeni vajinanın dışına atmaktadır ve ek olarak su bazı spermisidal özelliklere sahiptir. Ancak ejakulasyondan 90 saniye sonra bile servikal mukusta spermier tespit edilmiştir. Bu nedenle metod etkin ve güvenli değildir. Ayrıca vajina florasının bozulmasına bağlı enfeksiyon riskini artırır (26).

ACIL KONTRASEPSİYON

Korunmasız koitusu takiben ilk 72 saat içinde gebeliğin önlenmeye çalışılmasıdır. Oral tedavi ya da rahim içi araç uygulaması yapılır (9).

Medikal yöntemler

a) Tek başına levonorgestrel:

Ovulasyonun kesintiye uğratılması veya geciktirilmesi yoluyla etki eder. Fertilize olmuş oositin implantasyonunu etkilemez (9). Acil kontrasepsiyon yöntemi olarak kullanımında %88 olarak azalttığı bildirilmiştir (27).

b) Levonorgestrel ve östrodiol kombinasyonları (Ertesi gün hapi)

12 saat arayla 4'er tablet 2 kez alınır. İlk dozu ilk 72 saat içinde alınmalıdır. En sık görülen yan etkisi bulantı ve kusma olduğu için tok karnına ve ilaç alınmadan 1 saat önce antiemetik kullanılarak alınması önerilir. İlaç alımını takiben 4-10 gün içerisinde çekilme kanaması olması beklenir. Olmaz ise gebelik testi yapılmalıdır (9). Acil kontrasepsiyon yöntemi olarak kullanımında %77 olarak azalttığı bildirilmiştir (27).

c) Progesteron reseptör modülatörleri

Mifepriston; dominant foliküllerin gelişimini ve ovulasyonu engeller. Ulipristal asetat; ovulasyonu önler ya da geciktirir (28). Acil kontrasepsiyon için kullanıldığında başarısızlık oranları %0-4 olarak bildirilmiştir (27).

Rahim içi yöntemler

İlk 5 gün içinde uygulandığında hormonal acil kontrasepsiyondan daha etkili bir yöntemdir (8). Başarısızlık oranı %0.01 olarak bildirilmektedir (8).

SONUÇ

- Aile planlaması danışmanlık ve uygulama hizmetleri, reproduktif çağıdaki tüm kadınları kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmalı ve sürekli olması sağlanmalıdır.
- Eğitim ve danışmanlık verirken, oldukça çeşitli olan yöntemlerden en uygun olanı belirlenerek, kullanıcı bu konuda bilgilendirilmeli ve kişiye özel danışmanlık verilmesi gereklidir.
- Modern aile planlaması yöntemlerinin kullanımını arttırmak için, aile planlaması eğitimlerinin etkinliğinin artırılması, danışmanlık hizmetlerinin planlanması ve etkin şekilde uygulanması gerekmektedir.
- Birinci basamak hekimlerinin pek çok konuda olduğu gibi cinsel sağlık konusunda da bilgilerini ve iletişim becerilerini geliştirerek; hastalarının arzu ettikleri cinsel sağlık düzeyine ulaşmalarını sağlamaları ve cinsel yaşam kalitelerini artırmalarına yardımcı olmaları mümkündür.

KAYNAKLAR

1. Gavas E, İnal S. Türkiye'de kadınların aile planlaması yöntemleri kullanma durumları ve tutumları: Sistemik derleme. Sağlık ve Yaşam Bilim Derg. 2019;1 (2) :37-43. doi:10.33308/2687248x.201912118
2. Yalçı M. Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Asistan Doktorlarının Aile Planlaması ve Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıklar Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi. Published Online 2020.
3. Öztaş Ö, Baydar Artantaş A, Üstü Y, Uğurlu M. 18-49 Yaş Grubu Evli Kadınların Üreme Sağlığı ve Kontrasepsiyon Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Davranışları. Ankara Med J. 2015;15 (2) :67-76. doi:10.17098/amj.13642

4. UNDESA. World Family Planning 2017 Highlights. Econ Soc Aff. Published onli-ne 2017:1-43. https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/family/WFP2017_Highlights.pdf
5. 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK, Ankara 2019: 55-79.
6. Salman Z. Süleyman Demirel Üniversitesi Kadın Hastalıkları ve Doğum Polikliniğine Başvuran Kadınların Aile Planlaması Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Tutumları. Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi. Published Online 2014.
7. Taşkın M. Acil Kontrasepsiyon. Balıkesir Sağlık Bilim Derg. 2015;4 (1) :55-59. doi:10.5505/bsbd.2015.38358
8. Kaya Temiz T. Kontrasepsiyon yöntemleri. 2015; (10) :1-17. <http://slideplayer.biz.tr/slide/3662286/>
9. Lyon L De. Jinekolojide Pratik Bilgiler. ; 2020.
10. TC. Sağlık Bakanlığı AÇSAP Genel Müdürlüğü. Aile Planlaması Danışmanlığı İçin Resimli Rehber. Published online 2010.
11. Şahin NT, Bulduk SB. (2004) Kontraseptif Yöntemler İçin Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün Uygunluk Ölçütleri. Düzce Tıp Fakültesi Dergisi 1: 37-41.
12. Grewal M, Burkman RT. Contraception and family planning. Current Obstetric and Gynecologic Diagnosis and Treatment, Ninth Edition. Ed. DeCherney AH, Nathan L. McGraw-Hill Company. New York 2003; 631-650.
13. Sağlık B, <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/açsap35.pdf>. Rahim İçi Araçlar. 2013; (November):1-14.
14. Işıklar C, Özçakar N. Oral Kontraseptif Kullanımında Uzun Dönem Sağlık Sorunları. Published online 2016:16-22. www.turkishfamilyphysician.com
15. Obstetrik J, Dergisi T, Özgü E, Yakut Hİ. Derleme Review Adolesan Kontrasepsiyon Adolescent Contraception Erkek Kondomu Kadın Kondomu ve Diyafram Kombine Oral Kontraseptifler Abstinans Geri Çekme Sadece Progesteron İçeren Haplar (POP) . Published online 2015:2014-2016.
16. Schivone G, Dorflinger L, Halpern V. et al. (2016) Injectable contraception: up-dates and innovation. Curr Opin Obstet Gynecol. 28 (6) :504-509.
17. Carlos-Alves M, Gomes M, Abreu R, et al. (2019) Lung migration of contracepti-ve İmplanon NXT. BMJ Case Rep. 10;12 (7) :e230987.
18. Al Hanbali OA, Khan HMS, Sarfraz M, et al. (2017) Transdermal delivery of com-bined hormonal contraception: a review of the current literatüre. Int J Womens Health. 15;9:315-321.
19. Özçelik E. e-ISSN: 2148-550X. Published online 2016.
20. World Health Organization Department of Reproductive Health and Research (WHO/RHR) and Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health/Center for Communication Programs (CCP) , Knowledge for Health Project. Family Planning: A Global Handbook for Provider.

21. Çayan A. 15-49 Yaş Evli Kadınların aile planlaması yöntemlerine ilişkin tutumlarının kullandıkları kontraseptif yöntemler ile ilişkisi. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doğum Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği A.
22. Oltuluoğlu H, Başer M. Malatya il merkezinde yaşayan evli kadınların kullandıkları aile planlaması yöntemleri ve seçme nedenlerinin incelenmesi. İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 2012;19 (3) :167-174.
23. Kaya M, Tatlı H, Açık Y, Deveci SH. Bingöl İli Uydükent Sağlık Ocağı bölgesindeki 15-49 yaş kadınların aile planlaması yöntemi kullanım düzeyinin belirlenmesi. Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2008;22 (4) :185-191.
24. Sak ME, Evsen MS, Sak S, Çaça FN. Kontrasepsiyon yöntemlerinin etkinliği ve kadınların eğitim düzeyi: güneydoğu Anadolu'da bir ilçe örneği. Dicle Tıp Dergisi. 2008;35 (4) :265-270.
25. Koyuncuer A. Kontrasepsiyon ve Türkiye ' de Durum. Published online 2004:455-459.
26. Coşkun Anayit Margirit, Eda Yakıt, et al. (2017) . Evaluation of the use of vaginal tampons and vaginal douche practices among women. Kadınların vajinal tampon ve vajinal duş uygulama durumlarının değerlendirilmesi. Journal of Human Sci-ences 14. 1. 74-88.
27. Yanikkerem E. Acil kontrasepsiyon. Sendrom. 2004;16 (9) :73-77.
28. Mittal S. (2016) . Emergency contraception: which is the best? Minerva Ginecol. 68 (6) :687-99.

OLAĞAN DIŞI DURUMLAR ve SAĞLIK HİZMETLERİ

Disasters and Health Services

Naim Nur

ÖZET

Doğal yaşam döngüsünün bozulduğu ve toplumun baş edebilme kapasitesinin aşıldığı durumlar şeklinde tanımlanan olağandışı durumlar, sıklık ve yıkıcılık bakımından gittikçe artış göstermektedir. Olağandışı durum risklerine karşı çoğu zaman hazır almak mümkündür. Olağandışı durumlarla baş etmede gerekli sağlık hizmetlerinin planlanması ve bunlarla ilgili gerekli düzenlemelerin yapılması kadar aynı zamanda sağlık çalışanlarının olağandışı durum anındaki insani ihtiyaçları kapsayan ve temel yaşam desteğinin karşılanmasına yönelik mezuniyet öncesi ve sonrası eğitilmesi, olağandışı durumlarla baş etmede temel araçlardan birisidir.

Anahtar Sözcükler: olağandışı durumlar; olağandışı durumlarda sağlık hizmetleri

ABSTRACT

Disaster, defined as situations where the natural life cycle is disrupted and the coping capacity of the society is exceeded, are increasing in frequency and destructiveness. It is often possible to be prepared against the risks of disasters. In addition to planning the necessary health services and making the necessary arrangements in coping with disasters, pre- and post-graduate training of medical personnels to meet the humanitarian needs and basic life support in an emergency is one of the main tools in dealing with disasters.

Keywords: disasters; health services in disasters

GİRİŞ

Ülkemizin, jeolojik ve meteorolojik yapısının yanı sıra, sosyal açıdan da zarar görme olasılığının yüksek olması nedeniyle başta deprem ve sel olmak üzere, orman yangını, heyelan gibi olaylar büyük ölçüde can ve mal kaybına yol açan olağan dışı durumlara dönüőebilmektedir. Al-Madhari ve Keller tarafından, "bir toplumdaki altyapının bozulması" ortak temasıyla olağandışı durum tanımlarının incelendiği bir çalışmada, "evrensel olarak kabul edilebilir ve tüm uygulayıcıları tatmin edecek bir afet tanımı formüle etmenin mümkün olmadığı" sonucuna varmışlardır(1). Buna karşı, doğal yaşam örüntüsünün bozulduğu ve toplumun baş edebilme kapasitesinin aşıldığı durumlar olağan dışı olarak ifade edilebilir. Nitekim Birleşmiş Milletler tarafından olağan dışı durum olarak değerlendirilen afet, "fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, günlük yaşamı ve insan faali-

yetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkileyen, etkilenen topluluğun kendi imkân ve kaynaklarıyla üstesinden gelemeyeceği doğal, teknolojik veya insan kökenli olaylar ve bunların doğurduğu sonuçlardır” şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca, olağan dışı durumlar, Dünya Sağlık Örgütü tarafından beklenmeyen, toplumun olanaklarını ve baş edebilme kapasitesini aşarak normal işleyişi bozan ve dışarıdan yardım gerektiren ani ekolojik bir olay olarak tanımlanmıştır. Buradaki en önemli koşul, toplumun sahip olduğu olanakların, mevcut olayla baş etmede yetersiz kalması ve dışarıdan yardım almanın zorunlu olmasıdır(2).

Olağandışı durumların sıklığı ve çeşitliliği, ülkemiz dahil olmak üzere bütün dünyada artış eğilimindedir. Bir yandan sel, deprem, büyük yangın ve kuraklık gibi doğal nedenli olaylar, öte yandan açlık, kimyasal kazalar ve göç gibi insan kaynaklı olağandışı durumlar giderek daha fazla insanı etkilenmekte ve daha fazla can ve mal kaybına yol açmaktadır(3).

Doğal nedenli olağandışı durumlar ülke sınırlarından bağımsızdır ve asla uygun bir zaman diliminde meydana gelmezler. Olağandışı durumlar ve bulaşıcı hastalık salgınları dahil halk sağlığı acil durumları, her toplumun karşılaşabildiği sorunlardır. Olağandışı durumlar can ve mal kaybına yol açan etkilerinin yanı sıra sağlık, güvenlik, barınma, yiyecek, su ve diğer yaşam mallarına erişim gibi olağan temel ihtiyaçların karşılanmasında güçlüklerin yaşanmasına yol açabilmektedir.

Öngörülebilir olmak her ne kadar zor olsa da, olağandışı durumların etkilerini zayıflatmaya ve risk altındaki toplulukların baş edebilme kapasitesini güçlendirmeye yönelik, yerinde ve etkili bir şekilde yanıt üretebilmenin en önemli araçlarından biri, sağlık çalışanlarının mezuniyet öncesi ve sonrası eğitimidir.

OLAĞAN DIŞI DURUMLARIN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Olağandışı durumlar çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkmakla birlikte bazı ortak özellikleri barındırmaktadırlar. Bu özellikler şöyle sıralanabilir(4).

- Çoğunun ne zaman olacağı öngörülemezken, bazısını öngörmek mümkündür.
- Bazı olağandışı durumlar yavaş seyirli iken, pek çoğu ani olarak gelişir.
- Yaşam kaynaklarına zarar verir ve toplumsal altyapıya bozar.
- İnsanlarda şoka yol açar ve etkilenen kişilerin sağlığını olumsuz yönde etkiler.
- Organize müdahaleler genellikle ilk anlardan sonra gerçekleştirilmeye başlar.

OLAĞAN DIŞI DURUMLAR İLE İLGİLİ BAZI TANIMLAR

Doğal ya da insan kaynaklı olağandışı durumlara maruz kalan insanlar, sağlığı etkileyen sayısız fiziksel, sosyal, psikolojik, çevresel ve ekonomik olumsuzluklarla karşı karşıyadır. Yerel düzeyden başlayıp büyük ölçekli halk sağlığı acil durumlarına kadar varan çok çeşitli olağandışı durumlar vardır. Bunlar arasında göç gibi kitlesel acilleri ve kuraklık, açlık, erozyon vb. hızlı ve yavaş gelişen olaylar da yer almaktadır. Olağandışı durumlar ile ilgili tanımlamalar aşağıda yer almaktadır.

Tehlike: Sosyal ve ekonomik hayatın bozulmasına, yaralanmaya, can ve mal kaybına ve çevresel bozulmaya yol açan deprem, kuraklık ve iç çatışma vb. doğal veya insan kaynaklı durumlardır.

Zarar görülebilirlik: Sosyoekonomik ve çevresel etkenler veya süreçlerle meydana gelen olaylar nedeniyle, toplumun tamamının ya da bir kısmının zarar görme durumudur.

Risk: Zararlı etkileri olan doğal veya insan kaynaklı tehlikeler karşısında bir toplumun etkilenme olasılığıdır.

Afet: Bir toplumun kendi kaynakları ile başa çıkmakta yetersiz kalacağı düzeyde sosyal, ekonomik ve sosyal kayıplara uğramasına yol açan doğal veya insan kaynaklı olaylardır.

Acil Durum: Toplumun tamamının ya da bir kısmının olağan faaliyetlerinin kesintiye uğramasına yol açan ve hızlı bir şekilde eyleme geçmeğe neden olan durumlardır.

Kitlesel Aciller: Yerel ya da bölgesel kurumların müdahale edebilme olanaklarını aşan kimyasal maddelerin salınabildiği kazalar veya terör gibi olaylardır.

Acil Durum Yönetimi: Olağan dışı durumun ortaya çıkmasından hemen sonra olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik politika ve stratejileri uygulayarak bütün ihtiyaçların zamanında, süratli ve etkin olarak karşılamayı hedefleyen yönetim şekline acil durum yönetimi denir. Bu açıdan, olağandışı durum yönetiminin başlangıç aşaması olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla olağandışı durumlara hızlı bir şekilde müdahale ve kısa zamanlı iyileştirme çalışmalarını da kapsamaktadır. Olağan durum yönetiminden farkı ise olağan dışı olarak tüm kaynakların ve yetkilerin kullanılabilmesidir.

Afet Tıbbı: Bir afet durumunda etkilenen bireylerin sağlık ihtiyaçları ile o toplumdaki mevcut olanaklar arasındaki dengesizliğin hızlı bir şekilde giderilmesi ve etkilenen bireylerin iyileştirilmesi için sağlıkla ilgili diğer kişi ve kuruluşlarla iş birliği çerçevesinde birlikte çalışmaya afet tıbbı denilmektedir.

Triyaj: Mevcut olanaklar çerçevesinde hasta bakımı hizmeti verilirken hastalığın önemi dikkate alınarak, hastaların bakım önceliği sıralamasını sağlamak olarak ifade edilebilir.

OLAĞANDIŞI DURUMLARIN SINIFLANDIRILMASI

Olağandışı durumları doğal kaynaklı ve insan kaynaklı olmak üzere iki ana grupta incelemek mümkündür. Doğal kaynaklı olanlar; ortaya çıkma nedenleri değiştirilemeyen ve bazı durumlarda zamanlaması tam kestirilemeyen, yangın, heyelan, sel, deprem, tsunami, volkanik patlama ve kuraklık gibi yer ve hava hareketleri olarak ifade edilmektedir.

İnsan kaynaklı afetler ise ulaşım kazaları, savaş, ayaklanma, nükleer patlama, zehirli kimyasal sızıntılar gibi teknik yetersizlik veya ihmali nedeniyle ortaya çıkan olaylar dizisidir.

Doğal ve insan kaynaklı faktörlerin birleşik etkileri sonucu olağandışı durumlar meydana gelir. Etkilenen yerin fiziksel boyutları veya olayın yerleşim alanlarına olan uzaklığı doğal faktörler arasındadır. İnsan kaynaklı faktörler ise, yoksulluk, gecekond-

laşma, hızlı nüfus artışı, ormanların ve çevrenin tahrip edilmesi, eğitimsizlik ve bilgisizlik olarak sıralanabilir(2,5,6).

OLAĞANDIŞI DURUMLARA VERİLEN YANITIN EVRELERİ

Hazırlık Evresi

Toplumda olağandışı durumlarla mücadele için var olan kuruluşların yaptıkları bütün faaliyetler, hazırlık evresini oluşturur. Bu faaliyetler yasal çerçevenin belirlenmesi, kaynakların tespit edilmesi, örgütlenme ve planlama sürecini kapsar. Başka bir deyişle hazırlık evresi, olağandışı durumlardan korunma, etkilerinin hafifletilmesi ve hazırlıklı olma durumudur.

Uyarı Evresi

Olağandışı durumların sürekli gözetlenmesi neticesinde, olayların nerede, ne zaman ve ne şiddette olabileceğine dair standartların belirlenmesidir. Böylece risk altında yaşayan insanların zamanında uyarılması ve riskli bölgeden tahliyesini sağlamak üzere bilgi akışı sağlamak mümkün hale gelir.

Acil Evre

Hayatları kurtarmaya ve acıları azaltmaya yönelik çalışmaların yer aldığı acil tıbbi yardım, ilkyardım, arama- kurtarma, acil iletişim ve ulaşım gibi faaliyetlerin söz konusu olduğu evredir. Burada kritik öneme sahip kurumların hızlı bir şekilde restore edilmesi ve etkilenen toplumun su, besin ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının geçici olarak sağlanması ve hızlı bir triyaj uygulaması gerekebilir. Trijaj, olağandışı durumdan etkilenen çok sayıda hasta ve yaralının olduğu durumlarda, bunlardan öncelikle tedavi ve sevk edilmesi gerekenlerin tespit edilmesi amacıyla, olay yerinde ve bunların sevk edildiği yerde yapılan hızlı seçme ve kodlama işlemidir. Olağandışı durumlardan etkilenen insanların triyajı aşağıdaki gibi yapılmaktadır;

Kırmızı kart takılanlar: Yaşamın sürdürülmesi için acil müdahale gerektiren kişiler.

Yeşil kart takılanlar: Acil müdahale gerektirmeyen fakat sağlık kuruluşu tarafından izlenmesi gereken kişiler.

Sarı kart takılanlar: Herhangi bir tıbbi bakım ihtiyacı gerekmeyen kişiler.

Siyah kart takılanlar: Yaşamını kaybetmiş kişiler.

Rehabilitasyon ve Yeniden Yapılanma Evresi

İnsanların normal yaşamına geri dönebilmesi, hem beden hem de ruhsal anlamda iyileştirilmesi için toplumsal ve fiziksel çevrenin yeniden yapılandırılarak altyapı gereksinimlerinin giderilmesine yönelik faaliyetlerin olduğu evredir. Bu evre, gerek ulusal, gerek uluslararası düzeyde, hükümet ya da hükümet dışı kuruluşların desteğini gerektirmektedir. Burada toplumsal katılım ve sektörler arası işbirliği temelinde risk altındaki gruplara öncelik tanıyan koruyucu sağlık hizmetlerinin verilmesi ve bütün sosyal grupla-

rın sağlık hizmetlerinden eşit miktarda yararlanmasını sağlamak suretiyle topluluklar ve kurumlar arasındaki fiziksel, kültürel, politik ayırımın ortadan kaldırılması amaçlanır(2,7).

OLAĞANDIŞI DURUMLARIN KİŞİSEL VE ÇEVRESEL SAĞLIK ETKİLERİ

Türkiye, coğrafi, sosyal ve ekonomik yapısına bağlı olarak olağandışı durumların ortaya çıkmasına oldukça açık bir ülkedir. Seller, trafik kazaları, endüstriyel kazalar ve özellikle depremler, ülkemizde en sık karşılaşılabilen doğal ve insan kaynaklı olağandışı durumlar olup, yol açtıkları sağlık sorunları nedeniyle halk sağlığının önemli konuları arasındadır.

Olağandışı durumların, ölüm ve yaralanmalara neden olarak insan sağlığını doğrudan etkilemenin yanı sıra barınma, beslenme, iletişim ve ulaşım gibi çevresel alanlarda bozulmalara yol açmak suretiyle de insan sağlığını dolaylı olarak olumsuz etkiler.

Olağandışı durumların kişisel sağlık üzerine etkileri hastalık ve ölüm şeklinde kendini göstermektedir. Olağandışı durumların meydana gelmesiyle birlikte, bir yandan acil tıp hizmetleri verilmeye çalışılırken öte yandan hayatta kalanlar, etkilenmiş bölge içindeki veya dışındaki geçici yerleşim merkezlerine yerleştirilirler. Geçici yerleşim merkezlerinde barındırılan bu insanların hızlı bir şekilde sağlık durumlarının değerlendirilmesi gerekir. Bu tip hızlı değerlendirmelerde amaç önemli sağlık sorunlarının ortaya çıkarılması, risk gruplarının belirlenmesi ve ihtiyaç duyulan her türlü yardımın planlanmasıdır. Bu tür değerlendirmelerde aşağıda yer alan bilgiler toplanır. Bunlar;

- Demografik özellikler,
- Daha önceki sağlık durumu,
- Beslenme durumu,
- Morbidite ölçütleri
- Mortalite ölçütleridir.

Olağandışı durumların çevre sağlığı üzerine etkileri geniş bir alanda kendini göstermektedir. Sel, toprak kayması, deprem gibi olağandışı durumlar elektrik, gaz, su ve kanalizasyon sistemlerinin ve binaların zarar görmesine, biyolojik ve/veya kimyasal kontaminasyon yaşanmasına, toprak, su ve havanın kirlenmesine, vektör üreme alanlarının çoğalmasına, ulaşım ve iletişim örüntüsünün bozulmasına ve nüfusun hareketlenmesine (göç) yol açmaktadır. Bu nedenle çevre sağlığı hizmetleri verilirken, yeterli sayıda barınma sağlanmasına, yeterli miktarda içme-kullanma suyunun bulundurulmasına, gıda stoklarının kontaminasyon risklerine karşı korunmasına, atıkların zararsız hale getirilmesine ve vektör kaynaklı hastalıklara karşı, vektör kontrolünün sağlanmasına dikkat edilmesi gerekmektedir (6,8,9).

OLAĞANDIŞI DURUMLARDA SAĞLIK HİZMETLERİ

İkincil hastalık ve ölüm risklerini önlemek amacıyla barınma, su ve gıda güvenliği, vektör kontrolü, atık kontrolü gibi çevreye yönelik koruyucu hizmetlerin yanı sıra sağlık

eğitimi gibi kişiye y6nelik koruyucu sağlık hizmetleri verilir. Ayrıca, sağlık alt yapısının yeniden organize edilerek sağlık hizmetlerinin olağan hizmetler d6zeyine ulaşması sağlanır. Bunun için, birincil, ikincil ve 66nc6l korunma 6nlemleri ve triyaj uygulamaları esas alınır. Olağandışı durumlarda kitle aşlamaları ve kemoprofilaksiye yer yoktur.

Birincil Koruma

Birincil korumada, m6mk6nse olağandışı durumun oluşmamasına veya oluşması durumunda etkisinin sınırlanmasına y6nelik çabalar yer alır. Bunlar arasında 6nlem alma, hazırlıklı olma ve erken uyarı sistemlerinin devreye konmasıdır. Birincil korunmada bir olağandışı duruma y6nelik 6nemli sağlık sorunlarının nasıl belirleneceği, risk gruplarının nasıl saptanacağı ve ilk ve acil tıbbi bakım hizmetlerinin nasıl y6r6t6leceğine dair planlamalar yapılır.

İkincil Koruma

İkincil koruma, olağandışı durum sırasında ve sonraki ilk saatlerde etkilenenlere y6nelik alınan 6nlemleri kapsamaktadır. Bunlar arasında; yaralıların kurtarılması, etkilenen b6lge n6fusun saptanması, tıbbi bakımı organize etmek, barınak sağlama, gıda temini ve beslenme hizmetlerine başlama, ulaşım-iletişim işlemlerinin d6zenlenmesi gibi hizmetler yer almaktadır. İkincil korunmada bir yandan acil tıp hizmetleri verilirken 6te yandan hızlı bir şekilde toplumun sağlık durumu değerlendirilir. Bu değerlendirmenin amacı temel sağlık sorunlarına hızlı m6dahalede bulunmak, riskli grupları belirlemek ve yapılacak yardımları hızlı ve doğru bir şekilde organize etmeye çalışmaktır.

66nc6l Koruma

66nc6l koruma evresi, olağandışı durumdan etkilenen bireylerin yaşamlarını s6rd6rmeleri için h6k6met ve/veya h6k6met dışı organizasyonlar yardımıyla 6nceden hazırlanmış plana uygun çalışmaları kapsamaktadır(7).

OLAĞANDIŞI DURUM Y6NETİMİ

Toplum bireylerinin fiziksel acılarını azaltmak, hızlı iyileşmelerini sağlamak ve ekonomik kayıplarını engellemek 6zere parasal kaynakları, yardımcı malzemeleri, demirbaş malzemeleri, hammaddeleri ve s6reci etkili ve verimli bir şekilde s6rd6recek kararları almak suretiyle işleri koordineli bir biçimde y6netmeye "Olağandışı Durum Y6netimi" denir. Olağandışı durum y6netimi, 6l6 ya da ağır yaralıların olduğu acil durumlarda, etkili ve 6ncelikli hizmet sunabilmenin yanı sıra olağan6st6 durumu 6nleme ve etkisini azaltma çalışmalarını da kapsar. Dolayısıyla, olağandışı durum y6netimi, olağandışı durum olmadan 6nce başlar ve olağandışı durum riskine karşı hazırlık ve etkilerini asgari seviyede tutma çalışmalarını, olağandışı durum s6recindeki kurtarma çalışmalarını ve sonrasında toplum sistemlerinin ve bireysel yaşamların yeniden yapılanması etkinliklerini içerir.

Olağandışı durum yönetiminin etkili olması, toplumun olağandışı durum hakkında bilinç düzeyinin yüksek olmasının yanında yerel ve ulusal düzeyde geliştirilmiş planların uygulanmasına bağlıdır. Olağandışı durum yönetiminde temel ilkeler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Olağandışı durumlar birbirinden farklı özelliklere sahiptir,
- Herhangi bir olağandışı duruma karşı korunma mümkündür,
- Olağandışı durumların ve yol açtıkları zararların ne olabileceğinin yanı sıra nerede ve hangi sıklıkta meydana geleceğini belirleyen çevresel yapılar, sosyoekonomik ve politik güçler de göz önüne alınmalıdır,
- Farklı sektörler arasındaki işbirliği ve eşgüdüm esastır,
- Planlamalar ulusal, bölgesel ve yerel ölçekte ve mevcut kaynaklara göre yapılmalıdır,
- Alt birimler olağandışı durumların yönetiminde kendi kendine yeterli olmalıdır,
- Olağandışı duruma karşı uyarı-hazırlık organizasyonunda öncelikler ve kısıtlılıklar belirtilmelidir.

Bir toplumun herhangi bir olağandışı duruma hazırlıklı olmasının temel şartı olağandışı durum yönetimine dair bir planının olup olmamasıdır. Olağandışı durum yönetim planının esas amaçları arasında krize yol açabilecek olası durumlara karşı hazırlıksız yalananmayı önlemek, güvenli, etkili ve hızlı bir şekilde müdahale etmektir. Yine, olağandışı durumun yol açabileceği zararları en aza indirecek ve mümkün olan en kısa zamanda normal hayat koşullarını sağlayacak önlemleri almak ve yapılacak çalışmalar için gerekli işbirliği ve koordinasyonu sağlayacak düzenlemeleri yapmaktır(8,10).

SONUÇ

Olağandışı durum, genellikle beklenmeyen ve ani olarak ortaya çıkan olaylar dizisi olmasından dolayı, etkilediği toplumda ağır yıkımlara yol açmaktadır. Bu yıkımlara, zamanında ve etkili bir şekilde yanıt verebilmenin en önemli araçlarından biri, sağlık çalışanlarının mezuniyet öncesi eğitimidir. Bunun için sağlık personelinin, mezuniyet öncesi dönemde olağandışı durumlarda sağlık hizmetlerinin neler olduğunu bilmesi ve ortaya çıkan sağlık sorunlarına müdahale edebilmesi için gerekli eğitimlerden geçmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Al-Madhari AF, Keller AZ: Review of Disaster Definitions. Prehospital and Disaster Medicine 1997;12(1):17-21).
2. Akdur R, Çöl M, Işık A, İdil A, Durmuşoğlu M, Tunçbilek A. Halk Sağlığı Kitabı 1.
3. Zanetti A, Enz R, Schweizer U. Development since 1970. In: Hess T, editor. Natural catastrophes and man-made disasters in 2000. 1st ed. 2001: Zurich:Swiss Re; 2001. p. 8.

4. Ergünay, O. Afet Yönetiminde Verimli Kaynak Kullanımı İçin Gerekli Kurumsal ve Yasal Çerçeve. Türkiye Mühendis Haberleri, İnşaat Mühendisleri Odası, Sayı 379, Sayfa 9-13, Ankara, Eylül 1995.
5. Dönertaş, AS. Afet Yönetimi Kapsamında Güvenli Yerleşim Yerlerinin Tasarımı İçin KentSEL Tasarım Standartlarının Geliştirilmesi (Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
6. GÖKÇE, Oktay, Şenay ÖZDEN ve Ahmet DEMİR, (2008), Türkiye’de Afetlerin Mekansal ve İstatistiksel Dağılımı Afet Bilgileri Envanteri, T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Afet Etüt ve Hasar Tespit Daire Başkanlığı, Ankara.
7. HİSAR, Kemal M., (2015), “Afetlerde Sağlık Hizmetleri Örgütlenmesi”, Olağandışı Durumlar ve Halk Sağlığı, 18. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi, 05-09 Ekim 2015, Konya.
8. DEDEOĞLU, Necati, (2015), “Afetler: Tanımlar ve Dünyada, Türkiye’de Afetler Epidemiyolojisi”, Olağandışı Durumlar ve Halk Sağlığı, 18. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi, 05-09 Ekim 2015, Konya.
9. ÇELEBİ, İsmet ve Şerife Reyhan UÇKU, (2015), “Kayseri 112’de Görevli Personelin Deprem Bilgi Düzeyi, Depreme Hazırlık Durumu ve Etkileyen Etmenler”, Olağandışı Durumlar ve Halk Sağlığı, 18. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi, 05-09 Ekim 2015, Konya.
10. Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), “Türkiye’de Doğal Afet Konulu Ülke Strateji Raporu”, Ankara, Temmuz 2004.
11. Stoto MA, Savoia E, Nelson C, Loeb RP, Guicciardi S, Takács J, Santos CV, Ciotti M. European Centre for Disease Prevention and Control. Public health emergency preparedness. Core competencies for EU Member States. Stockholm: ECDC, 2017.

PERİYODİK SAĞLIK MUAYENESİ

Periodic Health Examinations

Sanem Nemmezi Karaca, Melek Bıyıklıoğlu

ÖZET

Sağlıklı bir toplum için periyodik sağlık muayeneleri koruyucu sağlık hizmetleri arasında en önemli yöntemlerden biridir. Bu bölüm birinci basamak hekimlerinin periyodik sağlık muayenelerinden görme ve işitme taramaları, metabolik hastalık taramaları, riskli grupların aşılması ve kanser taramaları hakkında bilgilerini güncel bilgilerle pekiştirmek ve birinci basamak hekimlerinin gerektiği durumlarda hastalarına danışmanlık hizmeti verebilmeleri amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aşı, görme taramaları, işitme taramaları, kanser taramaları, metabolik hastalıklar, periyodik sağlık muayenesi.

ABSTRACT

Periodic health examinations are one of the most important methods of preventive health services for a healthy society. This section has been prepared in order to reinforce the knowledge of primary care physicians about vision and hearing screenings, metabolic disease screenings, vaccination of risky groups and cancer screenings from periodic health examinations, and to enable primary care physicians to provide consultancy services to their patients when necessary.

Keywords: Vaccination, vision screenings, hearing screenings, cancer screenings, metabolic disease screenings, periodic health examinations.

GİRİŞ

Periyodik sağlık muayeneleri (PSM); herhangi bir semptomu veya şikâyeti olmayan sağlıklı kişilerde anamnez, fizik muayene, uygun görülen laboratuvar tetkikleri ve görüntüleme yöntemlerinin kullanılarak, kişilerin sağlık durumlarının belirlenen düzenli periyotlarla değerlendirilmesidir (1). Amacı; önlenebilir ve tedavi edilebilir hastalıkları yaş, cinsiyet ve risk faktörlerine göre tanımlayarak hastalıkların morbidite ve mortalitelerini azaltmaktır.

PERİYODİK SAĞLIK MUAYENESİNDE GÖRME TARAMALARI

Aile hekimlerinin nüfuslarına kayıtlı tüm bebek/çocuk/yaşlılar ile bazı riskli gruplarda yer alan tüm bireylerine PSM kapsamında görme taramalarını yapmaları beklenmektedir. İlerleyen yaşlarda görme kaybının en önemli nedenleri; katarakt, maküler de-

jenerasyon, glokom ve diyabetik retinopati olup; genel olarak her yaşının en az yılda bir kez görmesinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Göz hastalıkları ve görme kayıplarının çok önemli bir kısmı, yenidoğanlar, çocuklar ve ergenlerde yapılacak görme taramaları ve ayrıntılı göz muayeneleriyle erken dönemde saptanabilir ve önlenebilir; bu nedenle göz muayenesi çocuk sağlığı izlemlerinde mümkün olan her görüşmede anamnez, fizik muayene, görme ölçümü yöntemleriyle değerlendirilmeli ve riskli bulunan her durumda sevk edilmelidir (2).

Ülkemizde uygulanan Ulusal Görme Taramasının hedefi; görmenin doğal gelişimini engelleyebilecek risk etmenlerini erken dönemde tespit edip ve vakaları erken dönemde ilgili kuruluşa sevk etmektir.

Çocukluk çağında yapılacak görme taramaları ile tespit edilebilecek hastalıkların başında strabismus, hipermetropi, miyopi, astigmatizm, katarakt, ambliyopi ve ayrıca bebeklik döneminde konjenital katarakt, retinoblastom gibi doğuştan var olan hastalıklar gelmektedir. Ulusal görme taraması programı kapsamında; bebeklere 0-3 aylar arasında, çocuklara 36-48 aylar arasında ve ilkokul 1.sınıfa başladığı sene görme taraması yapılmaktadır (3).

Uygulama ve sevk etme kriterleri aşağıda özetlenmiştir:

1. 32 hafta ve altında doğan tüm prematürelere ile 1500 gram ve altında doğan tüm bebekler prematüre retinopatisinin araştırılması amacıyla 4. haftada göz hastalıkları uzmanına sevk edilmelidir.
2. Nüfusa kayıtlı tüm bebek/çocuklara aile hekimi ve aile sağlığı çalışanı tarafından görme muayenesi yapılmalıdır. Taramalar; doktoru tarafından risk faktörlerinin sorgulanması, görmenin muayenesi ve kırmızı refle testinin uygulanması şeklindedir.
 - a) Tüm yenidoğanlara 3. ay izleminin sonuna kadar göz taraması yapılmalıdır. Bebekler, anlamlı muayene bulgusu ya da risk etmenlerinden herhangi birinin bulunması durumunda, ileri tetkik/tedavi amaçlı göz hastalıkları uzmanına sevk edilmelidir.
 - b) Çocukların ikinci görme taramaları 36-48 ay arasında yapılmalıdır. Bu taramada, bir öncekine ek olarak aile sağlığı çalışanları tarafından Lea Sembol Testi'nin uygulanması gerekir. Anlamlı muayene bulgusunun ya da risk etmenlerinden birinin olması durumunda, ileri incelemeler amaçlı göz hastalıkları uzmanına sevk edilmelidir.
 - c) Çocukların üçüncü görme taramaları ilkokul 1.sınıfa başladığı sene yapılmalıdır. Tarama bir önceki muayene yöntemleri ile bire bir aynıdır (aile hekimi ve aile sağlığı çalışanı tarafından gerekli muayenelerin uygulanması, anlamlı muayene bulgusunun ya da risk etmenlerinden birinin olması durumunda, ileri incelemeler amaçlı üst merkeze sevk).

Riskli gruplar ve sevk kriterleri

- a) Ailenin bebek/çocukta gözde-görmede anormal bir durum olduğunu düşünmesi
- b) Prematürite

- c) Ailede bebeklik ve çocukluk döneminde glokom ve katarakt bulunma öyküsü
- d) Serebral palsy
- e) Trizomi 21
- f) Ailede göz kayması, ambliyopi, numarası 5'in üzerinde olan gözlük kullanma öyküsü
- g) Sensörinöral işitme kaybı, özellikle Refsum hastalığı varlığı
- h) Çocukta öğrenme güçlüğü, disleksi, otizm gibi gelişimsel bozukluk varlığı
- i) Metabolik hastalıklar
- j) Bebek veya çocukta kafa-yüz anomalisi olması, pitozis, hemanjiom, nazolakrimal kanal patolojisi öyküsü

Diyabetli hastalarda retinopati taraması

Diyabetik retinopati erişkin diyabetli hastalarda en önemli görme kaybı nedenidir. Bu nedenle tüm diyabetli bireylerin diyabetik retinopati açısından taranması gerekir. Tip 1 diyabetli hastalarda taramalar tanıdan 5 yıl sonra başlanarak yılda bir kez yapılmalıdır. Tip 1 diyabet başlangıcı çocukluk dönemine denk geldiğinde; üzerinden geçen süreye bakılmaksızın, puberte ya da 15 yaşından itibaren yılda bir kez retinopati taranmalıdır (4).

Tip 2 diyabetli hastalarda ise diyabetik retinopati taraması tanı anında yapılmalı; retinopatisi olmayan ya da minimal olan hastalarda yılda bir, ileri evre diyabetik retinopatisi olan hastalarda göz hastalıkları uzmanının da önerisine göre 3-6 ayda bir kontrol edilmelidir.

Gebelik planlayan veya gebe olan diyabetli hastalarda ayrıntılı bir göz muayenesi yapılmalı ve muayene her trimesterde tekrarlanmalıdır. Retinopatinin derecesine göre doğum sonrası en az bir yıl takip edilmelidir (4).

PERİYODİK SAĞLIK MUAYENESİNDE İŞİTME TARAMALARI

Yenidoğan işitme taraması

Bu program çocuk yaş grubunda konjenital veya edinsel olarak gelişen işitme kaybını çocuğun konuşma ve psikososyal gelişimini etkilemeden tam bir iyilik hali içinde toplumdaki yerini almasını sağlamak amacıyla, işitme kaybını erkenden tespit etmek, toplumu bilinçlendirmek ve sağlık personelinin farkındalığını arttırmak amacıyla yürürlüğe konulmuştur. Ülkemizde 2008 yılından bu yana uygulanmaktadır.

Çocuğun bir dile özgü sesleri oluşturarak konuşmasında en önemli engellerden biri işitme kayıplarıdır. Konjenital olarak işitmesinde sorun olan ya da doğumdan sonraki dönemde travma, hastalık ya da ilaca maruziyet gibi edinsel nedenlerle ortaya çıkan işitme kaybı zamanında tespit edilemez veya erken dönemde rehabilitasyon programlarına alınamazlarsa, psikolojik ve sosyal gelişmeleri yetersiz olur (5). İlerleyen yıllarda eğitim ve sosyal yaşama adaptasyon açısından zekaca yaşlılarından geri kalırlar.

İşitme taraması testinin doğumdan sonraki ilk 72 saat içinde, henüz taburcu olmadan hastanede yapılması gerekir. İlk bir ay içinde tarama tamamlanmalı, eğer işitme

kaybı varsa 3 ay içinde tanı konularak bebeğin 6. ay izleminde uygun cihaza ulaşması sağlanmalıdır (6).

Aile hekimleri nüfuslarına kayıtlı her yenidoğan bebeği işitme taraması yaptırılıp yaptırılmadığı konusunda takip etmeli ve taramayı yaptırmayan aileleri ilgili üst kuruma yönlendirmelidir. Aynı zamanda tanı almış olan bebek ve çocukların takiplerine devamlılıklarını kontrol etmelidir.

Okul çağı çocuklarda işitme tarama programı

Ülkemizde yenidoğanlara uygulanan işitme taramalarının avantajlarının fark edilmesinin ardından, 2015 yılı itibariyle birinci basamak sağlık hizmetlerinin arasına 'Okul Çağı Çocuklarda İşitme Tarama Programı' eklenmiştir. Tarama eğitimli sağlık personellerince okul ortamında odyometri cihazı kullanılarak uygulanmakta, işitme kaybı şüphesi saptanan çocuklar, kulak burun boğaz uzmanlarına sevk edilmektedir.

Ayrıca geriatrik popülasyonda yer alan hastaların işitmelerinin fısıltı testi ve anemnezde sorgulama yoluyla değerlendirilmesi, sorun ile karşılaşılması durumunda bir üst merkeze yönlendirilmeleri gerekmektedir (7).

ÜLKEMİZDE YENİDOĞAN TOPUK KANI TARAMA PROGRAMI KAPSAMINDAKİ HASTALIKLAR

Fenilketonüri Taraması

Fenilketonüri, dünyada 1/10.000 görülürken, akraba evliliklerinin yüksek olduğu Türkiye'de 1/4500 sıklıkta görülmektedir. Fenilalanini tirozine dönüştürecek enzim olan Fenilalanin hidroksilaz eksikliği nedeni ile fenilalanin birikimi olur. Hastalığı oluşturan tablodan bu fenilalanin birikimi sorumludur. Erken evrede tanı ve tedavinin olmadığı durumlarda; ciddi nöromotor retardasyon, zekâ geriliği ve inatçı konvülsiyonlar belirgindir. Tetrahidrobiopterin eksikliği (BH4), kalıcı hiperfenilalaninemilerin %1-3'ünü (Türkiye'de %15'ini) oluşturmaktadır ve tedavi edilmediği zaman ağır motor-mental retardasyona sebep olmaktadır (8).

Topuk testinde fluorometrik İmmünoassay (FIA) yöntemi ile tarama yapılmaktadır. Topuk kanında fenilalanin düzeyinin >2 mg/dL olması pozitif olarak kabul edilir ve hastalık için tekrar örnek alınarak yeniden değerlendirilir. İkinci kez testin pozitif olması veya ilk testte fenilalanin düzeyinin >4 mg/dL tespit edilmesi halinde yenidoğan Pediatrik Beslenme ve Metabolizma Kliniği'ne sevk edilmelidir (8).

Konjenital Hipotiroidi Taraması

Hipotiroidi, dünyada 1/3500-4000, Türkiye'de 1/2700 sıklıkta görülen, erken teşhis ve tedavinin hastalığın ilerleyişı açısından oldukça önemli olduğu, tedavi edilmediği zaman ciddi büyüme-gelişme geriliği ve zekâ geriliği ile sonuçlanabilen bir hastalıktır; tarama topuk testinde TSH ve/veya T4 düzeyine bakılarak yapılmaktadır (9). İlk 24 saatte yalancı pozitiflik oranı yüksek olduğundan, tarama testi 48 saat dolduktan sonra yapılmalıdır.

Ülkemizde tarama testi olarak TSH testi uygulanmakta, topuk kanında TSH düzeyinin 5.5 mIU/mL ve üzerinde olması pozitif kabul edilerek tekrar kan örneği istenmektedir. İkinci kez yeniden pozitif bulunması durumunda veya ilk kan örneğinde TSH düzeyinin çok yüksek saptanması halinde hasta Pediatrik Endokrinoloji kliniğine sevk edilmektedir. Pediatrik Endokrinoloji kliniğinde venöz kan örneğinde TSH ve T4 düzeylerine göre hasta izlem ve tedavi altına alınmaktadır. Serum T4<10 mcg/dL ve TSH>10 mIU/L olması durumunda kesin tanı konulur ve tedaviye başlanır (9).

Biyotinidaz Eksikliği Taraması

Biyotinidaz eksikliği; konvülsiyon, hipotoni, ataksi vb. nörolojik belirtiler, görme ve işitme kaybı, cilt bulguları, zekâ geriliği ve metabolik asidoz gibi farklı klinik bulguların bir arada gözleendiği otozomal resesif geçişli genetik bir hastalıktır. Genel sıklık 1/60.000 iken; ülkemizde, dünya ortalamasının çok üstünde olup 1/11.000'dir.

Biyotinidaz eksikliğinde de erken tanı ve tedavi oldukça önemli olup; gecikmeler nörolojik sekeller ve ölümlü sonuçlanabilir. Taramalarda "Fluorometrik Test" yöntemi kullanılır. Test sonucuna göre biyotinidaz enzim aktivitesi 65 MRU (Measurement Response Unit) ve altındaki değerler riskli kabul edilmektedir. Testin riskli çıkması durumunda yenilenmesi gerekir. İkinci kez riskli tespit edilmesi halinde hasta Pediatrik Beslenme ve Metabolizma Kliniği'ne sevk edilmelidir (10).

Kistik Fibrozis Taraması

Kistik fibrozis (KF), epitel hücre zarında klor kanalı olarak görev yapan regülatör proteinin mutasyona uğradığı, otozomal resesif geçişli kalıtsal bir hastalıktır. KF; akciğer, pankreas, karaciğer, bağırsaklar, ter ve tükürük bezleri ile epididimis vb. ekzokrin glandlarda, epitel hücrelerindeki klor taşınmasının bozulması sonucu oluşan, yoğun mukoid kıvamındaki salgının yol açtığı klinik tablodur. Kronik obstrüktif akciğer hastalıkları, malnütrisyon, yağlı dışkılama, mekonyum ileusu, diyabetes mellitus, siroz ve infertilite görülebilir.

Tarama, topuk testinde immünoreaktif tripsinojen (IRT) düzeyi ölçülerek yapılır. IRT pankreas tarafından üretilen bir enzim öncülüdür ve kistik fibrozisli hastalarda hasara uğramış pankreas asiner hücrelerinden kana geçer. IRT düzeyi belirlenen eşik değerinin üstünde çıkan bebekler, KF açısından riskli olarak kabul edilir ve tanı amaçlı ter testi yapan bir merkeze yönlendirilmelidir. Ter testi; pilokarpin iyontorofez yöntemi ile terde klor düzeyi ölçülmesi yöntemidir. Ter testinin şüpheli ya da yüksek olması durumunda en az iki kez farklı zamanlarda test veya DNA analizi ile tanı doğrulanır (11).

Konjenital Adrenal Hiperplazi (KAH) Taraması

KAH; kolesterolden kortizol sentezinde görev alan enzimlerden birinin eksikliği sonucu gelişen, otozomal resesif geçen bir hastalıktır. KAH vakalarının %90-95'inde 21-hidroksilaz enzim eksikliği tespit edilmektedir.

Klasik KAH hastalığında kortizol eksikliği ile birlikte androjen fazlalığı mevcuttur ve %75'inde tabloya aldosteron eksikliği eşlik eder. Klasik KAH vakalarında; ilk bakışta bebeğin kız ya da erkek olup olmadığına net bir şekilde karar vermek güç olup; kız bebeklerde genital organlarda belirsizlik ve erkek bebeklerde doğumda fark edilmeyen, ancak erken çocuklukta gelişen virilizasyon dikkati çeker. Tuz kaybettiren tipinde ise; doğumu takiben ilk haftadan sonra bebekte hipoglisemi, kusma, dehidratasyon, hiponatremi, hiperkalemi, kilo kaybı ve letarji gelişir.

Yenidoğan tarama programında KAH; alınan topuk kanında 17-hidroksiprogesteron düzeyine bakılarak gerçekleştirilmektedir (12).

RİSKLİ GRUPLARDA AŞILAMA

Hepatit A Aşısı

Hepatit A virüsü (HAV) ülkemizde viral hepatitin önemli etkenlerinden biridir. Zarf-sız bir RNA virüsü olmasına karşın; ısıya ve kimyasal ajanlara dayanıklıdır. Virüs, fekal-oral yolla, yakın temas sonucu veya kontamine besinlerle bireylere bulaşır. Hastalık başlangıcından 1-2 hafta önce HAV gaita ile atılmaya başlar ve sarılığın başlamasından bir hafta veya daha uzun süre boyunca bulaştırıcılık devam eder.

Hepatit A enfeksiyonunun 6 yaşından büyük çocuklarda, ergenlerde ve yetişkinlerde fulminan gidiş göstermesi, hastalıktan korunmayı önemli kılmaktadır. Hepatit A enfeksiyonundan korunmada aşılama yolu ile bağışıklama en etkili yöntemdir. Ülkemizde uygulanmakta olan rutin aşı takviminde 18 ve 24. aylarda tüm bebekler 2 doz şeklinde HAV'a karşı aşılanmaktadır (13). Aşılanmamış daha büyük çocuklarda 6 ay ara ile 2 doz aşı uygulaması önerilmektedir.

Rutin aşı uygulaması dışında Hepatit A aşısının önerildiği hastalıklar/durumlar (14):

- Kronik karaciğer hastalığı olanlar
- Kronik Hepatit B ve C hastaları
- HIV pozitif bireyler
- Pıhtılaşma bozukluğu olanlar
- Solid organ ve kemik iliği nakli adayları ve alıcıları
- Eşcinsel/biseksüel bireyler

Hepatit B Aşısı

Hepatit B virüsü (HBV), zarflı bir DNA virüsüdür. Travay veya doğum sırasında aneden bebeğe vertikal olarak bulaşabildiği gibi, cinsel ilişki yoluyla veya kontamine kan/vücut sıvılarıyla temas sonucu bulaşabilir.

HBV enfeksiyonu; genellikle asemptomatik-subklinik enfeksiyondan, akut ve iyileşme ile sonlanan hepatite neden olmasına karşın; aktif/inaktif taşıyıcılık veya fulminan hepatite kadar değişebilen pek çok klinik tabloya yol açabilir. Bu nedenle, HBV'nin kontrolünde aşılanma yoluyla bağışıklama halen en güvenilir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (15).

Ülkemizde uygulanmakta olan rutin aşı takvimi ile 0, 1 ve 6. aylarda tüm bebeklerin 3 doz şeklinde bağışıklanması önerilmektedir (13).

Rutin aşı uygulaması dışında Hepatit B aşısının önerildiği hastalıklar/durumlar (14):

- a) Hepatit B dışı nedenlerle kronik karaciğer hastalığı olanlar
- b) Ailede Hepatit B taşıyıcılığı olması durumunda aşısız olan temas halindeki aile bireyleri
- c) Hemodiyaliz hastaları
- d) Madde bağımlıları
- e) Solid organ/ kemik iliği transplantasyon adayları veya alıcıları
- f) Kan ve kan ürünlerinin transfüzyonuna sık maruz kalanlar ve uygulayıcı sağlık profesyonelleri
- g) Dövme ve piercing gibi işlemleri yaptırmayı planlayan kişiler
- h) Çok sayıda cinsel eşi olan kişiler
- i) Eşcinsel/biseksüel kişiler
- j) Afet durumlarında ve kazalarda ilk yardım uygulayanlar
- k) Cezaevlerinde veya işlahevlerinde bulunan mahkumlar ve çalışanlar
- l) Tüm bunlar dışında hekimin yüksek riskli bulunduğu ve aşı uygulanmasını uygun gördüğü kişilere ilgili sağlık kuruluşlarında aşı uygulaması yapılmalıdır.

Haemophilus influenzae tip B aşısı (Hib)

Haemophilus influenzae tip b (Hib); filamentöz ve pleomorfik görünümde küçük gram negatif bir koko-basildir. Hareketsiz, spor oluşturmayan, in-vitro üretiminde iki yardımcı faktöre ihtiyaç duyan fakültatif anaerobik bir bakteridir. Mikroorganizmanın neden olduğu enfeksiyonlar 3 çeşittir:

1. Belirtisiz enfeksiyon veya üst solunum yolunda kolonizasyon
2. Otitis media, sinüzit, bronşit gibi mukozal enfeksiyonlar: Tipik olarak mukozal enfeksiyonlar orofarenkste kolonize kapsülsüz tip haemophilus influenzayla ortaya çıkar.
3. Yayılmacı enfeksiyonlar: Nazofarenkste kolonize olan Hib'in kan dolaşımına ve daha sonra vücuda yayılımı ile ortaya çıkan en önemli mortalite ve morbiditesi yüksek hastalık tipidir. Çoğunlukla, olguların yarısını menenjitli hastalar oluşturur.

Etkin tedaviye rağmen Hib'e bağlı menenjitten çocukların %5'i ölmektedir. Yaşayanların %15-30'unda iştih kaybı, konuşma bozukluğu ve gecikmesi, zihinsel gerilik, öğrenme bozukluğu, motor anormallikler ve epilepsi gibi komplikasyonlar gelişebilmektedir (15). Bundan dolayıdır ki Hib'e karşı en etkin bağışıklama yöntemi aşılama değildir. Polisakkarit kapsüle karşı oluşan antikör yanıtı aşıyla olan savunmanın temelini oluşturur.

Ülkemizde Hib aşısı; DaBT-İPA-Hib şeklinde beşli karma aşı olarak 2, 4, 6 ve 18. ayların sonunda toplam 4 doz şeklinde uygulanmaktadır.

Rutin aşı uygulaması dışında Hib A aşısının önerildiği hastalıklar/durumlar (14):

- a) Orak hücreli anemi
- b) Splenektomi/aspleni
- c) Kök hücre nakli
- d) BOS kaçağı

Kızamık-Kızamıkçık-Kabakulak (KKK) aşısı

Kabakulak enfeksiyonu: Kabakulak virüsü paramiksovirüs ailesindedir ve sadece insanlarda hastalık yapar. Kabakulak virüsü doğrudan temas veya damlacık yoluyla bulaşır. Kuluçka süresi ortalama 2-4 hafta kadardır. Semptomlar ortaya çıktıktan sonra 5 gün boyunca bulaştırıcılık devam eder. Kabakulak enfeksiyonu en sık parotis bezinin tek veya çift taraflı akut ağrılı şişliği şeklindedir.

Kızamık enfeksiyonu: Etken tek serotipli bir RNA virüsüdür. Hastalık solunum ve konjonktiva yolu ile bulaşır. Kuluçka süresi 8-12 gün olup, bulaş döküntü öncesi 3 gün, döküntü sonrası 4-6 gün kadar sürer. Hastalık başlamadan önceki birkaç gün hafif ateş, foto-sensitivite ile giden konjonktivit, öksürük ve burun akıntısı görülür. Sonrasında, yüksek ateş ile mukozal döküntüler başlar. Döküntülerin başlangıcından 1-4 gün önce ağız mukozası iç kısımlarında Koplik lekeleri tipiktir. Döküntüler alından boyuna doğru inerek tüm vücuda yukardan aşağı doğru yayılır ve 7 günde başladığı sırayla solar. Kızamık bildirimini zorunlu hastalıklardan biridir.

Kızamıkçık enfeksiyonu: Kızamıkçık virüsü de togavirüs ailesinden bir RNA virüsüdür. Doğumdan sonra görülen kızamıkçık enfeksiyonu genellikle hafif ateş, makülopapüler tarzda döküntü ve lenfadenopati ile giden hafif bir hastalıktır. Genelde 1 hafta içerisinde kendiliğinden iyileşir. Hastalığın asıl önemi gebelerde fetüs için taşıdığı risklerdir. Kızamıkçığa duyarlı bir gebe, gebeliğin ilk 3 ayında virüs ile karşılaştığında düşük veya erken doğum yapabilir ya da bebekte anomaliler görülebilir. Konjenital kızamıkçık katarakt, retinopati, glokom, patent duktus arteriozus, pulmoner stenoz, mikrosefali, mental retardasyon vb. bulgularla giden ağır bir sendromdur.

Ülkemizde KKK aşısı; 12 ve 48. ayların sonunda toplam 2 doz uygulanmaktadır. Göçmenlerin etkisiyle 2019 yılı BDK kararı uyarınca bazı salgın riski olan bölgelerde 9-11 ay arasında ilave tek doz kızamık içeren aşı (K veya KKK) uygulanmasına geçilmiştir (16).

Rutin aşı uygulaması dışında KKK aşısının önerildiği hastalıklar/durumlar (14):

- a) HIV/AIDS hastaları
- b) Hematopoetik kök hücre alıcısı olan bireyler
- c) Solid organ nakli planlanan kişiler

Suçiçeği aşısı

Suçiçeği enfeksiyonu veya zona hastalığının etkeni olan varicella zoster virüsü (VZV), alfa herpes virüs ailesine ait çift sarmallı bir DNA virüsüdür. Virüsün vücuda girişi; hastalara ait veziküler sıvı/zoster lezyonları ile doğrudan temas yoluyla veya solunum

yolu salgılarının yayılımı sonucu gerçekleşmektedir. Hastalık, çocuklarda ateş ve yaygın veziküler tarzda döküntü ile gitmektedir. Primer enfeksiyondan sonra, medulla spinalis dorsal ganglionlarına yerleşen virüsün ilerleyen dönemlerde yeniden aktivasyonu sonucu herpes zoster tablosu görülebilmektedir.

Suçiçeğinde klinik seyir 7-10 günlük süre zarfında genellikle kendiliğinden düzelen ve genelde herhangi bir komplikasyona yol açmayan bir hastalık şeklindedir. Buna karşın; yenidoğanlar, erişkinler, hamileler, bağışıklığı baskılanmış olan hastalar ve kronik deri ya da akciğer hastalığı olan bireyler ciddi ya da komplike suçiçeği hastalığı açısından risk altındadır. Suçiçeği enfeksiyonuna bağlı en sık görülen komplikasyonlar; deri lezyonlarının bakteriyel süperenfeksiyonu, suçiçeği pnömonisi ve merkezi sinir sistemi sorunlarıdır. Bu enfeksiyon ve komplikasyonlarından korunmada da en etkin yol aşılamaştır.

Ülkemizde 12. ayın sonunda tek doz olarak tüm çocuklara uygulanmaktadır. Aşı etkinliği, iki doz suçiçeği aşısının yapıldığı lösemili hastalarda %86, böbrek naklinden önce suçiçeği aşısı yapılan hastalarda ise %73 olarak saptanmıştır.

Rutin aşı uygulaması dışında suçiçeği aşısının önerildiği hastalıklar/durumlar:

- Hematopoetik kök hücre alıcısı olan bireyler
- ALL hastaları
- Solid organ nakli olan kişiler
- Altta yatan hastalığı nedeni ile immünmodülatör tedavi kullanacak kişiler (13-15).

Meningokok aşısı

Meningokok kapsüllü, sporsuz, gram (-), aerob, diplokok yapısında bir mikroorganizmadır. Meningokoklar için tek konakçı insandır. Virüsün bulaşı damlacık yoluyla veya solunum yolu salgılarıyla direkt temas ile olmaktadır. Neisseria Meningitidis ülkemiz de dahil olmak üzere dünyada menenjitin en sık görülen nedenidir. Meningokok enfeksiyonları sonucunda %10-14 olguda mortalite gelişir, %11-19 olguda ise ciddi sekeller ile iyileşme görülür.

Ülkemizde menenjit aşısı rutin aşılama programı arasında bulunmayıp özel aşılama statüsündedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ'ye) göre ülkemiz menenjit hastalığı açısından orta riskli grupta yer almaktadır. Türkiye'de bakterinin A, B, Y ve W135 tipleri menenjite yol açar. Bu suşları içeren aşılamanın uygulanması önerilmektedir. Ancak bu suşları topluca içeren bir aşı olmayıp; Men ACWY ve Meningokok B aşıları olmak üzere iki tip meningokok aşısı vardır. Bu aşılamanın farklı firmalarca geliştirilmiş, piyasa isimleri farklı olan çeşitleri bulunur.

Meningokok aşısının özellikle önerildiği hastalıklar/durumlar (14):

- Kompleman yetmezliği
- Orak hücreli anemisi olanlar
- Splenektomi planlananlar ve uygulananlar
- Bakım evinde kalanlar

- e) Askeri personel
- f) N.menengitis suşları ile sık karşılaşan laboratuvar alışanları

Pnömokok aşı:

Streptococcus pneumoniae, fakültatif anaerob, katalaz(+), gram(+) diplokoktur. Birçok pnömokok tipinin kompleks polisakkarit içeren kapsülü vardır. Kapsül antijeniktir ve serotipler buna göre belirlenir. Polisakkarid kapsül mikroorganizmanın en önemli virölans etmenidir. Kapsüle karşı oluşan tipe özgü antikorlar koruyucudur.

Streptococcus pneumoniae, tüm dünyada akut sinüzit, akut otitis media, çocukluk ağı konjonktiviti, toplum kaynaklı pnömomi ve gizli bakteriyeminin en sık bakteriyel sebebidir. Ayrıca rutin olarak pnömokok aşısının uygulanmadığı gelişmekte olan ölkelerde en sık bakteriyel menenjit etkeni olarak da bildirilmektedir.

Pnömokokların doksandan fazla serotipi bulunmaktadır. Sık olarak kullanılan anti-biyotiklere direnç kazanmaları önemli bir sağlık sorunu haline gelmiştir. Bu durum pnömokoklara karşı bağışıklamanın gündemdeki önemini artırmış, konjuge formdaki pnömokok aşı çocukluk ağı rutin aşı uygulamasında yerini almıştır. Yaygın aşılama çalışmaları sonucunda dirençli serotiplerde azalma görölmüştür.

Pnömokok aşısının konjuge ve polisakkarit yapıda olmak üzere iki farklı tipi vardır. Bu iki aşının endikasyonları, uygulanabilecekleri yaşlar ve oluşturdukları bağışıklık yanıtında da farklılıklar bulunmaktadır. Konjuge pnömokok aşı (KPA) 13 ve polisakkarit pnömokok aşı (PPA) 23 farklı serotipe karşı etkilidir. KPA, ulusal çocukluk ağı aşılama takviminde 2, 4 ve 12. aylarda olmak üzere toplam 3 doz rutin olarak uygulanmaktadır (13-15).

Pnömokok aşısının önerildiği hastalıklar/durumlar (14):

- a) Diabetes mellitus
- b) Alkolizm
- c) Kronik karaciğer hastalığı
- d) Astım hariç kronik akciğer hastalıkları
- e) Kronik kalp hastalığı (özellikle siyanotik konjenital kalp hastalığı, kalp yetmezliği)
- f) Kronik böbrek yetmezliği
- g) Nefrotik sendrom
- h) HIV enfeksiyonu
- i) Kanseri hastalığı olanlar
- j) Bağışıklık sistemi baskılanmış kişiler
- k) Multiple miyelom
- l) Fonksiyonel ya da anatomik aspleni
- m) Orak hücreli anemi ve diğer hemoglobinopatiler
- n) Solid organ nakli
- o) Hematopoetik kök hücre alıcıları
- p) BOS kaçağı
- q) Kohlear implant

ULUSAL KANSER TARAMA PROGRAMI STANDARTLARI

Kalp ve damar hastalıklarından sonra sebebi bilinen ölümler arasında ikinci sırada bulunan kanserler, tedavisindeki yüksek maliyetler, bıraktığı sakatlıklar ve öldürücülüğü nedeniyle günümüzde önemli bir halk sağlığı sorunudur. Kanser konusunda toplumda farkındalık sağlanması, bilinç/egitim düzeyinin geliştirilmesi ve yapılacak taramalar kanserle mücadelede en etkili yöntemlerin başında gelir. Aynı zamanda bu müdahaleler ülke ekonomisinde ağır kayıpların yaşanmasına da engel olur. Ülkemizde DSÖ'nün de önerdiği üç kanser hastalığında tarama yapılmaktadır (17).

Meme kanseri tarama programı ulusal standartları

Meme kanseri, dünyada ve ülkemizde önde gelen bir halk sağlığı sorunu olup, kadınlarda en sık gözlenen kanserdir. Tanı konulan her 4 kadın kanserinden 1'i meme kanseri olup; tanı alma ortanca yaşı 53'tür (17).

Bu kanserin taranmasındaki temel amaç; hedef popülasyonu tarayarak kanseri henüz belirti vermemişken erken evrede tespit etmek, klinikte başarı şansını artırabilmek, ölüm oranlarını düşürmek ve etkin tedaviyi hastaya en erken süreçte ulaştırabilmektir. Bu amaçla meme kanseri taramalarında, kansere bağlı ölüm oranlarını azalttığı düşünülen, yaşa ve muayene bulgularına göre değişen, etkinliği ispatlanmış yöntemler kullanılmaktadır.

Meme kanseri taramasında en ideal yöntem iki yılda bir hedef popülasyonu (40-69 yaş) mamografi ile taramaktır. Tarama amacıyla her iki meme için ayrı ayrı biri medyolateral oblik, diğeri kranyokaudal ikişer poz olmak üzere toplam dört film çekilmelidir. Mamografi görüntüleri iki ayrı radyolog tarafından ve birbirlerinden habersiz değerlendirilmeli, kişinin takiplerinde her iki radyoloji uzmanının önerilerine de uyulmalıdır. Mamografinin üstün yönlerinin yanı sıra özellikle 40 yaş altındaki kadınlarda bazı kısıtlılıkları vardır. Ayrıca sadece kırk yaş üzeri kadınların taranması ya da sadece mamografi ile tarama yapılması uygun olmayacaktır. Bu amaçla ulusal tarama programımız kapsamında 20 yaşına ulaşmış her kadına ve eşine kendi kendine meme muayenesinin önemi ile ilgili eğitim verilmeli, yöntemleri öğretilerek ayda bir kez muayene etmesi sağlanmalı, uygulamanın davranışa dönüşmesi için takip edilmeli ve özendirilmelidir. Benzer şekilde, olası riskleri minimize etme amacıyla, herhangi bir şikayeti olmamasına karşın tarama programına uygun kriterlerdeki her kadına 20-39 yaş arasında en geç 3 yılda bir ve 40 yaşın üzerinde yılda bir rutin hekim tarafından klinik meme muayenesi yapılmalıdır.

Tarama programının etkili olabilmesi için yani meme kanserine bağlı ölüm oranlarını düşürebilmek için hedeflenen popülasyonun %70'ten fazlasının taramaya dahil olması gerekmektedir. Bu da ancak toplumsal bilinçlendirme, geliştirilecek davet yöntemleri ile sağlanabilir.

Mamografi ile meme kanseri taraması için hedeflenen popülasyon kadınlarda 40-69 yaş arası olup; uygulanması için aile hekimlerine kayıtlı kadınların esas alındığı bir organizasyon şemasının kullanıldığı ve davet yöntemiyle 2 yılda bir tekrarlandığı bir toplum temelli bir taramadır (40 ve 69 yaşlar da taramaya dahil edilmelidir).

Toplum temelli bu taramalar Aile Sağlığı Merkezleri (ASM'ler) ile Toplum Sağlığı Merkezleri'ne bağlı Kanser Erken Teşhis, Tarama ve Eğitim Merkezleri (KETEM'ler) tarafından yürütölür. İllerde bu tarama çalışmalarının koordinasyonundan, kayıt, takip ve bakanlığa bildirim işlemlerinden Halk Sağlığı Müdürlüğü'nde Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar, Programlar ve Kanser Birimi sorumludur (18).

Mamografi raporunun normal gelmesi durumunda kişiye yapılacak bilgilendirmede; meme kanserini düşöndürecek bir bulgu olmadığı ancak yine de saptanamamış bir durum açısından ya da yeni gelişebilecek lezyonlar açısından 2 sene sonra mamografinin yenilerek yeniden tarama yaptırması gerektiği söylenmelidir. Mamografi raporunun anormal bulguları içermesi durumunda kişiye bu sonucun kesin kanser tanısı koymaya yeterli olmadığı, kişinin daha ayrıntılı bir şekilde tekrar muayene edilmesi, magnetik rezonans gibi ileri tetkikler ile değerlendirilmesi ve bazı durumlarda biyopsi alınması gerektiği anlatılarak; genel cerrahi uzmanına sevk edilmelidir.

Serviks kanseri tarama programı ulusal standartları

Rahim ağzı kanseri olarak da isimlendirilir. Yıllık insidans ve mortalite oranları açısından değerlendirildiğinde; tüm dünyada kadınlarda en sık gözlenen kanserler arasında Globocan 2018 yılı verilerinde serviks kanserleri üçüncü sırada iken; yapılan etkin müdahaleler sonucu 2020 yılında dördüncü sıraya gerilemiştir (19,20). Ülkemizde 2017 yılı verilerine göre serviks kanseri kadınlarda en sık gözlenen kanserler arasında dokuzuncu, jinekolojik kanserler özelinde üçüncü sırada yer almaktadır (17).

Preinvaziv lezyonların varlığı, neden olan ajanın karsinogenez sürecinin uzun olması, kolay erişilebilir bir genital organda, önlenabilir ve tedavi edilebilir bir kanser türü olması gibi nedenlerle erken teşhise oldukça uygun bir hastalıktır. Kullanılan tarama yöntemleri invaziv kanser görülme sıklığını ve kansere bağlı ölüm oranlarını azaltan, etkinliği ispatlanmış az sayıdaki yöntemlerden biridir.

Bu tarama programının amacı; hedef popölasyonda, servikal patolojileri olası en erken dönemde saptamak ve etkin yöntemlerle tedavi edilmesine imkan sağlayabilmektir. Böylece invazif kanser sıklığını, kansere bağlı morbidite ve mortaliteyi düşürmek; olası maliyeti yüksek ve karmaşık tedavileri önlemektir.

Ülkemizin altyapı, personel istihdamı ve maddi olanakları dikkate alındığında, serviks kanseri taramalarında kullanılacak en ideal yöntem beş yılda bir HPV-DNA testi veya Pap-smear testi ile taramadır.

HPV-DNA Testi: Serviks kanserinin Human Papilloma Virüs ile bilinen ilişkisi nedeniyle hastalarda virüsün genetik materyallerinin araştırılması esasına dayanır. Bu testin negatif çıkması durumunda; takip eden beş yıl içerisinde rahim ağzı kanseri olma ihtimalinin çok düşük olduğu kabul edilir.

Pap-smear Testi: Dökülen servikal hücrelerin spekulum muayenesi sırasında bir fırça yardımıyla toplanıp incelenmesi esasına dayalı sitolojik bir tarama testidir. Pap-

smear testinin amacı henüz semptomatik hale gelmemiş olan preinvaziv lezyonları ve erken evre servikal lezyonları saptamaktır.

Ülkemizde bu iki yaş da dahil olmak üzere 30 ve 65 yaş arasındaki kadınlar hedef popülasyon olarak belirlenmiştir. Toplum tabanlı bir tarama programı gerçekleştirilmektedir. Taranması hedeflenen popülasyon belirlenirken sorumluluk aile hekimlerine verilmiştir. Nüfuslarına kayıtlı bireyler esas alınarak her beş yılda bir aile sağlığı merkezlerine (ASM'lere) davet yöntemiyle tüm kadınlara HPV-DNA veya Pap-smear testleri tekrarlanmaktadır. Yetersiz materyal alınması durumunda testlerin derhal tekrarlanması gerekir. Pozitif/anormal test sonuçlarında ise kadınlar Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Kanser Daire Başkanlığı'nca belirlenen üst merkezlere yönlendirilir.

Son iki tarama testi sonucu negatif olan 65 yaşındaki kadınlarda tarama sonlandırılır. Patoloji sonucu CIN II ve III çıkması nedeniyle histerektomi yapılmış olan kadınlarda; teknik olarak yeterli materyalde sitoloji sonucu negatif gelen üç ayrı beyan edilebilen rapor varlığında ve son 10 yılda anormal/pozitif sonucun olmaması durumunda tarama kesilebilir (21).

Kolorektal kanser tarama programı ulusal standartları

Kolorektal kanser gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de ciddi morbidite ve mortalite oranlarıyla önemli bir sağlık sorunudur. Tüm dünyada en sık gözlenen kanserler arasında erkeklerde üçüncü ve kadınlarda ikinci sırada yer almaktadır (22). Ülkemizde hem kadınlarda hem de erkeklerde en sık gözlenen üçüncü kanser türüdür (17).

Ayrıca kolonun polip ve kanserleri çoğu kez büyüyene kadar asemptomatiklerdir. Oysa kolon ve rektum premalign lezyonlar açısından riskli bölgeler olup; nispeten kolay erişilebilirler. Uygulanacak testler ile henüz malignite gelişmemişken lezyonları erken tespit etmek, önleyebilmek, basit yöntemlerle tedavi edebilmek ya da yeni gelişen maligniteyi erken evrede yakalayabilmek mümkündür. Tüm bu nedenlerle, kolorektal kanserler taranması faydalı hastalıklar arasındadır.

Kolorektal kanserler ülkemizde 50 yaşından itibaren her bireyde iki yılda bir uygulanan Gaitada Gizli Kan Testi (GGK) ve 10 yılda bir yapılan kolonoskopi ile taranmaktadır. Toplum tabanlı bir tarama programı uygulanmaktadır. Hedef popülasyona, aile hekimleri aracılığıyla ulaşılmaktadır. Aile hekimleri nüfuslarına kayıtlı 50-70 yaş arası tüm kadın ve erkekleri ASM'ye davet ederek uygun tarama testlerinin yapılmasını sağlamaktadır.

Ancak toplumda kolorektal kanser açısından yüksek riskli bireyler olabilir ve bu kişiler için semptomların geliştiği dönem ileri evre kanseri gösterebilir. Birinci derece yakınlarında kolorektal kanser veya adenomatöz polip öyküsü, ülseratif kolit/crohn gibi inflamatuvar bağırsak hastalığı öyküsü, kalıtsal polipozis veya polipozis dışı sendrom öyküsü yüksek riskli kabul edilmektedir. Yüksek riskli bireylerde tarama prosedürüne 40 yaşından itibaren başlanmalıdır.

GGK'de antikolar yardımıyla gaitada hemoglobinin varlığı araştırılmaktadır. Dışkıya kan bulaşmasına neden olan tüm patolojilerde, polip, divertikül, hemoroidal hastalık

kaynaklı kanamalarda ve gıdalar aracılığıyla alınan hayvansal kaynaklı hemoglobinlerle reaksiyona girme durumunda yalancı pozitif sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle GGK'de yalancı pozitiflik oranlarını azaltabilmek için test öncesi bireylere bazı önerilerde bulunulmalıdır. Testin negatif olması halinde sonuç normal kabul edilir ancak olası riskleri atlamamak amacıyla 2 yıl sonra testin tekrarı gerekir. Olası bir patolojik bulgu saptanması halinde bireyler Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Kanser Daire Başkanlığı'nca belirlenmiş olan bir üst merkeze ileri tetkik ve tedavi amacıyla sevk edilir.

Tüm bağırsak kolonoskopisi; GGK sonuçları negatif bireylerde dahi olası riskli durumları atlamamak veya kanseri erken tespit edebilmek amacıyla hedef yaş grubuna 70 yaşına kadar 10 yılda bir uygulanmalıdır. Uygulamanın yeterli kabul edilebilmesi için tüm kolon segmentlerinin değerlendirilmiş ve şüpheli alanlardan biyopsi alınmış olmalıdır. Yetersiz kolonoskopi sonucunda takipler ilgili uzman hekim kararına göre planlanır.

Son iki GGK testi negatif olan 70 yaşındaki kadın ve erkeklerde taramaya son verilir (23).

KAYNAKÇA

1. Aile Hekimliği Uygulamasında Önerilen Periyodik Sağlık Muayeneleri ve Tarama Testleri Rehberi. TC. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, Ankara, Yayın No: 991, 2015.
2. American Academy of Pediatrics Policy Statement Eye Examination in Infants, Children, and Young Adults by Pediatricians, American Academy of Ophthalmology, 2003;110(4):860-5. doi: 10.1016/S0161-6420(03)00414-7.
3. T.C. Sağlık Bakanlığı. Ulusal Görme Taraması Rehberi. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Çocuk ve Ergen Sağlığı Dairesi Başkanlığı, içinde: Yenidoğan Görme Taraması [İnternet]. Erişim Tarihi: 08.02.2022 Erişim Adresi: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/cocuk_ergen_db/dokumanlar/yayinlar/Kitaplar/02.08.2019_ULUSAL_GORME_TARAMASI_REHBERI.pdf
4. Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği; Diabetes Mellitus ve Komplikasyonlarının Tanı, Tedavi ve İzlem Kılavuzu; Ankara, 15.Baskı, BAYT Bilimsel Araştırmalar Basım Yayın ve Tanıtım Ltd.Şti., 2022, s:186-7.
5. World Health Organisation. Newborn and Infant Hearing Screening: Current Issues and Guiding Principles for Action. WHO, 2010 ISBN: 978 92 4 1599496
6. Bolat H, Bebitoğlu FG, Ozbas S, Altunsu AT, Kose MR. National newborn hearing screening program in Turkey: struggles and implementations between 2004 and 2008. Int J Pediatr Otorhinolaryngol. 2009;73(12):1621-3.
7. T.C. Sağlık Bakanlığı. Okul Çağı Çocuklarda İşitme Tarama Programı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Çocuk ve Ergen Sağlığı Dairesi Başkanlığı [İnternet]. Erişim Tarihi: 08.02.2022 Erişim Adresi: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/cocukergen-tp-liste/okul-çagı-çocuklarda-işitme-taraması-programı.html>
8. Ozalp I, Coşkun T, Tokatlı AS, Kalkanoğlu H, Dursun A, Tokol S, Köksal G ve ark. Newborn PKU screening in Turkey: At present and organization for future. The Turkish journal of pediatrics. 2001;43:97-101.

9. Dilli D, Özbaş S, Acıcan D, Yamak N, Ertek M, Dilmen U, et.al. Establishment and development of National Newborn Screening Programme for congenital hypothyroidism in Turkey. *J Clin Res Pediatr Endocrinol*. 2013;5(2):73-79 DOI: 10.4274/Jcrpe.929
10. T.C. Sağlık Bakanlığı. Yenidoğan Metabolik ve Endokrin Hastalık Tarama Programı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Çocuk ve Ergen Sağlığı Dairesi Başkanlığı [İnternet]. Erişim Tarihi: 08.02.2022 Erişim Adresi: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/cocuk_ergen_db/dokumanlar/BIO_Akis_Semasi.pdf
11. Ersu R, Çakır E. Kistik Fibrozis Yenidoğan Tarama Testleri ile Tanı Alan Hastaları İzleme Rehberi 2017. T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. Ankara. [İnternet]. Erişim Tarihi: 08.02.2022. Erişim Adresi: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/cocuk_ergen_db/dokumanlar/yayinlar/Kitaplar/KF_Rehberi.pdf
12. Gökçay G, Beyazova U, editör Bölüm 45- Aşılar İlk 5 Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. 2.Baskı, İstanbul, Nobel Tıp Kitapevleri, 2020 s:23-25
13. Davas A, Özyurt B, İrgil E, Etiler N, Yasin Y, Soysal A, ve ark. Birinci Basamak Sağlık Çalışanları İçin Aşı Rehberi. Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 2018, s:13-85.
14. Erişkin Risk Grubu Bağışıklama Algoritması. Türkiye Aile Hekimleri Uzmanlık Derneği-2019. [İnternet]. Erişim Tarihi: 08.02.2022 Erişim Adresi: http://www.tahud.org.tr/download/eriskin_risk_grubu_bagisiklama_algoritmasi_r_7.pdf
15. Kondolot M. Aşılar Eds. Gökçay G, Beyazova U. İçinde: İlk 5 Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. Sosyal Pediatri Derneği Yayınları. Nobel Tıp Kitapevleri, 2. Baskı, İstanbul, 2020. s:497-595.
16. Sağlık Bakanlığı Aşı Takvimi. Erişim Tarihi: 08.02.2022 Erişim Adresi: <https://asi.saglik.gov.tr/asi-takvimi2>
17. TÜRKİYE KANSER İSTATİSTİKLERİ 2017. TC. Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Kanser Dairesi Başkanlığı. Editörler: Kara F, Keskinçilç B. ANKARA, 2021. Erişim Tarihi: 15.12.2021 Erişim Adresi: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kanser-db/istatistik/Turkiye_Kanser_Istatistikleri_2017_OZETLI.pdf
18. T.C. Sağlık Bakanlığı. Meme Kanseri Tarama Programı Ulusal Standartları. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Kanser Dairesi Başkanlığı [İnternet] Erişim Tarihi: 15.12.2021 Erişim Adresi: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kanser-tarama-standartlari/listesi/meme-kanseri-tarama-program%C4%B1-ulusal-standartlar%C4%B1.html>
19. Global Cancer Statistics, GLOBOCAN 2018. UN Partners; World Health Organization, International Agency for Research on Cancer, International Atomic Energy Agency. Erişim Tarihi: 15.12.2021. Erişim Adresi: <https://gco.iarc.fr/overtime/en>
20. Global Cancer Statistics, GLOBOCAN 2020. UN Partners; World Health Organization, International Agency for Research on Cancer, International Atomic Energy Agency. Erişim Tarihi: 15.12.2021. Erişim Adresi: https://gco.iarc.fr/today/online-analysis-multi-bars?v=2020&mode=cancer&mode_population=countries&population=900&populations=900&key=asr&sex=0&cancer=39&type=0&statistic=5&prevalence=0&population_group=0&ages_group%5B%5D=0&ages_group%5B%5D=17&nb_items=10&group_cancer=1&include_nmsc=0&include_nmsc_other=1&type_multiple=%257B%2522inc%2522%253Atrue%252C%2522mort%2522%253Atrue%252C%2522prev%2522%253Afalse%257D&orientation=horizon-

tal&type_sort=0&type_nb_items=%257B%2522top%2522%253Atrue%252C%2522bottom%2522%253Afalse%257D

21. T.C. Sağlık Bakanlığı. Serviks Kanseri Tarama Programı Ulusal Standartları. Halk Sağlığı Genel M¼d¼rl¼đ¼, Kanseri Dairesi Başkanlığı [İnternet]. Erişim Tarihi: 15.12.2021 Erişim Adresi: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kanser-tarama-standartlari/listesi/serviks-kanseri-tarama-program%C4%B1-ulusal-standartlar%C4%B1.html>
22. Global Cancer Statistics, GLOBOCAN 2020. UN Partners; World Health Organization, International Agency for Research on Cancer, International Atomic Energy Agency. Erişim Tarihi: 15.12.2021. Erişim Adresi: <https://gco.iarc.fr/today/data/factsheets/populations/900-world-fact-sheets.pdf>
23. T.C. Sağlık Bakanlığı. Kolorektal Kanseri Tarama Programı Ulusal Standartları. Halk Sağlığı Genel M¼d¼rl¼đ¼, Kanseri Dairesi Başkanlığı [İnternet]. Erişim Tarihi: 15.12.2021 Erişim Adresi: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kanser-tarama-standartlari/listesi/kolorektal-kanser-tarama-program%C4%B1-ulusal-standartlar%C4%B1.html>

KORUYUCU DIŞ HEKİMLİĞİ

Preventive Dentistry

Zeynep oban Büyükbayraktar

ÖZET

Koruyucu hekimlik uygulamaları tıpta olduğu kadar diş hekimliğinde de önem taşımaktadır. Sağlık alanında tedavi edici uygulamaların yanı sıra koruyucu uygulamaların yerleŐmesini sağlamak son derece önemlidir. Koruyucu uygulamalar denilince akla genellikle ocuk hastalar gelir. Çocukların yeterli ve dengeli beslenebilmeleri ve büyüme ve gelişimlerinin sorunsuz devam edebilmesi için sağlıklı bir ağız yapısına sahip olmaları gerekir. Bu nedenle koruyucu uygulamaların tıp hekimleri tarafından da bilinmesi ve gerekli durumlarda hastanın bir diş hekimine yönlendirilmesi gerekmektedir.

Bu kitap bölümünde hem genel diş hekimliği alanında hem de ortodonti özeline mevcut koruyucu uygulamalar anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diş hekimliği, Ortodonti, Koruyucu, Flor

ABSTRACT

Preventive applications are also important in dentistry as well as in medicine. In the field of health, it is extremely important to ensure that preventive applications are established as well as therapeutic applications. When it comes to preventive applications, pediatric patients usually come to mind. Children need to have a healthy mouth structure in order for them to have adequate and balanced nutrition and for their growth and development to continue without any problems. For this reason, preventive applications should be known by medical doctors and the patient should be directed to a dentist when necessary.

In this book section, current preventive applications in both general dentistry and orthodontics are explained.

Keywords: Dentistry, Orthodontics, Preventive, Fluorine

GİRİŞ

Türkiye'deki sağlık hizmetleri incelendiğinde ağız diş sağlığına yönelik koruyucu bir sistemin oluŐturulmadıĐı grlmŐtr. Diş hekimliği fakltelerinde tedaviye yönelik hizmet verilmekte, tekniğe ve mekaniğe dayalı işlem yapılmakta ve hastalar tedavi edilip gönderilmektedir. AĞız diş sağlığına yönelik koruyucu uygulamalar denilince akla öncelikle diş rklerini nleme ve periodontal sağlığı devam ettirme gelir (1).

Diş çürükleri, okul çocuklarının yüzde 60-90'ını etkileyen bulaşıcı bir hastalıktır ve ülkelerin çoğunda yetişkinler arasında da oldukça yaygındır. Diş çürüğünün nedenleri arasında kötü beslenme alışkanlıkları, kötü ağız hijyeni ve diş bakımı eksikliği gibi faktörler bulunmaktadır (2). Büyüme ve gelişimi devam eden çocuklarda çürüklerden en fazla etkilenen dişler daimi 1. büyük azı dişleri olmaktadır (3). Daimi 1. büyük azılar süt ikinci azıların distalinde 6-7 yaş civarında sürerler. Ancak ebeveynlerin büyük bir kısmı bu dişlerin daimi diş olduklarının farkında değildir ve gereken önemi göstermezler. Yüksek çürük prevalansına sahip süt dişlenme dönemindeki çocuklarda daimi birinci büyük azılarda çürük oluşma ihtimali yüksektir (4). Bu dişlere çiğneme hareketlerinin ve vertikal yüz yüksekliğinin sağlanmasında önemli görevler düşmektedir. Ebeveynler genellikle çok şiddetli ağrı ve yüksek kron harabiyeti olduğunda çocuklarını diş hekimine götürmekte ve bu durumda da geç kalınmış olunmaktadır. Bu yüzden ebeveynlerin okul öncesi dönemde yani bu dişler sürmeden önce bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Yutkunma ve çiğneme fonksiyonları esnasında dil, yanak ve dudak kaslarının oluşturdukları mekanik kuvvetler dişlerin yüzeyindeki plak birikimini ve bakteri kolonizasyonunu engeller. Ancak sürmekte olan dişlerde bu fonksiyonlar yeterli miktarda gerçekleşemediğinden dişlerde çürüme daha fazla olabilmektedir. Bu yüzden ailelerin bu konuda bilgilendirilmesi ve gerekli koruyucu uygulamaların yerine getirilmesi gerekmektedir.

Okul Taramaları

Ülkemiz gibi genç nüfusu fazla olan ülkelerde koruyucu uygulamalara kolay ulaşılabilmesi, bu hizmetlerin kaliteli ve ekonomik olması ve en az profesyonel destekle karşılanması gerekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü bu amaçla okul tabanlı koruyucu programları önermiştir (1). Okul tarama çalışmalarında temelde; florlu diş macunu ile fırçalama alışkanlığı kazandırılması, hekim tarafından veya kişiye özel fırça ile uygulanan florlu jel, flor vernik, antibakteriyel ajan ve fissür, pit örtücü uygulaması gibi işlemler öne çıkmaktadır.

Flor kullanımı

Diş çürüğünü önlemede florürler önemli bir yer tutmaktadır. Florür, asit saldırılarına karşı en yüksek direnci sağlayan mineraldir. Diş hekimleri, demineralizasyonun yavaşlaması için sağlıklı bireylerde ve çürük eğilimli hastalarda, erozyon ve hassasiyet tedavisinde florür uygulamalarını tercih etmektedir (5). Florür, mine yapısını güçlendirir, plak oluşum oranlarını azaltır, çürük oluşumlarını yeniden remineralize eder, dentin aşırı duyarlılığını önler ve sistemik veya topikal olarak uygulanabilir. Diş hekimliğinde sistemik flor, içme sularına flor eklenmesi, florlu damla, tablet ve pastil kullanılması, sofra tuzlarına flor eklenmesi, süte flor eklenmesi, multivitamin-flor kombinasyonları şeklinde kullanılabilir (6). İçme suyuna flor ilavesi, yerleşim yerlerindeki içme ve kaynak sularındaki flor miktarına, günlük olarak tüketilen su miktarına ve profilaktik flor uygulamalarına bağlıdır. Florürün diş çürüğünü azalttığı rapor edile de ülkemizde içme sularının florlanması şu aşamada zor görülmektedir (1).

Florürler diş macunu, gargara, jel, çözelti, vernik veya sakız şeklinde topikal olarak uygulanabilir. Çürük profilaksisine karşı en yaygın kullanılan ajan olan florürlü diş macunu kullanımı, yüksek riskli durumlarda diğer ajanların kullanımıyla birleştirilmelidir (5). Dişlerin florürlü diş macunu ile fırçalanması plak kontrolünde ve diş çürüklerini önlemede en yaygın kullanılan yöntemlerdendir. Diş macunundaki düşük flor oranı sayesinde mine tükürük ve plak içerisine sık sık ve kontrollü bir şekilde flor gönderilmekte ve sürekli bir şekilde korunma mekanizması çalışmış olmaktadır.

Fissür ve pit örtücü uygulaması

Molar dişlerin yüzeylerindeki fissür ve pitler çoğu zaman diş fırçası ve diğer malzemelerle etkili bir şekilde temizlenemez. Özellikle fırçalama tekniklerini bilmeyen çocuklar ve bireyler bu yüzeyleri yeterince iyi temizleyemezler. Yetişkinlerin kullandığı kürdan ve diş ipi bile temizlik için yeterli değildir. Bu nedenle fissür ve pitlerde kalan yiyecekler bakteri üretir. Böylece bu alanlar diş çürüklerinin oluşması için uygun yüzeyler haline gelir (7). Koruyucu diş hekimliğinde önemli bir yeri olan pit ve fissür örtücüler, çiğneyici yüzey çürüklerinin önlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Genellikle 3-4 yaşındaki bebeklerin süt dişlerinin okluzal yüzeyleri, 6-7 yaşındaki çocuklarda birinci molar dişlerinin okluzal yüzeyleri ve 11-13 yaşındaki bireylerde ikinci molar dişlerin okluzal yüzeylerinin örtülmesi tavsiye edilmektedir.

Lazer uygulamaları

Çürük önlemede kullanılan florüre bir alternatif olarak kullanılan lazerler, minenin demineralizasyona karşı direncini arttırmakta ve yüzey özelliklerini iyileştirmektedir. Lazerlerin florür ile birlikte kullanıldığında mine çözünürlüğünün azalmasında etkili olduğu bulunmuştur. Bu amaçla çeşitli lazer dalga boyları kullanılmış ve lazer tedavisinin diş demineralizasyonunun önlenmesinde etkili bir araç olduğu gösterilmiştir (8).

ORTODONTİ VE KORUYUCU DİŞ HEKİMLİĞİ

Ortodonti; dişlerin, diş kavislerinin, çenelerin ve yüz kemiklerinin birbirleriyle olan ilişkilerini, yaşı, büyüme ve gelişim durumunu göz önünde bulundurarak inceleyen, bu ilişkiler için normal değerler saptayan, normalden sapmaların olduğu vakaları tespit ederek bu ilişkileri düzeltmeye veya anomalinin meydana gelmesini önlemeye çalışan bir diş hekimliği dalıdır. Ortodontinin tanımı aynı zamanda ortodontik tedavilerin hedeflerini ortaya koymaktadır.

Koruyucu diş hekimliği uygulamaları içerisinde koruyucu ortodontik uygulamalar hiç şüphesiz önemli bir yer tutmaktadır. Maloklüzyon diş, çene ve yüz bölgesi ile çiğneme sisteminin gelişimini etkileyen kraniyofasiyal kompleksi ilgilendiren bir bozukluktur. Maloklüzyon genel sağlığı tehdit etmemekle birlikte sık karşılaşılan bir halk sağlığı problemidir. Koruyucu ortodontik uygulamalar normal oklüzyonun gelişmesine katkıda bulunan ve maloklüzyonun ortaya çıkmasına engel olan uygulamalardır (9).

Fissür örtücüler, topikal flor uygulamaları, yer tutucular, süt dişlerinde görülen primer kontakların elimine edilmesi ve kötü alışkanlıkların önlenmesi gibi uygulamalar koruyucu ortodontik uygulamalar içerisinde bulunmaktadır (10).

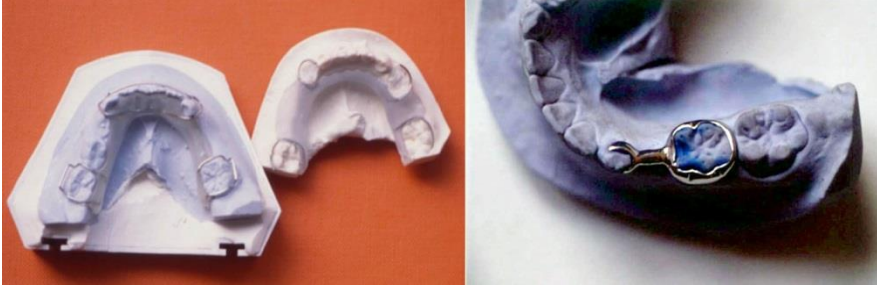
Yer tutucular

Diş çürüğü erken süt dişi kayıplarının en önemli nedenidir. Yer tutucular süt dişi kaybedildiği zaman ark üzerinde kalan boşlukların korunması amacıyla yapılmaktadır (11). Süt dişi sürme zamanından önce (örneğin çürük nedeni ile) çekildiğinde bu çekim boşluğunun mezial ve distalindeki dişler bu boşluğa doğru hareket ederler ve çekilen süt dişinin altında bulunan sürmemiş sürekli dişin bazal ark üzerindeki yeri kapanarak o sürekli dişin sürmesi engellenmiş veya ektopik sürmesine neden olunmuş olur. Böylece maloklüzyonlar oluşur. Özellikle ikinci süt azlarının erken çekimleri sonucu birinci sürekli molarlar mezialize olabilecekler ve 2. premolarlar için diş kavsi üzerinde yer daralacak ve bu dişlerin ektopik sürmeleri veya gömülü kalmaları söz konusu olabilecektir.

Yer tutucuların endikasyonları

Çekilen süt dişinin altındaki sürekli diş folikülünün üzerindeki alveol kemiği rezorbe olmamış ve o dişin kökünün 2/3 kadarı oluşmamış ise dişin sürmesine daha zaman vardır. Bu nedenle daimi dişin yerinin korunması amacıyla yer tutucu yapımına gerek vardır.

Yer tutucuların kontrendikasyonları

Şekil 1. Hareketli yer tutucu

Şekil 2. Sabit Yer tutucu

1. Çekilen süt dişinin altındaki sürekli diş germinin kökünün 2/3 tamamlanmış ve diş germinin üzerindeki alveol kemiği rezorbe olmuş ise, o diş sürecektir demektir; yer tutucu yapımına gerek yoktur.
2. Konjenital diş eksikliğinin olduğu durumlarda bu bölgeye yer tutucu yapılmaz. Ancak bu konuda karar verirken, ortodontik tedavi söz konusu olacak ise tedavi planlamasına bakılır.

Yer tutucular; hareketli veya sabit olarak hazırlanabilirler (Şekil 1, Şekil 2). Hareketli olanların dezavantajı, aygıtın kullanımının bireyin isteğine bırakılmış olmasıdır. Oysa sabit

yer tutucularda bireyin aygıtı çıkarması söz konusu değildir. Ancak diş boşluğunun uzun olduğu vakalarda sabit yer tutucu balans ve stabilizasyon problemine sebep olacağından hareketli yer tutucu daha endikedir. Boşluğun kısa olduğu durumlarda sabit yer tutucu tercih edilir.

Yer tutucuların kullanım süresi

Çekim boşluğunun altındaki sürekli dişin tahmini sürme zamanına göre, uygulandıktan sonra 2-3 ayda bir veya daha uzun aralıklarla kontrol edilirler. Çekim boşluğunda, beklenen sürekli dişin tüberkül ucu görününce yer tutucu sökülmelidir.

Diş sürmesi döneminde yapılan möllemeler

Karışık dişlenmede süt ve sürekli dişler arasındaki boyut farkından dolayı çapraşıklık ortaya çıkmaktadır. Üst ve alt köpek dişleri arası mesafe daimi yan keser dişlerin sürmesinden sonra yaklaşık olarak 3 mm artmaktadır. Daimi keser dişlerin sürmesinden sonra görülen 1,5 mm'lik yer darlığı fizyolojik olarak kabul edilmektedir (12).

Alt çenede kesiciler bölgesindeki çapraşıklık 1,5 mm'den fazla ise ve alt daimi kaninler sürmemişse, genişletme amacıyla vidalı bir hareketli aparey yapılabilir.

Özellikle süt köpek dişlerinde görülebilen primer kontaklar sebebiyle dişler arası kapanışlarda sorunlar olabilmekte ve kapanışta görülen bu sorunlar maloklüzyon sebebi olabilmektedir (10). Mölleme işleminde özellikle üst köpek dişlerinin lingual yüzü ve alt köpek dişlerinin bukkal yüzü möllenerek primer kontak giderilmelidir.

Kötü alışkanlıkların önlenmesi

Parmak emme

Şekil 3. Başparmak emme

Ağzın değişik derinliklerine kadar, başparmak veya daha fazla parmağın yerleştirilmesi olarak tarif edilir (Şekil 3). Parmağını emen bebekler buna genellikle doğumdan hemen sonra veya ilk 3 ay-1 yıl arasında başlarlar. Bu alışkanlığın normal sona erme yaşı okul dönemidir. Anne ve babalar, bebeklik ve erken çocukluk dönemlerinde bu alışkanlı-

ğın zararsızlığı konusunda ikna edilmelidirler. Okul dönemi ile devam edilen alışkanlık patolojiktir. Çocuk parmağını psikolojik sorunları veya güven duygusu olmadığından emer. Öncelikle bu alışkanlığın kırılması için psikolojik yardım gerekir. Bu alışkanlık sonucu, üst dişler öne, alt dişler arkaya itilir. Damak kubbesi derinleşir. Parmak emme alışkanlığının tedavisinde ilk yaklaşım psikolojiktir. Daha sonra mekanik tedavi veya gerekirse alışkanlık kırıcılardan faydalanılır.

Yanlış emzirme

Anne memesiyle, biberonla veya bardakla kaşıkla beslenen bebeklerde yapılan araştırmalarda anne memesiyle beslenmenin kas tonusunun gelişimini sağladığı ve malokluzyona neden olmadığı saptanmıştır. Anne sütü ile beslenmede, bebek anne sütünü kendine aktarabilmek için alt çenesini ileriye doğru alıyor, dudaklarını sıkı sıkı kapatıyor, dil ve ağız tabanının peristaltik hareketleriyle ağız içi havasını boşaltıp, ağız içinde negatif bir basınç oluşturuyor. Bu olaylar ağız çevresi yapılarının tümüyle normal gelişmesini, kas tonusunun normal oluşmasını ve böylece diş dizisinin de normal olmasını sağlar. Demek ki anne sütü ile beslenme tamamen fizyolojik bir olaydır. Anne memesini taklit eden biberonla beslenmede de bebeğin fizyolojik kas gelişimi etkilenmemektedir. İyi bir biberon ucunun kısa olması (4-5 mm), sert kauçuktan yapılmış olması, meme ucunun küçük delikli olması ve biberon tabanında geniş olması gerekir.

Dil itme (Tongue Thrust)

Bebeklik yutkunmasında dil kretler arasında yer alır. Erişkin yutkunmasına geçildiğinde dilin ucu yutkunma esnasında foramen incisivumdadır. Bebeklik yutkunması erişkin dönemde devam ederse dil itme alışkanlığı oluşmuş olur.

Bebeklik yutkunmasının ileri yaşlarda görülme nedenleri:

- Adenoid dokuların o dönemde çok büyük olması.
- Dil büyümesini kemik büyümesinden önce tamamlar.
- Mix dentisyonda süt keserler dökülür ve daimiler gelene kadar orada bir boşluk oluşur.

Dil itme tedavisinde çocuğa normal yutkunma öğretilir. Dilin ucuna küçük şekerler alıp dilini foramen incisivum üzerine getirip şekeri orada emme egzersizleri yaptırılır. Alışkanlık hala devam ederse, dil paravanalı alışkanlık kırıcı ortodontik apareylerle tedavi edilmeye çalışılır. Konuşma bozukluğu varsa konuşma terapistlerinden yardım istenilir.

Diş gıcırdatma

Diş sıkma ya da gıcırdatma esnasında diş üzerine 2,5 saniyelik bir zaman diliminde 20 kg'ın üzerinde bir yüklemenin olduğu bildirilmiştir. Normal fonksiyonel streslerden daha fazla olan bu yüklem; periodontal ligamentlerin harabiyetine ve alveol kemik dis-

torsiyonlarına neden olur ki, dokuların tamir yeteneği bu tahribatı karşılayamaz. Sinirsel gerginlikler büyük etkindir. Mastikatör sistemin tetanik olarak kasılmasıdır.

Ağız solunumu

Nasal pasaj boyunca geçen havayı engelleyecek herhangi bir neden ağız solunumunun yerleşmesine yol açar. Nasal tıkanıklıklar, septum deviasyonları, büyümüş tonsil ve adenoidler olabilir. Ağız solunumu yapılırken, doğal olarak dil ağız tabanında yer alır. Maksiller arkta daralma meydana gelir. Yine ağız solunumu neticesinde, ağız kuruluğu, diş etlerinde hiperemi, diş çürükleri ve dudak çatlakları gözlenir. Hastanın kulak burun boğaz uzmanına yönlendirilmesi gerekir. Hastanın rahat nefes alıp verebilmesi için ortodontik problemlerin de çözülmesi gerekir. Bu amaçla çene genişletmesi yapılabilir.

SONUÇ

Erken süt dişi kayıpları ve kötü alışkanlıklara bağlı olarak dişler ve çene bölgesinde çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu gibi durumların erken dönemde saptanması ve çocuğun bir diş hekimine sevk edilmesi hususunda tıp hekimlerine özellikle de aile hekimlerine önemli görevler düşmektedir.

KAYNAKLAR

1. Karabekiroğlu S, Ünlü N. Toplum Bazlı Koruyucu Ağız Diş Sağlığı Programlarında Erken Dönem Koruyucu Uygulamaların Yeri ve Önemi. Ege Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Dergisi 2017;38(2):89-100.
2. Allam RH. Evaluation of Saudi Dental Students' Awareness About Preventive Dentistry. Egyptian Dental Journal 2018;64(1-January (Orthodontics, Pediatric & Pre-ventive Dentistry)):47-51.
3. Duman S, Duruk G. 6-12 Yaş Grubu Çocuklarda Daimi Birinci Büyük Azı Dişlerin Önemi Ve Değerlendirilmesi-Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi 2018;28(4):610-24.
4. Hashemi Z, Zeini N, Manzouri L. Evaluation of Mothers' Awareness About the Presence of First Permanent Molar Teeth Among the 6-8 Year Old Children in Yasuj, Iran, 2016. Journal of Oral Health and Oral Epidemiology 2017;7(1):28-32.
5. Öztaş D, Demiralp KÖ, Karahan S, Sarp N. Profile of Preventive Dental Care in Turkey With Regard to Topical Fluoridation Implementations/Topikal Flor Uygulamaları İle Türkiye'de Koruyucu Diş Hekimliği Profili. City Health Journal 2020;1(1):22-31.
6. Küçükşen Ç, Sönmez H. Dişhekimliğinde Florun, İnsan Vücudu ve Dişler Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi 2008;15(3):43-53.
7. Haisch MA. Pit & Fissure Sealants: The Added Link in Preventative Dentistry. Continuing Education Course 2010:4-11.
8. Kalender B. Koruyucu Diş Hekimliğinde Lazer Uygulamaları. Görücü J, editör. Restoratif Diş Hekimliğinde Lazerler. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2018. p.15-9.

9. 9.Büyükbayraktar Z, Doruk C. Evaluation of the Preventive and Interceptive Orthodontic Treatment Need of an Inner City Group of Anatolian Turkish Children. Cumhuriyet Dental Journal 2019;22(3):318-24.
10. 10.Meriç P. Koruyucu ve Durdurucu Ortodontik Uygulamalar. Gündüz Arslan S, editör. Koruyucu ve Durdurucu Ortodonti. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2018. p.1-4.
11. 11.Akgün M, Görgülü S, Altun C. Koruyucu Ortodontik Yaklaşımlar Preventive Orthodontic Approaches. Smyrna Tıp Dergisi 2012.
12. 12.Hudson A, Harris A, Mohamed N. The mixed dentition pantomogram: A valuable dental development assessment tool for the dentist. South African Dental Journal 2009;64(10):480-3.

TOPLUM SAĞLIĞI EĞİTİMİ İLKELERİ

Principles of Community Health Education

Naim Nur

ÖZET

Koruyucu sağlıkla ilgili hizmetler arasında en önemlilerinden biri de, kalıcı davranış değişikliği yaratmaktır. Sağlık eğitimi, tıp bilimi ve sanatının temel ilkelerini genel eğitim ile birleştirerek halk sağlığının korunması ve geliştirilmesi için ortak bir zeminde buluşturur. İnsanların sağlık bilgi düzeylerini artırmak ve kişisel koruyucu davranışlar kazanmalarını sağlamak ancak belirli eğitim ilkelerinin öğrenilmesi ve sağlık eğitiminde kullanılması ile mümkündür.

Anahtar Kelimeler: eğitim; sağlık eğitimi

ABSTRACT

One of the most important preventive health services is the creation of permanent behavioral change. Health education combines the basic principles of medical science and art with general education and brings them together in a common ground for the protection and improvement of public health,. Increasing people's health knowledge level and enabling them to acquire personal protective behaviors is only possible by learning certain educational principles and using them in health education.

Keywords: education; health education

GİRİŞ

Koruyucu sağlıkla ilgili hizmetler arasında en önemlisi, kalıcı tarzda davranış değişikliğinin oluşturulmasıdır. Bu bakımdan, toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi için yaygın hastalıklar hakkında toplumun bilgilendirilmesi ve gerekli uygulamaların öğretilmesi önemlidir.

Sağlık eğitimi, toplum sağlığının korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak üzere hastalık önleme programlarının uygulandığı stratejik bir süreçtir. Bu süreçte kişilere sağlığı toplumsal bir değer olarak benimsemesi, sağlık sorunlarını çözebilecek bilgi ve beceriye sahip olması ve sağlık ile ilgili tutum ve davranış değişikliği gerçekleştirmesi için, sağlıklı yaşam tarzlarının kazandırılması amaçlanır(1).

Toplumsal gelişmeyi esas alan bir sağlık eğitimi anlayışı, sadece sağlığın korunmasını ve geliştirilmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun sağlık göstergelerinin iyileşmesine de katkıda bulunur(2). Nitekim sağlık eğitimi ile kaza ve ölüm riski, sigara ve uyuşturucu kullanımı gibi birçok sağlık riskinin azaldığını gösteren

önemli göstergeler mevcuttur. Bu göstergelerin büyük bir çoğunluğu, yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin daha sağlıklı ve daha uzun süre yaşadığını ortaya koymaktadır. Mirowsky ve Ross, çalışmalarında eğitimin sağlık üzerinde kalıcı, tutarlı ve git-tikçe artan bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır(3).

Günümüz sağlık hizmetlerine yönelik beklentilerde önemli değişikliklerle karşılaşmaktadır. Bu değişiklikler bağlamında sağlık hizmetlerine yapılan başvurular, hasta-lıkların tedavisi ile sınırlı olmayıp sağlıklı yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik talepleri de barındırmaktadır. Sağlık eğitimi bu talepleri, kişilerin sağlık konularında öğrenmeye dayalı deneyim sahibi olmalarını sağlayarak karşılamaya çalışır. Dolayısıyla sağlık eğitimi, kişilerin kendi sağlıkları konusunda sorumluluk kazanması bakımından da önemli bir işleve sahiptir.

Güçlü bir sağlık örgütlenmesine sahip ülkelerde, sık karşılaşılan sağlık sorunlarından korunma ve bu sağlık sorunlarının kontrol altında tutulmasına yönelik sağlık eğitimi, temel sağlık hizmetlerinin öncelikleri arasındadır. Sağlık eğitimi, bir toplumdaki farklı risk gruplarına göre şekillendirilir ve belirli bir sağlık sorunuyla karşılaşma olasılığı yüksek bireyler için, karşılaşabilecekleri sağlık sorunları hakkında bilgi sunar ve uygun bir ortamda davranış değişikliğini desteklemek için araçlar sağlar. Böylece yaş, cinsiyet, sosyal, ekonomik, kültür ve coğrafi farklılıkları gözetererek, tüm toplum bireylerinin sağlık hizmetlerine erişmesini destekleyerek sağlığın korunması ve geliştirilmesi çalışmalarında önemli bir rol oynar.

SAĞLIK EĞİTİMİ

Bireylerde bilgi düzeyini arttırıcı herhangi bir uygulama, özellikle de davranış değişikliğini amaçlıyorsa, eğitim olarak ifade edilir. Sağlık eğitimi ise toplumun tüm bireylerinde bilinçli sağlık davranışı geliştirmeye, sürekli öğrenmeyi teşvik etmeye ve hastalıkları önleme programlarını uygulamaya yönelik stratejik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım gereği sağlık eğitimi, kişilere sağlıklı bir yaşam sürdürmeleri için, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını, sağlık sorunlarından korunmayı, sağlığın geliştirilmesini, tedavi hizmetlerinden faydalanmayı ve olumlu bir çevre oluşmasını sağlayacak davranışların kazandırılmasını amaçlamaktadır.

Toplum bireyleri bilinç, tutum, davranış ve sosyal yaşantı yoluyla kendi sağlıklarının belirleyicisi konumundadırlar. Sağlık eğitimi, sağlıklarını geliştirme konusunda bireylerin gönüllü katılımını esas almasından ötürü, sadece sağlıkla ilgili temel bilgilerin bireylere kazandırılmasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda hedef kitleye göre kolaylaştırıcı ve pekiştirici niteliğe sahip her türlü öğrenme etkinliğini de içermektedir(4).

Bireylere olumlu sağlık davranışı kazandırılması amacı olan sağlık eğitiminin gerçekleşmesi, hedef grup bireylerinin gönüllülük temelinde istek ve irade göstermesine bağlıdır. Sağlık eğitimi etkinlikleri sürecinde bireylerin kendi sağlıklı tutum ve davranış konusunda öz sorumluluk kazanması hedefi, ancak bu bağlamda mümkün olabilmektedir. Bunun için, toplumsal sağlık eğitimi etkinliklerinde, hem eğitimden yararlanacak gönüllü grupların temel özelliklerinin bilinmesi, hem de temel sağlık eğiti-

minde rol alacak eğitimcilerin sağlık bilgisi ve eğitim becerileri konusunda yeterli bir donanıma sahip olması gerekir. Sağlık eğitim programlarına katılan bireyin kendi sağlık sorunlarını kavrayıp çözme iradesi göstermesi ve buna bağlı olarak yeni tutum ve davranışları kazanmak suretiyle sağlığı, hem bireysel hem de toplumsal bir değer olarak algılaması, sağlık eğitiminin etkin olduğunu gösterir.

SAĞLIK EĞİTİMİNDE GENEL İLKELER(5)

Sağlık eğitimi, tıp bilimi ve sanatı ile genel eğitimin temel ilkelerini bir araya getirerek ortak bir paydada birleştirmektedir. Bu bakımdan, sağlık eğitimi uygulamaları insan doğasının farklı boyutlarını dikkate almak zorundadır. Bu da diğer şeylerin yanı sıra, bireylere sağlıklı yaşam amacı ile ilgili bilgilerin öğretilmesi ve alışkanlıkların kazandırılmasını içerir.

İlgi Oluşturma

Bireyler, "sağlığına dikkat etmelisin" gibi öğütlerle ya da kendi sağlıklarıyla ilgili olmayan konulara pek ilgi göstermezler. Bu nedenle, sağlık eğitimi konuları bireylerin gerçek yaşamına benzer olmalı ve eğitimde gerçek yaşamı çağrıştıracak araç gereçler ve örnekler kullanılmalıdır. Bu bakımdan sağlık eğitimcileri, toplumun farklı kesimlerinin gerçek sağlık ihtiyaçlarını bilmelidir.

Katılım

Sağlık eğitimi, hem bireysel hem de toplumsal boyutları olan bir etkinlik olduğundan bireysel farklılıklar dikkate alınmalıdır. Grup tartışmaları, panel ya da atölye çalışmaları gibi bireylerin aktif katılımını sağlayan eğitim programlarının olması ve bu programların toplumun sağlık gereksinimine cevap vermesi durumunda bireyler, sağlık eğitim programına memnuniyetle katılacaktır.

Açık Olma

Sağlık eğitiminde, öğretimin gerçekleştiği iletişim ve anlama düzeyi bilinmelidir. Çünkü sağlık eğitiminin hedeflerine ulaşmasının önündeki engellerden biri, iletişimde anlaşılmayan kelimelerin kullanılmasıdır. Örneğin küçük çocuklar sağlığın ne anlama geldiğini bilmemektedir. Bu nedenle sağlık eğitimi programı, hedef kitlenin zihinsel kapasitesi çerçevesinde anlaşılması basit ve bazı somut hedeflerle belirli sağlık alışkanlıklarını uygulamaya yönelik olmalıdır.

Pekiştirme

Bireyler, sağlıklı yaşam tarzıyla ilgili yeni bilgileri ve uygulamaları tek bir seferde öğrenemeyebilir. Bu nedenle sağlık eğitiminin belirli aralıklarla tekrarlanması, anlamaya yardımcı olması bakımından son derece yararlıdır. Ayrıca, ölçülebilir ve gözlenebilir değerlendirme yöntemleriyle sonuçların doğruluğu denetlenmelidir.

Motivasyon

Sağlık eğitiminde motivasyon önemli bir etkidir. İnsanların sahip olduğu öğrenme arzusunun uyanışına motivasyon denir. İnsanlarda birincil ve ikincil olmak üzere iki tür güdü vardır. Birincil güdüler doğuştan gelen, insanları harekete geçiren hayatta kalma arzusu, üreme ve açlıktır. İkincil güdüler ise, insanın kendisi dışındaki güçler veya teşvikler tarafından yaratılan arzulara dayanır. Bu güdüler arasında sevgi, övgü, rekabet, ödül, ceza ve tanınma yer alır. Sağlık eğitimi, korkuya dayalı bir zemin üzerinde gerçekleştirilmez. Zira korku tarafından kontrol edilen davranış bir köle davranışıdır. Sağlık eğitimi, en etkin ve verimli şekilde yaşamak ve topluma en iyi şekilde hizmet etmek bir ideal olarak kurulmalıdır.

Yaparak Öğrenmek

Çin atasözündeki "Duyarsam unutturum, görürsem hatırlarım, yaparsam bilirim" ifadesi öğrenmenin bir eylem süreci olduğunu vurgulayarak öğrenmenin önemini gösterir. O halde bireylerdeki diğer alışkanlıklar gibi sağlık alışkanlıkları da kişisel irade ve belirli kurallara sıkı bir şekilde uyularak geliştirilmelidir.

Bilinenden Bilinmeyene Doğru Sıralama

Sağlık eğitimi verilirken hedef grupların sahip olduğu sağlık bilgilerinden hareketle bilinenden bilinmeyene doğru hareket edilmeli ve katılımcıların doğru bildiklerinden başlamalı ve sonra yeni bilgilere geçilmelidir. Bu şekilde sistematik bilgi oluşturulması sağlanmış olur.

SAĞLIK EĞİTİMİ YÖNTEMLERİ(5,6)

Sağlık eğitim yöntemlerinde, bireysel ve grup şeklinde olmak üzere iki türlü yaklaşım söz konusudur. Bireysel yöntemde, sağlık eğitimi veren personel tarafından bireylerin sağlık sorunları ve ya gereksinimleri tek tek ele alınmak suretiyle bilgi verilmesi ve eğitilmesidir. Hasta-hekim ilişkisi ya da sağlık personelinin yapmış olduğu ev ziyaretleri şeklinde uygulanan bu yöntem, sağlık eğitimi veren personel ile eğitim alan bireyin birebir karşılıklı etkileşimi söz konusu olduğundan son derece etkilidir.

Grup yönteminde ise birkaç kişiden başlayıp yüzlerce kişiyi kapsam içine alan topluluklara kadar, aynı zaman diliminde eğitim verilmesidir. Bu tür eğitim etkinliklerinde gönüllü katılımcıların dikkatlerinin dağılmasını önlemek ve eğitimin daha verimli olmasını sağlamak için slayt gösterileri, radyo, televizyon, internet, afiş, broşür, reklam panosu gibi çeşitli eğitim araçlarından yararlanılır.

TEMEL SAĞLIK HİZMETLERİNE YÖNELİK SAĞLIK EĞİTİMİ(7,8)

Toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesine yönelik sağlık eğitimi stratejilerinin başarısı, ancak Temel Sağlık Hizmetleri (TSH) anlayışının benimsenmesiyle sağlanabilir. TSH kapsamında belirtilen hizmetler şunlardır:

- Sağlık eğitimi
- Toplumun beslenme durumunun geliştirilmesi
- Temiz su sağlanması ve çevre sağlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılması
- Ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin sağlanması
- Bağışıklama hizmetlerinin verilmesi
- Endemik hastalıkların kontrol altında tutulması
- Sık görülen hastalıklarla mücadele ve yaralanmaların uygun tedavisi
- Temel ilaçların sağlanması

Görüldüğü üzere, sağlık eğitimi diğer birçok sağlık hizmetinin topluma sunulmasında bir nevi katalizör görevi görmektedir. Bu nedenle de TSH'nin ilk maddesinin sağlık eğitimi olması tesadüf değildir. Zira var olan sağlık sorunlarının yanı sıra, toplumsal dinamiklerin sürekli değişmesine koşut ortaya çıkan toplumsal örüntülerin tetiklediği yeni sağlık sorunlarından korunmak da ancak sağlık eğitimi ile mümkün hale gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bireylerin sağlıkla ilgili yeni düşünce, tutum, davranış ve yaşam biçimi değişikliklerine yönelik deneyim kazanması ancak, sağlık hizmetleri kapsamında yapılan faaliyetler ile mümkündür.

SAĞLIK EĞİTİMİNDE TEMEL KONULAR(7,9)

Sağlık eğitimi programlarında ele alınacak konular iki ayrı bölüm şeklinde ele alınmaktadır. Birinci bölümde kişisel hijyen, çocuk bakımı, doğru beslenme davranışı, giyinme, uyku, dinlenme, ruhsal dinlenme gibi kişiye yönelik sağlık hizmetleri ile temiz su temini, katı, sıvı atıkların zararsızlaştırılması, konut hijyeni ve kazalardan korunma gibi çevre sağlığı konusunu ele alan sağlık eğitimleri yer alırken, ikincisi bölümde ise gıda zehirlenmesi ya da salgın gibi bir döneme özgü sağlık sorunlarını ele alan sağlık eğitimleri yer almaktadır.

Toplumların sosyo-demografik ve kültürel özelliklerini yansıtan ve temel sağlık hizmetlerini gözeterek hazırlanan sağlık eğitimi programlarında ele alınan konular genel anlamda aşağıdaki gibidir:

- İnsanın biyolojik yapısı
- Kişisel hijyen
- Yeterli ve dengeli beslenme
- Çevre sağlığı
- Dejeneratif hastalıklardan korunma
- Kazalardan korunma ve ilk yardım
- Gebelik bakımı
- Ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması
- Bulaşıcı hastalıklarla savaş
- Bağımlılıkla mücadele
- Ruh sağlığı

- Ağız-diş sağlığı
- Sağlık kuruluşlarından yararlanma

Topluma yönelik sağlık eğitim programları düzenlenirken, eğitimin etkinliği ve kalıcı olması bakımından hedef gruplara yönelik öncelik sıralaması yapılır. Bu sıralama aşağıda yer aldığı gibidir;

1. Kadınlar
2. Çocuklar
3. Organize topluluklar
4. Kırsal kesimde yaşayanlar
5. Şehir merkezlerinde yaşayanlar

Beslenme, çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve ev temizliği gibi sorumlulukların büyük bir kısmının kadınlar tarafından üstlenildiğini ve üreme çağındaki kadınların gebelik ve loğusalık dönemlerinde hastalanma riskleri yüksek olduğundan, sağlık eğitimi, öncelikli olarak kadınlara yönelik yapılmalıdır.

Çocukların büyüme ve gelişme dönemi olmasından dolayı, okul çağındaki çocuklar, öğrenmeye ve eğitime son derece açık durumdadırlar. Dolayısıyla, çocuklara doğru sağlık davranışları kazandırmak, hem kolay hem kalıcı olduğundan sağlık eğitimi önceliklidir.

Herkese bire bir eğitim vermek, çok sayıda eğitici sağlık personeline gereksinim duyulacağından dolayı çok zordur. Bunun yerine, yaş ya da cinsiyet gibi ortak özellik gösteren ve organize edilebilen toplum kesimlerine grup şeklinde toplu eğitim vermek uygun olur. Grup eğitimlerinde, toplum tarafından benimsenmiş ve saygı gören şahsiyetlerden yararlanılır. Çünkü toplumun geniş kesiminin, sağlıkla ilgili yeni fikirleri, görüşleri, tutum ve davranışları kendi bünyesinde yaşayan, bilgisine ve tecrübesine inandığı, saygı duyduğu kimselerin tanıklığında öğrenmesi ve benimsemesi daha kolaydır.

Topluma yönelik sağlık eğitimlerinin ne ölçüde başarılı olduğunun belirlenmesi, ancak, ilgili sağlık sorununu daha önceki seviyesi ile eğitim sonrasındaki seviyesinin karşılaştırılması ile mümkün olur. Bunun için sağlık durumunu gösteren bazı sağlık ölçütleri kullanılır. Bunlar;

1. Bebek ölüm hızı
2. Anne ölüm hızı
3. Ortalama yaşam beklentisi,
4. Bulaşıcı hastalıkların ve paraziter enfeksiyonların yaygınlık durumu
5. Dejeneratif hastalıkların toplumdaki oranı
6. Beslenme durumu
7. Nüfus artış hızı
8. Düşük oranıdır.

SONUÇ

Toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesine yönelik yapılan sağlık eğitimi, sürekli öğrenmeyi teşvik etmeye ve hastalıkları önleme programlarını uygulamaya yönelik stratejik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda hedefe ulaşabilmek için, eğitilecek grupların sahip olduğu bilgi düzeyleri, kişisel tutum ve davranışları, sosyal ve kültürel özelliklerinin bilinmesinin yanı sıra sağlık eğitimi ilkeleri çerçevesinde uygun öğretim araç ve yöntemlerinin seçilmesi de gerekmektedir. Bununla birlikte temel sağlık eğitiminde rol alacak eğiticilerin sağlık bilgisi ve eğitme becerileri konusunda yeterli bir donanıma sahip olması da gereklidir.

KAYNAKLAR

1. WHO, (2016). Health Education: [Http://www.who.int/topics/health_education/](http://www.who.int/topics/health_education/) En/, Erişim Tarihi: 05.06.2021.
2. Basic principles of health education. <https://courses.lumenlearning.com/suny-contemporaryhealthissues/chapter/chapter-1>, Erişim Tarihi: 05.06.2021.
3. Özvarış ŞB. Sağlık geliştirme ve sağlık eğitimi. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara. 2011.
4. Mirowsky, J.; Ross, CE. Education, social status, and health. New York: Aldine de Gruyter; 2003. Murname, R.J.; Levy, F. Teaching the new basic skills: principles of educating children to thrive in a changing economy. New York: Free Press; 1996.
5. Annels M. Where does practice nursing fit in primary health care? Contemporary Nurse. 2007; 26 (1): 15-26.
6. Ege E, Timur S, Zincir H. Ebelik son sınıf öğrencilerinin aile planlaması eğitimi etkinliğinin değerlendirilmesi. STED. 2005; 14 (9): 202-207.
7. Baker DP, Leon J, Smith Greenaway EG, Collins J, Movit M. The education effect on population health: a reassessment. Popul Dev Rev. 2011; 37(2): 307-332.
8. Baker D, LeTendre G. National differences, global similarities: World culture and the future of mass schooling. Stanford University Press; 2005.
9. Bloom, DE. Education, Health, and Development. Cambridge, MA: American Academy of Arts and Sciences; 2007.
10. St Leger LSt. Nutbeam D. Finding common ground between health and education agencies to improve school health: mapping goals, objectives, strategies, and inputs. J Sch Health, 2000;70: 45-50.

KRONİK HASTALIKLARDAN KORUNMA

Chronic Diseases Prevention

Ergün Haldun Sümer

ÖZET

Sağlık alanındaki gelişmelere bağlı olarak insan ömrü uzamış, yaşlı nüfus oranı artmış ve kronik hastalıklar önemli bir sağlık sorunu haline gelmiştir. Kronik hastalıklardan en sık görülenleri; kalp ve damar hastalıkları, solunum yolu hastalıkları, kanserler, diyabet ve obezitedir.

Kronik hastalıkların önlenmesi ve tedavi edilmesinde; koruyucu, iyileştirici ve rehabilite edici sağlık hizmetleri beraberce katkıda bulunmalıdır. Bu hastalıklardan korunmanın en önemli yolu sağlıklı yaşam tarzlarının uygulanmasıdır. Buna rağmen kronik hastalıkların oluşması önlenemiyor ise erken tanı çalışmaları ön plana çıkar. Erken tanı çalışmaları saha taramaları şeklinde uygulanır. Bu uygulamalar sonucunda hastalıkların tedavi şansı yükselir, oluşabilecek komplikasyonlar ve ölümler önlenmiş olur.

Anahtar kelimeler: Kronik hastalıklar, koruyucu sağlık hizmetleri, erken tanı, tarama testleri

ABSTRACT

Depending on the developments in the field of health, the life expectancy has increased, the proportion of the elderly population has increased and chronic diseases have become an important health problem. The most common chronic diseases; cardiovascular diseases, respiratory diseases, cancers, diabetes and obesity.

In the prevention and treatment of chronic diseases; preventive, curative and rehabilitative health services should contribute together. The most important way to prevent these diseases is to practice healthy lifestyles. Despite this, if the occurrence of chronic diseases cannot be prevented, early diagnosis studies come to the fore. Early diagnosis studies are applied in the form of field scans. As a result of these applications, the chance of treatment of diseases increases, complications and deaths that may occur are prevented.

Keywords: Chronic diseases, preventive services, early diagnosis, screening tests

GİRİŞ

Sağlık alanındaki gelişmelere bağlı olarak insan ömrü uzamıştır. Bunun sonucunda genellikle tam iyileşmesi mümkün olmayan, yavaş ilerleyen, kalıcı sakatlıklara neden

olabilen, oluşmasında birçok etkenin rol aldığı, çoğunlukla enfeksiyöz olmayan hastalıklar olarak tanımlanan kronik hastalıklar önemli sağlık sorunları olarak karşımıza çıkmıştır. Kronik hastalıklar yaşam kalitesini olumsuz etkilemeleri, sağlık harcamalarında artışa neden olmaları ile sık ölüm ve sakatlığa yol açmalarından dolayı önemli sağlık sorunu olarak değerlendirilirler (1, 2).

Kronik hastalıklar geç belirti verdiği için tanı konulduğunda genellikle ileri evrelere geçmiş olurlar. Bu yüzden tam olarak tedavi edilmeleri mümkün olmadığı gibi sakatlık veya ölümlerle sonlanma olasılıkları yüksektir (2). Ülkemizdeki ölüm nedenlerine bakıldığında dolaşım sistemi hastalıkları, kanserler ve solunum sistemi hastalıkları (sırası ile %36,8, %18,4 ve %12,9) ilk üç sırada yer almaktadır (3).

Kronik hastalıklarla mücadelede Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) stratejisi; ulusal düzeyde hastalıkların kontrolünün sağlanması ve bu hastalıklarla ilgili farkındalık yaratılmasıdır. Bu sayede kronik hastalıkların oluşturacağı hastalık yükü ve ölümlerde azalma sağlanacaktır. Kontrolün sağlanması aşamasında birinci, ikinci, üçüncü koruma ve izlem çalışmaları ön plana çıkmaktadır (4).

Bu bölümün amacı kronik hastalıkların önemi, korunma yolları ve erken tanı çalışmalarında kullanılan tarama testleri hakkında temel bilgileri vermektir.

KRONİK HASTALIKLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ (1-15)

Kronik hastalıklar genellikle bulaşıcı olmayan, yavaş ilerleyen hastalıklardır. Ortak özellikleri; tam olarak iyileşmeme, sekel bırakma, latent dönem, birden çok nedene bağlı oluşma, sürekli izlenme, sağlık hizmetlerine ve ekonomiye yük olma, yaşam şekli değişikliğine yol açma ve kontrollerinin çok yönlü yaklaşım gerektirmesi şeklinde sıralanabilir. Sosyoekonomik düzeyine bakmadan tüm ülkeleri etkileyebilir ve özellikle gelişmemiş ülkelerde erken yaş ölümlerine neden olabilirler. Bununla birlikte risk faktörlerine yönelik birtakım önlemler alındığında kronik hastalıkların kontrol altına alınması sağlanabilir. En sık karşımıza çıkan kronik hastalıklar; kalp ve damar hastalıkları (koroner kalp hastalığı, hipertansiyon, inme), kanserler, kronik solunum yolu hastalıkları (kronik obstrüktif akciğer hastalığı / KOAH, astım) ve diyabettir.

1. Mortalite

Dünya üzerindeki ölümlerin %71'i, ülkemizdeki ölümlerin de ilk üçü (tüm ölümlerin %68,1'i) kronik hastalıklar nedeniyledir. Kronik hastalıklar sonucunda meydana gelen ölümlerin %43,6'sının kalp damar hastalıklarından, %21,9'u kanserlerden, %9,5'inin kronik solunum yolu hastalıklarından ve %3,9'unun diyabetten kaynaklandığı görülmektedir. Tablo 1'de TÜİK verilerine göre ülkemizde 2015-2019 yıllarında sık görülen kronik hastalıklara bağlı ölüm nedenlerinin dağılımı verilmiştir. İlk sırada dolaşım sistemi hastalıkları yer almaktadır.

Günümüzde yaşam kalitesini gösteren, morbidite/ mortalite sonuçlarını beraberce değerlendiren ve hastalık yükünü veren "Yeti Yitimine Ayarlı Yaşam Yılı (Disability Adjus-

ted Life Years / DALY)' kavramı daha sık kullanılmaktadır. Bir DALY yaşamdan kaybedilmiş sağlıklı bir yıla denktir. Hastalık yükü açısından değerlendirildiğinde; ilk 20 sıradaki hastalıktan yedisini ve dünyadaki hastalık yükünün %50'sinden fazlasını kronik hastalıklar oluşturmaktadır.

Tablo 1. Türkiye'de sık görülen kronik hastalıklara bağlı ölüm nedenlerinin dağılımı (%)

Hastalık / Yıl	2015	2016	2017	2018	2019
Dolaşım Sistemi Hastalıkları	40,1	39,8	39,5	38,4	36,8
İyi ve Kötü Huylu Tümörler	19,9	19,7	19,3	19,7	18,4
Solunum Sistemi Hastalıkları	11,0	11,9	11,8	12,5	12,9

2. Morbidite

Ülkemizde 15 yaş ve üzeri nüfusta kronik hastalıkların görülme sıklığını saptamak için yapılan bir çalışmada; kalp damar hastalığı sıklığı %12.7, hipertansiyon sıklığı % 23.7, ve solunum fonksiyon testleri sonucuna göre KOAH sıklığı %5.3 olarak tespit edilmiştir.

3. Risk Faktörleri

Kronik hastalıklar; değiştirilebilir davranışlar olarak genelledebileceğimiz sigara kullanımı, sağlık açısından olumsuz beslenme alışkanlıkları, fazla miktarda alkol kullanımı, yetersiz fiziksel aktivite sonucunda gelişen kan basıncında artış, kilo artışı, kan glikoz ve lipitlerinde artışa bağlı olarak ortaya çıkarlar. Dünya üzerindeki ölümler değerlendirildiğinde; yılda yaklaşık 7.2 milyon kişi tütün, 3.3 milyon kişi alkol, 1.6 milyon kişi yetersiz fiziksel aktivite ve 4.1 milyon kişi aşırı tuz alımına bağlı olarak ölmektedir.

3.1. Beslenme alışkanlıkları

Kronik hastalıkların oluşmasında beslenme bozuklukları önemli rol oynamaktadır. Kalorisi fazla, yağ ve şeker oranı yüksek gıdaların gereğinden çok tüketilmesi, gıdalarla alınan tuz miktarının fazla olması, yetersiz meyve ve sebze tüketimi özellikle sindirim sistemi kanserleri ve kalp damar hastalıkları açısından büyük bir risk oluşturur.

3.2. Alkol kullanımı

Alkol hastalık yüküyle ilgili risk faktörleri arasında üçüncü sırada olup, aşırı kullanımı karaciğer kanseri, özefagus kanseri, kolon kanseri, meme kanseri, siroz ve kalp damar hastalıkları oluşumunda önemli bir risk faktörüdür.

3.3. Sigara kullanımı

Sigara, önlenemez ölüm nedenleri arasında ilk sırada olup; kalp damar hastalıkları, KOAH, kanser (başta akciğer kanseri olmak üzere, oral kavite ve larinks, mesane, özofagus, karaciğer, pankreas, kemik, lösemi, mide, böbrek ve serviks kanserleri) gibi kronik hastalıkların gelişmesinde çok önemli bir risk faktörüdür.

3.4. Fiziksel aktivite

Kronik hastalıkların ortak risk faktörlerinden birisi olan yetersiz fiziksel aktivite, dünya genelinde ölüme neden olan risk faktörleri sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır. Ayrıca neden olduğu hastalık yüküne bağlı önemli bir sağlık sorunu oluşturmaktadır. Düzenli egzersiz, sağlıklı bireylerde kalp damar hastalığı, diyabet, KOAH ve az oranda olsa da kanser gelişme riskini azaltmada önemli bir rol oynamaktadır.

3.5. Hipertansiyon

Hipertansiyon; DSÖ, Amerika Ulusal Hipertansiyon Birleşik Komitesi ve Avrupa Hipertansiyon Derneğinin tarafından kan basıncının 140/90 mm Hg ve üzerinde olması şeklinde tanımlanmış olup, özellikle kalp damar hastalıkları için önemli olan ve değiştirilebilir bir risk faktörüdür.

3.6. Obezite

Obezite vücutta aşırı derecede yağ dokusu bulunması durumudur. Obezitenin derecesine göre diyabet ve kalp damar hastalıkları riski artış göstermektedir. Ayrıca obezite ile erkeklerde kolon, rektum, prostat, kadınlarda ise serviks, safra yolları, meme ve over kanseri sıklığı artmaktadır. Obezite hastalık yükü açısından diyabetin % 44'ü, iskemik kalp hastalığının % 23'ü ve çeşitli kanserlerin % 7-41'inden sorumludur.

3.7. Hiperglisemi

Kan şekeri düzeyinin yükselmesi olarak tanımlanan hiperglisemi kandaki glikoz seviyesinin yükselmesini ifade eder. Uzun süre tedavi edilmez ise retinopati, nefropati, nöropati gibi mikrovasküler ve damar sertliği gibi (kalp, beyin, ayak ve bacak damarlarında) makrovasküler bozukluklara neden olabilir.

3.8. Hiperlipidemi

Hiperlipidemi, lipid metabolizması bozukluğu sonucunda gelişen, plazma lipoprotein ve trigliserid düzeyinin yükselmesi olarak tanımlanır. Aterosklerotik kardiyovasküler hastalık riskini arttıran ve önlenabilir olan bir risk faktörüdür.

KRONİK HASTALIKLARDAN KORUNMA (1, 2, 4-11)

DSÖ'nün kronik hastalıklarla ilgili temel stratejisi ölüm sayılarında azalma olması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi yönündedir. Bunun için toplum katılımının sağlanması ve konu ile ilgili ulusal politikaların geliştirilmesi önerisinde bulunmaktadır. Kronik hastalıklarla mücadelede ulusal bir strateji geliştirilerek koruyucu, iyileştirici ve rehabilite edici sağlık hizmetleri bir arada ve uyumlu olarak verilmelidir. Uygulamada başarı sağlamak için toplumla ve ilgili sektörlerle işbirliği yapılması şarttır. Hastalıklardan korunmak her zaman mümkün olmayabilir. Bu durumda erken tanı çalışmaları ön plana çıkar.

Kronik hastalıklardan korunma yaklaşımlarını; primordial korunma (temel korunma), birincil korunma (primer korunma), ikincil korunma (sekonder korunma) ve üçüncül korunma (tersiyer korunma) başlıkları altında toplayabiliriz. Bu koruyucu yaklaşımlar birbirini tamamlayıcı olup; primordiyal ve birincil korunma toplumun sağlık düzeyini olumlu yönde etkilerken, ikincil ve üçüncül korunma ağırlıklı olarak hasta bireyler üzerinde etkilidir.

Ülkemizde kronik hastalıklarla ilgili olarak; Tütün, Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat, Aşırı Tuz Tüketiminin Azaltılması, Alkol Tüketimini Azaltma, Kronik Hava Yolu Hastalıkları Önleme ve Kontrol, Kalp ve Damar Hastalıkları Önleme ve Kontrol, Kanser, Diyabet, Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama, Böbrek Hastalıkları Önleme ve Kontrol, Kas ve İskelet Sistemi Hastalıkları Önleme ve Kontrol Programları yürütülmektedir.

1. Primordial Korunma (Temel Korunma)

Bu korunma düzeyinde amaç; risk faktörlerinin ortaya çıkmasının engellenmesidir. Obezite riskine sahip çocukların tespit edilmesi, sigara kullanımının engellenmesi, düzenli egzersiz yapılması gibi konularda birçok sektörü (sağlık, spor, tarım gibi) içine alan, sosyoekonomik ve kültürel faaliyetleri de kapsayan çalışmalardan oluşur.

2. Primer Korunma (Birincil Korunma)

Bu aşamada kronik hastalıklar için risk oluşturan; hava ve su kirliliği gibi çevresel sorunlar, sigara kullanımı, sağlık açısından hatalı beslenme, yetersiz fiziksel aktivite, alkol tüketimi, aşırı tuz kullanımı, hipertansiyon, kan şekeri ve vücut ağırlığında artış gibi faktörlerin ortaya çıkışı önlenmeye çalışılır. Çevresel faktörlerin kontrolü daha çok devlet tarafından yapılacak yasal düzenlemeler ile sağlanır. Diğer risk faktörlerini önlemenin temel noktalarını; sigara ve alkol kullanımının bırakılması, günlük fiziksel aktivitenin artırılması, yeterli ve dengeli beslenmenin sağlanması, düzenli uyku, stresten korunma gibi yaşam tarzı değişiklikleri oluşturur. Bu durumda diyabet, hipertansiyon ve obezite gibi risk faktörlerinin ortaya çıkışı da engellenmiş olur.

Sigara kronik hastalıkların en önemli nedenidir ve dünya üzerindeki önlenebilir ölümlerin yaklaşık %50'sinden sorumludur. Dünya genelinde sigara tüketimi yarı yarıya azaltılırsa, 2050 yılına kadar en az 200 milyon kişinin sigaranın neden olduğu hastalıklardan ölümü önlenecektir. Sigara kullanımı; toplumun bilgilendirilmesi, sigara ile ilgili verilerin artırılması, reklam yasağı gibi talep azaltılmasına; yasadışı ticaretin ve gençlerin ulaşımının engellenmesi gibi arz azalmasına yönelik politikaların izlenmesi ile kontrol altına alınabilir. Ayrıca bu konudaki politikaların uygulanışı dikkatlice izlenmelidir.

Kronik hastalıkların risk faktörlerinden olan alkol kullanımı; dünya üzerindeki tüm ölümlerin %3,2'sinden sorumlu olup 58,3 milyon DALY'ye yol açmaktadır. Tüketimi, özellikle gelişmiş ülkelerde giderek artmaktadır. Aşırı alkol kullanımı; kalp damar hastalıkları, kanserler, immünolojik bozukluklar, akciğer hastalıkları, depresyon, kas ve iskelet sistemi hastalıkları gibi kronik hastalıklara neden olmaktadır. Konuyla ilgili okul döneminde

başlayacak eğitim programları ve topluma yönelik medya programlarının düzenlenmesi, vergi düzenlemeleri yapılması, reklam yasağı, sürücülere alkol kontrolü gibi uygulamalar toplumda alkolün zararları ile ilgili bilgi düzeyini arttıracak ve zararlı alkol kullanımını önlemede etkili olacaktır.

Kronik hastalıklarla ilgili diğer bir risk faktörü beslenme alışkanlıklarıdır. Özellikle kalp damar hastalıkları, sindirim sistemi kanserleri ve diyabet gelişiminde sağlıklı beslenme önemli rol oynar. Beslenmenin sağlıklı olması, yani yeterli ve dengeli beslenme için; öğün atlanmamalı, yağ / karbonhidrat ve protein içeren besinler dengeli alınmalı, temel besin grupları ve glisemik yükü düşük karbonhidratlar tüketilmeli, protein kaynağı olarak sebzelere ağırlık verilmeli, doymamış yağlar ve posalı besinler tercih edilmeli, tuzlu besinlerden kaçınılmalı ve bol su içilmelidir.

Fiziksel aktivite günlük yaşam içerisinde kas ve eklemlerimizi kullanarak enerji tüketimini sağlayan aktiviteler olarak tanımlanır. Yetersizliği, kronik hastalıkların oluşumunda önemli bir risk faktörüdür. Düzenli fiziksel aktivite, fiziksel gelişmeye, hastalıklardan korunmaya, kötü alışkanlıklardan uzak durmaya, yaşam kalitesinin artırılmasına katkı sağlar. Ayrıca kilo azalmasına, solunum kapasitesinin artmasına, yorgunluğun azalmasına, LDL kolesterol ve trigliserid düzeylerinin düşmesine, HDL kolesterol düzeyinin yükselmesine, insülin duyarlılığının artmasına ve kan basıncının düşmesine neden olur. Sonuç olarak kalp damar sistemi hastalıkları, obezite, diyabet ve kanser (özellikle meme ve kolon kanserleri) oluşumlarındaki risk oranlarını azaltır. Fiziksel aktiviteler bireyin sağlık durumuna özel düzenlenmekle birlikte, önemli sağlık sorunu olmayan bir yetişkin için haftada 3-4 kez 30-40 dakikalık normale göre biraz daha hızlı bir tempoda yapılan yürüyüş yeterli fiziksel aktivite olarak kabul edilebilir. Toplumda fiziksel aktiviteyi artırmak için ülkeyi yönetenlerin fiziksel aktiviteyi özendirici programlar geliştirmesi, toplumsal farkındalık kampanyaları düzenlenmesi, okullarda beden eğitimi derslerine önem verilmesi ve gerekli altyapının kurulması, yerel yönetimlerin fiziksel aktiviteyi artırıcı düzenlemeler yapması, ulaşımda bisiklet kullanımının desteklenmesi gibi uygulamalara ağırlık verilmelidir.

3. Sekonder Korunma (İkincil Korunma)

Kronik hastalıklardan korunmada en etkili yöntemlerden bir diğeri, klinik bulgular ortaya çıkmadan önce yapılan tanı koyma çalışmalarını içeren sekonder korunma yaklaşımıdır. Erken tanı çalışmaları olarak da tanımlanan bu yaklaşımın pratikte uygulanışı sağlıklı görünen kişilerde yapılacak sağlık taramaları şeklindedir. Bu uygulamada amaç sağlıklı görünen kişiler içinden hastalık şüphesi olanların saptanmasıdır. Erken tanı uygulaması yapılabilmesi için klinik öncesi dönemde uygulanabilecek geçerli bir tanı ve etkili bir tedavi yönteminin olması gerekir. Hipertansiyon, diyabet, koroner kalp hastalığı, solunum sistemi hastalıkları ve bazı kanserler (meme, kolon, serviks gibi) erken tanı çalışmaları kapsamına alınabilecek kronik hastalıklardır. Erken tanı hastalığın iyileşme şansını artırır, tedavi harcamalarını azaltır.

Kronik hastalıklarda sık başvuru alan erken tanı uygulamaları; kalp damar hastalıklarında düzenli aralıklarla EKG kontrolü ve kan basıncı ölçümü, kanserde düşünülen tanıya göre idrar sitolojisi, endoskopi, α -fetoprotein ölçümü, bronkoskopi, kendi kendine meme muayenesi, diyabette açlık kan şekeri ölçümü, solunum sistemi hastalıklarında solunum fonksiyon testleri, anemide hemoglobin ölçümü şeklinde sıralanabilir.

4. Tersiyer Korunma (Üçüncül Korunma)

Tersiyer korunma; primer ve sekonder korunma yaklaşımlarından faydalanamamış ve sonuç olarak kronik hastalığa yakalanmış kişilere hastalığın ilerleyerek komplikasyonlara veya ölüme yol açmasını engellemek amacı ile yapılan uygulamalardır. Tedavinin devamının sağlanarak hastalığın kontrol altında tutulması, yaşam standardının yükseltilmesi, hastaların hastalıkları ile yaşamayı öğrenmeleri ve hastalıkları ile uyumlu bir çalışma yaşamına sahip olma süreçlerini içerir.

TARAMALAR (5, 9, 16-19)

Hastalıklara erken tanı koyarak bireyin sağlığını korumayı amaçlayan taramalar DSÖ tarafından; "Sonuçları çabuk alınabilen ve kolay uygulanabilen pratik yöntemler kullanılarak, toplumda görünüşte sağlıklı olan fakat sağlık problemine sahip olma olasılığı bulunan bireylerin belirlenmesi" şeklinde tanımlanmıştır. Sekonder korunmanın pratikteki uygulaması olan saha taramaları her hastalık için uygun değildir. Toplum için önemli bir sağlık sorunu oluşturması, tedavisinin olması, tanı testinin kolay uygulanabilir ve güvenli olması, tarama maliyetinin düşük olması, hastalığın asemptomatik döneminin bulunması gibi kronik hastalıkların birçoğunu da kapsayan özelliklere sahip hastalıklar için tarama programları uygulanabilir.

Tarama programlarında uygulanan tarama testlerinde bazı özelliklerin olması gerekir. Bu özellikler; doğruluk, basitlik, kabul edilebilirlik, ucuzluk, tutarlılık (güvenilirlik) ve geçerlilik (duyarlılık ve seçicilik) şeklinde sıralanabilir. Testi değerlendirirken pozitif ve negatif prediktif değerler ile yalancı negatif ve pozitiflik tanımlarının da bilinmesi gerekir. Tarama testinin bu özelliklerini değerlendirebilmek için önceden geçerliliği kanıtlanmış bir test (referans / altın test) kullanılır. Tutarlılık, testin aynı koşullarda tekrarlandığında aynı sonucu verebilme özelliğidir. Duyarlılık testin taranan toplumdaki gerçekten hasta olan kişileri hasta, seçicilik ise testin taranan toplumdaki gerçekten sağlam olan kişileri sağlam olarak saptama özelliğidir. Pozitif prediktif değer, testin hasta olarak saptadığı kişilerden ne kadarının gerçekten hasta olduğunu; negatif prediktif değer ise testin sağlam olarak saptadığı kişilerden ne kadarının gerçekten sağlam olduğunu gösterir. Testin doğru tanı koyduğu (hasta ve sağlam) kişilerin, sonuçların tamamı içindeki yüzdesi testin geçerliliğini verir. Tarama testlerinin değerlendirilmesi Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Tarama Testinin Değerlendirilmesi

YENİ TEST SONUCU	GEÇERLİ TEST SONUCU		TOPLAM
	Hasta	Sağlam	
Hasta	a (doğru pozitif)	b (yanlış pozitif)	a+b
Sağlam	c (yanlış negatif)	d (doğru negatif)	c+d
TOPLAM	a+c (toplam hasta)	b+d (toplam sağlam)	a+b+c+d

- Duyarlılık= $[a / (a+c)] \times 100$
- Seçicilik= $[d / (b+d)] \times 100$
- Pozitif prediktif değer= $[a / (a+b)] \times 100$
- Negatif prediktif değer= $[d / (c+d)] \times 100$
- Yanlış pozitif: Gerçekte sağlıklı olduğu halde testin hasta olarak tanımladığı kişiler
- Yanlış negatif: Gerçekte hasta olduğu halde testin sağlıklı olarak tanımladığı kişiler
- Testin geçerliliği= $[(a+d) / (a+b+c+d)] \times 100$

Tarama programları; evlilik öncesi, prenatal dönem, yenidoğan dönemi, bebeklik ve erken çocukluk dönemi ile erişkin dönem taramaları şeklinde gruplandırılabilir. Ülkemizde yenidoğanlara yönelik; konjenital hipotiroidi, fenilketonüri, biyotinidaz eksikliği, kistik fibroz, işitme taraması, gelişimsel kalça displazisi erken tanı ve tedavi, görme taraması programları yürütülmektedir. Yetişkinlere yönelik olarak; serviks (30-65 yaş aralığındaki kadınlardan beş yılda bir smear ve HPV -DNA testi yapılması), meme (ayda bir kendi kendine meme muayenesi yapması için danışmanlığın verilmesi, yılda bir klinik meme muayenesi, 40-69 yaş arası kadınlara iki yılda bir mamografi çekimi) ve kolorektal (50-70 yaş aralığındaki erkek ve kadınlarda iki yılda bir gaitada gizli kan testi, 10 yılda bir kolonoskopi yapılması) kanserler için tarama programları uygulanmaktadır. Kanser tarama programları her ilde bulunan Kanser Erken Teşhis, Tarama ve Eğitim Merkezleri (KETEM) tarafından ücretsiz olarak yürütülmektedir. Ayrıca Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan periyodik muayene rehberinde erişkin ve yaşlı nüfusta kardiyovasküler sistem hastalıkları, kanserler, kemik metabolizma hastalıkları, tiroid hastalıkları, diyabet, bilişsel fonksiyon bozuklukları ve beslenme sorunları yaşlılarda erken tanısı konulabilecek ve tarama yapılabilecek hastalıklar olarak gösterilmektedir.

SONUÇ

Günümüzde kronik hastalıklar önemli bir sağlık sorunu oluşturmaktadır. Kronik hastalıklarla mücadelede yöneticilere, sağlık personeli ve topluma büyük bir sorumluluk düşmektedir. Kronik hastalıkların önlenmesine yönelik politikalar oluşturulması ve uygulamaya koyulması, özellikle koruyucu sağlık hizmetlerine gereken önemin verilmesi ve eşgüdümü olarak uygulanması, sık görülen kronik hastalıklarla ilgili tarama programlarının düzenlenmesi, yaşam tarzı değişikliklerine gidilmesi kronik hastalıkların oluşturacağı hastalık yükü ve ölümleri azaltacaktır.

KAYNAKLAR

1. Akın S. Kronik Hastalıklarda Primer ve Sekonder Koruma. Durna Z, editör. Kronik Hastalıklar ve Bakım. İstanbul: Nobel Matbaacılık; 2012. 9-21.
2. Ünal B, Ergör G, Dinç Horasan G, Kalaça S, Sözmen K. Türkiye Kronik Hastalıklar ve Risk Faktörleri Sıklığı Çalışması. Ünal Belgin Ü, Ergör G, editörler. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayın No: 909; 2013. p. 3-5.
3. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri 2019. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, 2020. Erişim: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2019-33710>, 28.07.2021
4. Saka G. Kronik hastalıklar ve halk sağlığı. Saka G, editör. Halk Sağlığı Bakışıyla Türkiye'de Kronik Hastalıklar. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.1-6.
5. Özyurda F. Tıp Öğrencileri için Halk Sağlığı. 1. Baskı, Ankara: Palme Yayınları; 2018. p. 61-68, 152-91.
6. Türkay M. Halk Sağlığı bakışıyla Türkiye'de kronik hastalıklar: Fiziksel aktivite. Saka G, editör. Halk Sağlığı Bakışıyla Türkiye'de Kronik Hastalıklar 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.75-83.
7. Turhan S, Çan G. Türkiye'de kalp damar hastalıkları: Halk sağlığı bakış açısı. Saka G, editör. Halk Sağlığı Bakışıyla Türkiye'de Kronik Hastalıklar 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.7-14.
8. Eser S. Türkiye'de kanser ve kanser kontrolü. Saka G, editör. Halk Sağlığı Bakışıyla Türkiye'de Kronik Hastalıklar 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.22-32.
9. Tezcan S. Epidemiyoloji, İçinde: Halk Sağlığı Temel Bilgiler 3. Güler Ç, Akın L, editörler. 3. Baskı (Tıpkı Basım), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları; 2015. p. 1542-57.
10. Öztürk Y, Günay O. Halk Sağlığı / Genel Bilgiler. 1. Baskı, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü; 2011. p. 965-71.
11. Öztekin Z. Halk Sağlığı / Kuramlar ve Uygulamalar. 1. Baskı, Ankara; Bireklam Arısı; 2020. p. 407-55.
12. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri 2015. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, 2016. (11/07/2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-Nedeni-Istatistikleri-2015-21526>, adresinden ulaşılmıştır).
13. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri 2016. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, 2017. (11/07/2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-Nedeni-Istatistikleri-2016-24572>, adresinden ulaşılmıştır).
14. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri 2017. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, 2018. (11/07/2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-Nedeni-Istatistikleri-2017-27620> adresinden ulaşılmıştır).
15. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri 2018. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, 2019. (11/07/2021 tarihinde

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Causes-of-Death-Statistics-2018-30626>, adresinden ulaşılmıştır).

16. Tezcan S. Temel Epidemiyoloji. Ankara: Hipokrat Kitapevi; 2017. p. 110-6, 161-75.
17. Erçin S, Ovalı F. Yenidoğan Taramaları. Klinik Tıp Pediatri Dergisi; 2019. 11(4): 193-9.
18. Köksal S. Halk Sağlığı Ders Kitabı "İkinci Bölüm EPİDEMIYOLOJİ". İstanbul; İstanbul Üniversitesi Yayınları: 4747, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları: 261; 2008. p.49-144.
19. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Kurumu. Aile Hekimliği Uygulamasında Önerilen Periyodik Sağlık Muayeneleri ve Tarama Testleri. Ankara; Bakanlık Yayın No: 991; 2015. p. 33-65.

ÇOCUKLUK ÇAĞI BAĞIŞIKLAMASI

Childhood immunization

Ayça Kömürlüoğlu Tan

ÖZET

Aşılama, aşıyla önlenebilen hastalıkların ve ölümlerin önlenebilmesi açısından en başarılı, en güvenli ve en maliyetsiz yaklaşımdır. Aşı ile, temel olarak patojen mikroorganizmaların zayıflatılması ya da  l  bir Şekilde vücuduna verilmesi ve bu Şekilde vücudumuzun immün sisteminin aktif hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Ülkemizde Sağlık Bakanlığı bünyesinde oluşturulan 'Bağışıklama Danışma Kurulu'nun  nerileri ile düzenlenen ve sürekli güncellenen 'Genişletilmiş Bağışıklama Programı' kapsamında hepatit B, tüberküloz, pnömokok, difteri, boğmaca, tetanoz, H. influenzae tip b, poliomyelit, kızamık, kızamıkçık, kabakulak, suçiçeği, hepatit A enfeksiyonlarına karşı çocuklar ücretsiz olarak aşılanmaktadır. Meningokok, Rotavirus, Human Papilloma Virus aşıları ise rutin aşı takvimine dahil değildir, rutin dışı olarak uygulanır. Kronik hastalık, almakta olduğu tedavi vb. nedenlerle özel durumlara sahip olan çocuklar, aşı ile önlenebilir hastalıklar açısından daha fazla risk altındadırlar. Bu ocuklarda hastalıklara karşı korumayı en üst düzeye çıkarmak için rutin aşı uygulamalarına ek olarak rutin dışı aşı uygulamaları da gerekebilir.

Anahtar kelimeler: Aşılar, Bağışıklama, ocuk, Aşılama

ABSTRACT

Vaccination is the most successful, safest and least costly approach to prevent vaccine-preventable diseases and deaths. With the vaccination, it is basically aimed to give the pathogenic microorganisms to the body in a weakened or dead form and in this way to activate the immune system of our body. Children are vaccinated free of charge against hepatitis B, tuberculosis, pneumococci, diphtheria, pertussis, tetanus, H. influenzae type b, poliomyelitis, measles, rubella, mumps, chickenpox, and hepatitis A infection within the scope of the 'Extended Immunization Program', which is organized and constantly updated with the recommendations of the 'Immunization Advisory Board' established within the Ministry of Health in our country. Meningococcal, Rotavirus, and Human Papilloma Virus vaccines are not included in the routine vaccination schedule, they are applied out of routine. Children who have special conditions due to chronic illness, the treatment they are receiving and similar reasons are at higher risk for vaccine-preventable diseases. In addition to routine vaccinations, non-routine vaccinations may be required to maximize protection against diseases in these children.

Keywords: Vaccines, Vaccination, Child

AŞILAMA NEDİR?

İnsanlarda ve hayvanlarda hastalık yapan vir s, bakteri gibi mikroorganizmaların hastalık yapma  zelliklerinden arındırılıp veya bazı mikroorganizmaların salgıladıkları toksinlerin etkileri yok edilerek geliştirilen biyolojik ürünlere 'aşı' adı verilir. AŞılamada amaç hastalıkları oluşmadan önlemektir. AŞılar, insanları hastalıklardan ve hastalıklardan dolayı oluŐacak sonuçlardan korumak amacıyla sağlıklı ve/veya risk altındaki bireylere uygulanır. Bu Şekilde vücut kendisine zarar vermeyen mikroorganizmaları veya toksinleri tanır, onlara karşı bir savunma cevabı geliştirir. Böylece kişi hastalık etkeni ile tekrar karşılaştığında immun sistem etkeni hatırlar, hızlıca cevap geliştirir, böylece hastalık oluşmadan veya hafif bir tablo ile geçirilir (1, 2).

AŞılama, aşıyla önlenebilen hastalıkların ve ölümlerin önlenebilmesi açısından en başarılı, en güvenli ve en maliyetsiz yaklaşımdır. AŞılama ile hem bireysel bağışıklık sağlanarak birey aşı ile önlenebilir hastalıklardan korunur, hem de toplumsal bağışıklık ile aşılama oranları belirli bir seviyeye ulaŐtıđında aşılanmamış bireylerin aşılanmış bireyler nedeniyle hastalıkla karşılaşma olasılıkları ve hastalıkların o toplumda görülme sıklığı azalır, salgınlar  lenir. AŞılama ile her yıl milyonlarca insan hastalıktan ve ölümden korunmaktadır (1, 3).

AŞI TIPLERİ

AŞılar içerdikleri antijen tipine göre iki ana gruba ayrılır: canlı-zayıflatılmış (atenüe) aşılar ve inaktive aşılar. Her iki grubun da kendi içinde alt grupları bulunmaktadır.

1. Canlı-zayıflatılmış (atenüe) aşılar:

- Vahşi vir sun veya bakterinin zayıflatılmış formudur.
- Etken vücutta çoğalır ama vahşi form olmadığından dolayı hastalık oluŐurtmaz, sadece bağışıklık cevabı oluŐurtur.
- Genellikle tek doz ile bağışıklık oluŐurturlar.
- Isı ve iŐıđa duyarlıdırlar.
- Bu gruptaki aşılar, immun sistemi baskılanmış bireylere ve gebelere asla uygulanmamalıdır.

AŞı  rnekleri: BCG, kızamık, kızamıkçık, kabakulak, su çiçeği, oral polio, rotavirus

2. İnaktive aşılar:

Etkenin tamamından veya bir parçasından üretilen aşılardır. Bir mikroorganizmanın tamamını öldürülmüş Şekilde içeren aşılara tam hücreli aşı, yalnızca belirli parçalarını içerenlere ise fraksiyone (alt birim) aşı denir. Tam hücreli  l  aşılar kültür ortamlarında mikroorganizmaların ısıtılıp veya kimyasal yöntemlerle öldürülmesi sonucunda elde edilir. Alt birim aşıları ise mikroorganizmanın sadece belirli antijenik kısımlarını içerir; subunit aşı ve toksoid aşı olarak 2 gruba ayrılır. Toksoid aşılar, toksini olan mikroorganizmaların toksininin yapısı deđiŐtirilmıŐ ve toksik özellikleri ortadan kaldırılmış, immun cevabı oluŐurturan özellikleri ise korunmuş olarak içermektedir (4).

- Bu tip aşılarla etkenlerin vücutta çoğalması mümkün değildir.
- Birden fazla dozda uygulanarak istenilen düzeyde bağışıklık cevabı elde edilir.
- Zaman geçtikçe antikor düzeyleri düştüğünden dolayı pekiştirme (rapel) dozu gereklidir.
Aşı örnekleri: boğmaca, influenza, hepatit A vb.

Aşı örnekleri:

- Tam hücre aşılar:
 - *Viral aşılar:* polio, hepatit A, kuduz, influenza
 - *Bakteriyel aşılar:* boğmaca
- Fraksiyone aşılar:
 - *Protein temeline dayalı aşılar:*
- *Altbirim (subunit):* Hepatit B, influenza, aselüler boğmaca, HPV, şarbon
- *Toksoid aşılar:* Difteri, tetanoz
 - *Polisakkarit temeline dayalı aşılar:* Saf olarak ayrılmış hücre duvarı: pnömokok, meningokok
- *Konjuge polisakkarit aşılar:* Hemophilus influenzae tip b (Hib), pnömokok, meningokok (4-6).

AŞI İÇERİKLERİ

Aşılar oldukça güvenli biyolojik ürünlerdir. Aşılar, bağışıklık gelişmesini sağlayan *antijenleri*, küçük miktarlarda ise aşıların yapımında, güvenli ve etkin olmasında görev alan maddeleri içerirler. Aşılar, antijenlere ek olarak *adjuvanlar*, *stabilizatörler* ve *koruyucu maddeleri* de içermektedir. Adjuvanlar, aşı etkinliğini artırmak amacıyla bakteri ve virüs bileşenlerine ek olarak kullanılmakta olan maddelerdir. Stabilizatörler ise, aşılar uygulanana dek stabilitesini korumak amacıyla aşı flakonlarına eklenen maddelerdir. Ayrıca, enfeksiyöz bulaşları engellemek amacıyla koruyucu maddeler de flakonlara eklenmektedir (5).

Aktif içerik: Aşının immunolojik cevap oluşturmasını sağlayan temel maddesidir. Genellikle bakteri veya virus parçalarından üretilir, buna "antijen" ismi verilir. Antijenin immun sistemi uyarması ile de antikorlar oluşur.

Aşılarla genellikle adjuvan olarak alüminyum hidroksit; koruyucu olarak Thiomer-sal ile antibiyotikler (neomisin, eritromisin, kanamisin), ve stabilizatör olarak da magnezyum klorid bulunmaktadır (6).

AŞI UYGULAMA YOLLARI

Aşılarla karşı bağışıklık gelişmesi ve lokal yan etkilerin en aza indirilebilmesi için aşıların üretici firma tarafından belirtildiği şekilde uygulanması gereklidir. Aşılar temel olarak 5 yolla uygulanır: deri içi (intradermal), deri altı (subkutan), kas içi (intramusküler), ağızdan (oral), burun içi (intranasal)(7-9).

AŞI YAN ETKİLERİ

Aşılama enfeksiyöz hastalıklardan korunmada, enfeksiyöz hastalıklar nedeniyle oluşan morbitide ve mortalitenin azaltılmasında büyük bir role sahiptir. Ancak aşılardan da ilaçlar gibi tıbbi ürünler olduğu ve bazı yan etkileri olabileceği bilinmelidir.

Akut aşı yan etkileri üç ana grupta değerlendirilebilir: lokal, sistemik ve alerjik yan etkiler. En sık görülenler *lokal reaksiyonlardır*; aşının uygulandığı yerde ağrı, kızamıklık, şişlik, gibi yan etkilerdir ve aşı uygulamasından sonraki ilk saatlerde ortaya çıkar, hafiftir. *Sistemik yan etkiler* ise, ateş, miyalji, halsizlik, baş ağrısı, iştahsızlık gibi daha genel etkilerdir. Bu belirtiler herhangi bir hastalığa özgü değildir, aşı nedeniyle oluşabileceği gibi başka nedenlere bağlı olarak da gelişebilir. Aşı sonrası gelişen ateş veya döküntü gibi etkiler daha sıklıkla canlı-atenüe aşılardan yapıldıktan sonra ortaya çıkar. *Anafilaksi* gibi ciddi etkiler ise hayatı tehdit edebilir (10, 11).

SOĞUK ZİNCİR

Soğuk zincir, aşının ve antiserumun üretildiği andan bireye uygulanıncaya kadarki saklama ve taşıma koşullarını içerir. Aşı ve antiserumların saklanması için sıcaklık aralığı +2 - +8°C olup ideal sıcaklık +4°C'dir. Ülkemizde aşılardan Sağlık Bakanlığı'ndan sağlayan birimlerde buzdolabı sıcaklıkları elektronik bir yazılım ve donanım sistemi olan 'Aşı Takip Sistemi' ile takip edilmektedir. Ayrıca sıcaklık, stok, hacim ve araç takip dahil tüm envanter ve lojistik yapı canlı olarak izlenebilmektedir. Aşının ana depodan alınıp bireye uygulanmasına kadar her doz aşı bu sistem üzerinden takip edilmektedir. Karekod sistemi ile de aşının seri numarası ile aşı uygulanacak bireyin vatandaşlık numarası eşleştirilir ve aşı uygulanır. Soğuk zincir GBPN'nin en önemli parçasıdır (9).

BAĞIŞIKLAMA PROGRAMLARI

Bağışıklama programlarının temel amacı aşı ile önlenemeyen hastalıklara duyarlı olan bireyleri hastalık etkeni ile karşılaşmadan bağışıklaştırarak, o etkene bağlı hastalık, engellilik ve ölüm gibi durumları önlemektir. Her ülke kendisi için epidemiyolojik açıdan anlamlı, immunolojik açıdan etkin, uygulama açısından kolay ve maliyet açısından uygun bağışıklama şemaları geliştirir (12). Ülkemizde Sağlık Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Bağışıklama Danışma Kurulu'nun önerileri ile düzenlenen ve sürekli güncellenen 'Genişletilmiş Bağışıklama Programı' kapsamında hepatit B, tüberküloz, pnömokok, difteri, boğmaca, tetanoz, H. influenzae tip b, poliomiyelit, kızamık, kızamıkçık, kabakulak, suçiçeği, hepatit A enfeksiyonlarına karşı hem Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları çocuklar hem de ülkemizde yaşayan göçmen çocuklar ücretsiz olarak aşılanmaktadır. Ülkemizin çocukluk çağı genişletilmiş bağışıklama programındaki aşılardan ve şemaları Tablo 1'de görülmektedir (Tabloda 9. Aydaki kızamık aşısı salgın önlemi olarak şemaya dahil edilmiş olup, salgın riski olmadığı zamanlarda kaldırılmaktadır) (13). Erişkinlerde ise rutin difteri-tetanoz aşısı pekiştirmelerine devam edilir. Ayrıca 65 yaş üzeri,

meslek ve altta yatan risk grubu hastalıklara bağlı (sağlık çalışanı, kronik akciğer hastalığı vs.) riskli grup aşılamaları ve seyahat öncesi aşılamalar da mevcuttur (14).

Çocuk felci (polio) aşısı ülkemizde 1963 yılında uygulanmaya başlamıştır. Başarılı aşılama uygulamaları ile Türkiye, 21 Haziran 2002 tarihinde Avrupa Bölgesi "Polio'dan Arındırılmış Bölge" ilan edilmiştir. Kızamık aşısı ise 1970 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Ülkemizde 2002 yılından itibaren 'Kızamık Eliminasyon Programı' yürütülmektedir. 1980-1984 yıllarına kıyasla 2015-2019 yılları arasında kızamık vaka sayılarında %97 boğmaca vaka sayılarında %98 azalma sağlanmıştır. Bu örnekler aşılama ile kazanılan başarıların göstergesidir (8).

Tablo-1: Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Ulusal Aşı Takvimi [14]

Aşılar	Doğum	1. ayın sonu	2. ayın sonu	4. ayın sonu	6. ayın sonu	9. ayın sonu	12. ayın sonu	18. ayın sonu	24. ayın sonu	48. ayın sonu**	13. yaş
Hepatit B	I	II			III						
BCG			I								
DaBT-IPA-Hib			I	II	III			R			
KPA			I	II			R				
KKK						ID*	I			II	
DaBT-IPA										R	
OPA					I			II			
Td											R
Hepatit A								I	II		
Suçiçeği							I				

- DaBT-İPA-Hib: aselüler boğmaca, difteri, tetanoz, inaktif poliovirüs, Haemophilus influenzae tip b aşılarını içeren beşli karma aşı
- DaBT -İPA: aselüler boğmaca, difteri, tetanoz, inaktif poliovirüs aşılarını içeren dördümlü karma aşı
- BCG: verem aşısı
- Td: ergen/erişkin difteri, tetanoz aşısı
- KKK: kızamık, kızamıkçık, kabakulak karma aşısı
- R: Rapel (Pekiştirme dozu)
- I/II/III: 1., 2. ve 3. Aşılar
- * 25.09.2019 tarihli BDK kararıyla salgın riskli bölgelerde 9-11 ayda ilave bir doz kızamık içeren aşı (K veya KKK) uygulanacaktır.
- ** Yapılan değişiklikle ilköğretim 1.sınıfta okullarda uygulanan KKK ve DaBT-İPA aşıları, 1 Temmuz 2016 tarihinde doğanlardan başlamak üzere 48.ayına girmiş olan tüm çocuklara Aile Hekimliği Birimlerinde uygulanacaktır.

AŞILAR

Hepatit A Aşısı

Hepatit A hastalığı etkeni, bir RNA virüsü olan pikornavirüstür. Bulaş fekal-oral yol ile gerçekleşir, kişiden kişiye temasla veya kirli su ve besinlerin tüketilmesi ile oluşur. Hepatit A; bulaşıcı sarılık olarak da isimlendirilen, karaciğerin viral enfeksiyonudur. Hastalığın en ciddi sonucu fulminan hepatite ilerlemesidir. Okul, kreş, yurt gibi toplu yaşam alanlarında hastalık ortaya çıktığı zaman büyük boyutta salgınlar gelişebilir. Hepatit A hastalığından korunmanın yolu aşılanmadır. Aşı, 2012 yılı sonunda ülkemiz çocukluk çağı aşı takvimine girmiştir, 18 ve 24. ayın sonunda olmak üzere 2 doz kas içine (intramusküler) uygulanır. Birinci doz ile ikinci doz arasında en az 6 ay süre olmalıdır. Diğer çocukluk çağı aşıları ile aynı zamanda veya aralarında herhangi bir süre gözetmeden uygulanabilir (5, 15).

Hepatit B Aşısı

Hepatit B hastalığı, hepatit B virüsünün etken olduğu bir bulaşıcı hastalıktır. Virus; kontrol edilmemiş kan nakli veya kan ürünlerinin kullanımı, kullanılmış enjektör paylaşımı, tıraş bıçağı, diş fırçası gibi kişisel eşyaların paylaşımı, sterilize edilmemiş araçlarla tıbbi veya diş müdahaleleri, anneden bebeğe doğum esnasında geçiş ve güvenli olmayan cinsel ilişki yolu ile bulaşır. Akut hepatit B enfeksiyonunun kronikleşmesi ile siroz, kronik karaciğer hastalığı ve kanser gelişmektedir. Hepatit B virus enfeksiyonunun kronikleşmesi yaş ile ters orantılıdır, bu nedenle bebek ve çocukluk çağı aşılması çok önemlidir (16).

Aşının ilk dozu bebeklerde doğumdan sonra ilk 72 saat tercihen 24 saat içinde uygulanmalıdır. Birinci ayın sonunda 2. doz ve altıncı ayın sonunda da 3. doz uygulanır. Annesi hepatit B taşıyıcısı olan bebeklere ise, doğumdan sonra 12 saat içinde Hepatit B aşısı birinci dozu ile beraber HBIG (Hepatit B İmmun Globulini) de uygulanmalıdır. Bu durumda doğumda yapılan aşı normal aşılama dizisi içinde sayılmaz. Ek 3 doz aşı 0,1,6 şeklinde uygulanır. Bu bebeklere son aşı dozundan dört-sekiz hafta sonra anti-HBs ve HBsAg testleri bakılması gereklidir. Bu şekilde hem aktif (aşı ile) ve hem de pasif (HBIG ile) bağışıklama sağlanarak kronik Hepatit B enfeksiyonunun önlenmesi amaçlanır (17).

Bebeklik dönemi haricinde de aşı takvimi 0-1-6 şeması şeklinde uygulanır. Zorunlu durumlarda hepatit B'nin birinci ve ikinci dozu arasında en az 4 hafta, ikinci ve üçüncü dozu arasında ise en az 8 hafta olmalı, ayrıca üçüncü doz birinci dozdan en az 16 hafta sonra uygulanmalıdır. Aşı Rekombinant HBsAg içerir. 0, 1, 6 ay şeması ile 3 doz uygulanır. Yenidoğan bebekler altıncı ayları dolmadan (180 gün) son doz uygulanmaz. Annesinin Hepatit B taşıyıcısı olmadığı kesin olarak bilinen 2000 gram altındaki premature bebeklerde aşlamaya bir ayı doldurdularında veya 2000 gramı aştıklarında (bu iki durumdan en erken sağlanan koşula göre) başlanır. Sağlıklı çocuklarda aşı sonrası cevaba bakmak gerekli değildir, antikor titresini zamanla negatifleşse dahi koruyuculuk %90-95 düzeyinde devam eder (5, 16).

BCG Aşısı

Tüberküloz (TB) sıklıkla hava yolu ile bulaşan bulaşıcı bir hastalıktır ve etkeni *Mycobacterium tuberculosis* basilidir. Tüberküloz aynı zamanda önemli bir halk sağlığı sorunudur. İnsan vücudunda 'uyuyan basiller' şeklinde bulunan tüberküloz enfeksiyonu, immun sistemi bozan bir hastalık geçirilmesiyle veya malnutrisyon vb bir nedenle, vücut direnci düştüğü zaman tüberküloz hastalığına dönüştürülebilir. Özellikle 5 yaşından küçük çocuklarda basili aldıklarından sonra hastalık gelişmesi riski, milyier Tb ve tüberküloz menenjitli görülme olasılığı erişkinlere oranla çok daha yüksektir. BCG aşısı hastalıktan değil, hastalığa bağlı gelişecek milier tüberküloz ve tüberküloz menenjitinden korumaktadır (18).

Aşı canlı-güçsüzleştirilmiş (atenüe) aşıdır, BCG (*Bacillus Calmette-Guerin*) suşu içerir. Deri içine (intradermal) özel enjektör ile uygulanır. BCG aşısı basilin oluşturduğu enfeksiyona benzer şekilde T lenfositleri ve makrofajları uyararak bağışıklık yanıtı oluşturur. Çocuklarda milyier TB ve tüberküloz menenjitli gibi ağır seyirli ve öldürücü enfeksiyonlara karşı koruyucudur. Ancak, erişkinlerde ve latent TB enfeksiyonunun reaktivasyonunun engellenmesinde güvenli değildir. Çocuklarda akciğer TB'yi önlemedeki etkinliğinin %50, tüberküloz menenjitini önlemedeki etkinliğinin %64, tüberküloza bağlı ölümleri önlemedeki etkinliğinin %71 ve milier tüberkülozu önlemedeki etkinliğinin %80 olduğu belirtilmektedir. Bazı toplumlarda bu süre daha uzun olabilir. Aşının toplumsal immünite etkisi bulunmamaktadır. Doğumdan sonraki 2. Ayda uygulanır (19).

Aşı yapıldıktan sonra ebeveynlere, aşının uygulanma yerinde şişlik gelişebileceğini, sonrasında burada küçük bir yara oluşacağını ve üzerinin kabuklanacağını ancak bu durumun normal olduğunu anlatmak gereklidir. Ancak apse gelişimi veya lenf nodlarında büyüme olursa hemen gelmeleri gerektiği vurgulanmalıdır. Altı yaş üzerinde hiç aşılanmamış çocuklarda BCG aşısı uygulanması önerilmemektedir ancak 6 yaş altında BCG aşısı yapılmamış ise PPD sonucuna göre uygulanır (5).

Çocuk Felci Aşısı

Çocuk felci (Poliomyelit) daha sıklıkla çocukları etkileyen ve bulaştırıcılığı yüksek olan bir viral enfeksiyondur. Poliovirüs enfeksiyonlarının yüzde birden azında görülen paralitik poliomyelit, virüsün santral sinir sistemine girmesi, medulla spinalisin ön boynuz motor nöronlarında çoğalmasıyla ortaya çıkar, bir akut flask paralizi tablosudur. Oluşan felç kalıcıdır ve kişiyi tüm hayatını etkiler ömür boyu sekel oluşur. Dünya Sağlık Örgütü'nün, 1988 yılında polio eradikasyon programını uygulamaya koymasından sonra dünyada polio vakaları %99 azalmıştır. Ülkemizde ise son polio vakası 1998 yılında görülmüş, sonrasında Türkiye 2002 yılında, Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölgesi 'polionun eradike edilmiş olduğu bölgeler' arasına girmiştir. Günümüzde çocuk felcinin endemik olduğu az sayıda ülke bulunmaktadır. Ülkeler arası seyahatler ile vahşi polio virüsü dolaşmaya devam etmektedir. Virüs ağız yolu ile insan vücuduna girer. Fa-

rinkste ve gastrointestinal sistemde çoğalarak vücuda yayılır. Dışkı ile virüs atılımı günlerce, haftalarca sürebilir. Hijyenik koşullara iyi uyulmadığı zaman bulaş gerçekleşir ve sonra salgınlar ortaya çıkar (20).

Çocuk felcinden korunmanın tek yolu aşılama değildir. İki farklı aşısı mevcuttur. Biri ağızdan damla olarak uygulanan Oral Polio Aşısı (OPA=Canlı Aşı), diğeri ise kas içine uygulanan İnaktif Polio Aşısı (İPA=Ölü Aşı)dir. Canlı aşı ile aşılama sonucu bağırsakta oluşan sekretuar IgA'lar vahşi virus replikasyonunu önler, inaktif aşı ise kanda virüse karşı koruyucu antikorların oluşmasını sağlar böylece çift yönlü ve güçlü bir korunma sağlanır. Bu çift yönlü koruma ile kişilerin birbirine virüsü bulaştırması da engellenir, böylece virusun tamamen etkisi zihale gelerek yok olması sağlanır (21). Oral Çocuk Felci aşısı (OPA) Poliomyelitis virüs tip 1 ve tip 3'ün zayıflatılmış suşlarını içerir. 6.ayını ve 18. ayını tamamlayan bebeklere her uygulamada iki damla ağızdan verilmek şeklinde uygulanmaktadır. İnaktif Çocuk Felci aşısı (İPA) ise, 2. ayını, 4. ayını, 6. ayını ve 18. ayını tamamlayan bebeklere toplam 4 defa olmak üzere beşli karma aşının içerisinde kas içine (intramüsküler) uygulanmaktadır. İnaktif aşının, 48. ayda dörtlü karma aşı (DaBT-İPA) içerisinde uygulanan pekiştirme dozu da bulunmaktadır. Böylece 5 dozlu aşılama uygulanır. En az 2 doz inaktif aşı sonrası canlı aşı uygulaması yapılır (5). Canlı virüs aşısı olmasından dolayı OPA bağışık sistemisorunu olan bireylere (immün yetmezlik, malignite vs.) uygulanmamalıdır. Aşı virüsü dışkıyla atılabildiğinden dolayı aynı evde beraber yaşayan bireylerde herhangi bir nedenle bağışıklık baskılanması mevcutsa (örneğin lösemi tedavisi alan kardeş varlığı) o evdeki hiç kimseye OPA aşısı uygulanmamalıdır, bu durumların OPA uygulaması öncesinde mutlaka sorgulanması gereklidir.

Pnömonok Aşısı

Pnömonok hastalığı, Streptococcus pneumonia bakterisinin etken olduğu ve vücudun farklı bölgelerinde ortaya çıkan enfeksiyonların ortak adıdır. 5 yaşından küçük çocuklarda bakteriyel menenjitin en sık nedeni pnömonoktur. Ayrıca sepsis, pnömoni, otit, sinüzitin en sık etkenlerinden biridir. Bulaş, solunum sekresyonlarıyla temas ve/veya büyük damlacıkların yayılımı ile kişiden kişiye olur. Bazı çocuk ve yetişkinler hasta olmadan nazofarinksinde pnömonok taşıyıcısı olabilir ve bu kişiler pnömonok hastalığı yayabilirler. Pnömonok enfeksiyonlarına karşı en etkili korunma yolu aşılama değildir. Streptococcus pneumonia'nın doksandan fazla tipi bulunmaktadır (22). Konjuge pnömonok aşısı (KPA) ve polisakkarit pnömonok aşısı (PPA) olmak üzere pnömonok aşısının iki tipi vardır.

Konjuge pnömonok aşısı (KPA): İmmunolojik potansiyeli az olan polisakkarit antijenin, immunojenik potansiyeli kanıtlanmış taşıyıcı proteine kenetlenmesi ile elde edilir. Ulusal çocukluk çağı aşılama takviminde yer alan KPA pnömonokların 13 tipine karşı etkilidir. İkinci, 4. ve 12. ayda olmak üzere toplam 3 doz uygulanır. Amerikan Pediatri Akademisi ve Bağışıklama Uygulamaları Danışma Komitesi 2-59 aylık sağlıklı çocuklara, 60-71 aylık altta yatan hastalıkları nedeniyle pnömonok hastalığı riski artmış

tüm çocuklara KPA13 yapılmasını önermektedir. Beş yaş ve üzerinde olup pnömokok hastalığı için riski artıran durumların varlığında ve 65 yaş ve üzerindeki sağlıklı bireylerle de aşı uygulanması gereklidir.

Polisakkarit pnömokok aşısı (PPA): Pnömokokların 23 tipine karşı etkilidir. Polisakkarit antijenler T hücrelerin katkısı olmadan B hücreleri uyararak antikor oluşumuna neden olurlar. Konjuge aşının aksine bu aşıda bellek hücre gelişimi olmaz. Bu nedenle 2 yaşından küçük çocuklarda etkili değildir. Nazofarinks taşıyıcılığını önlemez, toplumsal bağışıklık sağlamaz. Pnömokokal hastalık riskinin arttığı durumlarda ve 65 yaş ve üzerindeki sağlıklı bireylerde uygulanması önerilmektedir. Aşı şeması altta yatan hastalığa ve yaşa göre farklılık gösterir.

5 yaş ve üzerindeki çocuk ve yetişkinlerde invaziv pnömokok hastalığı gelişme riskinin arttığı durumlar:

- Kronik kalp hastalığı (özellikle siyanotik konjenital kalp hastalıkları ve kalp yetmezliği)
- Kronik akciğer hastalığı (astım, kistik fibrosis vs)
- Kronik böbrek yetmezliği
- Kronik karaciğer hastalığı
- Diyabetes mellitus
- BOS kaçağı
- Kohlear implant varlığı
- Hemoglobopatiler (Orak hücreli anemi vb)
- Aspleni (Fonksiyonel ya da anatomik)
- HIV enfeksiyonu
- Nefrotik sendrom
- Konjenital veya edinsel immun yetmezlikli hastalar
- Radyoterapi veya immun sistemi baskılayan tedavi alanlar,
- Lösemi, lenfoma ve diğer kanserler
- Solid organ nakli
- Hematopoetik kök hücre alıcıları'dır (23).

6-18 yaş arası yüksek riskli çocuklarda aşılama şeması, daha önce KPA13 veya PPA23 ile aşılanmamış bireylere, tek doz KPA13 verilmeli, en az 8 hafta sonra da PPA23 yapılmalıdır. Daha önce bir ya da daha fazla doz PPA23 uygulanmış olanlara, son dozdan en az bir yıl sonra olmak üzere tek doz KPA13 uygulanmalıdır. Ek doz PPA23 uygulanması gerekenlere, KPA13'ten en az sekiz hafta sonra, PPA23'ten en az 5 yıl sonra uygulanmalıdır. Herhangi bir nedenle elektif splenektomi yapılacak kişilerde KPA13 ile bağışıklama ameliyattan en az 2 hafta önce tamamlanmalıdır. İmmünsupresif tedavi başlanacak veya kohlear implant uygulanacak kişilerde de en az 2 hafta önceden bağışıklama tamamlanmalıdır. Konjuge pnömokok aşısı ve PPA asla aynı anda uygulanmamalıdır. Pnömokok aşısı diğer aşılarla birlikte uygulanabilir (5, 23).

Kızamık-Kızamıkçık-Kabakulak Aşısı

Kızamık, kızamık (Rubeola) virusunun neden olduğu akut viral, döküntülü bir enfeksiyondur. Hastalık, solunum yolu ile bulaşır, ateş, döküntüye ek olarak öksürük, burun akıntısı, halsizlik ve konjonktivit gibi semptomlar ile seyrederek, oldukça bulaştırıcıdır. Hastalığa ek olarak komplikasyonları (otit, pnömoni, SSPE vb) mortalite ve morbidite nedenidir. Hastalıktan korunmanın tek yolu aşılama (24, 25).

Kızamıkçık, Rubella virusunun neden olduğu çocukluk çağı döküntülü hastalıklarından biridir. Döküntü, hafif ateş, boğaz ağrısı, lenfadenopati ve burun akıntısı ile seyreder. Yakın temas ve damlacık yoluyla bulaşır. Kızamıkçık hastalığından korunmak; gebelik döneminde geçirildiği zaman 'konjenital kızamıkçık sendromu' ile sonuçlandığından dolayı çok önemlidir. Dünyada her yıl yaklaşık yüz bin bebek konjenital kızamıkçık sendromu ile doğmaktadır. Doğan bebeklerde konjenital kalp hastalığı, katarakt ve körlük, sağırılık, ciddi zekâ geriliği gibi ağır sekeller gelişmektedir. Hastalıktan korunmanın tek yolu ise aşılama (25, 26).

Kabakulak sıklıkla parotis bezi olmak üzere bir ya da daha fazla tükürük bezinde şişlik ile karakterize akut viral bir enfeksiyondur. Bulaş damlacık enfeksiyonu yolu ile olur. Hastalık seyriinde orşit, menenjit, sağırılık gibi komplikasyonlar gelişebilir. Hastalıktan korunmanın tek yolu aşılama (25, 27).

Kızamık, kızamıkçık ve kabakulak için aşı, çocukluk dönemi aşı takviminde KKK (Kızamık- Kızamıkçık- Kabakulak) şeklinde, canlı güçsüzleştirilmiş (atenüe) aşı olarak, 12. ayda ve 1 Temmuz 2016 tarihinde doğan çocuklardan başlamak üzere 48. ayına girmiş olan tüm çocuklara iki doz şeklinde ücretsiz olarak uygulanır (5).

Kızamığa karşı bağışık olmayan bir kişi kızamıklı olgu ile karşılaştıktan sonra (yaşı ve aşıya uygun sağlık durumu bulunması kaydı ile) ilk 72 saat içinde aşılandığı zaman korunma sağlanır. Aşı bağışıklık sistemi baskılanmış bireylere ve gebelere uygulanmaz. Parenteral uygulanan immunglobulin veya antikor içeren kan ürünleri canlı virüs aşılarının konak cevabını bloke edebilir. Bu nedenle KKK aşısı yapılmadan önce bireyin böyle bir ürün alıp almadığı, alıyorsa üzerinden geçen zaman sorgulanmalıdır. Bu süre kullanılan kan ürününe göre 3-11 ay arasında değişmektedir. KKK aşısı PPD cevabını azaltır bu nedenle PPD, KKK aşısından önce veya 4-6 hafta sonra uygulanmalıdır. Kortikosteroid kullanan bireylerde, diğer canlı virus aşılarında olduğu gibi 14 günden uzun süre her gün veya gün aşırı 2 mg/kg veya 60 mg/m² prednizon ya da eşdeğeri kullanım mevcutsa, aşılama ertelenmelidir (24, 26).

KKK aşıları tavuk embriyo hücre kültürlerinde üretilmektedir ancak önemli miktarda yumurta akı çapraz protein içermediğinden yumurta allerjisine bağlı anafilaksi riski düşüktür. Dolayısıyla yumurta alerjisi olan çocuklara aşı uygulanabilir. Daha önce jelatin ile anafilaksi öyküsü olan bireylere alerjik reaksiyona müdahale edilebilecek merkezlerde aşı yapılmalı, neomisin alerjisi olanlara ise kesinlikle aşı uygulanmamalıdır. Kızamık aşısı ile otizm arasında ve SSPE gelişimi arasında herhangi bir ilişki gösterilmemiştir (28).

Difteri, Aselüler Boğmaca, Tetanoz, İnaktif Polio ve Haemophilus İnfluenza Tip B Aşısı

Difteri, *Corynebacterium diphtheriae* bakterisinin farinks, burun, göz ve deriye yerleşmesiyle ortaya çıkan, ateş boğaz ağrısı ve boğazda membranlar ile karakterize, ciddi komplikasyonlara ve ölümlere yol açabilen bir hastalıktır. Difteri etkeni ile hiç karşılaşmamış veya aşısız bireyler her yaşta hastalığa yakalanabilir. Hastalıktan korunmanın yolu aşılama (29,30).

Boğmaca, solunum yolu ile alınan *Bordetella Pertusis* bakterisinin etken olduğu, her yaşta duyarlı bireyi etkileyebilen, çocukluk döneminde ve özellikle 5 yaşından küçüklerde ağır seyreden akut, bulaşıcı bir solunum yolu hastalığıdır. Tüm dünyada yaygındır, özellikle küçük bebeklerde komplikasyonlarla ve ölümle seyreder. Hastalıktan korunmanın tek yolu aşılama (29, 31).

Haemophilus influenzae tip b (Hib) pek çok ciddi ve ölümcül hastalığın etkeni olan bakteridir. En sıklıkla menenjit, sepsis, pnömoni, otit, sinüzit olmak üzere, diğer organlarda da enfeksiyonlara neden olur. Özellikle 5 yaşından küçük bebek ve çocuklarda görülür. Hastalığa karşı en etkin korunma aşılama (29, 32).

Tetanoz; *Clostridium tetani* bakterisi tarafından oluşturulan bir enfeksiyondur. Bakteri doğada toz, toprak, gübre vb. her yerde bulunabilir. İnsanlara kontamine objeler (çivi, iğne vb.) ile oluşan kesilerden veya toz, toprak, dışkı veya tükürükle kirlenmiş yaralardan, yanık ve kazalarla ortaya çıkan ölü dokulardan ve yenidoğanlarda göbek kordundan bulaşır. Çene ve boyun kaslarından başlayarak tüm kaslarda rijiditeye ve konvülsif ataklara neden olan, solunum kaslarını da etkileyen ölümcül bir hastalıktır. Tetanosdan korunmanın en etkili yolu tam aşı olmasıdır (29, 33).

DaBT-İPA-HiB Aşısı (5'li karma aşı) Difteri ve Tetanoz bileşeni toksoid, Boğmaca bileşeni toksoid ve aselüler antijen, Polio bileşeni inaktive (ölü) virüs, Hemofilus İnfluenza Tip B bileşeni proteinle konjuge edilmiş polisakkarit kapsül aşısıdır. Sağlık Bakanlığının rutin aşı takvimine göre 2, 4, 6. aylarda ve 18. ayda uygulanmaktadır. Takvimimizde, 48. ayda dörtlü karma aşı (DaBT-İPA) şeklinde pekiştirme dozu yer almaktadır. Hib aşısı, 5 yaş ve üzerindeki sağlıklı çocuklarda; enfeksiyon riski artıran bir hastalık (kök hücre nakli, asplenia, BOS kaçağı vb) yoksa endike değildir. Beş yaş ve üzerinde hastalık riskini artıran durum varsa Hib aşısı da uygulanır. 13. yaşında (156. ay) da erişkin tip difteri-tetanoz (Td) aşısı olarak ayrı bir pekiştirme dozu uygulanır (34).

DaBT aşısına karşı oluşan ciddi alerjik reaksiyon (anafaksi) ve aşı sonrası 7 gün içinde gelişip başka nedenle açıklanamayan ensefalopati varlığında boğmaca aşısı önerilmez. Nörolojik bulgular ve gelişme geriliği ile seyreden ilerleyici nörolojik hastalık varlığında da boğmaca aşısı aşı önerilmez. Stabil nörolojik hastalıklar ise aşılmalıdır. Boğmaca aşısının kontraendike olduğu çocuklarda HbOC-DBT karma aşısı kullanılmalıdır.

Daha önceki aşılama durumu bilinmeyen erişkinlerde tetanos aşılması ise Td (erişkin tip difteri-tetanoz) aşısı şeklindedir. Primer uygulama şeması üç doz olarak uy-

gulanır; 1. Doz ile 2. Doz arasında en az dört hafta, 2.doz ile 3. Doz arasında ise en az 6 ay bulunmalıdır. On yılda bir uygulanan hatırlatma dozlarıyla devam edilir. Neonatal tetanosu önlemek için ise doğurganlık çağındaki her kadın tetanosa karşı bağışık olmalıdır. Hiç aşılanmamış gebelerin en az iki doz Td aşısı olmaları sağlanmalıdır. İkinci doz doğumdan en az iki hafta önce tamamlanmış olmalıdır. Bu süre sağlanmamış ise tek doz Td almış gebenin ve bebeğinin tetanos açısından riskli olduğu bilinmelidir. Hijyenik doğum şartlarının sağlanması ve bebeğin göbek bakımının uygun şekilde çok önemlidir. Ayrıca yaralanmalarda da hekim tarafından kişinin daha önceki tetanos aşısı kayıtları değerlendirilerek yaralanmanın ciddiyetine göre tetanos aşısı ve/veya tetanos immunglobulini (TIG) uygulanır. Tablo-2’de yaralanma durumunda tetanos aşısı şeması verilmiştir (5).

Tablo-2: Tetanos aşısı ve immunglobulini uygulama şeması (5)

Şimdiye kadar kişiye uygulanmış tetanus içeren aşı dozu	Yara özelliği	
	Temiz	Kirli
< 3 doz	Hemen aşı uygula	Aşı + TIG uygula
> 3 doz	Son doz aşından ≥ 10 yıl geçtiyse hemen aşı uygula	Son doz aşından ≥ 5 yıl geçtiyse hemen aşı uygula

Koza stratejisi: Yaşamlarının ilk aylarındaki bebekler toplumda enfeksiyon hastalıklarına karşı duyarlı grupların başında gelir, hastalıklar yakın çevrelerindeki erişkinlerden bulaşmaktadır. Anne, baba, büyük ebeveynler, bakıcılar, sağlık çalışanları gibi çocukla teması olan yakın çevreyi aşlamak çocukların etrafında bir koza örerek onları hastalıklardan koruyabilir. Buna koza stratejisi adı verilir (31).

Suçiçeği Aşısı

Suçiçeği, genellikle erken çocukluk döneminde geçirilen, Varisella Zoster virüsünün (VZV) etken olduğu, ateşle birlikte, yaygın ve kaşıntılı, içi sıvı dolu veziküller döküntülerle karakterize, çok bulaştırıcı bir çocukluk çağı döküntülü hastalığıdır. Komplikasyonlarla seyredebilir, hastane yatışı gerektirebilir, virus merkezi sinir sistemini de tutabilir. Hastalıktan korunmanın en önemli yolu aşılama (35).

Canlı güçsüzleştirilmiş (attenüe) aşısı mevcuttur. Sağlık Bakanlığı rutin çocukluk çağı aşılama programında 12. Ayda tek doz olarak uygulanır. Eğer eş zamanlı yapılmamışlarsa suçiçeği aşısı ile benzer yoldan verilen diğer canlı virus aşıları arasında en az 28 gün olması gereklidir. Amerika Birleşik Devletleri Bağışıklama Danışma Kurulu aşıya bağlı bağışıklık yanıtını artırmak ve hastalık yükünü en aza indirmek için çocukluk çağı aşılamasında iki doz (ilki 12-18 ay arasında, ikincisi 4-6 yaş arasında pekiştirme dozu olmak üzere) önermektedir. Suçiçeğine karşı kanıtlanmış bağışıklığı olmayan ve suçiçeği geçiren bir kişi ile temas eden 12 ay ve üzerindeki bireylere temastan sonra 3-5 gün içerisinde ve olabilen en kısa sürede suçiçeği aşısı yapılmalıdır (5, 34).

İnfluenza Aşısı

İnfluenza, İnfluenza A ve B viruslerinin etken olduğu, kış aylarında tüm dünyada salgınlara neden olan bir akut solunum yolu hastalığıdır. Sağlıklı çocuklarda genelde kendini sınırlayan bir enfeksiyon gibi görülse de komplikasyonları ile (miyokardit, ensefalit, solunum yetmezliği vb.) ciddi morbidite ve mortalite ile seyredebilir. Hastalıktan aşılama ile korunabilir. İnfluenza aşıları 2 tiptir (36).

İnaktif İnfluenza aşıları (İİA): Tam inaktif virus, split (tam hücreli aşının çözücüler vasıtasıyla viral zarfının kaldırılması sonucu oluşan zarfsız aşı) ya da alt birim antijenlerinden üretilir. Dört bileşenli inaktif aşı İnfluenza A'nın 2, İnfluenza B'nin 2 suşunu içerir. Altı Aydan büyüklere kas içine uygulanır.

Canlı İnfluenza aşısı: Dört etkenli bir aşıdır, burun içine intranasal olarak uygulanır. Ülkemizde kullanım izni almamıştır.

Optimal korunma için her yıl influenza sezonu başlangıcından önce bir doz aşılama önerilir. Altı ay ile 8 yaş arasındaki çocuklarda optimum immün yanıtın oluşması için ilk uygulama yılında en az 1 ay ara ile 2 doz aşılama gereklidir (37).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), özellikle gebeler, 6-59 ay aralığındaki çocuklar, 65 yaş üzerindeki yaşlılar, kronik hastalığı olan kişiler ve sağlık çalışanlarının mutlaka aşılmasını önermektedir. Astım, kistik fibrosis gibi kronik akciğer hastalığı olan, kronik kalp hastalığı olan, immüne yetmezliği olan veya immunsupresif ilaç kullananlar, kronik böbrek hastalığı olanlar, diyabet gibi kronik metabolik hastalığı olanlar, hemoglobinopatiler, uzun dönem salisilat tedavisi gereken hastalığı olan bireyler influenzaya bağlı ağır komplikasyonlar açısından risk altındadır ve her yıl aşı olmaları gereklidir (34).

Meningokok Aşısı

Neisseria meningitidis (meningokok) Türkiye ve tüm dünyada menenjitin en sık etkenidir. Önemli bir morbidite ve mortalite etkenidir. 5 yaş altı çocuklar ve adolesan dönem sıklıkla görüldüğü yaş gruplarıdır. Kapsül polisakkaritlerine göre A, B, C, W, X, Y başta olmak üzere toplam 12 serogrup tanımlanmıştır. Meningokok aşıları polisakkarit ve konjuge olmak üzere 2 farklı tiptedir. Ayrıca bunlara ek olarak dış membran proteini kullanılarak hazırlanan serogrup B aşıları da kullanılmaktadır (38, 39).

Polisakkarit meningokok aşıları: Dört bileşenli (A, C, W, Y) aşılardır. Polisakkarit aşılar T hücre bağımsız yanıt oluşturup sadece B lenfositleri uyardıklarından iki yaş altında yeterli bağışıklık yanıtı oluşturmazlar. Ayrıca asemptomatik taşıyıcılığı önlemediklerinden toplumsal bağışıklığın oluşmasını sağlamazlar.

Konjuge meningokok aşıları: T hücre aracılı cevap ve bellek hücrelerini de uyardıklarından 2 yaş altı çocuklarda da bağışıklık yanıtı oluşmasını sağlarlar. Tekrarlayan aşı uygulamaları ile artan immunolojik etki ve taşıyıcılığın azaltılmasını sağlarlar.

- **MenACWY-DT konjuge aşısı (Menectra®):** Serogrup A, C, W, Y kapsül polisakkaritleri difteri toksoidi ile konjuge edilerek hazırlanmıştır. 9 ay-55 yaş arası bireylerle

uygulanabilir. Aşının 9-23 ay arasındaki bebeklere en az 3 ay arayla 2 doz, 2 yaşından sonra ise tek doz yapılması önerilmektedir.

- **MenACWY-TT konjuge aşısı (Nimenrix®):** Serogrup A, C, W, Y kapsül polisakkaritleri tetanus toksoidi ile konjuge edilerek hazırlanmıştır. 6 haftadan büyük bebeklerde 2, 4, 12. Aylarda 3 doz, altı aydan büyük bebeklerde 7 ve 12. Aylarda olmak üzere 2 doz, bir yaş üzeri bebeklerde ve erişkinlerde tek doz olarak kullanımı önerilir.
- **MenACWY-CRM konjuge aşısı (Menveo®):** A, C, W, Y kapsül polisakkaritleri toksik olmayan difteri proteini CRM197 ile bağlanması ile elde edilmiştir. Erken süt çocukluğu döneminde 2, 4, 6, 12. Aylarda olmak üzere 4 doz, geç süt çocukluğu döneminde 7 ve 12. Aylarda olmak üzere 2 doz, 12-24 ay arasındaki çocuklarda en az 3 ay arayla 2 doz, 2 yaş üzerinde ise tek doz kullanımı önerilir.
- **MenB-4C-Dört bileşenli Serogrup B aşısı (Bexero®):** Dış membran proteinleri kullanılarak 'reverse vaccinology' tekniği ile geliştirilmiştir. 2 yaş altında 2+1 şeması ile uygulanabilir. İlk iki doz 2 ay arayla yapılır, 12-23 ay arasında 1 doz rapel uygulanır. 2 yaş üzerinde ise en az 1 ay ara ile 2 doz uygulanır, rapel önerisi rutin değildir (34, 38, 39).

Meningokok aşuları Sağlık Bakanlığı Ulusal Aşı Takvimine dahil değildir, rutin dışı ücretli olarak uygulanır.

Rotavirus Aşısı

Rotavirus dünyada çocukluk çağı gastroenteritlerinin en önemli etkenidir. Özellikle bebeklerde ishal, kusma, dehidratasyon ve ölümlere neden olabilir. Günümüzde kullanılan aşılar insan veya hayvan kaynaklı rotavirus türleri içeren ağızdan verilen, canlılığı azaltılmış virus aşılardır.

- **Tek bileşenli insan rotavirus aşısı (Rotarix®):** RV1 insan gastroenterit olgularından elde edilen G1P(8) türünden kaynaklı ağızdan verilen canlı bir aşıdır. 2 doz olarak uygulanır. İlk doz 6 haftalıkken başlanabilir. İki aşı dozu arasında en az 4 hafta olmalıdır. İlk doz en geç 14 hafta 6 günlükken uygulanabilir. İkinci doz en geç 24. Haftaya kadar yapılmalıdır. Aşı diğer serotiplere karşı da koruyucudur.
- **Beş bileşenli insan-sığır melez rotavirus aşısı (Rotateq®):** RV5 5 melez virus içeren insan ve sığır rotavirus türlerinden geliştirilmiş bir aşıdır. 3 doz uygulanır. İlk doz en erken 6. Haftada en geç 14 hafta 6 günlükken yapılabilir. Sonraki dozlar arasındaki süre 4-10 hafta olmalıdır. Üç doz 32. Haftaya kadar tamamlanmalıdır.

Aşı yapıldıktan sonra bebeğin kusması durumunda aşının tekrarlanmasına gerek yoktur. Evde immun yetmezlikli kişi veya gebe varlığı aşılama engel değildir. Aşılama aynı firma aşısı ile tamamlanmalıdır. İnvajinasyon veya bağırsak malformasyonu öyküsü olan çocuklarda aşılama önerilmez (34, 40).

Rotavirus aşuları Sağlık Bakanlığı Ulusal Aşı Takvimine dahil değildir, rutin dışı ücretli olarak uygulanır.

Human Papilloma Virus Aşısı

Human Papilloma Virus (HPV) enfeksiyonları dünyada en yaygın görülen enfeksiyonlardan biridir. Serviks kanserlerinin %99'u HPV ilişkilidir. Anogenital kanserler, siğillerde de HPV etkilidir. Yüzden fazla tipi vardır. HPV-16 ve HPV-18'in servikal kanser vakalarının çoğunda etken olduğu bilinmektedir, anogenital siğilleri ise en sık HPV-6 ve HPV-11 olmak üzere non-onkogenik tipler ortaya çıkarır. Günümüzde kullanıma sunulmuş iki profilaktik HPV aşısı mevcuttur. Aşılamada esas amaç servikal kanseri önlemektir.

- **Kuadrivalan aşı (Gardasil®):** Serviks kanserine en sık neden olan tip 16 ve tip 18 HPV ve genital siğillerin %90'ına neden olan tip 6 ve tip 11 HPV antijenlerini içerir. Rekombinant yol ile elde edilen bir aşıdır. Özellikle 11-12 yaşındaki kızlara önerilir. Daha önce aşılanmamış 9-26 (45'e kadar ruhsatlandırılmıştır) yaş aralığındaki bireylere yapılabilir. 0, 2, 6. ay şeklinde uygulanması önerilmektedir.
- **Bivalan aşı (Cervarix®):** HPV tip 16-18'e karşı etkilidir. Aşı şeması 0, 1 ve 6. aylar olarak önerilmektedir. Esas hedef grup adolesanlardır.

Aşılanan kadınlarda da, aşı tüm HPV tiplerini içermediğinden dolayı düzenli servikal kanser taraması gerekir. Aşının erkeklere uygulanmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir (34, 41). HPV aşısı Sağlık Bakanlığı Ulusal Aşı Takvimine dahil değildir, rutin dışı- ücretli olarak uygulanır.

Kuduz Aşısı

Kuduz zoonotik bir enfeksiyon hastalığıdır, akut ilerleyici ensefalomiyelit yapar ve ilerleyici seyredir. Kuduz aşılama ile %100 önlenebilen bir hastalıktır. Aşılama temas öncesi aşılama (riskli gruplarda, veteriner vb.) ve kuduz şüphesi olan bir hayvan tarafından ısırıldıktan sonra temas sonrası aşılama şeklindedir. Aşılar modern hücre kültürü teknikleri ile üretilir. Human diploid cell vaccine -HDCV ülkemizde kullanılan kuduz aşısıdır. Riskli temas sonrasında 28 günlük süre içerisinde 1 doz kuduz immunoglobulini ve 4 doz aşı uygulanır. 0, 3, 7. Günlerde bir doz ve 14-28. Günler arasında dördüncü doz olacak şekilde uygulanır. Aşılama şeması hayvanın aşılanma durumuna ve yaralanmanın özelliğine göre değişkenlik gösterir (42, 43).

AŞI SONRASI İSTENMEYEN ETKİ BİLDİRİM SİSTEMİ (ASİE)

Aşı uygulanan bireyde aşı sonrasında ortaya çıkan, aşı yan etkisi olduğu düşünülen istenmeyen tıbbi durumlara aşı sonrası istenmeyen etki (ASİE) denir. İstenmeyen etki olumsuz veya beklenmeyen olumsuz ya da beklenmeyen tüm belirti, bulgu ve hastalıkları kapsar. Bildirilen etki aşıya bağlı olabileceği gibi, aşıdan bağımsız sadece aynı zamana denk gelen rastlantısal bir durum da olabilir. ASİE bildirimini sağlık personeli veya aileler yapabilir. Bu bildirimden ardından il veya ülke düzeyindeki ASİE izleme komisyonları tarafından durum incelenir ve sınıflandırılır. ASİE gelişmiş bir bireye de aşılamının nasıl devam edeceğine de ASİE komisyonu karar verir (44, 45).

AŞI KONTRAENDİKASYONLARI ve ÖNLEM ALINARAK AŞI UYGULANMASI GEREKEN DURUMLAR

Kontraendikasyon aşılanan bireyde aşı uygulandığında ciddi bir istenmeyen etkinin ortaya çıkma riskinin belirgin arttığı durumdur. Bu durumda aşı uygulanmaz. Belli bir aşıya ya da aşının içinde bulunan bir bileŐene karşı anafilaksisi olan bireylerde o aşının uygulanması kontraendikedir. Anafilaksi ve diğer tüm alerjik durumlar, aşının içerisindeki herhangi bir maddeye bağlı olarak, hiçbir risk faktörü olmayan durumlarda dahi gelişebilir. Anafilaksi dahil yumurta alerjisi KKK aşısı için bir kontrendikasyon değildir, ancak KKK'nın önceki dozunda alerji geliŐtiyse sonraki dozlar kontrendikedir, uygulanmaz. Yumurta alerjisi influenza aşısı için de bir kontrendikasyon değildir. Ancak, öyküsünde yumurta alerjisi olan bireylere aşının ilk dozu donanımlı bir merkezde ve gözetim altında uygulanmalıdır. Bağışıklığı baskılanmış bireylerde(konjenital veya edinsel immune yetmezlik), gebelerde canlı aşılar kontraendikedir.

 nlem alınarak aşı uygulaması gereken durumlar ise önemli bir yan etki gelişme riskinin genel topluma göre arttığı ya da aşı etkinliğinin azaldığı durumları tanımlar. AŞıdan beklenen yarar aşının riskinden fazla ise, aşılama önerilir (5, 45, 46).

AŞılamaya Engel OluŐturmeyen Durumlar

- Hafif ateşle (<38.5 C) seyreden hafif hastalıklar
- Antibiyotik kullanımı
- Ailede aşı yan etkisi varlığı
- Malnutrisyon
- Prematurite
- Ailede konvülsiyon, epilepsi  yk s 
- AŞı içinde olmayan bir maddeye karşı anafilaksi
- Anafilaktik tipte olmayan allerjiler aşılamaya engel değildir. Sağlık alıŐanlarının aşı uygulamaya engel oluŐturmeyen durumları iyi bilmesi bağışıklama hizmetlerinin sağlıklı ve devamlı yürütülmesi için önemlidir. Doğum ağırlığı ne olursa olsun prematureler, zamanında doğan bebeklere göre aynı kronolojik yaş ve protokole göre aŐılanmalıdır (45).

FARKLI AŞILARIN BİRLİKTE UYGULANMASI

Güvenli aşı uygulamaları içinde birçok aşı aynı anda uygulanabilir. Aynı anda aynı ekstremiteden yapılacak aşılarda en az 2 cm aralık bırakılmalıdır. Aynı anda uygulanmayan inaktive aşılar herhangi bir ara ile yapılabilir. İnaktive ve canlı aşılar arasında belirli bir süre olmasına gerek yoktur. Ancak aynı anda yapılmamış olan parenteral uygulanan 2 canlı aşı arasında en az 4 hafta süre olmalıdır. Farklı uygulama yolları ile uygulanan canlı aşılarda bu kural geçerli değildir ( rneğin po uygulanan rotavirus aşısı ve intradermal uygulanan BCG aşısı gibi) . BCG aşısından önce yapılacak canlı viral aşılar (KKK ve suçiçeği) için 4 haftalık bir süre önerilir. Ayrıca konjuge ve polisakkarit pnömokok aşıları ay-

nı anda yapılmaz, önce konjuge pnömokok aşısı yapılır ve en az 8 hafta sonra ise polisakkarit pnömokok aşısı uygulanır (7, 11, 46).

KAYNAKLAR

1. World Health Organization (WHO), Vaccines and Immunization, Available from: [https://www.who.int/health-topics/vaccines-and-immunization#tab=tab_1]. Erişim tarihi: 01.09.2021
2. Plotkin SA. Vaccines: past, present and future. Nature medicine, 2005. 11(4): p. S5-S11.
3. Arısoy ES, Çiftçi E, Hacımustafaoğlu M, Kara A, Kuyucu N, et al. Clinical practical recommendations for Turkish National Vaccination Schedule for previously healthy children (National Vaccination Schedule) and vaccines not included in the Schedule-2015. J Pediatr Inf, 2015. 9: p. 1-11.
4. TC Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı, Aşı Türleri. Available from:[<https://asi.saglik.gov.tr/genel-bilgiler/41-asi-turleri.html>]. Erişim tarihi: 06.09.2021
5. Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi. Birinci Basamak Sağlık Çalışanları için Aşı Rehberi. Available from: [https://www.ttb.org.tr/kutuphane/asi_rehberi.pdf]. Erişim tarihi:10.09.2021
6. TC Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı. Aşı İçerikleri. Available from: [<https://asi.saglik.gov.tr/genel-bilgiler/36-asi-icerikleri.html>] Erişim tarihi:15. 09.2021
7. American Academy of Pediatrics Active and Passive Immunization, 2018 report of the committee on Infectious Disease. Kimberlin OW, Brady MT, Jackson MA, Long SS, eds. Red Book 31th edition.
8. TC Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı. Türkiye’de aşılamanın tarihçesi. Available from: [<https://asi.saglik.gov.tr/genel-bilgiler/33-a-c5%9F%4%B1n%4%B1n-tarih%C3%A7esi.html>]. Erişim tarihi:18. 09.2021
9. TC Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı. Aşı Takip Sistemi Available from: [<https://asi.saglik.gov.tr/ats.html>.] Erişim tarihi:18. 09.2021
10. TC Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı. Aşı Yan Etkileri. Available from: [<https://asi.saglik.gov.tr/genel-bilgiler/26-asinin-bilinen-yan-etkileri.html>] Erişim tarihi: 01.10.2021
11. World Health Organization(WHO). Adverse events following immunization Available from:[https://www.who.int/vaccine_safety/initiative/tech_support/Part-3.pdf?ua=1]. Erişim tarihi: 01.10.2021
12. World Health Organization. Regional Office for the Western Pacific. ((2000)Assessing new vaccines for national immunization programmes: a framework to assist decision makers. WHO Regional Office for the Western Pacific. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/207039>, Erişim tarihi:01.10.2021
13. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Genişletilmiş Bağışıklama Programı Genelgesi. Ankara. Genelge, 2009(17). Available from: [<https://www.saglik.gov.tr/TR,11137/genisletilmis-bagisiklama-programi-genelgesi-2009.html>] Erişim tarihi: 01.10.2021

14. TC Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı, Aşı Takvimi. Available from: [<https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/haberler/asilama-takviminde-degisiklik-yapildi.html>] Erişim tarihi: 10.10.2021.
15. G r E, Hepatit A Aşısı. Gökçay G, Beyazova U editors, İlk 5 Yaşta  ocuk Sağlığı İzlemi. 2017, İstanbul Nobel Tıp Kitabevi, 1. Baskı: 519-521.
16.  l N. Hepatit B Aşısı. Gökçay G, Beyazova U editors, İlk 5 Yaşta  ocuk Sağlığı İzlemi. 2021, İstanbul Nobel Tıp Kitabevi, 2. Baskı: 496-501.
17. Kocabaş E., Hepatitis B vaccines/Hepatit B asilari. Journal of Pediatric Infection, 2008, S7-S7.
18. TC Sağlık Bakanlığı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Tüberküloz tanı ve tedavi rehberi. Ankara, Başak Matbaacılık ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. şti, 2011. Available from: [https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/tuberkuloz_db/haberler/Tuberkuloz_Tani_Ve_Tedavi_Rehberi_/Tuberkuloz_Tani_ve_Tedavi_Rehberi.pdf]. Erişim tarihi: 15.10.2021
19. World Health Organization. BCG vaccine. Available from: [https://www.who.int/immunization_standards/vaccine_quality/pq_118_BCG_SII_PI_20007_529-2.pdf?ua=1]. Erişim tarihi: 15.10.2021
20. TC Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı,  ocuk felci (Poliomyelit) Hastalığı. Available from: [<https://asi.saglik.gov.tr/liste/23-%C3%A7ocuk-felci-poliomyelit-hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1-nedir-belirtileri-nelerdir.html>]. Erişim tarihi: 25.10.2021
21. John J., Role of injectable and oral polio vaccines in polio eradication. Expert review of vaccines, 2009. 8(1): p. 5-8.
22. Ceyhan M. Pnömokok Enfeksiyonları ve Aşılama. Journal of Pediatric Infection/Cocuk Enfeksiyon Dergisi, 2008. 2.
23. Taşar MA. Pnömokok Aşısı, in İlk 5 Yaşta  ocuk Sağlığı İzlemi. Gökçay G, Beyazova U, Editors. 2017, 1. Baskı, İstanbul Nobel Tıp Kitabevi: 555-564.
24. Karaayvaz S, Kızamık Aşısı, in İlk 5 Yaşta  ocuk Sağlığı İzlemi. Gökçay G, Beyazova U Editors. 2021, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi: 540-544.
25. Se meer G, Oğuz S. Kızamık Kızamıkçık Kabakulak (KKK) Aşısı. Journal of Pediatric Infection/Cocuk Enfeksiyon Dergisi, 2008; 2 (Suppl 1): 115-9.
26. Evliyaoğlu N. Kızamıkçık Aşısı in İlk 5 Yaşta  ocuk Sağlığı İzlemi. Gökçay G, Beyazova U Editors. 2021, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi p. 544-547.
27.  r n E. Kabakulak Aşısı in İlk 5 Yaşta  ocuk Sağlığı İzlemi. Gökçay G, Beyazova U Editors. 2021, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi p. 536-539.
28. Demicheli V, Rivetti A, Debalini MG, Di Pietrantonj C. Vaccines for measles, mumps and rubella in children. Evidence-Based Child Health: A Cochrane Review Journal, 2013. 8(6): 2076-2238.
29. Aksaray N., Difteri, Boğmaca ve Tetanoz Aşıları. Journal of Pediatric Infection/Cocuk Enfeksiyon Dergisi, 2008; 2: 104-8.
30. Velipaşaoğlu S, Difteri Aşısı in İlk 5 Yaşta  ocuk Sağlığı İzlemi. Gökçay G, Beyazova U Editors. 2021, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi 509-512.

31. Beyazova U, Karakaş NM, Boğmaca Aşısı, in İlk 5 Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. Gökçay G, Beyazova U Editors. 2021, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi p. 503-507.
32. Vatandaş N, Haemophilus Influenzae Tıp B Aşısı, in İlk 5 Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. Gökçay G, Beyazova U Editors. 2021, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi p. 512-518.
33. TC Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı. Tetanos Hastalığı. Available from: [<https://asi.saglik.gov.tr/liste/48-tetanoz-hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1.html>]. Erişim tarihi: 25.10.2021.
34. Gülcü S, Arslan S. Çocuklarda aşı uygulamaları: güncel bir gözden geçirme. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2018. 8(1): p. 34-43.
35. Çelebi S. Suçiçeği Aşısı. Journal of Pediatric Infection/Cocuk Enfeksiyon Dergisi, 2009; 3:8-11.
36. Öncel S. Çocuklarda İnfluenza Enfeksiyonları. JOPP Derg, 2011. 3(3): 101-10.
37. Çamurdan AD. İnfluenza Aşısı, in İlk 5 Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. Gökçay G, Beyazova U Editors. 2021, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi. p. 529-535.
38. Somer A, Manolya A. Meningokok Aşılı. Çocuk Dergisi, 2017. 17(3): p. 93-98.
39. Koç F, Bağ Öİ, Meningokok Aşılı in İlk 5 Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. Gökçay G, Beyazova U Editors. 2021, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi p. 547-554
40. Bal ZŞ, Kuruğöl Z. New Generation Rotavirus Vaccines. Journal of Pediatric Infection/Cocuk Enfeksiyon Dergisi, 2016. 10(1).
41. Ceyhan M., Human papillomavirus (HPV) aşılı. Klinik Gelişim Dergisi, 2012. 25: p. 36-39.
42. World Health Organization. Rabies vaccines and immunoglobulines Available from: [https://www.who.int/immunization/policy/position_papers/pp_rabies_summary_2018.pdf?ua=1]. Erişim tarihi: 10.10.21.
43. Turgu M. Kuduz ve Kuduz Aşısı. Journal of Pediatric Infection/Cocuk Enfeksiyon Dergisi, 2008; 2: 20-5.
44. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Aşı Sonrası İstenmeyen Etkiler Genelgesi. Available from: [<https://www.saglik.gov.tr/TR,11136/asi-sonrasi-istenmeyen-etkiler-genelgesi-2009.html>]. Erişim tarihi: 25.10.2021.
45. Kara A. Genel İmmünizasyon Prensipleri. Journal of Pediatric Infection/Cocuk Enfeksiyon Dergisi,2008; 2: 3-14.
46. Ezeanolue E, Harriman K, Hunter P, Kroger A, Pellegrini C. General best practice guidelines for immunization. Best practices guidance of the Advisory Committee on Immunization Practices (ACIP). Centers for Disease Control and Prevention [en línea] [consultado el 09/09/2020]. Disponible en www.cdc.gov/vaccines/hcp/acip-recs/general-recs/downloads/general-recs.pdf, 2019. Erişim tarihi: 25.10.2021.

ERİŞKİNDE BAĞIŞIKLAMA

Immunization in Adults

Caner Öksüz, Seyit Ali Büyüktuna

ÖZET

Bağışıklama; çocukluk çağında olduğu gibi erişkin yaş grubunda da enfeksiyon hastalıklarından korunmanın en önemli yollarından bir tanesidir. Çocukluk çağında başlanan aşılamaların erişkin yaşa özgü aşılamalar ile devam ettirilmesi ile birçok hastalıktan korunmak mümkün olabilecektir. Erişkin yaş grubunda bağışıklama, daha çok seyahatler öncesinde veya mesleki temasa ya da kronik hastalıklara bağlı riskler nedeniyle gerekmektedir. Ayrıca daha önceki aşılamalarla oluşan immün yanıtın zamanla azalması ve yakın zamanda kullanıma giren yeni aşilar erişkinlerde aşı planlaması için dikkate alınması gereken faktörlerdir. Bağışıklama hizmetlerinin düzenli olarak sağlanması aşı ile önlenemeyen hastalıkların ve bunlara ilişkin komplikasyonların ve mortalitenin azalmasını sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Erişkin, Bağışıklama

ABSTRACT

Immunization; it is one of the most important ways to prevent infectious diseases in the adult age group as well as in childhood. It will be possible to prevent many diseases by continuing the vaccination schemes started in childhood with adult vaccinations. Immunization in the adult age group is mostly required before travel or because of risks related to occupational contact or underlying disease. In addition, the decrease in the immune response with previous vaccinations and the new vaccines introduced in the recent past are factors that should be considered for vaccination in adults. Provision of immunization services on a regular basis will reduce preventable diseases and related complications and mortality in the community.

Key words: Adult, Immunization

GİRİŞ

Bağışıklama; bağışıklık sisteminin uyarılarak bulaşıcı hastalıklara karşı korunmanın sağlanmasıdır. Bağışıklama; aşılamayla aktif, immünglobulinle pasif şekilde sağlanır (1).

AKTİF BAĞIŞIKLAMA

Aşılama, bulaşıcı hastalıkları kontrol etmenin, uzun süreli bağışıklık yanıtı oluşturarak ve toplum düzeyinde bağışıklığı sağlayarak hastalıklara karşı koruma sağlama-

nın en önemli ve oldukça uygun maliyetli bir yoludur. Aşılar genel olarak canlı ve canlı olmayan (inaktif) aşılar olarak sınıflandırılır. 'Geleneksel' aşılar olarak isimlendirilen canlı ve canlı olmayan aşılar ek olarak, son on yılda viral vektörler, nükleik asit bazlı RNA ve DNA aşıları ve virüs benzeri parçacıklar dâhil olmak üzere farklı aşı teknolojileri geliştirilmiştir (2-4).

Canlı ve cansız aşılar arasındaki ayrım önemlidir. Canlı aşılar, bağışıklık sistemi baskılanmış bireylerde kontrolsüz bir şekilde çoğalma potansiyeline sahip olabilir ve bu da kullanımlarında bazı kısıtlamalara yol açabilir. Buna karşılık, canlı olmayan aşılar, bağışıklığı baskılanmış bireyler için hiçbir risk oluşturmaz; ancak B hücreli veya kombine bağışıklık yetmezliği olanlarda koruma sağlamayabilir (5).

Canlı aşılar (örneğin, kızamık, kızamıkçık, kabakulak, oral polio), bağışıklığı yeterli konakçıda, güçlü bir bağışıklık tepkisi oluşturacak kadar çoğalacak ve önemli hastalık belirtilerine neden olmayacak şekilde geliştirilir. Güçlü bir bağışıklık tepkisini indüklemek için aşı patojeninin yeterli replikasyonu ile semptomatik hastalıktan kaçınmak için patojenin yeterli zayıflaması arasında bir denge vardır. Bu nedenle, bazı güvenli, canlı atenüe aşılar birden fazla doz gerektirir ve nispeten kısa ömürlü bağışıklığı indükler.

Canlı olmayan aşıların antijenik bileşeni, öldürülmüş bütün organizmaları (örneğin, inaktif polio aşısı), organizmadan saflaştırılmış proteinleri (örneğin, aselüler boğmaca aşısı), rekombinant proteinleri (örneğin, hepatit B virüs aşısı) veya polisakaritleri (örneğin, pnömokok aşısı) içerebilir. Toksoid aşılar (örneğin, tetanoz ve difteri aşıları), patojenden saflaştırılan formaldehit ile inaktive edilmiş protein toksinleridir.

Canlı olmayan aşılar, bağışıklık tepkisini indükleme yeteneklerini geliştirmek için genellikle bir adjuvan ile birleştirilir. Ruhsatlı aşılar rutin olarak kullanılan sadece birkaç adjuvan vardır. Ancak, son yıllarda yardımcı maddelerin portföyü lipozom bazlı adjuvanlar ve yağ/su emülsiyonları ile giderek genişlemektedir (6).

Aşılar koruyucu, emülgatör (örneğin, polisorbitat 80) veya stabilizatör (örneğin, jelatin veya sorbitol) olarak işlev gören bileşenleri ve antibiyotikler, yumurta veya maya proteinleri, lateks, formaldehit ve/veya glutraldehit ve asitlik düzenleyiciler gibi diğer bileşenleri içerebilir. Bu bileşenlerden herhangi birine karşı alerji olması durumu dışında, bu eser bileşenlerin insan sağlığı için risk oluşturduğuna dair hiçbir kanıt yoktur (6).

Aşı ile vücuda giren antijenlerin bir yanıt meydana getirebilmesi için genellikle T ve B lenfositlerinin birlikte çalışması gerekmektedir. Aşı sonrası vücut antijen ile ilk kez karşılaştığında, humoral veya hücresele bir yanıt oluşmadan önce yaklaşık 7-10 günlük bir süre geçer. Aynı antijen ile ikinci kez karşılaşıldığında ise sekonder yanıt hızlı bir şekilde ortaya çıkar (3).

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, Genişletilmiş Bağışıklama Programı (GBP) içerisinde erişkin yaş popülasyonuna uygun durumlarda; tetanoz, kızamık-kızamıkçık-kabakulak (KKK), suçiçeği, pnömokok, mevsimsel grip, hepatit A, hepatit B, meningokok ve oral polio aşısı önermektedir (7). Amerika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi (CDC) ise erişkin yaş grubuna bu aşılar ek olarak Haemophilus influenzae tip b (Hib), Herpes zoster, Human papilloma virüs (HPV) aşıları önerisinde bulunmaktadır (8).

İnfluenza Aşılması

Günümüzde grip için hem inaktif hem de canlı attenüe aşilar mevcuttur. Bunlar içeriklerine göre tam virüs aşiları, split virüs aşiları ve subvirion aşilar olmak üzere üç ana gruptur.

Grip virüslerinin HA ve NA antijenlerine hümmoral yanıt ürünleri olarak nötralizan antikorların sentezlenmesi etkili immünizasyon sağlamaktadır. İnfluenza aşısının içeriği Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından her yıl prevalan olan virüslere ait aşı suşlarının belirlenmesi ile hazırlanır (9).

İnfluenza aşılması için en uygun zaman Ekim-Kasım ayları olmakla birlikte, bireyler sonbahar mevsimi boyunca aşılanabilirler.

Elli yaş ve üzerindeki kişiler, bakımevlerinde kalanlar, kronik pulmoner, kardiyovasküler, metabolik hastalığı olanlar, gebeler ve sağlık çalışanları influenza aşısı önerilen grup içerisinde yer almaktadır (7).

İnfluenza aşısı yan etkileri bakımından güvenilir aşıdır. Yumurta alerjisi olan kişilere önerilmemektedir.

Pnömmokok Aşılması

Pnömmokok hastalığının, yaşlı erişkinlerde ve bazı komorbiditeleri olan kişilerde morbidite ve mortalitesi göz önünde bulundurulduğunda, bu popülasyonlarda hastalığın önlenmesi, önemli bir hedefdir.

Erişkinlerde invaziv pnömmokok hastalıklarının önlenmesi için önerilen polisakkarid pnömmokok aşısı (PPSV23) ve konjuge pnömmokok aşısı (PCV13) olmak üzere iki tip aşı mevcuttur.

- 65 yaşın üzerindeki tüm erişkinler ile 65 yaşın altında herhangi bir neden ile aşılanmış olanlar
- 65 yaş altında olup kronik kalp, böbrek, akciğer ya da karaciğer hastalığı olanlar, asplenisi olanlar
- Bakımevi ve huzurevi sakinleri
- Bağışıklık sistemini baskılayan hastalığı olan ya da tedavi alan kişiler
- Koklear implantlar ve beyin-omurilik sıvısı (BOS) sıvıntısı olan hastalar
- Yüksek endemisite bölgelerinde yaşayanlar aşılanmanın hedef grubunu oluştururlar (10).

Her iki tip aşı da 0,5 ml intramuskuler (IM) olarak uygulanır. İmmümsupresan, fonksiyonel veya anatomik asplenisi, BOS sıvıntıları veya koklear implantları olan ve daha önce PCV13 veya PPSV23 almamış ≥ 19 yaşındaki yetişkinlerin önce bir PCV13 dozu, 8 hafta sonra en az bir PPSV23 dozu alması önerilir. Özellikle, fonksiyonel veya anatomik asplenisi olan 19-64 yaş arası kişiler ve immümsupresan durumları olan bireyler için ilk PPSV23 dozundan 5 yıl sonra ikinci bir PPSV23 dozu gerekmektedir. Herhangi bir endikasyon için 65 yaşından önce PPSV23 alanlar, 65 yaşında veya önceki PPSV23 dozlarının üzerinden en az 5 yıl geçmişse daha sonra başka bir aşı dozu almalıdır (4).

Difteri, boğmaca, tetanoz aşılması

Erişkinlerde, doğurganlık çağındaki kadınlara, hamilelere ve askerlere tetanoz aşısı yapılmaktadır. Daha sonrasında 10 yılda bir rapel doz tetanoz aşılması gerekmektedir.

Tetanoz ve difteri toksoid aşılarıyla primer aşılamaı tamamlamamış ya da hiç aşılanmamış erişkinlerde, primer aşı şemasına başlanmalı veya eksik dozlar tamamlanmalıdır. Tetanoz ve difteri toksoid aşıları IM olarak yapılır.

Primer aşı şeması 3 doz olup, bir ay ara ile iki doz ve ikinci dozdan altı ay sonra da üçüncü doz Tetanoz-difteri (Td) şeklinde uygulanmaktadır. Primer aşı şeması tamamlanması sonrası her 10 yılda bir Td rapeli ve bu rapellerden en az birinin tetanoz-difteri-asetülör boğmaca olması önerilmektedir (11).

Temas sonrası tetanoz profilaksisi

Temas sonrası profilaksi Tablo 1'de açıklanmıştır.

Tablo 1: Temas sonrası tetanoz profilaksisi

Bağışıklama durumu	Temiz, minör yaralar		Diğer bütün yaralar *	
	Td	TIG	Td	TIG
<3 doz ya da bilinmiyor	Evet	Hayır	Evet	Evet
> 3 doz	Hayır**	Hayır	Hayır***	Hayır

Td: tetanoz ve difteri toksoidi TIG: tetanoz immün globülin * Kirli yaralanmalar, yanık, yabancı cisimle yaralanma, ısırık, ateşli silah yaralanması** Son dozun üzerinden geçen süre ≥ 10 yıl ise evet *** Son dozun üzerinden geçen süre ≥ 5 yıl ise evet.

Hepatit B virüs (HBV) Aşılması

HBV aşısının gerek çocuklarda gerekse erişkinlerde en başarılı immünizasyon sağladığı doz şeması 0,1 ve 6. aylarda birer doz aşı uygulamasıdır. Bunun yanı sıra hızlı yanıt gereken durumlarda 0,1,2 ve 12. aylarda birer doz aşı şeması kullanılabilir.

Aşı dozu çocuklarda 10 mikrogram, erişkinlerde ise 20 mikrogramdır. Aşılarla yapılan çalışmalarda farklı doz önerileri olabilmektedir. Özellikle immünsupresan bireylerde yüksek doz aşı öneren çalışmalar mevcuttur (12,13). Ancak üreticilerin ürünlerine aldıkları ruhsat doğrultusunda hareket edilmesi gerekmektedir. Erişkinlerde deltoid kasa IM olarak kullanılır.

- Hemodiyaliz hastaları, kronik böbrek yetmezliği hastaları, kronik karaciğer hastaları
- Cinsel yolla bulaşan bir hastalığı olanlar, HIV enfeksiyonu olanlar, damar içi ilaç bağımlıları, eşcinsel erkekler
- Kan ve kan ürünü alanlar, sağlık çalışanları, huzurevleri veya diğer bakımevlerinde çalışan kişiler
- HBsAg pozitif kişilerin ev içi temaslıları veya cinsel partnerleri
- Sık seyahat edenler aşılamanın hedef grubunu oluşturmaktadır (14).

Hepatit A virüs Aşılması

Tek antijenli Hepatit A aşı formülasyonlarının iki dozluk program halinde 0 ve 6. aylarda uygulanması önerilmektedir. Kombine hepatit A ve hepatit B aşıları (Twinrix) da bulunmaktadır. Uygun olan hastalarda eğer bu kombine form kullanılacaksa, 0, 1 ve 6. aylarda üç dozluk bir şema ile uygulanabilir. Hızlı antikor yanıtı istenen durumlarda 0, 7 ve 21-30. günlerde ve ardından 12. ayda rapel doz ile toplam dört dozluk bir şema seçilebilir. Aşı intramuskuler olarak uygulanmaktadır.

- Erkeklerle cinsel ilişkiye giren erkekler
- HIV ile yaşayan kişiler
- Damar içi ilaç kullananlar
- Laboratuvar ortamında HAV ile enfekte olma riski olan kişiler
- Sağlık çalışanları
- Meslek ilişkili riski artmış kişiler (kreş ve bakımevi personeli, kanalizasyon işçileri)
- Kronik karaciğer hastalığı olanlar ve pıhtılaşma faktörü ürünleri kullananlar
- Hepatit A için yüksek ya da orta endemisite bölgelerinde bulunanlar veya buralara seyahat eden bireyler aşılamanın hedef grubunu oluşturmaktadır (15).

Kızamık, kızamıkçık, kabakulak Aşılması

Zayıflatılmış canlı aşılardır. Kombine (kızamık, kabakulak, kızamıkçık; KKK) veya monovalan aşı formları vardır. Çocukluk çağı rutin aşı şemasında yer almaktadır. Kızamık veya kızamıkçık aşısı olduğuna dair güvenilir verisi olmayan yetişkinler ile hastalığı geçirdiğine dair verisi olmayan erişkinlere en az bir doz KKK aşısı uygulanmalıdır. Tetkiklerle her bir antijene karşı yanıt oluşturduğu gösterilmiş ise aşılama önerilmemektedir. KKK aşıları üst kola subkutan yol ile uygulanabilmektedir.

Aşağıdaki durumlarda en az 28 gün arayla iki doz KKK aşısı önerilmektedir:

- Kızamık, kızamıkçık veya kabakulağa yakın zamanlı temas öyküsü veya salgın
- Sağlık kurumunda veya bakımevinde çalışma
- Maruz kalma ihtimalinin yüksek olduğu seyahatler

Gebeler aşılanmamalıdır. Ayrıca aşı uygulanan birey bir ay süreyle hamilelik planlamamalıdır.

İmmün yetmezliği olan kişilere de canlı aşı olması nedeniyle KKK aşısı önerilmemektedir (4).

Suçiçeği aşılması

Canlı attenüe aşıdır. Suçiçeğine karşı bağışık olmayan erişkinler aşılanabilir. Suçiçeği aşısı subkutan yol ile uygulanmaktadır.

- Sağlık personeli ve bakımevinde çalışanlar
- Maruziyet ihtimali yüksek olanlar (okul öncesi eğitmenler, kreş görevlileri, yatılı okul öğrencileri ve askeri personel vb.)
- Uluslararası yolculuk yapanlar aşılamanın hedef grubunu oluşturur.

Erişkinlere suçiçeği aşısı en az 28 gün ara ile iki doz aşı şeması şeklinde önerilmektedir.

Gebeler aşılanmamalıdır. Ayrıca aşı uygulanan birey bir ay süreyle hamilelik planlamamalıdır.

İmmün yetmezlikli kişilere de canlı aşı olması nedeniyle suçiçeği aşısı önerilmemektedir.

Aşılama sonrası altı hafta boyunca salisilik asit kullanılmaması gerekmektedir (16).

Meningokok aşılması

Meningokok hastalığı ciddi ve yaşamı tehdit edici bir enfeksiyondur. Yüksek morbidite ve mortalite oranına sahiptir. Her yaş için mevcut etkili ve güvenilir aşılarla bu hastalık önlenebilmektedir.

Serogrup A ve C'yi içeren bivalent, serogrup A, C, Y ve W-135'i içeren tetravalan polisakkarit ve tetravalan konjuge, serogrup C'yi içeren konjuge preparatlar mevcuttur. Serogrup B enfeksiyonu ciddi invaziv hastalık nedenidir fakat immünojenitesi düşük olduğu için bu serogruba karşı aşı son yıllarda geliştirilebilmiştir ve FDA tarafından 15-25 yaş aralığında kullanılması onaylanmıştır.

Ülkemizde sadece konjuge aşı bulunmaktadır. Tetravalan konjuge aşılar tek doz şeklinde uygulanmaktadır. Yüksek riskli gruplara ise 8 hafta sonra ikinci doz önerilmektedir.

Konjuge meningokok B aşısı ülkemizde mevcuttur. İki farklı serogrup B meningokok aşısı vardır. MenB-4C bir ay ara ile 2 doz, MenB-FHbp 0, 1-2, 6. aylarda olmak üzere üç doz olarak kullanılmaktadır.

Aşı subkutan veya IM olarak uygulanmaktadır.

- Aspleni olanlar
- Orak hücreli anemi hastaları
- Kompleman faktör eksiklikleri olanlar
- Ekulizumab kullananlar
- Bakımevlerinde yaşayanlar
- Toplu alanlarda yaşayan bireyler
- Temas riski olan laboratuvar çalışanları
- Askeri personel
- Meningokok hastalıklarının endemik veya epidemik olduğu bölgelerde yaşayan veya o bölgelere seyahat planlayan bireyler hedef popülasyonu oluşturmaktadır (17).

Herpes zoster (zona) Aşılması

Zayıflatılmış canlı aşı ve rekombinant teknoloji ile geliştirilmiş aşı olmak üzere onaylanmış iki formu bulunmaktadır. Zayıflatılmış canlı aşı subkutan olarak kullanılır

ve tek doz olarak uygulanması önerilir. Rekombinant aşı ise IM olarak kullanılır ve 2-6 ay ara ile iki doz olarak uygulanması önerilir.

Aşı kişinin daha önce suçiçeği veya zona hastalığı geçirmesinden bağımsız olarak 50 yaşın üzerindeki tüm erişkinlere önerilmektedir (4).

Human papilloma virüs (HPV) Aşılması

Rekombinant teknoloji ile hazırlanan ve enfeksiyöz olmayan HPV-benzeri partiküllerden oluşan bir aşıdır. 3 tip HPV aşısı bulunmaktadır. Bivalan aşı HPV 16, 18'e; kuadrivalan aşı HPV 6, 11, 16, 18'e; dokuz valanlı aşı 6, 11, 16, 18, 31, 33, 45, 52, 58'e karşı koruma sağlamaktadır.

Kuadrivalan ve dokuz valanlı aşı erkek ve kadınlarda, bivalan aşı ise sadece kadınlarda kullanılabilir. HPV aşısının 9-13 yaş arasında uygulanması önerilmektedir. Cinsel aktivite başlamadan HPV aşı şemasının tamamlanması daha iyi immün yanıt oluşturmaktadır. HPV aşısı için bir üst yaş sınırı bulunmamaktadır. HPV ile enfekte olmayan kadınlar aşından tam yarar sağlarken, HPV ile enfekte olan kadınlarda ise aşı etkinliği düşmektedir.

Kuadrivalan ve dokuz valanlı aşı 0, 2 ve 6. aylarda, bivalan aşı ise 0,1 ve 6. aylarda IM olarak uygulanmalıdır.

PASİF BAĞIŞIKLAMA

Serum tedavisi; serum ürünleri daha çok, kişinin bir ajan patojene veya onun toksinine karşı erken ya da yeterli humoral immün cevap oluşturamadığı durumlarda tercih edilen ürünlerdir. Serumun asıl yararlanan kısmı immün globulin fraksiyonudur.

İmmün globulin (Ig); kan donörlerinden veya plazmaferez ile elde edilen insan immün globulin preparatlarıdır. Özel bir etkene karşı olmayan immün serum globulinde, o toplumda yaygın olan çeşitli mikroorganizmalara karşı antikor bulunur.

İntravenöz immün globulin (IVIG); ideal bir IVIG preparatı, insan serumunda bulunan oranlarda IgG subgruplarını içermeli, diğer gama globulinlere benzer biyolojik özelliklere ve farmakokinetik profile sahip olmalı ve saf olmalıdır. IgA eksikliği çok yaygın olduğundan Ig preparatlarının IgA içeriği minimum olmalıdır. Böylece alerjik reaksiyon riski önlenmiş olur.

İntramusküler gama globulin; esas olarak hepatit A profilaksisinde kullanılmaktadır. Tetanoz ve hepatit B profilaksisinde, hiperimmün globulin preparatının temin edilemediği durumlarda kullanılabilirler. Ayrıca hayvanlardan elde edilen preparatlar; kuduz, difteri, botulizm, tetanoz gibi hastalıkların önlenmesi ve tedavisinde kullanılmaktadır. Bu heterolog antiserumlar etkin olmakla birlikte, alerjik reaksiyona neden olma riski taşırlar.

Hiperimmün globulin; belli bir ajan patojene veya onun toksinine karşı bağışıklanmış kişilerin serumundan veya spesifik bir etkenle hastalanıp, hastalığın konvalesan

san döneminde olan kişilerin, yüksek titrede antikor içeren serumlarından hazırlanır. Örneğin varisella zoster ve tetanoz hiperimmün globulinlerin antikor titresi, spesifik olmayan preparatların yaklaşık 4-8 katıdır (3).

SONUÇ

Bağışıklama hizmetlerinin etkin olarak gerçekleştirilmesi toplumda aşı ile önlenilen hastalıkların ve bunlara ilişkin morbidite ve mortalitenin azalmasını sağlayacaktır. Sağlık kuruluşlarına başvuru ve yatışlarda azalma gerçekleşecek, hastalıklara bağlı ölüm ve komplikasyonlar önlenebilecektir. Bu durum iş gücü kaybının azalması ve kaynakların maliyet-etkin kullanılması ile ekonomiye katkı sağlayacaktır (5).

Bağışıklama birey sağlığı için vazgeçilmez olduğu kadar toplum sağlığı için de önemlidir. Bu nedenle sağlık kuruluşuna her başvuru bağışıklama için bir fırsattır. Bu fırsat iyi değerlendirilmeli, bireyin meslek, kronik hastalık ve ek risk faktörleri göz önünde bulundurularak uygun ve etkili bir aşı planlaması yapılmalıdır.

Tüm sağlık kuruluşlarının ulaşabileceği ve kullanabileceği bir bilgisayar tabanlı veri sistemi ülkemiz için önemli bir ihtiyaçtır. Bu sayede kayıtlara ulaşılamaması nedeniyle uygulanan gereksiz ek aşı dozlarının da önüne geçilecektir.

KAYNAKLAR

1. Alpay Y, Ağalar C. Erişkin Bağışıklama. Flora 2016;21(3):95-104.
2. Sheerin D, Openshaw PJ, Pollard AJ. Issues in vaccinology: Present challenges and future directions. Eur J Immunol. 2017 Dec;47(12):2017-2025. doi: 10.1002/eji.201746942. Epub 2017 Sep 27. PMID: 28861908; PMCID: PMC7163762.
3. Yörük F. İmmunoprofilaksi. Topcu AW, Söyletir G, Doğanay M, editör. Enfeksiyon Hastalıkları ve Mikrobiyolojisi. 4. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri;2017. p.479-486.
4. Türkiye EKMUD Erişkin Bağışıklama Çalışma Grubu. Genel Bilgiler ve Genel Öneriler. Köksal İ, koordinatör. Erişkin Bağışıklama Rehberi 2019. Ankara: Türkiye EKMUD;2019. p.25-35.
5. Toprak D, Köksal İ, Sargın M, Akan H. Erişkin Aşılması, Uygulamadaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Aile Hekimlerinin Erişkin Aşılmasındaki Rolü. Türk Aile Hek Derg 2018;22(3):166-174.
6. Pollard AJ, Bijker EM. A Guide to Vaccinology: From Basic Principles to New Developments. Nat Rev Immunol 2021; 21:83-100.
7. T.C. Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı. Yetişkin aşılama. 2023. (05/02/2023 tarihinde <https://asi.saglik.gov.tr/asi-kimlere-yapilir/liste/30-yeti%C5%9Fkin-a%C5%9F%C4%B1lama.html> adresinden ulaşılmıştır).
8. Centers for Disease Control and Prevention. Adult Immunization Schedule. 2023. (05/02/2023 tarihinde <https://www.cdc.gov/vaccines/schedules/hcp/imz/adult.html> adresinden ulaşılmıştır).
9. Badur S. Erişkin Bağışıklamasında Grip Aşısı. Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi 2016;8(5):55-63.

10. Şenol E, Azap A, Erbay A, Alp-Çavuş S, Karakuş R, Acar A. Erişkinlik Aşılarında Bağışıklama Kapsama Hedeflerinden Biri Olarak Pnömonokok Aşısı: Türk Klinik Mikrobiyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları Derneği Erişkin Bağışıklama Çalışma Grubunun Uzlaş Raporu. *Klinik Dergisi* 2018;31(Ek 1): 2-18.
11. Köksal İ, Usluer G. Erişkinde Aşılama. *ANKEM Dergisi* 2006;20(4):239-245.
12. Chatkittikunwong G, Khawcharoenporn T. Hepatitis B revaccination in HIV-infected vaccine non-responders: is double dosing always necessary? *Int J STD AIDS*. 2016 Sep;27(10):850-5. doi: 10.1177/0956462415596498. Epub 2015 Jul 15. PMID: 26185040.
13. Sodhi JS, Raja W, Zargar SA, Showkat A, Parveen S, Nisar S, Wani MA, Javid G, Khan M, Aejaz S, Mohd G, Jan A, Yattoo GN, Shah A, Gulzar GM, Lone R. The efficacy of accelerated, multiple, double-dose hepatitis B vaccine against hepatitis B virus infection in cancer patients receiving chemotherapy. *Indian J Gastroenterol*. 2015 Sep;34(5):372-9. doi: 10.1007/s12664-015-0595-y. Epub 2015 Nov 4. PMID: 26531066.
14. Tosun S. Hepatit B Virüs Aşılması. *Viral Hepatit Dergisi* 2012;18(2):37-46.
15. Yardımcı B, İneli B, Akdeniz M. Erişkinlerde Aşılama. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi* 2016;8(2):29-47.
16. Centers for Disease Control and Prevention (CDC) Immunization Schedules. Recommended Adult Immunization Schedule for ages 19 years or older, United States, 2021. (07/08/2021 tarihinde <https://www.cdc.gov/vaccines/schedules/hcp/imz/adult.html> adresinden ulaşılmıştır).
17. Akdeniz M, Erkek N. Meningokok Aşıları. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi* 2016;8(2):3-10.

BEBEK SAĞLIĞI İZLEMİ

Baby Health Monitoring

Elif Ünver Korğalı

ÖZET

Çocuk Sağlığı İzlemi "Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde" yer alan temel bir haktır. Çocuk Sağlığı İzleminin amacı: bebek ve çocuk ölümlerini, hastalık ve sakatlıkları azaltmak ve önlemek; büyüme ve gelişmeyi desteklemek, hastalıkların erken tanısını yapmak ve çocukların sağlıklı bir yaşam sürmelerini sağlamaktır. Çocuk Sağlığı İzlemleri anne karındaki dönemden başlayıp ergenlik döneminin sonuna kadar aile, çocuk ve sağlık çalışanlarının işbirliği ile yürütülen bir süreçtir. Çocuk sağlığı izlemlerinde en kritik dönem doğum sonrası ilk 1 yılı kapsayan bebeklik dönemidir. Doğumdan sonra büyüme ve gelişmenin en hızlı olduğu bebeklik dönemi, aynı zamanda çocukların dış etkilere en duyarlı olduğu ve olumsuz çevre koşullarından en fazla etkilendiği dönemdir. Bu yazıdaki amacımız; bebek sağlığı izlem programını uygulamayı, çocuklarda büyüme ve gelişmeyi desteklemeyi, anne-babalık becerilerinin artması konusunda ailelere kılavuzluk etmeyi öğretmektir. Ek olarak bebek sağlığı izlemini kişisel gereksinimleri gözeterek ve toplum sağlığının korunmasını ve geliştirilmesini sağlayacak şekilde uygulayabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Bebek sağlığı, İzlem

ABSTRACT

Child Health Monitoring is a fundamental right in the "Convention on the Rights of the Child". The aim of Child Health Monitoring is: to reduce and prevent infant and child mortality, morbidity and disability; to support growth and development, to make early diagnosis of diseases and to ensure that children lead a healthy life. Child Health Follow-ups are a process carried out with the cooperation of family, child and health professionals from the intrauterine period to the end of adolescence. The most critical period in child health follow-ups is infancy, which covers the first year after birth. The infancy period, in which growth and development is the fastest after birth, is also the period when children are most sensitive to external influences and are most affected by adverse environmental conditions. Our aim in this article; to implement the infant health follow-up program, to support the growth and development of children, and to guide families in increasing parenting skills. In addition, it is to implement infant health monitoring by considering personal needs and ensuring the protection and development of public health.

Keywords: Infant health, Monitoring

GİRİŞ

Çocuk sağlığı izlemi, tüm çocukların büyüme ve gelişmelerinin izlendiği, sağlık ve hastalık durumlarının değerlendirildiği, aşı, yaşa uygun beslenme ve kazalardan korunma gibi koruyucu hekimlik uygulamalarının sunulduğu ve ailelerin çocuk bakımı konusunda yetkin hale getirilmesini amaçlayan bir hizmettir. Bu hizmetten yararlanmak her çocuğun en doğal hakkıdır (1).

Çocuk sağlığı izlemi; bebek ve çocuk ölümlerinin önlenmesi ve azaltılması, hastalık ve sakatlıkların önlenmesi ve azaltılması, sağlığın geliştirilmesi, gelişmenin desteklenmesi ve böylece çocukların daha uzun, sağlıklı ve üretken bir yaşam sürmelerini amaçlamaktadır. Çocuk sağlığı izlemlerinde en kritik dönem doğum sonrası ilk 1 yılı kapsayan bebeklik dönemidir. Doğumdan sonra büyüme ve gelişmenin en hızlı olduğu bebeklik dönemi, aynı zamanda çocukların dış etkilere en duyarlı olduğu ve olumsuz çevre koşullarından en fazla etkilendiği dönemdir. Kötü beslenme, geçirilen enfeksiyonlar, bebek sağlığı için uygun çevre şartlarının sağlanamaması veya bebeğin bilişsel gelişiminin uygun şekilde desteklenmemesi, etkileri erişkin yaşlarda da devam edebilecek olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle fiziksel, sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimin çok hızlı olduğu bebeklik döneminde bebek sağlığı izlemlerinin düzenli olarak yapılması hem çocuk hem de toplum sağlığı açısından hayati önem taşımaktadır (1,2).

Bebek Sağlığı İzleminde Temel İlkeler

1. Hastalıkların önlenmesi

- Büyüme-gelişimin izlenmesi
- Yaşa uygun beslenmenin sağlanması
- Aşılama
- Sağlık eğitimi

2. Hastalıkların erken tanı ve tedavisi

- Öykü
- Fizik muayene
- Taramalar

3. Çocuğun sağlıklı yetişmesi konusunda aileye destek

- Sağlık eğitimi
- Çocuk yetiştirilmesi konusunda danışmanlık
- Aile planlaması konusunda danışmanlık

4. Bakımın sürekli olmasının sağlanması

Bebek Sağlığı İzlem Sıklığı ve Süresi

Özellikle yaşamın ilk 5 yılı beslenme ve çevresel faktörlerden etkilenmeye daha duyarlı olduğu için birçok sağlık kuruluşu bu yıllarda çocuk sağlığı izlemlerinin daha sık olması gerektiğini belirtmektedir. Özellikle de bebeklik döneminde çok hızlı ve etkili değişimler yaşanabileceğinden sağlık izlemleri daha yakın aralarla olmalıdır (3,4).

Bebek sağlığı izlemi pratik olarak bebeğin dnyaya gelmesiyle başlasa da, yksek risk altındaki ebeveynler, ilk kez bebek sahibi olacaklar ya da bu ynde talebi olan ebeveynlere gebeliğin son u ayında emzirme, beslenme, bebek bakımı ve rutin ocuk sağlığı izlemleri hakkında bilgi verilmesi önerilmektedir (3).

Tm bebekler doğumda veya doğumun hemen sonrasında değerlendirilmelidir. Amerikan Pediatri Akademisi (APA) her bebeğin, doğum sonrası 3-5 gn içinde ve taburculuktan sonraki 48-72 saat içinde yeniden değerlendirilmesini önermektedir. Takiplerin, 1. ayda, 2-6 ay arasında iki ayda bir, 6-18 ay arasında 3 ayda bir, 18 ay-3 yaş arasında 6 ayda bir ve 3-21 yaş için ise yılda bir şeklinde olması önerilmektedir (3). Ülkemizde Sağlık Bakanlığı izlem dönemlerini doğumdan sonra ilk 48.saat, 15. gn, 41. gn, 2, 3-4, 6, 9, 12. aylar, 1-3 yaşlar arasında 6 ayda bir, 4-6 yaşlarda yılda bir ve okul - ergen sağlığı kapsamında 21 yaşın sonuna kadar yılda bir olarak belirlemiştir (4) (Tablo 1). Özellikle yenidoğan dönemi olarak adlandırılan yaşamın ilk 28 gnü içinde beslenme ve emzirme sorunlarıyla sık karşılaşıldığından, risk olduğu dşnlen (sezaryen doğum, ilk bebek, emzirme sorunları gibi) anne ve bebeklerin daha sık aralarla kontrole çağrılması gerektiği unutulmamalı ve bireysel farklar mutlaka dikkate alınmalıdır (2,3,4).

Tablo 1. T.C. Sağlık Bakanlığı Bebek, ocuk, Ergen İzlem Programı

Doğum anı ve doğumun hemen sonrası:
• İlk 48 saat
• 15. gn
• 41. Gn
• 2. ay
• 3-4. ay
• 6. ay
• 9. ay
• 12. ay
• 13-36 ay arasında 6 ayda bir
• 4-18 yaş arası yılda bir

Bebek Sağlığı İzlem Basamakları

1. Görüşme ve yk
2. Aile, evre, ocuk ilişkisi gözlemi
3. Fizik muayene
4. Gelişimin değerlendirilmesi
5. Taramalar
6. Aşılama
7. Sağlık eğitimi ve danışmanlık
8. Anne-babanın soruları ve zetleme
9. Randevu belirleme

1. Görüşme ve öykü alma

İlk karşılaşmada prenatal, natal ve soygeçmiş ile ilgili ayrıntılı öykü alınmalı ve her ziyarette güncellenmelidir. Son görüşmeden bugüne kadar geçen süredeki gelişmeler değerlendirilir. Güncel şikâyetler, beslenme, aşı, aşı yan etkileri, çevre, gelişim basamakları, ev ortamı gibi bebeğin sağlığını yakından ilgilendiren konular görüşülmelidir. Bu görüşmeler çocuğun yaşı, sağlık durumu, taşıdığı risk faktörleri ve çocuğun fiziksel, sosyokültürel çevresine uygun olarak düzenlenmelidir. Hekim sıcak ve anlayışlı bir yaklaşımla anne babanın bebekle ilgili kaygılarını paylaşmasını sağlamalıdır (1,2,5).

2. Gözlem

İzlemler sırasında bebeğin çevreyle ve anne-baba veya kendisine bakım veren kişiler ile olan ilişkisi gözlenmelidir. Ayrıca bakım veren kişilerin bebeğe karşı olan tavırları da izlenmelidir. Özellikle ilk aylarda emzirme gözlenmeli, anne ve bebeğin emzirme sırasındaki davranışları değerlendirilmelidir. Bebeğini anne sütüyle besleyen anneler takdir edilmeli ve olumlu davranışları onaylanmalıdır. Biberon ve emzik kullanımı, kundaklama gibi yanlış uygulamalar önlenmelidir. Çocuk ihmal veya istismarını düşündürecek bulgulara (bebeğin bakımsızlığı, ilgisiz anne ya da bebeğe karşı sert tavırlar gibi) dikkat edilmelidir. Anne ile babanın ilişkisi ve postpartum depresyon açısından annelerin duygu durumu da gözlenmelidir (1,2,5).

3. Fizik muayene

Tüm çocuklara her ziyarette şikayeti olup olmadığına bakılmaksızın eksiksiz bir fizik muayene yapılmalıdır. Fizik muayene, konjenital anomaliler, büyüme-gelişme geriliği, gelişimsel kalça displazisi, kalp hastalıkları, inmemiş testis, umbilikal veya inguinal herni gibi pek çok hastalık için tarama yöntemidir.

Her vizitte çocuğun boy, ağırlık ve 3 yaşına kadar baş çevresi ölçülerek standart büyüme eğrileri üzerinde işaretlenerek izlenmelidir. Büyümenin izlenmesi; normal boyut ve büyümeyi göstererek, çocuğun aşırı ya da yetersiz büyümesi ile ilgili endişelerin ortadan kaldırılmasını, sağlıklı ve uygun büyüme gelişme için aileye rehberlik edilmesini ve çocuklarda birçok hastalığın ilk belirtisi olan büyüme ve gelişmede duraklamayı erken dönemde belirleyerek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlar (1,2,5).

4. Değerlendirme

Öykü, fizik muayene ve gözlem sonrası çocuğun fiziksel, nöromotor ve psikososyal gelişimi ve sağlığı değerlendirilir. Bebeğin ölçülen kilo, boy ve baş çevresi ölçümleri persentil eğrisi üzerinde değerlendirilerek kayıt edilmelidir. Çocuğun kendi büyüme eğrisine paralel şekilde büyümesi beklenir, sürekli geriye giden persentil eğrisi ya da persentil eğrisinde iki kanaldan fazla gerileme fark edilirse ayrıntılı öykü alınmalı ve nedene yönelik tetkikler yapılmalıdır. Bu değerlendirmelerden sonra tarama testleri ve bağışıklama planlanmalıdır (1,2,6).

5. Taramalar

Tarama programları, henüz hastalığın klinik bulguları ortada yokken çocuğun belli hastalıklar açısından test edilmesini sağlayarak, sakatlık ve ölümleri önlemeye yönelik düzenlemelerdir. Bebek doğduğunda gayet sağlıklı görünse de zaman içinde ortaya çıkan ve tanıda gecikildiğinde ciddi kalıcı hasar ya da ölümlerle sonuçlanabilen bazı hastalıklar tarama programları sayesinde erken dönemde saptanmaktadır. Ayrıca çocuğun genetik, çevresel ve yaş dönemiyle ilgili özellikleri ve riskleri değerlendirilerek belirli zamanlarda uygun tarama testleri yapılabilmektedir. Ülkemizde doğan her bebek Ulusal Yenidoğan Tarama Programı ile doğumdan sonraki 36-72. saatte topuktan alınan kan örneğinden fenilketonüri, konjenital hipotiroidi, biotinidaz eksikliği ve kistik fibrozis hastalıkları açısından taramaktadır. Ayrıca ülkemizde doğan tüm bebeklere işitme ve görme taraması da yapılmaktadır (Yenidoğan Tarama Programları bölümüne bakınız)(7,8).

6. Aşılama

Aşılama çocuk sağlığı hizmetlerinin ayrılmaz bir parçasıdır ve çocuk sağlığına katkı sağlayan en önemli uygulamalardan biridir. Aşılar sayesinde çocuklar ciddi sakatlık ve hatta ölüm riski taşıyan pek çok hastalıktan korunurlar. Ayrıca yaygın aşılanma yoluyla toplumsal bağışıklık sağlanarak, çeşitli nedenlerle aşılanamayan bireylerin de korunması gerçekleşir. Bu amaçla her ülkenin hastalık epidemiyolojisi ve sağlık politikaları doğrultusunda hazırlanmış ulusal aşı takvimleri bulunmaktadır. Ülkemizde Sağlık Bakanlığı çocukluk çağı güncel aşı takvimine göre çocuklar 13 farklı hastalığa karşı ücretsiz olarak aşılanmaktadır. Ayrıca çocuğun sağlık durumuna göre gerekli olabilecek farklı aşılar ya da rutin dışı aşılar için de aile bilgilendirilmelidir.

Aşıların tüm çocuklara ulusal aşı takvimine uygun şekilde zamanında yapılması, gereksiz nedenlerle aşıların aksatılmaması, aşıların faydaları, neden gerekli oldukları, aşı hakkında ailelerin merak ettikleri konuların açıklanarak kaygıların giderilmesi ve yan etkileri hakkında bilgi verilmesi çocuk sağlığı izlemlerinin önemli bir parçası olmalıdır. Çocuğun aşı durumu gözden geçirilmeli ve her ziyaret kaçırılmış aşılar için fırsat olarak değerlendirilmelidir (Bağışıklama Bölümüne bakınız)(9,10).

7. Sağlık eğitimi ve danışmanlık

Çocuk sağlığı hizmetlerinin çok önemli ancak genellikle ihmal edilen kısmıdır. Hastalıkların önlenmesinde ve doğru müdahaleler için oldukça etkin bir yöntemdir. Çocuğun yaşına ve gelişim özelliklerine uygun şekilde verilen sağlık eğitimi, ebeveynleri çocuk bakımı konusunda yetkin hale getirir. Bu nedenle çocuk sağlığı izlemlerinde gereksinimlere ve dönemsel özelliklere göre verilecek sağlık eğitimi ve danışmanlık, vizitlerin ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Bu hizmeti sunarken doğru iletişim yöntemleri kullanılmalıdır.

Sağlık eğitiminde dikkat edilmesi gereken noktalar;

- Söylenenler kolay anlaşılabilir olmalı ve ebeveynlerin eğitim düzeyi ne olursa olsun mümkün olduğunca tıbbi terimlerden kaçınılmalıdır. Kullanılan terimlerin mutlaka açıklaması yapılmalıdır.
- Anne ve babaya yaklaşım dostça, samimi ve sakin olmalı, emir veren ya da yargılayıcı tavırlardan kaçınılmalı ve ailelere saygı gösterilmelidir.
- Öykü ayrıntılı olarak alınmalı, kişilerle göz teması kurularak çocuğun sıkıntıları ile ilgilenildiği gösterilmelidir. Sorunu anlamaya yönelik sorular sorularak, aileye mantıklı açıklamalar yapılmalıdır.
- Verilen öneriler ailenin sosyoekonomik ve kültürel düzeyi ile uyumlu olmalıdır. Uygulanamayacak ya da ailenin üstesinden gelemeyeceği tavsiyelerde bulunulmamalıdır.
- Tavsiyeler ve öneriler çocuğun yaş dönemi ve gelişimi ile uyumlu olmalıdır.
- Öneriler açık ve net olmalı, ailenin kafasını karıştıracak belirsiz konuşmalardan sakınılmalıdır. Uzun öneriler ayrıca yazılı olarak da verilebilir.
- Özellikle uygulamaya yönelik uygulamalar (ilaç sulandırılması, mama hazırlanması gibi) yalnızca konuşarak değil, mümkünse gösterilerek anlatılmalı ve anne-babanın tekrar etmesi istenmelidir.
- Önerilerde bulunurken negatif tutum ve yargılayıcı tavırlardan uzak durulmalı ve ebeveynlerin yanlış davranışını düzeltmek adına doğru yaklaşımlar sunulmalıdır.
- Konuşulanların anlaşılıp anlaşılmadığı kontrol edilmelidir. Anne-babanın konuyla ilgili tereddütleri varsa giderilmeli ve başka sorular sormalarına da fırsat verilmelidir (1,2,5,6).

8. Anne babanın soruları ve özetleme

Çocuğun yaşına ve bir sonraki kontrolüne kadar geçen süre için uygun bilgilerin anne-baba veya bakım veren kişiye aktarımından sonra varsa ailenin soruları cevaplanır (1,2).

9. Randevu belirleme

Görüşmenin sonunda bir sonraki çocuk sağlığı izlem kontrolü için randevu belirlenir ve gerektiğinde hekime nasıl ulaşılacağı konusunda bilgi verilir (1,2).

İlk 1 yaşta aylara göre bebek sağlığı izlemi

Bebek sağlığı izlemi, genel çocuk sağlığı izlem protokollerine uygun olarak önerilen aylarda aşağıdaki şekilde yapılmalıdır.

Doğumdan hemen sonra bebek sağlığı değerlendirilmesi; Doğum sonrası bebek bakımı ve yenidoğan tarama programları bölümlerine bakınız.

Doğumdan sonraki ilk hafta içinde yenidoğan bebek izlemi; İlk bebek sağlığı izlem kontrolünde, gebelik, doğum ve soy geçmiş ile ilgili bilgiler ayrıntılı olarak öğrenilmelidir. İleride gelişmesi muhtemel sorunlarla ilgili riskli durumların belirlenebilmesi ve

buna uygun izlem planı oluşturulabilmesi için ayrıntılı bir öykü alınmalıdır. Annenin gebelikte geçirdiği ya da önceden var olup gebelikte devam eden hastalıkları, kullandığı ilaçlar, gebelik takiplerinin uygun şekilde yapılıp yapılmadığı bebeğin sağlığını kısa ve uzun dönemde etkileyebilecek durumlardır. Bebeğin doğum haftası, term ya da prematür oluşu, doğum şekli, doğum ağırlığı, doğum yapılan yer, anne ve bebek kan grubu, doğum sırasında ve sonrasında yaşanan sorunlar da izlem planı için önemlidir. Bebek için sağlık riski oluşturabilecek durumlar irdelenmeli ve kayıt edilerek bebek sağlığı izlemlerinde akılda tutulmalıdır. (Tablo 2)(1-5).

Tablo 2. Riskli durumların belirlenmesi için sorulması gereken sorular

- Kardeşlerinde yenidoğan döneminde sarılık geçirme, hastaneye yatma veya kan değişimi gibi bir durum yaşandı mı?
- Anne, baba, kardeşler veya yakın akrabalar arasında doğumsal kalp hastalığı, vesikoöreteral reflü veya bilinen önemli bir hastalık var mı?
- Anne, baba, kardeşler veya yakın akrabalar arasında 3 yaşından önce görme ya da işitme sorunu olan kimse var mı?
- Anne, baba, kardeşler veya yakın akrabalar arasında gelişimsel kalça displazisi olan kimse var mı?
- Anne, baba, kardeşler veya yakın akrabalar arasında zihinsel gelişme geriliği olan kimse var mı?
- Anne, baba, kardeşler veya yakın akrabalar arasında yakın zamanda tüberküloz tedavisi almış ya da almakta olan kimse var mı?
- Yakın akrabalar arasında 50 yaşından önce iskemik kalp hastalığı gelişmiş kimse var mı?
- Anne, baba, kardeşler veya yakın akrabalar arasında önceki soruların dışında önemli bir hastalığı olan kimse var mı?

Bu haftada yapılan izlemede, bebeğe doğumda Hepatit B aşısı ve K vitamini uygulaması, rutin tarama programındaki topuk kanı alınması ve işitme testi yapılması sorulanmalıdır. Bebek sağlık kuruluşunda doğmadıysa veya kuşkulu durumlarda bu uygulamalar yapılmamış olarak kabul edilmelidir (5-7).

Tüm bebeklere, eller güzelce yıkandıktan ve ısıtıldıktan sonra, bütün sistemlerin eksiksiz şekilde değerlendirildiği tam bir fizik muayene yapılmalıdır. Bebek tamamen soyularak, uygun bir tartı ile ağırlığı, boy ölçer ile boyu ve esnemeyen bir mezura ile doğru yerden baş çevresi ölçümü yapılarak kayıt edilmelidir. Doğumdan sonraki ilk günlerde doğum ağırlığının %5-7'si kadar fizyolojik tartı kaybı gözlenir. Doğum ağırlığının %7'sinden fazla olan ağırlık kayıplarında beslenme mutlaka ayrıntılı olarak değerlendirilmelidir. Tartı kaybı %10'dan fazla ise patolojik kabul edilir. Patolojik tartı kayıplarında öncelikle beslenme ile ilgili sorunlar düşünülmeli, gerekirse ileri tetkikler yapılmalı ve bebek hastanede takibe alınmalıdır (5,11).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tüm bebeklerin ilk 6 ay boyunca sadece anne sütü ile beslenmesini önermektedir. Anne sütü ile beslenme; bebeğin doğumdan hemen sonra anne göğsüne konması, anne ile bebeğin aynı odada bulunması, bebeğe tıbbi gerekçeler olmadıkça anne sütü dışında besinler verilmemesi, annenin emzirme konusunda eğitilmiş kişiler tarafından desteklenmesi ve sağlık kuruluşunun 'bebek dostu hastane' uygulaması dâhilinde "başarılı emzirme için 10 adım" ilkelerini benimsemesi ile teşvik edilmelidir. İlk bebek sağlığı izleminde bebek beslenmesi ayrıntılı olarak sorgulanmalı ve mümkünse emzirme izlenmelidir. Anne ile bebeğin iletişimi, emzirme pozisyonu, bebeğin bebeyi kavrama ve emme çabası, göğüslerin durumu, bebeğin doğru ve etkin emme yapısı yapmadığı ve annenin emzirme konusundaki yeterliliği değerlendirilmelidir. Emzirme sırasında gözlenen yanlışlar düzeltilmeli ve anneler emzirme için desteklenmelidir. Emzirme düzeni sağlanana kadar hekim tavsiyesi ile formül mama kullanılacaksa, biberonun bebek beslenmesinde yeri olmadığı hatırlatılmalı ve kaşık ya da fincan yöntemi tercih edilmelidir. Bu sırada emzirme desteği verilerek en kısa sürede bebeğin sadece anne sütü ile beslenmeye geçmesi sağlanmalıdır. Bebeğe uykuya geçişi kolaylaştırmak için emzik önerilecekse, emzik en erken 3-4. haftalarda ve emzirme sorunları çözüldükten sonra verilmelidir (12,13).

Bu dönemde bebeğin her istediğinde memeye koyulması ve günde en az 8-12 kez emzirilmesi teşvik edilmelidir. Emzirmenin yeterli olduğu, idrar ve gayta çıkışı ile sorgulanabilir. Günde 6-8 kez olan, açık renkli ve bezi dolduracak miktarda bol idrar çıkışı beslenmenin yeterli olduğunu düşündürür. Aynı zamanda ilk günlerde koyu yeşil-siyah renkli ve yapışkan kıvamlı mekonyumun doğum sonrası 5-7. günlerde gevşek kıvamlı ve sarı renkli gayta halini alması da yeterli beslenmenin işareti olarak kabul edilir. Bakım veren kişilerin evde bebeği bu açıdan da takip etmeleri hatırlatılmalıdır (5,12,13).

Bu izlemede, 1 yaşına kadar tüm bebeklere günlük 400 IU D vitamini verilmesi gerektiği hatırlatılmalı ve aileler sağlıklı beslenme, vitamin ve mineral desteği konusunda bilgilendirilmelidir (5). Emzirmenin dışında, aileye göbek bakımı, bebek bakımı, bebekle sağlıklı iletişim, uyku, el ve ortam temizliği, kazalardan korunma, aşılamanın önemi, hastalıklardan korunma ve doktora hemen başvurmaya gerektiren durumlar (ateş, iyi emmeme, kusma, ishal, sarılık, uykuya meyil gibi) konusunda danışmanlık yapılmalıdır (2-4).

Sağlıklı bir bebek için annenin de tam bir sağlık durumu içinde olması gerekmektedir. Özellikle doğum sonrası ilk 6 haftada annenin kendini nasıl hissettiği, duygu durumundaki ani değişiklikler, kendini umutsuz, yorgun veya çaresiz hissettiği zamanlar olup olmadığı sorgulanmalıdır. Anneler annelik hüznü ve doğum sonu depresyonu açısından değerlendirilmeli, istirahat etmeleri sağlanmalı, eş ve yakınlarının desteği esirgenmemelidir. APA, doğum sonrası 1, 2, 4 ve 6. ayda annelerin standart ölçeklerle doğum sonu depresyon açısından taranmasını önermektedir (3,14). Annelere; doğum sonrası sağlık kontrolleri, vitamin, mineral takviyeleri, sağlıklı beslenme ve uyku

düzenleri ve gerekli durumlarda psikiyatri danışmanlığı sağlanmalıdır (3,4,14). Anne ve babaların bebekle ilgili endişeleri veya soruları da giderilmelidir. Her bebek, kendi sosyal çevresi içinde değerlendirilerek, gerekli görülen durumlarda (beslenme sorunu, sarılık riski, anne-bebek iletişimde sıkıntı saptanması gibi) yakın aralıklarla tekrar kontrole çağrılmalıdır. Bebek sağlığı izlemlerinde kişisel farklılıklar olabileceği unutulmamalıdır (1-5).

Doğumdan sonra 15. günde yenidoğan bebek izlemi

Son vizitten bugüne kadar geçen sürede yaşanan durumlar değerlendirilmelidir. Kayıtlarda bebeğe ve anneye ait eksiklikler varsa tamamlanmalı, bebeğin aşı durumu, rutin yenidoğan taramaları ve düzenli D vitamini kullanımı sorgulanmalıdır. Bebeğin idrar ve gayta çıkışı değerlendirilmeli, emzirme ile ilgili bilgi alınmalıdır. Sorun varsa, emzirme gözlenmeli ve eksik ya da hatalı durumlar fark edilirse düzeltmek için önerilerde bulunulmalıdır. İlk 6 ay sadece anne sütü ile beslenme teşvik edilmeli, anne sütü ve emzirmenin anne ve bebek açısından faydaları anlatılmalı, hekim önerisi olmadan bebeğe anne sütü dışındaki besinler verilmemelidir (1-5).

Bebek tam bir sistemik muayeneden geçirilmeli ve ağırlık, boy ve baş çevresi ölçülmelidir. Sağlıklı ve term doğmuş bir bebek yaşamının 10. gününde tekrar doğum ağırlığına ulaşmış olmalıdır. Doğum sonrası 15. günde yapılan izlemde term ve sağlıklı doğmuş bir bebek doğum kilosuna ulaşamamış veya doğum ağırlığının altında saptanırsa, beslenme yönünden mutlaka detaylıca değerlendirilmeli ve gerekirse hastaneye yatırılarak büyümeyi olumsuz etkileyebilecek nedenler (infeksiyonlar, metabolik hastalıklar, konjenital kalp hastalığı gibi) araştırılmalıdır. Bebeğin cildinde term bebeklerde 2 hafta, preterm bebeklerde 3 haftayı geçtiği halde sarılık fark ediliyor ise, uzamış sarılık açısından değerlendirilmesi gerekir (4,5).

Annenin bebekle iletişimi, anne ile babanın birbirlerine karşı tavırları gözlenmeli, annenin desteklenmesi için eş ve yakınlar teşvik edilmelidir. Annenin doğum sonrası depresyon açısından duygu durumu değerlendirilmelidir (4,14). Aileye; emzirme, gaz çıkarma, bebek bakımı, bebekle sağlıklı iletişim, uyku, el yıkama, bebeğin kazalardan korunması ve sağlıklı olması için uygun ortamın sağlanması ve aile planlaması konusunda danışmanlık verilmelidir (1,2,3,4).

1. Ayda bebek sağlığı izlemi

Son vizitten bugüne kadar geçen sürede yaşanan durumlar sorgulanmalıdır. Anne ve bebekle ilgili değişiklikler, emzirme, aşılama durumu, bebeğin gayta ve idrar özellikleri, D vitamini kullanım durumu değerlendirilmelidir.

Bu ayda sıklıkla karşılaşılan bebeğin aşırı ağlama durumu irdelenmelidir. Bu duruma yol açabilecek, açlık, ağrı, yorgunluk, aşırı uyarı veya kolik sancısı sorgulanarak neden anlaşılmalı çalışılmalıdır. Emzirme gözlenmeli, her emzirme sonrası gaz çıkarılması teşvik edilerek, ebeveynlere gaz çıkarma yöntemleri gösterilmelidir. Bebeğin

uyku ve beslenme düzeninin sağlanması, aşırı yorgunluk ya da uyarılardan kaçınılması, evde düzenin bebeğe uygun şekilde oluşturulması, annenin doğru beslenmesi ve istirahat etmesi, anne ile babanın sağlıklı bir ilişki içinde olması için önerilerde bulunulmalıdır (4).

Bebek tam bir sistemik muayeneden geçirilmeli ve ağırlık, boy ve baş çevresi ölçülmelidir. Sağlıklı bir çocuğun ağırlık artışı ilk 6 ayda 20-30 gr/gün (haftada 150-200 gr) şeklinde olur. Doğum sonrası 1. ayda değerlendirilen term ve sağlıklı bir bebeğin en az 600 gr kilo artışı göstermesi beklenmektedir. İstenen oranda ağırlık artışı olmayan bebekler daha ayrıntılı olarak değerlendirilmelidir (4,11). Aileye bebeğin etrafında yaşananların farkında olduğu ve bebekle bu günlerde kurulacak iletişimin çok önemli olduğu vurgulanmalıdır. Bebeğin gelişimini destekleme yöntemleri anlatılmalıdır (Tablo 3)(4-6).

Rutin olarak yapılan işitme testi dışında aileye bebeğin ani ve güçlü seslere verdiği tepki sorulmalı ve muayene sırasında bebeğin göz teması olup olmadığı ve obje takibi yapıp yapmadığı değerlendirilmelidir. İlk üç ay içinde en az 1 kez, mümkünse ilk 1 yaşındaki tüm muayenelerde kırmızı refle testi uygulanmalıdır. Gelişimsel kalça displazisi için risk faktörü bulunan veya patolojik fizik muayene bulgusu olan bebekler bu ayda kalça ultrasonografisi için Radyoloji Kliniği'ne yönlendirilmelidir (4,7).

Tablo 3. Bebeğin sağlıklı gelişimi için bakım önerileri

Doğum sonrası ilk hafta	<p>Bebeğiniz doğar doğmaz öğrenmeye başlar.</p> <p>*Oyun: bebeğinizin görmesi, işitmesi, hissetmesi, kollarını ve bacaklarını rahatça hareket ettirmesi ve size dokunması için fırsatlar yaratın. Onu nazikçe sakinleştirin, pırpırlayın ve kucağınızda tutun. Teninizin tenine değmesi ona çok iyi gelir.</p> <p>*İletişim: Bebeğinizin gözlerine bakın ve ona gülümseyin. Onu besleme zamanlarınız bunu yapmak için çok uygundur. Yeni doğan bebekler yüzünüzü görebilir ve sesinizi duyabilir.</p> <p>**Bebeğinizi TV, tablet, telefon gibi ekranlardan uzak tutun</p>
1. hafta-6 ay arası	<p>*Oyun: bebeğinizin görmesi, işitmesi, hissetmesi, kollarını ve bacaklarını rahatça hareket ettirmesi ve size dokunması için fırsatlar yaratın. Bebeğinizin görebileceği ve uzanabileceği renkli nesnelere yavaşça hareket ettirin ve farklı dokudaki objelere dokunmasını sağlayın. (çingirak, ipe bağlanmış halka, kağıt, kumaş, yumuşak ve sert objeler)</p> <p>*İletişim: Bebeğinizle, göz teması kurun, konuşun ve gülün. Çıkarıldığı sesleri taklit ederek karşılıklı sohbet edin.</p> <p>** Bebeğinizi ekranlardan uzak tutun ve 1. aydan itibaren bebeğinize günlük kitap okuyun.</p>
6-9 ay arası	<p>*Oyun: Bebeğinize elinde tutabileceği, vurarak ses çıkaran ve yere atabileceği temiz ve güvenli ev eşyaları verin (kapaklı kutular, metal tencereler, kaşık gibi)</p> <p>*İletişim: Bebeğinizin seslerine ve ilgi gösterdiği şeylere yanıt verin. Ona adıyla seslenin ve tepkisini gözlemleyin. Farklı yüz şekilleri yaparak oyunlar oynayın.</p>

	** Bebeğinizi ekranlardan uzak tutun, bebeğinize günlük kitap okuyun ve bebeğinizi yaşına uygun karton ya da kumaş kitaplarla tanıştırın.
9-12 ay arası	<p>*Oyun: Bebeğinizin en sevdiği oyuncacı veya nesneyi bezin altına veya kutuya saklayın. Nesneyi bulup bulmadığını gözlemleyin. Onunla "cee-ee" oyunu oynayın.</p> <p>*İletişim: Çocuğunuza nesnelere ve insanların isimlerini söyleyin. Burun, kulak, ağız gibi organlarını göstermesini isteyin. Ellerini kullanarak yapabileceği hareketleri gösterin ve anlamlarını öğretin (el sallayarak veda etme).</p> <p>** Bebeğinizi ekranlardan uzak tutun, günlük okuma saatlerine devam edin ve bebeğinizi de sayfaları çevirerek okuması için teşvik edin.</p>

T.C. Sağlık Bakanlığı Bebek, Çocuk, Ergen İzlem Protokolleri

2. Ayda bebek sağlığı izlemi

Önceki izlemde itibaren anne ve bebek için yaşanan değişiklikler değerlendirilmelidir. Bu ayda emzirme düzeninin oturması ve anne ile bebeğin birbirine alışmış olması beklenir. Sıklıkla ebeveynler bebeğin ipuçlarını daha iyi takip edebilmektedirler. Emzirme, uyku, aşılarda aşırı ağlama ve D vitamini kullanım durumu değerlendirilmelidir.

Bebeğin büyümesiyle ilişkili olarak çeşitli değişimlerin yaşanacağı ve bu değişimlerin aile için endişe kaynağı olmaması gerektiği anlatılmalıdır. Bu ayda bebeğin daha güçlü emebileceği ve bu nedenle emme süresinin kısalabileceği veya emme aralıklarının uzayabileceği ancak bebeğin büyümesinde bir sıkıntı yoksa bu durumun normal sayılması gerektiği anlatılmalıdır. Bu ayda bebeğin kolik sancılarının devam edebileceği bilgisi verilmeli ve bebeği rahatlatan yöntemler konuşulmalıdır. Bu aydan itibaren bebeklerde günlük dışkılama sayısının azalabileceği, bazı bebeklerde 7-10 günde bir dışkılama olabileceği ve bebeğin genel durumunda bir sıkıntı yoksa, bu durumun normal kabul edilmesi gerektiği belirtilmelidir (5).

Bebek her izlemde olduğu gibi tam bir sistemik muayeneden geçirilmelidir. Aylık ağırlık artışı, boy ve baş çevresi büyümesi ve persentil eğrisindeki yeri kaydedilmelidir. İşitme ve görme açısından ailenin izlenimleri sorgulanmalı, bebeğin görme alanı, göz teması ve obje takibi değerlendirilmelidir. Büyüme dışında bebeğin bilişsel ve motor gelişimi de kontrol edilmelidir. Bebeklerin bir kısmı bu ayda baş kontrolünü sağlayabilmektedir ve yüzüstü konulduklarında başlarını yukarı kaldırarak sağa sola çevirebilirler. Yatış pozisyonu olarak bebeklerin sırtüstü yatırılması önerilmekle beraber, sırt ve boyun kaslarının gelişimini desteklemek için ebeveyn gözetiminde bebek uyanırken birkaç dakikalık sürelerle yüzüstü konulması önerilmektedir. Bu aydaki bir bebeğin göz teması kurarak kendisine ses veren kişilere agulaması ve sosyal gülümsemesi beklenir. Aileye bebeğin motor ve bilişsel gelişimini desteklemek için ayına uygun önerilerde bulunulmalıdır.(Tablo 3)(4,5).

Ulusal aşı programındaki aşılarda yanında, program dışı özel aşılarda için de (rotavirüs aşısı, meningokok aşısı) aileye bilgi verilmeli ve aşı konusunda endişeleri varsa giderilmelidir. Takip edilen bebek prematüre ise, bu ayda uygun dozda (2 mg/kg/gün) demir profilaksisi başlatılmalıdır (1,4).

3-4. Ayda bebek sağlığı izlemi

Tüm izlemlerde olduğu gibi, son görüşmeden bugüne bebek ve anne ile ilgili yaşananlar sorulmalı, eksik bilgiler varsa tamamlanmalıdır. Ulusal aşı takvimindeki veya takvim dışı uygulanan aşılardan kayıt edilmelidir. Bebeğin beslenmesi, emzirme, uyku, varsa geçirilen hastalıklar, annenin ruh hali ve bebeğin D vitamini kullanım durumu sorgulanmalıdır (4).

Bu ayda da bebeğin sadece anne sütü ile beslenmesi teşvik edilmelidir. Bebeğin büyümesi ve çevredeki insanların yönlendirmesiyle birlikte bu aylarda bebeğe anne sütü dışında çeşitli besinlerin (su, meyve suyu, yoğurt gibi) verilmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Aile, anne sütünün bu dönemde bebeğin tüm besinsel ihtiyaçlarını karşıladığı, bebeğin büyüme ve gelişmesi için en uygun besin olduğu ve bebeğin böbrek, mide, bağırsak fonksiyonlarının henüz anne sütü dışındaki besinlerin sindirimi için yeterli olgunluğa erişmediği konusunda bilgilendirilmelidir. Bu aylarda verilecek ek besinler, anne sütü alımını azaltabildiği gibi, yeterli emilim gerçekleşmediğinden büyüme üzerinde de önemli bir katkı sağlamamaktadır. Ayrıca erken başlanan ek besinler bebekteki gastrointestinal sorunları ve enfeksiyonları da artırmaktadır (12,15).

Bu aylarda bazı bebeklerde memeyi emmek istememe, memeye geldiğinde huzursuzlanma ve başını geriye atarak memeyi reddetme şeklinde meme reddi durumu yaşanabilmektedir. Öncelikle anne ve bebeğe ait durumlar gözden geçirilmeli ve evdeki değişiklikler irdelenmelidir. Meme reddine yönelik saptanabilen bir durum varsa düzeltilmelidir. Neden bulunamazsa anneye sabırlı ve sakin kalması, kesinlikle emzik ya da biberon kullanmaması, bebeği farklı pozisyonlarda emzirme denemelerine devam etmesi ve bebeği uykuda ya da uykuya geçiş sırasında emzirmesi tavsiye edilmelidir. Meme reddinin geçici bir durum olduğu ve bebeğin sonraki aylarda da sorunsuz şekilde emmeye devam edeceği belirtilmelidir (4,15).

Bu dönemde anneler çoğunlukla bebeklerinin emme sürelerinin belirgin şekilde kısaltıldığını fark etmektedir. Hatta sırf bu nedenle bazı bebeklerin bu aylarda yeterli ağırlık artışı sağlamadığı gözlenmektedir. Normal gelişim özellikleri nedeniyle bu aylarda bebeklerin etrafa olan ilgileri artmakta ve emme süreleri daha kısa olmaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek için, annelere sakin ve sessiz bir ortamda, bebeğin ilgisini dağıtacak çevresel faktörlerden uzak şekilde emzirme önerilmelidir (4,15).

Her izlemde olduğu gibi bebeğe tam bir sistemik muayene yapılmalı, ağırlık, boy ve baş çevresi ölçümleri alınarak, persentil eğrisinde işaretlenmelidir. Term ve sağlıklı bebeklerin en geç 3. ayın sonunda baş kontrolünü sağlamaları beklenir. Bu ayda baş kontrolü olmayan bebekler nöromotor gelişim geriliği açısından detaylı olarak araştırılmalıdır. Baş kontrolünün sağlanmasıyla beraber bebekler artık gövdelerini de kontrol edebilmektedir. Üç-dört aylık bir bebek yüzüstü yatırıldığında her iki kolundan destek alarak başını ve gövdesini yukarı doğru kaldırabilmekte ve sırtüstü yatarken ellerinde tutup hafifçe yukarı çekildiğinde gövdesini de yukarı doğru getirebilmektedir. Bu aylarda bebekler, ellerine verilen objeleri kavrayabilmekte, objelere uzanabilmekte, ellerini orta hatta

birleştirmekte ve uzun süre kendi ellerine bakarak vakit geçirmektedirler. Aileye bebeğin kas gücünü ve bilişsel yeteneklerini geliştirmeye yönelik oyunlar ve aktiviteler için rehberlik edilmelidir (Tablo 3)(4,5).

Term doğan tüm bebeklere 4. ayın sonunda uygun dozda demir profilaksisi (1 mg/kg/gün) başlanmalıdır. Aileye demir ilaçlarının koku ve tat açısından kabulünün zor olabileceği ve bazı bebeklerin bu ilaçları almak konusunda isteksiz davranacağı belirtilmelidir. Ancak demir tedavisinin özellikle hızlı büyüme sürecindeki bebekler için çok önemli olduğu bilgisi verilmeli ve aile demir tedavisini vermek için desteklenmelidir. Gerekirse aile ile birlikte demir ilacının farklı yöntemlerle verilmesi konusunda fikir alışverişi yapılmalıdır (4).

6. Ayda bebek sağlığı izlemi

İzlem her zaman olduğu gibi, son kontrolden bugüne kadar geçen sürede yaşanan önemli durumların sorgulanması ile başlar. Bebeğe uygulanan rutin ulusal takvimdeki aşılardan veya varsa yapılan özel aşılardan kayıt edilmelidir. Eksik kalan aşılardan varsa tamamlanmalıdır. Bebeğin beslenme, anne sütü alma, uyku, D vitamini ve demir preparatlarını düzenli kullanma durumu sorgulanmalıdır. Annenin ruh hali değerlendirilmeli, ebeveynlerin birbirleriyle ve bebekleriyle olan iletişimi gözlenmeli ve evdeki düzen hakkında bilgi alınmalıdır. Bebek ihmali ya da istismarını düşündüren bulgular açısından uyanık olmalıdır (3-5).

Altıncı ay kontrolüne getirilen bebek, önerildiği şekilde bu döneme kadar sadece anne sütü ile beslendiyse, öncelikle anne tebrik edilmelidir. Bu döneme kadar sadece anne sütü ile beslemenin anne ve bebek için uzun dönemdeki faydalarından bahsedilerek, gösterilen çaba takdir edilmelidir. Bu aydan itibaren bebek beslenmesinde yeni bir aşamaya geçildiği, hala temel besinin anne sütü olduğu ancak bebeğin ek besinlerle tanışacağı bilgisi verilmelidir. Bu dönemde anneler çok endişeli olmakta ve büyük stres yaşayabilmektedir. Öncelikle ailenin yanında olduğumuz mesajı verilmeli, sakin ve sabırlı davranarak bebeğe doğru bir beslenme alışkanlığı kazandırılmasının önemi vurgulanmalıdır. Tamamlayıcı beslenmeye hangi besinlerle başlanacağı, günün hangi saatlerinde verileceği, besinlerin nasıl pişirileceği, verilen miktar, bebeğin yaşına ve gelişimine uygun besinlerin seçilmesi, besinlerin temizliği, ağız temizliği, yeni eklenecek besinler, besin alerji belirtileri ve yaşanabilecek sorunlar ile ilgili bilgiler verilmelidir. Anneler ve hatta bebeğe bakım veren kişilerin bu yöndeki sorularına açıklayıcı cevaplar verilmelidir (4,15).

Tüm bebekler için tam bir sistemik muayene ve ağırlık, boy, baş çevresi ölçümleri yapılmalıdır. Ölçüm sonuçları persentil eğrisinde işaretlenerek, eski kontrollerdeki değerlerle kıyaslanmalıdır. Altıncı ay bebeğin nörolojik, bilişsel ve sosyal gelişiminin hızlandığı bir dönemdir. Bu ayda artık bebeğin gövde kontrolünü daha güçlü şekilde sağlaması beklenir. Yüzüstü konumdan sırtüstüne, sırtüstü konumdan ise yüzüstüne yardımsız olarak dönmeye başlamalıdır. Destekli oturmaya başlayan bebek, objelere bilinçli olarak uzanır, kavrar ve objeleri bir elinden diğer eline geçirebilir. Verilen nesneyi iki eliyle bir-

likte tutabilir. Eşyaları ağızına götürerek keşfeder. Adını bilir ve ismi söylendiğinde tepki verir, daha fazla ses çıkarmaya ve ba-ba, de-de şeklinde hece tekrarları yapmaya başlar. Memnuniyetini ya da hoşlanmadığı durumları sesler kullanarak ifade edebilir. Duygularını göstermeye başlar, insanların duygularına tepki verebilir, sesli olarak güler ve oyun oynamaya başlar (Tablo 3). Sindirim ve emilim fonksiyonlarının olgunlaşması dışında, tüm bu fiziksel ve duygusal gelişim özellikleri sayesinde 6 ay tamamlayıcı beslenme için en uygun zaman olarak kabul edilir (4,5).

Bu ayda bebeğin hareket yeteneğinin artması ile birlikte düşme, çarpma gibi ciddi sonuçlar doğurabilecek kazaların yaşanabileceği öngörülerek, aileye kazalar ve alınması gereken tedbirler konusunda rehberlik edilmelidir (4).

Bu dönemde pek çok bebeğin kolik sancıları rahatlamıştır ve bebekler daha uzun süreli uyuyabilmektedirler. Uyku eğitimi verilmesi için ideal zamandır. Aileye bebeğin kendi yatağında ve kendi başına uyuyabilmesi için uygun yöntemler kullanması ve yanlış uygulamalardan kaçınması gerektiği hatırlatılmalıdır (16).

Bu dönemde bazı bebeklerin ilk dişleri çıkmış olabilir ve birçok bebek diş çıkarma döneminde. Aileye dişlerin çıkması sırasında yaşanabilecek sıkıntılar ve üstesinden gelme yolları anlatılmalı ve aileler diş temizliği ve diş sağlığı konusunda bilinçlendirilmelidir (3,4,17).

9. Ayda bebek sağlığı izlemi

Son kontrolden bugüne olan değişiklikler ve bebeğin yeni kazandığı gelişim özellikleri öğrenilmelidir. Emzirme, tamamlayıcı beslenme, uyku, günlük aktiviteler ve oyun, düzenli D vitamini ve demir kullanımı sorgulanmalıdır. Ev düzeni, bebeğe bakım veren kişiler, bebeğin ebeveynleri ve varsa bakım veren diğer kişilerle olan iletişimi sorulmalı, izlem sırasında da ilişkiler gözlenmelidir. Ev kazaları, çocuk ihmal ya da istismarını düşündüren bulgular açısından dikkatli olunmalıdır (3-5).

Bu ayda da anne sütüyle beslenme teşvik edilmeli fakat bebeğin besin içeriği zengin ve yaşına uygun çeşitli yiyeceklerle besleniyor olmasının önemine dikkat çekilmelidir. Mümkünse bebeğin günlük uyku ve beslenme rutinleri öğrenilmeli ve öğünlerde genellikle hangi besinleri tükettiği sorgulanmalıdır. Bakım veren kişilere farklı besin gruplarındaki yiyecekleri bebeğe uygun olarak hazırlamaları konusunda rehberlik edilmelidir. Ebeveynler bebeğin yaşına uygun besinleri erişkin gözetiminde kendi başına yemeye teşvik edilmesi için desteklenmelidir. Bebek bu aylarda aile ile birlikte sofraya oturtulmalı ve ailenin düzenine uyum sağlamayı da öğrenmelidir (4,15).

Dokuzuncu ay izleminde de bebeğin tam bir sistemik muayenesi yapılmalı, ağırlık, boy ve baş çevresi ölçülmelidir. Bu dönemde bebeğin hareketleri hızlanmış ve daha kıvrak ve kontrollü hale gelmiştir. Birçok bebek emeklemeye başlamıştır veya etrafa tutunarak ayağa kalmakta ve adımlayarak sıralayabilmektedir. Ellerinden tutulduğunda dengesini sağlayarak yürüebilmektedir. Baş ve işaret parmaklarını daha aktif kullanabilmekte, küçük objeleri iki parmağı arasında tutabilmektedir. Bu özellik küçük besin par-

çalarını tutarak ağızına götürebilmesini sağlar. Çoğunlukla bu ayda bebekler anlamsız kelimeler mırıldanırlar ve anne, baba, mama gibi basit kelimeleri söyleyebilirler. Bu aydaki önemli bir bilişsel özellik ise bebeğin saklanan bir oyuncanın varlığının devam ettiğini kavramasıdır. Bu özellik sayesinde, anne ya da baba yanında olmasa da onların var olmaya devam ettiğini bilir. Saklanan bir oyuncak bulabilir. İnsanların yüzünü ve tepkilerini daha net olarak anlar ve "hayır" ın ne anlama geldiğini fark eder. İşaretle verilen komutları anlar veya sorulan sorulara işaretle yanıt verebilir (Tablo 3). Bu aylarda yabancıları fark ederek, onların yanında huzursuz olmakta ve tanıdığı kişilerin yanında daha mutlu ve sakin durmaktadır (4,5).

APA, bebek sağlığı izlemlerinde 9, 18 ve 30. ayda rutin olarak gelişimsel tarama yapılmasını önermektedir. Bu taramaların ilki 9. ay izlemindeydir. Bu yolla çocuğun motor, görme, işitme yetilerinin daha standart şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu tarama sayesinde bebeğin erken iletişim becerileri, göz teması eksikliği, çağrılan isme yönelme veya işaret etme gibi otizm spektrum bozukluğu (OSB) belirtilerinin yaşamın ilk yılında tanınması mümkün olabilir. Bu aydaki izlem, ebeveynleri gelişimsel tarama hakkında bilgilendirmek ve bebekle iletişim ve erken dil becerilerine katılmaya teşvik etmek için bir eğitim fırsatı olarak görülmektedir. Henüz bu yaşta OSB teşhis edilmemesine rağmen, sosyal ve duygusal gecikmelerin fark edilmesi çocuğun erken müdahale programlarına yönlendirilmesini sağlayabilir (18). Ülkemizde ise Sağlık Bakanlığının Bebek İzlem Potokollerinde 9.ayda standart bir gelişimsel tarama testi bulunmamakla beraber hekimin bebeğin gelişim özelliklerini detaylıca değerlendirmesi önerilmektedir. Ülkemizde Sağlık Bakanlığı tarafından OSB açısından rutin taramaların 18, 24 ve 36. ayda yapılması önerilmektedir. Sağlık Bakanlığı protokollerine göre yine 9. ayda bebeklerden hemoglobin ve hematokrit düzeylerine bakılarak anemi durumunun değerlendirilmesi istenmektedir (4). Sağlık Bakanlığı ve APA'nın bebek sağlığı izlem önerileri Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. İlk 1 yaşta bebek sağlığı izlem önerileri (3,4)

YAŞ	Doğumda	İlk hafta	1.ay	2.ay	3-4.ay	6.ay	9.ay	12.ay
Öykü	+	+	+	+	+	+	+	+
Ölçümler								
Kilo	+	+	+	+	+	+	+	+
Boy	+	+	+	+	+	+	+	+
Baş çevresi	+	+	+	+	+	+	+	+
Duyu taraması								
İşitme		+	+	+	+	+	+	+
Görme			+	+	+	+	+	+
Topuk kanı metabolik taraması	+							
Fizik muayene	+	+	+	+	+	+	+	+
KKH taraması	+							

GKD taraması	+	+	+	+				
Gelişimsel değerlendirme			+	+	+	+	+	+
Sosyal-davranışsal değerlendirme			+	+	+	+	+	+
Diş sağlığı					+	+	+	+
Bağışıklama	+	+	+	+	+	+	+	+
Hb/Htc ölçümü							+	
Tam idrar						+		
D vitamini desteği		+	+	+	+	+	+	+
Demir desteği					+	+	+	+
Danışmanlık	+	+	+	+	+	+	+	+
Anne sütüyle beslenme	+	+	+	+	+	+	+	+
Kazaları önleme	+	+	+	+	+	+	+	+
Şiddeti önleme	+	+	+	+	+	+	+	+
Tamamlayıcı beslenme					+	+	+	+
Bebek bakımı	+	+	+	+	+	+	+	+
*Maternal depresyon taraması			+	+	+	+		
*Gelişimsel tarama							+	

KKH, konjenital kalp hastalığı; GKD, Gelişimsel kalça displazisi; Hb, hemoglobin; Htc, hematokrit

*Amerikan Pediatri Akademisi tarafından standart testler yoluyla yapılması önerilen taramalar

12. Ayda bebek sağlığı izlemi

Bir yaşına ulaşan bebeğin izleminde, son görüşmeden itibaren olan değişiklikler, bebek ve aile ile ilgili gelişmeler sorulmalıdır. Emzirme, beslenme, uyku, gelişim özellikleri, aşılar, varsa geçirilen hastalıklar, düzenli D vitamini ve demir kullanımı hakkında bilgi alınmalı ve aile-bebek iletişimi gözlenmelidir. Kazalar konusunda aile uyarılmalı ve çocuk ihmal, istismarını düşündürülen bulgular açısından dikkatli olmalıdır (1-5).

Anne sütüyle beslenme teşvik edilirken, aile bebeğe tüm besin gruplarını içeren zengin bir beslenme alışkanlığı kazandırılması için desteklenmelidir. Kuruyemiş gibi küçük taneli besinlerin aspirasyon riski taşıdığı ve bebeğin eline doğrudan verilmek yerine toz haline getirilerek verilmesi gerektiği hatırlatılmalıdır. Bu yaşta tamamlayıcı beslenmede herhangi bir kısıtlama bulunmazken, paketli, katkı içeren ve şekerli gıdaların tüketimi önerilmemelidir. Bebeğin aile sofrasına oturtulması, yaşına uygun araçlarla veya eliyle kendi başına yemek yemeye çalışması için desteklenmesi gerektiği bilgisi verilmelidir (4,15).

Tüm izlemlerde olduğu gibi bebeğin fizik muayenesi eksiksiz olarak yapılmalı ve kilo, boy, baş çevresi ölçülmelidir. İlk yıl içinde çok hızlı bir büyüme gösteren bebeğin bundan sonraki yıllarda büyümesinin daha yavaş olacağını aileye belirtilmesi, gerek-

siz endişe ve beklentilerin önüne geçecektir. Bu ayda bebekler bir yerlere tutunarak yürümeye devam edebilir ve hatta ilk defa yardımsız adımlar atmaya başlar. Yürümesi teşvik edilmeli ve düştüğü zamanlarda bebeği korkutacak ve cesaretini kırarak şekilde büyük tepkiler verilmemelidir. Bir yaşa ulaşmış bebeklerin el göz koordinasyonu ve ince motor becerileri de oldukça gelişmiştir. Etrafa karşı oldukça meraklı ve farklı objeleri keşfetmek için isteklidirler. Çeşitli aletleri doğru kullanabilirler ve erişkinlerin hareketlerini taklit ederler. Anne ve babanın sesini tanır, ismi söylendiğinde tepki verir ve anne-baba-dede gibi kelimeleri bilinçli olarak kullanmaya başlarlar. Tanıdık hikaye ya da şarkılara tepki verirler. Öğretildiği takdirde kulak, burun, ağız gibi vücut bölümlerini bilir ve gösterirler. Aileye bebeğin gelişimini destekleyici aktiviteler, oyunlar, yaşına uygun oyuncak ve kitaplar konusunda rehberlik edilmelidir (Tablo 3). Hareketle beraber ev içinde ve dışında yaşanabilecek kazalar ve alınacak tedbirler konusunda bilgi verilmelidir (Tablo 4)(4,5).

Aileler diş sağlığı konusunda bilinçlendirilmeli, uygun çocuk diş fırçaları temin edilerek bebeğin diş temizliği sağlanmalıdır. İki yaşına kadar diş macunu önerilmezken, bu yaştan sonra ailenin denetiminde florlu çocuk diş macunları kullanılabilir (17).

Ülkemizde tüm çocuklara ilk 1 yaşta D vitamini ve demir preparatları Sağlık Bakanlığı tarafından ücretsiz olarak verilmektedir. Dokuz-12 ayda bebeğin hemogloblin düzeylerine bakılarak gerekirse demir ve vitamin desteği 1,5- 2 yaşa kadar devam ettirilebilir (4,6).

SONUÇ

Tüm dünyada yapılan araştırmalarda yaşamın ilk yıllarında düzenli olarak gerçekleştirilen bebek sağlığı izlemlerinin, çocukların daha yüksek oranda anne sütü alması, daha sağlıklı beslenmesi, daha az çocuk ölüm oranları ve daha iyi bir bilişsel gelişim göstermesiyle ilişkili olduğu bildirilmiştir. Bebek sağlığı izlemlerinin uzun dönemde de etkileri olduğu ve bu izlemlere dahil edilen bebeklerin, eğitim süreleri ve yıllık kazançlarının daha fazla olduğu, erişkin yaşta daha uzun boylu oldukları ve 40 yaşa geldiklerinde daha iyi sağlık göstergelerine sahip oldukları bildirilmiştir (19).

Çocuk sağlığı ve ilişkili olarak toplum sağlığının iyileştirilmesi için gebelikten başlayarak etkin sağlık izlemlerinin yapılması, bebek sağlığı konusunda yetkin kişilerin düzenli olarak bebek izlemlerini gerçekleştirmesi bir devlet politikası olarak benimsenmelidir. Bebek izlemleri tüm dünyada standart hale getirilerek, tüm dünya çocuklarının bu haktan yararlanması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Gökçay G, Tuğrul Aksakal M. Çocuk Sağlığı İzlem İlkeleri. Gökçay G, Beyazova U, editörler. İlk Beş Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. 1. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2017. p.3-15.
2. Gür E. Sağlam Çocuk İzlemi. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Sempozyum Dizisi 2003; 135:9-16.

3. Hagan JF, Shaw JS, Duncan PM, eds. Bright Futures: Guidelines for Health Supervision of Infants, Children, and Adolescents. 4th ed. American Academy of Pediatrics; 2017.
4. T.C. Sağlık Bakanlığı. Bebek Çocuk Ergen İzlem Protokolleri. 2018. (08/10/2021'de https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/cocuk_ergen_db/dokumanlar/yayinlar/Kitaplar/Bebek_Cocuk_Ergen_Izlem_Protokolleri_2018.pdf. adresinden ulaşılmıştır).
5. Neyzi O, Ertuğrul T. Öykü ve Fizik Muayene. Neyzi O, Ertuğrul T, Darendeliler F, editörler. Pediatri.5. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2020. p.3-27.
6. Gökçay G. Çocuk Sağlığı İzlemi. Neyzi O, Ertuğrul T, Darendeliler F, editörler. Pediatri. 5. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2020. p.41-51.
7. Erçin S, Ovalı F. Yenidoğan Taramaları. Klinik Tıp Pediatri Dergisi 2019; 11(4): 193-199.
8. T.C. Sağlık Bakanlığı, Ulusal Neonatal Tarama Programı, 2015. (08/10/2021'de https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/cocukergen-tp-liste/yenidogan_tarama_programi.html adresinden ulaşılmıştır).
9. Gökçay G, Keskindemirci G. Aşı Uygulamaları. Neyzi O, Ertuğrul T, Darendeliler F, editörler. Pediatri.5. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2020. p.51-65.
10. Koç F, Gökçay G. Çocuklarda Aşı Uygulamaları. Gökçay G, Beyazova U, editörler. İlk Beş Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. 1. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2017. p.451-456.
11. Bundak R. Büyüme. Neyzi O, Ertuğrul T, Darendeliler F, editörler. Pediatri.5. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2020. P.83-105.
12. American Academy of Pediatrics. Breastfeeding and the Use of Human Milk. Pediatrics. 2012; 129(3): e-827-841.
13. World Health Organization. Infant and Young Child Nutrition. Global Strategy on Infant and Young Child Feeding. Report by the secretariat, 2002. (08/10/2021'de http://apps.who.int/gb/archive/pdf_files/WHA55/ea5515.pdf?ua=1. adresinden ulaşılmıştır)
14. Earls MF, Yogman MW, Mattson G, Rafferty J, AAP Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health. Incorporating Recognition and Management of Perinatal Depression Into Pediatric Practice. Pediatrics 2019;143(1):e20183259.
15. Gökçay G, Garibağaoğlu Denizhan M. Sağlıklı Çocuğun Beslenmesi. Neyzi O, Ertuğrul T, Darendeliler F, editörler. Pediatri.5. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2020. p.213-233.
16. Boran P. Çocuklarda Normal Uyku Fizyolojisi ve Farklı Gelişim Dönemlerinde Uyku Sorunları. Gökçay G, Beyazova U, editörler. İlk Beş Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. 1. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2017. p.331-341.
17. Akşit S. Ağız ve Diş Sağlığı. Gökçay G, Beyazova U, editörler. İlk Beş Yaşta Çocuk Sağlığı İzlemi. 1. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2017. p.323-330.
18. Lipkin PH, Macias MM, AAP Council on Children with Disabilities, Section on Developmental and Behavioral Pediatrics. Promoting Optimal Development: Identifying Infants and Young Children with Developmental Disorders Through Developmental Surveillance and Screening. Pediatrics 2020; 145(1): e20193449.
19. Bütikofer A, Loken KV, Salvanes KG. Infant Health Care and Long Term Outcomes. The Review of Economics and Statistics 2019; 101(2): 341-354.

PERİYODİK SAĞLIK MUAYENESİ

Periodic Health Examination

Yeltekin Demirel, Nadime Yıldırım Karatepe

ÖZET

Bu bölüm birinci basamak hekimine periyodik sağlık muayenelerini tanıtmak, uygulamak ve gerektiği takdirde danışmanlık yapabilmek amacıyla hazırlanmıştır.

Periyodik sağlık muayeneleri uygulanarak hastalık ve ölüm oranlarının büyük oranda azalacağı, erken tanı ve tedavi şansı sağlanarak sağlık sistemi üzerindeki sosyo-ekonomik yükün azaltılacağı bilinmektedir.

Periyodik sağlık muayeneleri kapsamında belirli taramalar, muayeneler, laboratuvar tahlilleri, ilaç tedavileri, rehberlik ile birlikte sağlık eğitimi sunulmaktadır. Bu muayeneler her birey için yaşa, cinsiyete ve risk faktörlerine yönelik spesifik olarak belirlenmektedir.

Anahtar kelimeler: periyodik sağlık muayenesi, birinci basamak, korucu sağlık hizmetleri

ABSTRACT

This section has been prepared in order to introduce periodic health examinations to primary care physicians, to have them applied and to provide counseling if necessary.

It is known that with periodic health examinations, mortality and morbidity will decrease significantly and the socio-economic burden on the health system will be reduced by providing the chance for early diagnosis and treatment.

Periodic health examination is done by giving screening, examination, laboratory tests, drug treatment, counseling and health education to individuals. It is determined specifically for each individual for age, gender and risk factors.

Keywords: periodic health examination, primary care, preventive health services

GİRİŞ:

Periyodik sağlık muayeneleri (PSM), asemptomatik bireylerin, genel sağlık durumlarını değerlendirmek amacıyla yapılan tarama testlerinden ve fizik muayeneden oluşan düzenli kontrollerdir. Bu kontrollerde her bireye göre risk faktörlerine uygun olarak planlanmış, kolay uygulanabilir bir izlem programı oluşturulmaya çalışılır. Kontrollerde, kişiler için bireysel olarak planlanan uygulamalar yapılmakta olup böylece sık rastlanılan gereksiz test ve müdahalelerin engellenmesi sağlanır (1). PSM ile hastalık belirtisi göstermeyen bireylerin risk düzeyini ve hastalıklarının öncü semptomlarını saptayarak hastalık ve ölüm oranlarını azaltmak amaçlanır (2).

PSM uygulaması her birey için özgündür. Her bireyle belli aralıklarla yaş, cinsiyet ve çeşitli risk faktörlerine uygun görüşme yapılır. Bu görüşmeler kişiye özel belirlenmiş tahlillerin yapılmasının yanı sıra fizik muayene bulguları (boy, ağırlık, kan basıncı ölçümü gibi), danışmanlıkla elde edilen verilerin toplanması (bağımlılıkları, yaşam stili, bulaşıcı hastalıkları) ve aşılardan oluşur (3).

PSM, check-up uygulamalarından farklıdır. Bu taramalarda yıllık kontroller ile check-up'ların herkese yönelik standart uygulamalarından ziyade kişiye özgün planlanır. Bu planlamalar hekimler tarafından kişinin özellikleri göz önüne alınarak yapılır (4).

PSM hastalardan anamnez alınmasıyla başlar. Hastanın sağlık sorunlarını belirleyebilmek için anamnez detaylı olarak alınır. İkinci basamak olarak fizik muayene yapılır. Başvuran her kişinin kan basıncı ölçülmelidir. PSM'nin bir sonraki basamağında bireylerin yaş ve cinsiyetine uygun genel sağlık değerlendirmesi, buna yönelik risk analizi yapılarak danışmanlık hizmeti verilmesi, planlanan aşılardan yapılması, sağlık eğitimi verilmesi ve gerekiyorsa ilaç tedavisinin başlanması amaçlanır (5).

PERİYODİK SAĞLIK MUAYENELERİNİN TARİHÇESİ

PSM'lerin tarihçesi 1800'lü yıllara kadar dayanmaktadır. Bu çalışmalar 1861 de Dr. Horace Dobell tarafından yapılmıştır (6).

Okul çocuklarına periyodik muayene yapılarak fiziksel yetersizliklerini ve bulaşıcı hastalıklarını saptamak amaçlanmıştır. Sigorta şirketleri, yirminci yüzyılda sigortalayacakları kişileri muayene ederek risk değerlendirmesi yapmak üzere doktorları görevlendirmeye başlamışlardır (6). Sigorta yöneticileri mortaliteyi azaltmak için müşterilerine yılda en az bir defa muayene olunmasını önermiştir. 1970'li yıllardan sonra yılda bir kez yapılan sağlık muayenelerinin yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır (7).

Günümüze ulaşan süreçte kanıta dayalı geliştirilen en kapsamlı toplumsal tarama çalışmalarının ilki 1976 da Kanada da Kanada Periyodik Sağlık Muayenesi Çalışma Grubu tarafından yapılmıştır. Bu çalışmayı 1984 te Amerika Birleşmiş Devletler Önleyici Hizmetler Çalışma Grubunun ABD de yaptığı çalışmalar takip etmiştir (8).

TÜRKİYE'DE PERİYODİK SAĞLIK MUAYENESİ

Türkiye de, koruyucu sağlık hizmetlerinde PSM öne çıkar. PSM ile bireylere tarama, muayene, laboratuvar tahlilleri, ilaç tedavisi, rehberlik ile birlikte sağlık eğitimi sunulur (9).

PSMlerin ülkemizdeki tarihçesine bakıldığında 1990 yılında öğrencilere yapılmaya başlanmıştır. Sağlık taramalarının devamında toplumun diğer kesimlerine uygulanarak yaygınlaştırılmıştır (9). Zaman geçtikçe bu uygulamalara toplumda görülme sıklığı yüksek olan çeşitli hastalıkların taranması eklenmiştir. Şu an aktif olarak işleyen sağlık sistemimizde Aile Hekimliği Uygulaması'nın başlamasıyla PSM'nin önemi iyice artmıştır (10).

Sağlık Bakanlığınca 2015 senesinde bu muayenelerine yönelik "Aile Hekimliği Uygulamasında Önerilen Periyodik Sağlık Muayeneleri ve Tarama Testleri Rehberi" yayınlanmış olup, bu rehber doğrultusunda muayeneler yapılmaktadır (10).

BEBEKLİK VE ÇOCUKLUK DÖNEMİ PERİYODİK SAĞLIK MUAYENELERİ

Anne Sütü ve Emzirme

Bebek beslenmesinde anne sütünün, anne ile yenidoğan sağlığına yönelik pek çok yararı bulunur. Anne sütündeki mikroorganizmalar, prebiyotik ve probiyotik etki yaparak bebekte sağlıklı bağırsak florası oluşumuna katkı sağlar. Bu nedenlerle emzirmenin desteklenmesi ve sürdürülmesinin sağlanması çok önemlidir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bebeğe doğumdan itibaren altı ay yalnızca anne sütü verilmesini ve iki yaşını tamamlayana kadar ek gıdalarla birlikte devam edilmesini önerir (11).

Annelere gebeliğinin 32. Haftası ile birlikte anne sütü ve emzirme danışmanlığı hizmetinin sunulması gerekir. Gebeliğin 32. Haftasından sonra yapılan gebe izlemlerinde ve yenidoğan döneminden iki yaşına kadar yapılan bebek-çocuk takiplerinde beslenme yetersizliği ve bunun neden olduğu hastalıklardan korunmak için değerlendirme ve bilgilendirme yapılmalıdır. Böylelikle ebeveynler, doğum sonrasında beslenmeye ve emzirmeye yönelik bilgi sahibi olabilir (12).

Demir Profilaksisi

Demir eksikliği anemisi, dünyada anemiler arasında en yaygın saptanandır. Demir eksikliğinin neden olduğu anemi, merkezi sinir sistemini etkileyerek bebeğin yapısal ve metabolik gelişimini bozabilir (13). Sağlık Bakanlığı çocuklardaki beslenmeye bağlı demir eksikliği anemisi insidansını azaltmak için 2004 yılında "Demir Gibi Türkiye" programını başlatmıştır. Bu programla toplumda demir eksikliği ve yetersiz alımı konusunda ailelerin bilgilendirilmesi, 4 ile 12 ay arasındaki tüm bebeklere anemiden korumak için en az 5 ay boyunca ücretsiz demir takviyesi verilmesi, 13- 24 ay arası anemi tanısı olan bebeklere demir tedavisi verilmesi hedeflenmiştir (14).

2011 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan kılavuzlarda demir takviyesinin 4-12 ay aralığındaki miad bebeklere profilaktik olarak 10 mg/gün, günde bir kez olmak üzere 5 ay verilmesi önerilir. Dokuzuncu ayda bebeğin kontrol muayenesi değerlendirilir. Bu kontrolde anemi olmadığı takdirde tedaviye 12. ayın sonuna kadar aynı dozda devam edilmesi önerilir. Dokuzuncu ayda anemi saptanan bebeklerde demirin tedavi dozunda verilmesi gerekir (14).

D Vitamin Profilaksisi

Gebelik ve emzirme döneminde güneş ışığının yetersiz alımı, D vitamini depolarının yetersiz olması anne sütü ve yenidoğanlarda bu vitamin düzeylerinde düşüklüğe neden olur (15).

Bebeklik döneminde D vitamini eksikliğinin engellenmesi için her yeni doğan bebeğe beslenme biçimine bakılmaksızın doğumdan sonra günde 400 ünite D vitamini damla verilir. D vitamini damlaları sağlık bakanlığı tarafından tedarik edilir ve aile hekimlerince dağıtılır. Bir yaş sonrasında D vitamini gereksinimi günde 600 ünite olarak kabul edilir. Bu vitamin düzeyi besinlerle veya oral D vitamini takviyesi ile sağlanabilir (15).

İnmemiş Testis Muayenesi

Erkek çocuklarında en sık izlenen konjenital anomalilerden biri inmemiş testistir. Ülkemizde miad doğumlar sonucu dünyaya gelen erkek bebeklerde %2-9 oranında görülür (16).

Genital muayenenin ayrıntılı olarak yapılması ile tanı alır. Muayene küçük çocuklarda yatırılarak, ilerleyen yaşlarda ayakta yapılır. Muayene sırasında inguinal ve femoral bölge, perine, skrotumlar detaylı değerlendirilir. Testisler skrotumda palpe edilir eğer skrotumda palpabl değilse inguinal kanal dikkatle muayene edilir, skrotuma kadar hareket ettirilir. Buraya getirilen testis sabit kalıyorsa retraktıl testis, skrotum dışına tekrar çıkıyorsa inmemiş testis olarak değerlendirilir (16).

6 ay ile 1 yaş arasında kontrole gelen her erkek bebeğe en az bir defa testis muayene yapılmalıdır (14).

Neonatal Topuk Kanı Taraması

Neonatal tarama programları insidansı yüksek konjenital metabolik hastalıkların tanısında ve tedavisinde önemli rol alır. Fenilketonüri (FKÜ), konjenital hipotiroidi, biyotinidaz eksikliği, SMA, kistik fibrozis ve konjenital adrenal hiperplazi ülkemizde topuk kanı taraması kapsamındaki metabolik hastalıklardır. Topuk kanı bebeklerden doğum sonrasında, bebek beslenmeye başladıktan sonra, ilk 24-72 saat içerisinde alınmaktadır (17).

Fenilketonüride fenilalanini tirozine çeviren fenilalanin hidroksilaz enzimi eksiktir. Bu hastalık otozomal resesif olarak aktarılan kalıtsal bir metabolik hastalıktır. Doğumdan sonra kan fenilalanin düzeyi normal değer aralığında ölçülürken, beslenmeye başladıktan sonra fenilalanin düzeyleri artar. Fenilketonüriye yönelik medikal tedavi ve diyet tedavisinin yapılmadığı durumlarda zeka geriliği, cilt hastalıkları, gelişim geriliği gibi farklı bulgular ortaya çıkabilir (17).

Konjenital hipotiroidi tanı ve tedavisi geciktiğinde zeka geriliğine sebep olabilen yenidoğan döneminde en sık tespit edilen endokrin hastalıklarından birisidir (14).

Biyotinidaz eksikliği; biyotinidaz enzim aktivitesinin eksik olmasından kaynaklanan otozomal resesif geçişli hastalıktır. Kanda bulunan biyotinin geri dönüşümü azalır. Biotinidaz eksikliği; cilt yapısında bozukluklar, gelişimsel anomalilikler gibi çeşitli bulgulara neden olabilir. Klinik semptomları üç ila altı ay arasında kendini gösterir (17).

Gelişimsel Kalça Displazisi

Gelişimsel Kalça Displazisi (GKD) yenidoğan döneminde en çok rastalanan ortopedik hastalıklardandır. Erken tanı alınması halinde tedavisi kolaylıkla ve düşük bütçeyle yapılabilen, geç tanı alınması durumunda ise tedavi başarısı daha düşük olup, komplikasyon riskleri daha yüksek cerrahi işlemlerle tedavi edilebilir. Hastalığa tanı konması; risk faktörlerinin saptanması, fizik muayene, USG ve direkt radyografi süreçlerini içerir (18).

Taramalarda GKD'nin tanı ve teşhisi için doğumdan sonraki ilk iki gün içerisinde aile bilgilendirilmelidir. Bebek 3 ile 4. haftalar arasında GKD'ye yönelik fizik muayene ile değerlendirilir ve riskli vakalar ortopedi uzmanlarına sevk edilir. Aile hekimi tarafından yapılan 41.gün izleminde GKD taraması yapılır.Ortopediye sevk edilmiş bebeklerin 2. ay izleminde ortopedi uzmanlarınca bildirilen görüşler sağlık personeli tarafından kayıt altına alınır (14).

Görme Taramaları

Yenidoğan bebeğin her izleminde bebeğin görmesi değerlendirilmeli, taramada şüpheli bulunanlar ileri tetkik için sevk edilmelidir. Üç yaşından sonra görme keskinliği değerlendirilmeli, gereklilik durumunda göz hastalıkları uzmanına yönlendirilmelidir. Ayrıca şaşılık tanısı alan çocuklar da tüm yaş aralıklarında göz hastalıkları uzmanına sevk edilmelidir (14).

Çocuklara periyodik muayenelerde 36-42 ay arasındaki izlemlerde kırmızı refle testi yapılmalıdır. Kırmızı refle testinde optik yolda bozulmaya neden olacak her etken anomali oluşturur, anomalilik durumunda ise sevk edilmelidir (19).

Yenidoğan İşitme Taraması

Yenidoğanlarda işitme kaybı, aileler ve doktorlar tarafından erken dönemde fark edilemeyebilir. İşitme tarama testleri detaylı yapılmaz ise; var olan bu kayıp, çocukların konuşmalarındaki gecikme saptanana kadar semptom vermeyebilir (20).

İşitme taraması testi doğumdan sonra ilk üç gün içinde, anne ve bebek hastaneden taburcu olmadan önce hastanede yapılması gerekir. Bebek doğduktan sonraki bir ay içerisinde taramanın tamamlanması, eğer işitme kaybı varsa 3 ay içinde tanı konulması ve bebeğin 6. ay takibinde ise cihaz verilmesi gerekir (20).

Kan Basıncı Takibi

Hipertansiyon tanısının erken konulabilmesi ve kardiyovasküler hastalıkların engellenmesi için periyodik sağlık muayeneleri amacıyla başvuran her çocukta yılda en az bir kez sistolik kan basıncı ölçülmelidir. Çocuklarda sistolik kan basıncı ölçümü persantil eğrileri ile değerlendirilir (21).

Obezite Taraması

Obezitenin engellenmesi için 6-18 yaş arası çocuklarda her yıl bir kez vücut ağırlığı, boy, beden kitle indeksi (BKI) ölçümleri yapılır. Periyodik muayenelerde obez veya fazla kilolu olduğu saptanan çocuklara üç ila altı ayda bir kez kontrol önerilir (14).

Obez olarak tanımlanan çocuklara tanı konduğu zaman açlık kan şekeri, serum lipid tetkikleri, karaciğer fonksiyon testleri istenir. Açlık kan şekeri ≥ 100 mg/dl, lipid profili bozuk olanlar ile karaciğer fonksiyon testleri yüksek olanlar ilgili bölümlere yönlendirilir. Kabul edilebilir kolesterol değeri 170 mg/dl altındaki değerler olup 170-199 mg/dl aralı-

ğındaki değerler kontrollerle takip altına alınır. 200 mg/dl üzerindeki değerler ise yüksektir. LDL-kolesterol değerlendirildiği zaman <110 mg/dl olması beklenir, 130 mg/dl üzerinde ise yüksek olarak değerlendirilir (14).

ERİŞKİNLİK DÖNEMİNDE PERİYODİK MUAYENELER VE TARAMALAR

Kardiyovasküler Olaylardan Korunmada Risk Değerlendirilmesi

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün yayınladığı raporlar doğrultusunda, dünyada en sık görülen erişkin ölüm sebebi kardiyovasküler hastalıklar (KVH)'dır. KVH için önemli olan önlenebilir mortalite ve morbidite sebebi olmasıdır. Bundan dolayı KVH açısından yüksek riskli kişilerin erken tanı alıp sağlık durumlarının korunması hedeflenmiştir (22).

Kardiyovasküler risk hesaplanırken bireylerin yaşı, sigara bağımlılığı, kalıtsal kalp hastalıkları, mevcut hastalıkları sorgulanabilir. Bunlarla birlikte başvuran hastaların boy ile ağırlık ölçümleri, kan basıncı ölçümleri yapılırken, metabolik sendrom açısından değerlendirilir. KVH riskinin değerlendirilmesinin yaygınlığının artırılması ile kişilerin hayat kalitesi artar ve sağlık maliyetlerini azaltılır (22).

Erişkinlerde başvuran bireylerde kırk yaşın altında aile öyküsünde aterosklerotik hastalık geçmişi olan varsa kardiyovasküler risk açısından değerlendirilir. Kırk yaş üzerindeki bireylerde ise bir kez kardiyovasküler risk değerlendirmesi yapılır, riskli bulunan bireylere yaşam tarzı değişiklikleri önerilir. Kontrolleri sağlandıktan sonra gereklilik halinde kardiyoloji uzmanına yönlendirilir (14).

Profilaktik Aspirin Kullanımı

Yaşa bağlı olarak 45 yaş üstü erkeklerde kardiyovasküler risk artarken, 55 yaş üzerinde kadınlarda ise iskemik inme riski giderek artmaktadır. Erkeklerde, kardiyovasküler hastalıklar için risk faktörleri kadınlardaki iskemik inme için saptanan risk faktörleriyle benzerdir. Bunlar sıklıkla yaş, lipit bozukluğu, sigara bağımlılığı ve komorbidite hastalıklarıdır (14). Aspirin kullanımının yaşa bağlı olarak görülen vasküler hastalıklar açısından yüksek risk altında olan hastalarda ölüm oranının önemli oranda azalttığı gösterilmiştir.

Ülkemizde uygulanan sağlık muayeneleri ve taramalarda, başvuran erkeklerden 45 ile 65 yaş arasında olanlarda, 65 ile 80 yaş aralığında tüm erişkinlerde kardiyovasküler olaylardan korunmada bireylerin risk faktörleri değerlendirilerek, komorbidite durumları ve gastrointestinal yan etkiler incelenerek günlük 81 mg aspirin kullanımı önerilir. Kadınlarda da 55-65 yaş grubunda iskemik inmenin engellenmesi için düşük doz aspirin kullanımı önerilmektedir (23).

Tütün Ürünü Kullanımı ve Pasif Etkilenim

Tütün kullanımı, çok sık görülen bir bağımlılık sebebidir. Tütün ve dumanındaki maddelerin olumsuz etkileriyle önlenebilir halk sağlığı sorunlarından biridir..Aktif sigara

içiciliğinin yanı sıra pasif etkilenim oranı da yüksektir. Pasif etkilenme sigara içmeyen bireylerin istem dışı olarak tütün dumanından etkilenmesidir (24).

Tütün kullanan veya pasif etkilenen bireylere sağlığa zararları ve olası etkileri ile ilgili bilgi verilmeli ve eğer kullanılıyorsa uygun tedavi verilmeli gereklilik halinde ilgili merkezlere sevk edilmelidir (14).

Kan Basıncı Takibi

Hipertansiyon insidansı yüksek kronik hastalıklardandır. Hipertansiyon; kalp hastalıklarına, serebrovasküler hastalıklara, renal hastalıklara neden olarak mortalite ve mortalitede artmaya sebep olur. Bireylerde hipertansiyon tanısının erken alınması halinde engellenebilir veya medikal tedavi verilebilir (25).

Hipertansiyon tanısı 18 yaş üzeri yetişkinlerde sistolik kan basıncının ≥ 140 mmHg ve/veya diyastolik kan basıncının ≥ 90 mmHg ölçülmesiyle konulur. Sistolik kan basıncı tanı için önceliklidir (25).

Erişkinlerde her kontrol esnasında sistolik kan basıncı ölçülür ve nabız sayımı yapılır. Bununla birlikte detaylı bir anamnez alınır, sistemik fizik muayene yapılır ve laboratuvar tetkikleri çalışılır.

On sekiz yaş ve üzerindeki her bireyde hipertansiyon tanısının erken tespiti amacıyla yılda en az bir kez sistolik kan basıncı ölçümü yapılır (14).

Serum Lipid Profili Taraması

Hiperkolesterolemi kardiyovasküler hastalıkların gelişimine zemin hazırlayan önemli bir etken olarak değerlendirilir. Kalp hastalıkları, diyabet ve komplikasyonlarının erken tanı ve teşhisi için 18 yaşın üzerinde risk faktörlerinden bir ya da daha fazlası bulunanlarda ve 35 yaş üstü kişilere beş sene ara ile lipid tetkiklerinin çalışılması istenir (14).

Serum lipid taramasında istenen tetkikler, lipidler total kolesterol, trigliserid, LDL kolesterol ve HDL kolesteroldür. Trigliserid ve LDL kolesterol değerleri sabah ortalama 9-12 saat açlık sonrasında ölçülmelidir (26).

Diabetes Mellitus Taraması

Diyabetes mellitus (DM) insülin yetersizliği, direnci veya her ikisinin birlikte bulunmasıyla oluşan, kanda şeker düzeyini yükselterek akut ve kronik komplikasyonlara sebep olabilen bir hastalıktır. Diyabet tanısı aldıktan sonra, kardiyovasküler hastalıklar, serebrovasküler hastalık ve periferik damar hastalığı gibi makrovasküler sorunlar daha erken ortaya çıkabilir ve ağır seyredebilir (27).

Tip2 DM de 45 yaş üzerinde risk faktörlerini taşıyan bireylere tarama yapılırken tip1 DM için önerilmemektedir. Bu risk faktörleri; fiziksel inaktivite, aile öyküsü, gebelikte gelişen diyabet öyküsü, hiperkolesterolemi, hipertansiyon, kardiyovasküler hastalıkları içerir (27).

Tarama yapmak amacıyla açlık plazma glukozu, HbA1c ya da oral glukoz tolerans testi kullanılabilir. Bu tetkikler normal ise üç yıl sonra kontrol planlanır (14).

Obezite Taraması

Obeziteyi "sağlığı bozacak ölçüde vücutta aşırı yağ birikmesi" olarak tanımlanmaktadır. Genel kullanımda beden kütle indeksi (BKİ) $>25 \text{ kg/m}^2$ ise fazla kilolu olarak tanımlanır, $>30 \text{ kg/m}^2$ ise obezite denebilir (27).

Obez Hastanın Değerlendirilmesi: Hastaların beslenme düzenleri için öykü alımı, sedanter yaşam tarzı, komorbite durumu, düzenli alınan ilaçlar, aile öyküsü, daha önce yapılan diyet veya kilo vermek için ilaç kullanımı sorgulanır. Boy ve vücut ağırlığı ölçülerek BKİ belirlenir, detaylı fizik muayene ve tansiyon ölçümü yapılır. Kan tahlilleri ortalama 9-12 saatlik açlık sonrası venöz plazmadan yapılır. Açlık kan şekeri, lipit profili, tiroid tetkikleri çalışılır (27). Erişkinlerde 18-65 yaş arasında obezite gelişmesini önlemek ve metabolik sendromun değerlendirilmesi için her yıl bir defa ağırlık, boy, beden kitle indeksi (BKİ) ve bel çevresi ölçümleri yapılmalıdır. Bel çevresi ölçümlerinin kadınlarda seksen sekiz santimetre, erkeklerde ise yüz iki santimetre üzerinde olması android obezite olarak tanımlanır. Android obezite kardiyak hastalıklara neden olabilmektedir. Gereklilik durumunda ileri tetkik istenebilir, danışmanlık için sevk edilebilir (27).

İzlem: Hastanın yaşam tarzı değişiklikleri için ilk ayın sonunda kontrolü planlanır. Hastanın bu süreçte başarılı olduğu yönleri belirlenir. Hastadan beklenenin erken aşamada kilo vermek değil, sağlıklı yaşam tarzının devamlılığı olduğu ifade edilmelidir. Birinci yıl ayda bir, devamında altı ay aralıklarla kontrol planlanmalıdır. Gereklilik halinde daha fazla tahlil ya da medikal veya cerrahi tedavi amacıyla ilgili bölümlere yönlendirilmelidir (14).

Tiroid Fonksiyon Anomalileri

Tiroid fonksiyon hastalıklarının erken tanısı ve tedavisi amacıyla aile bireylerinde tiroid bozukluğu geçmişi olanlarda ilk başvuruda ya da 35 yaş ve üstü başvuran bütün erişkin bireylere beş yılda bir kez Tiroid Fonksiyon Testlerinin (TSH) çalışılması beklenir. Anormallik durumunda ileri tetkik ve görüntüleme planlanır (14).

Meme Kanseri Taraması

Kadınlarda en çok izlenen kanser türlerinden biri meme kanseridir. Meme kanserinde ölüm oranını azaltmak için yapılan en efektif çalışma erken tanı konmasıdır. Erken tanı için, meme kanserinde topluma yönelik tarama programların uygulanmaktadır (31).

Periyodik sağlık muayeneleri çerçevesinde 20 yaş üzerindeki kadınlarda meme kanserinin erken teşhisi ve tedavisi amacıyla kendi kendine meme muayenesi anlatılmalı, her ay bir defa yapılması önerilmelidir. 20-40 yaş aralığında ise kendi kendine meme muayenesi ile beraber birinci derece yakınlarında meme kanseri hikayesi bulunanlarda yılda bir, bulunmayan kadınlarda ise iki yılda bir doktor kontrolü gereklidir. 40-69 yaş aralığındaki kadınlarda her yıl doktor muayenesi ve iki yıl aralıklarla mamografi yapılması önerilir (31).

Kolorektal Kansere Taraması

Gelişmiş ülkelerde morbidite ve mortalitesi yüksek olan kolorektal kanser sık saptanan sağlık sorunlarından biridir. Kolon ve rektum da genellikle premalign lezyonları bulunur. Bundan dolayı kolorektal kanserin erken tanısı için tarama testleri kullanılır (28).

Erişkin bireylerde 50-70 yaş grubunda kolorektal kanserin teşhisinin erken olması amacıyla monoklonal antikorlar aracılığıyla senede bir kez gaitada gizli kan tetkikinin istenir. Ayrıca buna ek olarak on yıl aralıklarla gaitada gizli kan testi ile birlikte kolonoskopi yapılması önerilir (28).

Bireylerin anamnezlerinde birinci derece yakınlarında kolorektal kanser veya adenomatöz polip geçmişi olan varsa taramaya 40 yaşında başlanır. Eğer yakınlarında erken yaşta kolorektal kanser teşhisi alan varsa yaş değerlendirilmeden kanserin teşhisi yaşından beş sene önce tarama yapılır (28).

Serviks Kanseri Taraması

Serviks kanseri kadınlarda erken tanı alabilen sağlık sorunlarından biridir. Preinvazif lezyonların sık olması ve taranmasının kolay olmasıyla erken tanı konabilmektedir (29).

Serviks kanseri taramalarına göre 35-40 yaş grubundaki kadınlara en az bir kez smear alınır. İlerleyen zamanda beş yıl aralıklarla tekrarlanır ve son üç testi negatif olan 65 yaş ve üzerinde taramanın durdurulması önerilir. Serviks kanserinin taramalarında istenen bir diğer tetkikte HPV DNA testidir pap smeara eş zamanlı kullanılabilir (29).

Prostat Kanseri

Prostat kanseri tarama programlarının amacı, erken tanı ve erken tedavi ile doğal seyrini değiştirmektir. Taramalarda 50 yaşından sonra üroloji uzmanı kontrolü ve tetkik olarak prostat spesifik antijen (PSA) bakılması önerilir. Birinci derece akrabalarında prostat kanseri öyküsü olanlarda 40 yaşından itibaren tarama önerilir. Hastalığın evresine göre farklı tedaviler uygulanabilir. Kişinin aralıklı kontrolü yapılabilir ya da cerrahi veya medikal tedavi verilebilir (32).

Kemik Sağlığı ve Osteoporoz

Periyodik sağlık muayeneleriyle tüm bireylerde kemik sağlığı için beslenmeyle yaşına uygun düzeyde kalsiyum ve D vitamini alınması, yeterli güneş ışığı almak için bilgi verilir (33).

Osteoporoz düşük kemik kütlesi ve kemik yapısının bozulması sonucu kemik kırıklığına neden olan bir hastalıktır. Osteoporoz fragilite kırıklarına çok sık neden olur. Osteoporoz, erken tanı alabilen, gerekli önlemlerle ve tedavilerle, önlenebilen bir hastalıktır (33).

Erişkinlerde 65 yaş altındaki bireylerde risk faktörleri varsa en az bir kez belirli kan tetkiklerinin yapılması, risk faktörlerinin değerlendirilmesi ve kemik kırığının

mevcut olması halinde ise sevk edilmesi önerilir. Bu risk faktörleri, ailede kalça kırığı öyküsü, uzun süreli streoid kullanımı, komorbite durumları, erken menopoz durumu, düşük beden kitle indeksidir (30).

GERIATRİK DÖNEMDE PERİYODİK SAĞLIK MUAYENESİ

Yaşlılarda Aspirin Koruyuculuğu

Yetişkinlerde 65-80 yaş grubundaki bireylere kardiyovasküler hastalıkların engellenmesi ve özellikle kadınlarda iskemik inmenin önlenmesi için 65-80 yaş aralığındaki kadınlara risk faktörleri, komorbidite hastalıkları ve gastrointestinal yan etkiler incelenerek her gün 81 mg aspirin kullanılması önerilir. Seksen yaş ve üzerindeki bireylerde aspirin koruyuculuğu için yeterli kanıt bulunamamıştır (14).

Yaşlılarda Osteoporoz/Kırık Riski

Erişkinlerde 65 yaş üzerinde her yıl defa kan tetkikleri yapılır, risk faktörleri değerlendirilir eğer kemik kırığı sapatandır ise sevk edilir. Kadınlarda 65 yaş üzerinde erkeklerde 70 yaş üzerinde en az bir kez DEXA ölçümü istenmelidir (14).

Çok Yönlü Yaşlı Değerlendirmesi ve İzlem Rehberi

Periyodik sağlık taramaları yılda en az bir defa yapılır genel sağlık durumu değerlendirilir, ilaç kullanımı değerlendirilir. Değerlendirmede tüm testler doğal ise beş yıl aralıklarla kontrol planlanır. Kontroller bireylerin genel durumuna uygun sağlık kurumunda, bireyin evinde ve/veya huzurevinde/ bakımevinde yapılabilir (14).

Yaşlı bireyin sağlık durumuna dair geçirilmiş hastalıkları sorgulanır. Sistemik fizik muayenesi yapılır. Yaşlı izlemi için tasarlanan çok yönlü geriatrik değerlendirmeler yapılarak kaydedilir. Mental durum değerlendirmesi yapılır bilgiler not edilir (14).

Kronik hastalık tarama ve izlemleri (HT, DM, kanser, kardiyovasküler risk değerlendirmesi vb. konularda) ilgili kılavuzlara uygun olarak yapılır (14).

SONUÇ

Günümüzde sağlığın korunmasında temel hedef; tedaviden çok, bireylerin sağlığını korumak için danışmanlık hizmeti vermek, asemptomatik bireylerde erken tanı ve teşhis koyabilmektir. Bu amaç için sağlık bakanlığı tarafından standartları düzenlenmiş PSM'ler uygulanmaktadır. PSM sağlığı geliştirme ve hastalıkları engelleme kapsamında birinci basamakta koruyucu sağlık hizmetlerinin temel parçalarından biridir. PSM ile erken tanı ve teşhis konularak toplumda insidansı yüksek hastalıklarda morbidite ve mortalitelerini azaltmak planlanmaktadır bu doğrultuda periyodik sağlık muayenelerine daha fazla önem verilmeli daha fazla geliştirilmelidir.

KAYNAKLAR

1. T.C. Sağlık Bakanlığı. Aile Doktorları için Kurs Notları. Ankara, 2004; 99-100.
2. Mazıcıoğlu, M. ve Uzuner, A. (2014). Periyodik Sağlık Muayenesi. T.C Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, Aile Hekimliği Birinci Aşama Uyum Eğitimi Kurs Notları (s. 113-135), Ankara.
3. David Ponka MDCM MSc (Int Prim Care). Department of Family Medicine, University of Ottawa, Ottawa, Ont. The periodic health examination in adults. 2014. DOI:10.1503/cmaj.141125.
4. Burgut E.,Anber N., Akpınar E., Bozdemir N. Periyodik Sağlık Muayenesi. Arşiv 2007; 16:1.
5. Akdeniz M.,Aşık Z.,Yaman H. Periyodik Sağlık Muayenesi. GeroFam 2010;1(1):69-84.
6. Mc. Whinney IR, Freeman T. Textbook of family medicine. 3rd ed. New York: Oxford University Press; 2009. p.3-12.
7. Guirguis-Blake, J., Meyers, D., Crichlow, R., Wilson, J.E. ve Carter, C. (2007). Preventive Health Care. Rakel, R. E. ve Rakel, D. P. (Ed.), Textbook of Family Medicine (s. 73-95), Philadelphia: WB Saunders.
8. The periodic health examination. Canadian Task Force on the Periodic Health Examination. CanMedAssocJ;1979;121(9):1193-254.
9. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları Kaynak: <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c044/b107/tbmm180441070262>. Erişim: 30.11.2012.
10. T.C Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu.Periyodik Sağlık Muayeneleri ve Tarama Testleri 2014 Erişim: URL: [http:// www.thsk.saglik.gov.tr](http://www.thsk.saglik.gov.tr). Erişim tarihi: 30.09.2014.
11. Hannula, L., Kaunonen, M., Tarkka, M.T. (2008). A systematic review of Professional support interventions for breastfeeding. Journal of Clinical Nursing, 17(9), 1132-1143.
12. Gartner LM, Morton J, Lawrence RA, et al. American Academy of Pediatrics Section on Breastfeeding. Breastfeeding and the use of human milk. Pediatrics 2005;115:496-506.
13. WHO (2008). Worldwide prevalence of anaemia 1993-2005: WHO global database on anaemia. Geneva:World Health Organization; 2008. Erişim 18/03/19, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43894/9789241596657_eng.pdf?ua=1
14. T.C. Halk Sağlığı Kurumu Çocuk ve Ergen Sağlığı Daire Başkanlığı. Bebek, Çocuk, Ergen İzlem Protokolleri. Son erişim tarihi: 18/03/2019. [https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/ Yayin/420](https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/Yayin/420)
15. T.C. Halk Sağlığı Kurumu Bebek ve Çocuklarda D Vitamini Ölçümü, Profilaksisi, D Vitamini Eksikliğinin Tanımlanması ve Tedavisi, D vitamini İntoksikasyonu Konularında Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu Rehberi-Şubat 2018
16. Başaklar C. Bebek ve Çocukların cerrahi ve ürolojik hastalıkları. editör: Can basaklar Cilt 2. palme yayıncılık, ankara, 2006; 1717-52.
17. Ersu R, Çakır E. Kistik fibrozis yenidoğan tarama testi ile tanı alan hastaları izleme rehberi. T.C Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2015.
18. Barlow TG. Early diagnosis and treatment of congenital dislocation of the hip. J Bone Joint Surg Br.1962;44(2): 292-301. <https://doi.org/10.1302/0301-620X.44B2.292>

19. Eventov-Friedman S, Leiba H, Flidel-Rimon O, Juster-Reicher A, Shinwell ES. The red reflex examination in neo-nates: an efficient tool for early diagnosis of congenital ocular diseases. *Isr Med Assoc J* 2010;12:259-61.PMid:20929074
20. Ozturk O, Silan F, Oghan F, et al. Evaluation of deaf children in a large series in Turkey. *Int J Otorhinolaryngol.* 2005;69(3):367-373. doi:10.1016/j.ijporl.2004.11.001.
21. Brewer ED. Evaluation of hypetension in childhood disease.In: Avner ED, Harmon WE, Niaudet P(eds). *Pediatric Nephrology*.5th ed. Philadelphia. Lippincott Williams&Willkins, 2004: 1179-97.
22. WHO. Cardiovasculer diseases. Fact sheet Update May 2017-06-21 Ulaşılabilir adres:<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs317/en/2>
23. Arıcı M, Altun B, Erdem Y. Türk Hipertansiyon ve Böbrek Hastalıkları Derneği Türk Hipertansiyon Prevalans Çalışması. *Journal of Hypertension.* 2005;23(10):1817-1823.
24. WHO Report On The Global TobaccoEpidemic (MPOWER), 2008, WHO, Geneva (Türkçe Çeviri; MPOWER; DSÖ Küresel Tütün Salgını Raporu, Çev.Bilir N, Özcebe H, Aslan D, Ergüder T). http://www.toraks.org.tr/userfiles/file/tutun_salgn_raporu_2008.pdf erişim Temmuz 2013.
25. Türk Hipertansiyon Uzlaş Raporu 2019 *Turk Kardiyol Dern Ars* 2019;47(6):535-546 doi: 10.5543/tkda.2019.62565
26. Obezite, dislipidemi, hipertansiyon hekim için tanı ve tedavi rehberi. Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği Hipertansiyon, Obezite ve Lipid Metabolizma Çalışma Grubu. 5.baskı. Ankara: Bayt Bilimsel Araştırmalar Basın Yayın ve Tanıtım Ltd. Şti.; 2011; 81-8.
27. Obezite ve Diabet Rehberi Sağlık Bakanlığı Rehberi 2017 kılavuzu
28. Borum ML. Colorectal Canser Screening; Primary Care. *ClinicsDn Office Practice.* 2001,28 (3): 661-674.
29. Tuncer M, editör. T. C. Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı. Ulusal Kanser Programı 2009-2015. Erişim Adresi: http://www.ssuk.org.tr/eski_site_verileri/pdf/Ulusal_Kanser_Kontrol_Programi_2009-2015.pdf Erişim Tarihi: 15.10.17.
30. Eryavuz M. Osteoporozun tanımı, sınıflandırması ve epidemiyolojik çalışmalar. Gökçe YK (Ed). *Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon* 2002; 1(2): 1-1
31. Olivotto IA, Bancej C, Goel V, Snider J, McAuley RG, Irvine B, Kan L, Mirsky J, Sabine MJ, McGilly R, Caines : Waiting times from abnormal breast screen to diagnosis in 7 Canadian provinces. *CMAJ*, Aug. 7,2001; 165-183.
32. Labrie F, Dupont A, Suburu R, Cusan L, Tremblay M, Gomez JL, et al. Serum prostate specific antigen as presc-reening test for prostate cancer. *J Urol* 1992;147:846-51
33. Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği. Osteoporoz ve Metabolik Kemik Hastalıkları Tanı ve Tedavi Kılavuzu. 11. Baskı. Ankara, 2016; 11-14.

SAĞLIKLI BESLENME

Healthy Nutrition

İrem Akova

ÖZET

Sağlıklı beslenme kişilerin yaşı, cinsiyeti ve fizyolojik özellikleri gözeticilererek gerekli olan tüm gıdaların yeterli düzeyde alınması ve düşük yağ, yüksek lif ve meyve- sebze içeren diyetdir. Sağlıklı beslenmenin amacı; tüm hayat boyunca yaşamın, sağlığın ve ulusal gelişimin esasını oluşturan yeterli ve dengeli beslenmedir. Sağlıksız beslenme; yetersiz fiziksel aktivite, sigara içme ve alkol kullanma ile birlikte bulaşıcı olmayan hastalıklar için davranışsal dört risk faktöründendir. Günümüzde çoğu beslenme kaynaklı bulaşıcı olmayan hastalıkların oranının giderek arttığı aşikârdır. Gebe ve emzikli kadınlar, çocuklar (bebek, okul öncesi, okul dönemi, adolesan) ve yaşlılar sağlıklı beslenmesi elzem olan öncelikli gruplardır. Kaliteli ve başkalarına bağımlı olmayan bir hayat için başlıca bu yaş grupları olmak üzere tüm yaşam boyunca yeterli ve dengeli beslenme önerilerine uyulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beslenme durumu, Gebelik, Çocuk, Yaşlı

ABSTRACT

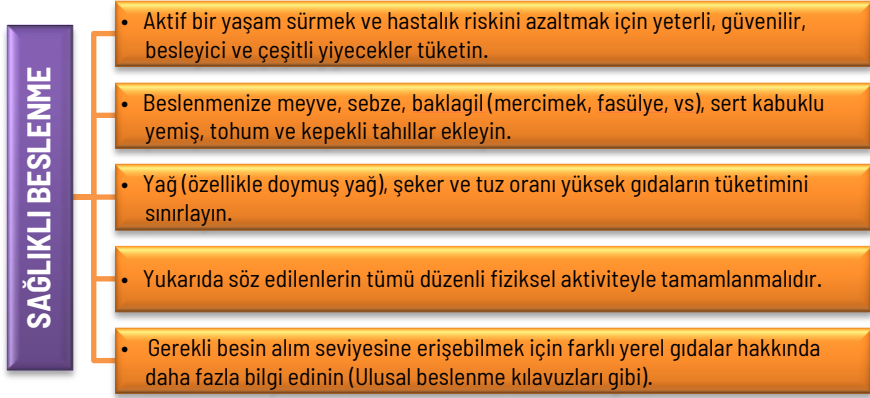
A healthy nutrition is a diet with low fat, high fiber and fruit-vegetables and adequate intake of all necessary foods, taking into account the age, gender and physiological characteristics of the person. The aim of healthy nutrition is adequate and balanced nutrition, which forms the basis of life, health and national development throughout life. Unhealthy diet, along with insufficient physical activity, smoking and alcohol use, are among the four behavioural risk factors for noncommunicable diseases. It is obvious that the rate of non-communicable diseases, most of which are nutritional origin, is increasing day by day. Pregnant and lactating women, children (infant, preschool, school age, adolescent) and the elderly are the priority groups for which healthy nutrition is essential. For a quality life that is not dependent on others, it is necessary to follow the recommendations of adequate and balanced nutrition throughout life, especially for these age groups.

Keywords: Nutrition status, Pregnancy, Child, Elderly

GİRİŞ

Büyüme, gelişme, sağlıklı olarak uzun bir hayat sürme için gereken gıdaların yeterli miktarda alınarak vücutta kullanılması beslenme olarak tanımlanmaktadır (1).

Sağlıklı beslenme ise kişilerin yaşı, cinsiyeti ve fizyolojik özellikleri gözönüne alınarak gerekli olan tüm gıdaların yeterli düzeyde alınması (2) ve düşük yağ, yüksek lif ve meyve- sebze içeren diyet (3) (Şekil 1). Besinlerin hazırlanırken ve pişirilirken sağlık için zararlı duruma gelmesinin önlenmesi ya da içinde sağlığa zararlı maddelerin bulunmaması olarak da tanımlanabilir.

Şekil 1. Sağlıklı beslenme için ipuçları (3).

Sağlıklı beslenmenin amacı; yeterli ve dengeli beslenmedir (4). Yeterli ve dengeli beslenme; tüm hayat boyunca yaşamın, sağlığın ve ulusal gelişimin esasını oluşturur (5). Anne karnında başlayarak, doğumla beraber bebeklik, çocukluk, adolesan, yetişkinlik ve yaşlılık dönemi ile devam eden periyotta, yaşamın devamı, fiziksel büyüme, zihinsel gelişim, performans ve üretkenlik, sağlık ve iyilik hali için vazgeçilmezdir (6). Yeterli beslenme, vücudun yaşamaya ve çalışmaya devam edebilmesi için gereken enerjinin sağlanmasıdır ve bu enerji karbonhidratlar, yağlar ve proteinlerden elde edilir (2). Dengeli beslenme; enerjinin yanında bütün besin maddelerinin gereksinim kadar alınmasıdır, dengesiz beslenme; gereğinden çok daha fazla besin alarak vücut yağ kütlesinin istenenin çok daha üstüne çıkarılmasıdır (2). Bu durum da sağlık sorunlarına yol açmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2015-2020 Avrupa Besin ve Beslenme Eylem Planı'nın amacı Avrupa Bölgesi'nde önlenemez beslenme nedenli bulaşıcı olmayan hastalıkların (BOH), obezitenin ve hala görülmekte olan malnütrisyon problemlerinin ve hastalık yükünün azaltılması ve halkın beslenme durumunun iyileştirilmesidir (7,8). Sağlıksız beslenme; yetersiz fiziksel aktivite, sigara içme ve alkol kullanma ile birlikte bulaşıcı olmayan hastalıklar için davranışsal dört risk faktöründendir ve Avrupa Bölgesi'nde dört risk faktörü bulaşıcı olmayan kronik hastalıkların %77'sinin ve prematür ölümlerin %86'sının sebebidir (8) (Şekil 2).

Şekil 2. Küresel sağlıksız beslenme gerçekleri (9).

Beslenme ve sağlık sorunlarının görülme sıklığını azaltmak ve artışını önlemek adına çeşitli hedefler ortaya konmuştur. Beş yaş altı çocuklarda boy kısalığının %40, doğurganlık çağındaki kadınlarda aneminin %50, düşük doğum ağırlığının %30 oranında düşürülmesi, çocukluk döneminde hafif şişmanlık sıklığının artmaması, bebeklerde 6 ay sadece anne sütü vermenin %50'ye çıkarılması, çocuklarda zayıflığın %5'in altına düşürülmesi bu hedeflerdendir (10).

Günümüzde çoğu beslenme kaynaklı bulaşıcı olmayan hastalıkların oranının giderek arttığı aşikârdır. Bu çalışmanın amacı sağlıklı beslenmenin özel gruplarda önemini ortaya konmasıdır.

ÖZEL GRUPLARDA BESLENME

Gebe ve Emzikli Kadınların Beslenmesi

Gebelik normal metabolizma düzenine fetal büyümenin de ilave olduğu, emzirme ise bebeğin sağlıklı büyümesi ve gelişmesi için gerekli olan, kadın için fizyolojik olaylardır (11). Bu dönemlerde enerji ve besin öğelerini yeterli düzeyde almak, bebeğin, yetişkinlik döneminde de oluşabilecek kronik hastalıklarını önlemesi bakımından, büyüme ve gelişmesi için önemlidir (11). Yeterli ve dengeli beslenme; erken doğum veya intrauterin

büyüme geriliği, geç doğum, preeklamsi ve gestasyonel diyabet riskini azaltabilir (11). Dolayısıyla gebelik ve emzicilik dönemlerinde kadının beslenmesinde amaç; kendi fizyolojik ihtiyaçlarını tedarik ederek vücudundaki besin öğeleri yedeğini dengede tutmak ve fetüsün normal büyümesi ve doğum sonrası salgılanan süt için gereken enerji ve besin öğelerini tam olarak sağlamaktır (2) (Tablo 1). Nitekim gebelik döneminde sınırlanan besin öğelerinin (vitamin A, vitamin B12, vitamin B6, çinko, iyod, demir, riboflavin, manganez, folik asit, protein, vs.) konjenital anomalilere neden olduğu gösterilmiştir (2).

Tablo 1. Gebe ve emzikiler için önerilen besin öğeleri miktarları (2)

Besin öğeleri	Gebe	Emzikli
Protein g/kg	1.1- 1.4	1.1- 1.4
Protein g/gün	78- 92	83- 97
A vitamini mcg RE	750	1200
D vitamini mcg	15	15
E vitamini mg a-tokoferol	15	19
K vitamini mcg	90	90
C vitamini mg	90	120
Tiamin mg	1.4	1.4
Riboflavin	1.4	1.6
Niasin mg Niasin eşdeğeri	18.0	17.0
B6 vitamini mg	1.9	2.0
Folik asit mcg	600	500
B12 vitamini mcg	2.6	2.8
Pantotenik asit mg	6.0	7.0
Biotin mcg	30	35
Kolin mg	450	550
Kalsiyum mg	1300	1300
Fosfor mg	700	700
Demir mg	27	18
Çinko mg	15	15
İyot mcg	220	290
Flor mg	3	3
Magnezyum mg	350	350
Manganez mg	2	2.6
Krom mcg	30	45
Bakır mcg	1000	1300
Molibden mcg	50	50
Selenyum mcg	60	70

Gebelik ve emzicilik döneminde beslenme için genel öneriler şu şekilde sıralanabilir (11);

1. Gebelik öncesi dönemden başlayarak diyetek ek olarak 400 mcg/gün folik asit alımı ve gebeliğin ilk 3 ayı boyunca da bu alımın sürdürülmesi nöral tüp defekti, düşük doğum ağırlığı ve plasentanın erken ayrılmasına karşı koruyucudur.
2. Gebeliğin 12. haftasından itibaren 1200 IU (30 mcg)/gün (9 damla) tek doz D vitamini başlanması, gebelik dönemi ve doğum sonrası en az 6 ay emzirme süresince kullanılması önerilmektedir.
3. Yeterli kalsiyum desteği yapılmaması kadında osteomalasia, diş çürüklerine ve ileri yaşta osteoporozu neden olabileceğinden, bu dönemde süt ve süt ürünleri tüketimi artırılmalıdır.
4. Gebe ve emzikli kadınlar da iyot ihtiyacı artmaktadır ve özellikle çeşitli nedenlerle tuz alımının kısıtlanması gerekenlerin iyot ihtiyacının (200- 250 mcg/gün) sağlanması elzemdir.
5. Bebeğin beyin gelişimi için gerekli olan omega 3 yağ asitlerinden zengin balığın gebelik süresince haftada 180-360 g yağlı balık olarak (somon, alabalık, yayın balığı gibi) tüketimi önemlidir.
6. Eğer annede veya bebekte alerji yoksa kuruyemiş ve yağlı tohum tüketimi gebe ve emziren kadınlarda yeteri miktarda tüketilmeli, çok baharatlı, soğanlı, sarımsaklı veya gaz yapıcı besinlerin tüketiminden kaçınılmalıdır.
7. Gebe ve emziren kadınların artan sıvı ihtiyacı için su, süt, ayran, taze sıkılmış meyve suları olarak günlük 750-1000 mL (3-4 bardak) ek sıvı alınması önerilir. Günlük kafein alımı ise mümkün olduğunca sınırlı tutulmalı (en fazla 200 mg/gün, yaklaşık 2 fincan neskafe veya 4-5 bardak çay).
8. Besin zehirlenmesini önlemek için çiğ ya da az pişmiş et ve ürünleri tüketimi, pişirme ile dondurup çözdürme işlemleri tekrarı (Listeria üreme riski) ve çiğ yumurta içeren besin tüketimi (Salmonella üreme riski) gebe ve emziren kadınlarda önlenmelidir. Ayrıca bu dönemde sigara ve alkol kullanılmamalıdır.
9. Gebelikte obezite, gebeliğin istenmeyen sonuçlarına yol açabileceğinden gebelik öncesi beden kütle indeksine göre gebelik süresince uygun vücut ağırlık kazanımı bebeğin sağlığı için önemlidir (Tablo 2).
10. Gebeliğin başlangıç döneminde demir yetersizliğinden kaynaklanan anemi; prematürel (<37. hafta), düşük doğum ağırlığı (<2500 g), bebek ölümleri, maternal yetersiz vücut ağırlık artışı, taşikardi, yorgunluk, baş dönmesi, anne ölümleriyle ilgili olduğundan gebelikte 16. haftadan itibaren 40-60 mg/gün elemental demir desteğine başlanması ve doğum sonrası da 3 ay kullanılması önerilmektedir.

Tablo 2. Gebelik öncesi Beden Kütle İndeksine (BKİ) göre gebelik süresince uygun vücut ağırlığı kazanımı (10)

Gebelik öncesi BKİ	Toplam vücut ağırlığı kazanımı (kg)
Zayıf (BKİ \leq 18,5 kg/m ²)	12,5-18
Normal (BKİ = 18,5-24,9 kg/m ²)	11,5-16
Hafif şişman (BKİ = 25,0-29,9 kg/m ²)	7-11,5
Şişman (BKİ \geq 30 kg/m ²)	5-9
Çoğul gebelik	
İkiz gebelik	15,9-20,4
Üçüz gebelik	22,7
Diğer	
Kısa boylu kadınlar (<157 cm)	Normal kadına göre önerilen alt sınırı (11,5 kg)

Çocuk Beslenmesi

Yaşamın ilk iki yılı büyüme ve gelişmenin en hızlı olduğu dönem olduğu için beslenme yaşamın hiçbir döneminde çocukluk dönemindeki kadar önemli değildir (12). Bu dönemdeki yeterli olmayan beslenme ileriki dönemlerde bodurluk, zekâ geriliği, hastalıklara karşı direnç azlığı gibi kalıcı sorunlara yol açabileceğinden çocukluk döneminde yaşama sağlıklı başlamak, ileriki dönemlerde de sağlıklı olmak için gereklidir (12). Dolayısıyla çocuğun beslenmesinde amaç, sağlıklı büyüme ve gelişmeyi sağlamaktır (2). Bu dönemde; protein enerji malnütrisyonu, raşitizm, basit guatr, diş çürükleri, anemi ve obezite en çok görülen beslenme bozuklukları olarak ön plana çıkmaktadır (2,12).

Çocukluk döneminde beslenme için genel öneriler şu şekilde özetlenebilir (11);

1. Bebeklik dönemi için ilk altı ay sadece anne sütü verilmeli, iki yaşa dek devam edilmelidir. Altıncı ayda ek besinlere başlanmalı, çocuğa ek besin konusunda baskıcı olunmamalıdır (Tablo 3).
2. Çocuğun fazla kilo alımını önlemek için küçük peynirli sandviçler, meyve, ayran, vb. ara öğünler tercih edilmeli, abur-cubur türü yiyeceklerden uzak tutulmalıdır.
3. Çocuğun hep aynı gıdayı almasına engel olunmalıdır. Mesela aşırı süt içiyorsa, günde 500 mL'yi geçmemelidir.
4. Bu dönemde çocukların fiziksel aktivite (günde toplam en az 3 saat) yapması teşvik edilmeli ve alışkanlık haline getirilmelidir. Özellikle açık havada oynamak hem D vitamini alımının hem de iştahın artmasını sağlayacaktır.
5. Adolesan dönemde en çok karşılaşılan beslenme bozukluğu davranışı öğün atlamadır ve en çok atlanan öğün olan kahvaltının yapılmasına özen gösterilmelidir.
6. Bu dönemde büyüme gelişme için gerekli olan kalsiyum ve protein ihtiva eden besin tüketimi artırılmalı, bu besinlerin her gün mutlaka tüketilmeleri sağlanmalıdır.
7. Okul yemekhanelerinde, özellikle dar gelirli aileleri de göz önünde bulundurarak, çocukların sağlıklı büyüme ve gelişmelerini desteklemek için kaliteli, besin çeşitli-

liğinin, süt ve süt ürünleri başta olmak üzere meyve-sebzelerin çok olduğu yiyecekler tercih edilmelidir.

Tablo 3. 0- 12 ay dönemde aylara göre besin alımı (12)

Aylar	Verilebilecek Besin
0-6 ay (Bebek aylara göre büyümesi izlenmelidir)	SADECE ANNE SÜTÜ
6. ay Bebek kaşıkla yemeyi öğrenir. Dudaklarını kapatır.	<ul style="list-style-type: none"> • Anne sütüne devam, • Yoğurt, • Meyve suyu, sebze suyu ve püresi, • Pekmez, • Şekersiz muhallebi (süt+pirinç unu), • Yumurta sarısı (1/4 oranında) • (Besinlerin hazırlanmasında inek sütü küçük miktarlarda kullanılabilir)
7. ay Çiğneme hareketi başlar	<ul style="list-style-type: none"> • Anne sütüne devam, • Yoğurt, • Meyve suyu, sebze suyu, • Pekmez, • Pirinç unu, pirinç, • Yumurta sarısı (tam), • Et (balık, tavuk etleri ve kırmızı et), • Bitkisel yağlar, • Sebze püresi ya da sebze çorbası
8-9 ay Dişler çıkar, çiğneme gelişir. Elleri ile besin kavrayabilir.	<ul style="list-style-type: none"> • Anne sütüne devam, • Yoğurt, • Meyve suyu, sebze suyu, • Pekmez, • Et (balık, tavuk etleri ve kırmızı et), kuzu ya da tavuk karaciğeri, • Bitkisel yağlar, • İyi ezilmiş ev yemekleri (kıymalı, sebzeli), • Tam yumurta ya da pastörize peynir, • Tahıl-kırmızı mercimek, kuru fasulye, nohur ezmeleri
10-12. ay Bebek çiğneme ve yutma yeteneği gelişir. Daha iyi kavrar.	<ul style="list-style-type: none"> • Anne sütüne devam, • Yoğurt, • Meyve ya da taze sıkılmış meyve suyu, sebze suyu, • Pekmez, • Yumurta (tam) ya da pastörize peynir, • Aile sofrasına oturabilir (ev yemekleri, dolmalar, kıymalı sebze yemekleri, tarhana, mercimek, unlu ve yoğurtlu çorbalar, makarna, pilav vs.)

Yaşlı Beslenmesi

65 yaş ve üstü kişiler DSÖ tarafından yaşlı olarak nitelenmektedir ve bu dönemde beslenme düzenlenirken, sık görülen gıda alımı azlığı ve kronik rahatsızlıkların önüne geçmek amaçlanmalıdır (13). Bu dönemde görme kaybı, takma diş kullanma, tat alımında azalma, koku alımında azalma, çiğneme- yutma zorluğu, hareketsiz veya yatağa bağımlı yaşam tarzı besin tüketimini etkileyebilecek faktörlerdir (13).

Yaşlılık döneminde beslenme için genel öneriler şu şekildedir (11);

1. Her besin çeşidinden günde en az üç öğün olacak şekilde tüketilmeli, özellikle sebze-meyveler, su ve diğer sıvılar (yaşlanmayla susama hissi azaldığından) (günde 8-10 bardak) bolca alınmalıdır. Diğer sıvılardan mümkün olduğunca kalsiyum da içermesi bakımından süt tercih edilmeli, kafeinli ve gazlı içecekler orta miktarda alınmalıdır. Çay, yemekten bir saat önce veya sonra açık ve limonla birlikte tüketilmelidir.
2. Posa, kalsiyum ihtivasi fazla olan yiyeceklerin alınmasına özen gösterilmelidir. D vitamini ihtiyacını karşılamak için bolca güneş ışığından faydalanılmalıdır.
3. Yaşlanmayla gıdalardan geçebilecek etkenlere karşı bağışıklık sistemi zayıf kalabileceği için yiyecekler uygun şekilde hazırlanmalı, pişirilmeli ve saklanmalıdır.
4. Tuz, sodyum, şeker, doymuş yağ alımı azaltılmalıdır.
5. Alkol ve sigara alımı engellenmelidir.
6. Vücut ağırlığı normal seviyede tutulmalı, kas gücü korunmalıdır.

SONUÇ

Sağlıklı beslenme, yaşamın ilk yıllarından başlayarak tüm yaş grupları için kaliteli ve başkalarına bağımlı olmadan yaşayabilmek için gereklidir. Ama özellikle de gebe ve emzikli kadınlar, çocuklar (bebek, okul öncesi, okul dönemi, adolesan) ve yaşlılar sağlıklı beslenmesi elzem olan öncelikli gruplardır. Bu gruplardaki beslenme bozuklukları hem yaşadıkları dönem boyunca hem de yaşamlarının geri kalan dönemlerinde bireylerin kaliteli bir yaşam sürmesini önemli derecede etkilemektedir. Bunun için bu yaş gruplarına özel yeterli ve dengeli beslenme önerilerine uyulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Müftüoğlu O. Yaşasın Hayat. İstanbul: Doğan Kitapçılık; 2003. 32-87 p.
2. Baysal A. Beslenme. 14. Baskı. Ankara: Hatiboğlu yayınları; 2012.
3. Conner M, Norman P, Bell R. The theory of planned behavior and healthy eating. Health Psychol [Internet]. 2002 Mar;21(2):194-201. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11950110>
4. Besler HT, Rakıcioğlu N, Ayaz A, Demirel Büyüktuncer Z, Özel Gökmen H, Samur Eroğlu G, et al. Türkiye'ye Özgü Beslenme Rehberi. 1st ed. Ankara: Merdiven Reklam Tanıtım; 2015.
5. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması (TBSA) [Internet]. Ankara: Yayın No : 1132; 2019. Available from:

https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Yayinlar/kitaplar/TBSA_RAPOR_KITAP_20.08.pdf

6. WHO. Global Action Plan for the Prevention and Control of Noncommunicable Diseases 2013-2020. Geneva: World Health Organization. 2013.
7. WHO. Noncommunicable diseases country profiles 2014 [Internet]. Geneva: WHO. 2014. Available from: <http://www.who.int/nmh/%0Apublications/ncd-profiles-2014/en>
8. WHO. European food and nutrition action Plan 2015-2020. WHO Regional Office for Europe. Copenhagen.; 2014.
9. Sürdürülebilir gıda zirvesi. Küresel sağlıklı beslenme gerçekleri [Internet]. 2019. Available from: https://surdurulebilirgidazirvesi.com/2019/wp-content/uploads/2019/09/BROSUR_2019_LOGOSUZ_SMALL_230919.pdf
10. WHO. Global nutrition targets 2025: policy brief series (WHO/NMH/NHD/14.2). [Internet]. Geneva: World Health Organization. 2014. Available from: <https://www.who.int/nutrition/global-target-2025/en/>
11. T.C. Sağlık Bakanlığı. Türkiye Beslenme Rehberi TÜBER 2015. Ankara: Yayın No: 1031; 2019. 102-104 p.
12. Öztekin Z. Halk Sağlığı Kuramı ve Uygulamaları. Ankara: Bireklam arısı; 2020. 463-491 p.
13. Kutluay Merdol T, Baş M, Kızıltan G, Şensoy F, Şeker E, Dağ A, et al. Genel beslenme. Kutluay Merdol T, editor. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2768; 2019.

EVLİLİK ÖNCESİ SAĞLIK TARAMALARI

Pre-Marital Health Screenings

Sanem Nemmezi Karaca, Hüseyin Murat Girginer

ÖZET

Türkiye’de evlenecek çiftlerin, evlilik öncesi sağlık raporu almaları şarttır. Bu raporu almak isteyen çiftler aile hekimlerine başvururlar. Aile hekimleri tarafından çiftlerin anamnezi alınır, fizik muayenesi yapılır ve çiftlerden uygun görülen tetkikler istenir. Herhangi bir sağlık problemi olmayan eş adaylarına evlilik öncesi danışmanlık hizmeti verilerek raporları düzenlenir. Eğer hekimde kişiler hakkında bir hastalık şüphesi oluştuysa ileri tetkik, uzman konsültasyonu veya sağlık kurulu raporu isteyebilir. Kişilerde yasada belirtilen evlenmeye engel bir bulaşıcı hastalık (sifilis, gonore, şankroid, lepra ve tüberküloz) şüphesi var ise hekim uygun tetkikleri veya uzman konsültasyonu isteyebilir. Bu tetkiklerin yapılması zorunludur yoksa rapor verilmez. Evlenmeye engel bir hastalık tespit edilirse tedavisi başlanır ve bulaştırıcılığı ortadan kalkana kadar evlenme ertelenir. Bulaştırıcılık ortadan kalktıktan sonra evlilik öncesi danışmanlık verilerek evlilik öncesi sağlık raporu düzenlenir. Yine kişide evlenmeye engel olan akıl hastalığı bulunması veya şüphesinin olması halinde bu durumun değerlendirilmesi amaçlı sağlık kurulu raporu istenmelidir. Yasaya göre evlenmeye engel olmayan fakat iyileşmesi mümkün olmayan veya çok uzun süren hastalık varlığında, hastanın kabul etmesi halinde hekim ve çiftin bulunduğu bir ortamda müstakbel eşe bu durum açıklanır. Hasta açıklanmasını kabul etmezse müstakbel eşe, eş adayının tetkik sonuçlarının açıklanmasını istemediği tebliğ edilir ve imzası alınır. Hasta istemediği müddetçe hastalıkla ilgili bilgi verilmez. Daha sonra evlilik öncesi danışmanlık hizmeti verilerek evlilik öncesi sağlık raporu düzenlenir. Bu rapor için başvuran çiftlere hekim tarafından kan uyumsuzluğu ve akraba evlilikleri hakkında da bilgi verilir. Uygun görülmesi halinde yönlendirmeler yapılır. Evlilik öncesi danışmanlık hizmetinde ise hekim eş adaylarına genetik geçişli hastalıklar, bulaşıcı hastalıklar, üreme sağlığı, kontrasepsiyon yöntemleri ve gebelik konularında bilgi verir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik öncesi tarama, evlilik raporu, danışmanlık

ABSTRACT

It is obligatory for couples who is going to get married in Turkey to obtain a pre-marital health report. To get this report, couples apply to their family physicians. Family physicians take the medical history of the couples, perform a physical examination, and perform the appropriate tests. Pre-marital counseling service and a health report is gi-

ven to spouse candidates who do not have any health problems. If the physician has a suspicion of a disease, further examination, specialist consultation or a health board report may be requested. If there is a suspicion of an infectious disease (syphilis, gonorrhoea, chancroid, leprosy and tuberculosis) specified in the law, the physician may request appropriate examinations or specialist consultation. It is obligatory to carry out these examinations or the report will not be issued. If a disease that prevents marriage is detected, treatment is started and marriage is postponed until its contagiousness is eliminated. After the contagiousness disappears, premarital counseling is given and a premarital health report is prepared. Again in the law, if there is a mental illness that prevents marriage or if there is a suspicion, a medical board report should be requested as to whether the person has a mental illness that prevents marriage. In the presence of an illness that does not prevent marriage according to the law, but cannot be cured or that lasts for a long time, this situation is explained to the future spouse in an environment where the physician and the couple are present, if the patient accepts. If the patient does not accept the disclosure, the prospective spouse is notified to request the disclosure of the test results of the spouse candidate and his/her signature is taken. Unless the patient asks for it, information about the disease is not given. Afterwards, premarital health report is prepared by giving premarital counseling service. Couples who apply for a pre-marital health report are also informed by the physician about blood incompatibility and consanguineous marriages. If deemed appropriate, referrals will be made. In the premarital counseling service, the physician informs prospective spouses about genetically transmitted diseases, infectious diseases, reproductive health, contraception methods and pregnancy.

Keywords: Pre-marital screening, marriage report, counseling

GİRİŞ

Hızlı bir şekilde topluma uygulanan muayeneler ve testlerle teşhisi konulmamış hastalıkların tespit edilmesi sürecine tarama denir. Taramadaki amaç, hastalık riski olanları uygun şekilde tespit etmek ve hastalık ilerleyip, semptomlar oluşmadan erken teşhis konulmasını sağlamaktır. Erken dönemde bu hastalıkların tespit edilmesi ve tedaviye başlanması toplum sağlığı açısından önemlidir (1). Toplumun temeli ise ailedir. Sağlıklı kuşaklar bu yuvada yetişmektedir. Aile sağlığı sadece bireylere değil, topluma tesir eden bir kavramdır. Ailenin oluşumundaki ilk adım olan evlilik, kişilerin ömürlerine birlikte devam etme arzuları neticesinde yaptıkları kanuni bir sözleşmedir. Evlilikten sonra eşler birbirlerine başta zührevi (cinsel yolla bulaşan) hastalıklar olmak üzere birçok hastalığı bulaştırabilir. Ayrıca çiftlerden gelen çekinik genlerin birleşmesi sonucunda, doğacak çocuklarda genetik hastalıklar ortaya çıkabilir. Bu sebeple evlilik öncesi sağlık taramaları ve danışmanlığı, istenilmeyen sağlık problemlerini engelleyebilmek açısından bir fırsattır (2,3).

AKRABA EVLİLİKLERİ

Akraba evlilikleri, evlilik öncesi muayenelerde dikkat edilmesi gereken bir konudur. Kalıtsal hastalıkların önlenebilirliği açısından değerlendirildiğinde oldukça önemlidir. Akraba evliliklerinin incelenmesi genellikle iki derecede yapılır. Birinci derece akraba evliliği (kuzen evliliği); iki kardeşin çocuklarının yaptıkları evliliğe denir. Türkiye’de en fazla görülen akraba evliliği şekli budur. İkinci derece akraba evliliği (torun evlilikleri) ise; iki kardeşin torunlarının yaptıkları evliliğe denir.

Anne ve babası hastalıklı gen taşıya bile çocuğa her ikisinden de sağlam gen geçerse çocuk %25 sağlıklı olur. Anne ya da babasının herhangi birinden bir hastalıklı bir sağlam gen geçerse çocuk %50 ihtimalle taşıyıcı olur. Çocuğun kendisi hasta olmasa bile gelecek kuşaklara hastalık taşıyabilir. Anne ve babadan hastalıklı gen gelirse çocuk %25 ihtimalle hasta olur.

Mental retardasyon, kan hastalıkları, fenilketonüri, diyabet, kalp, göz ve kulak anomalileri akraba evliliklerinde en fazla görülen hastalıklardır. Bu nedenle akraba evliliklerinde çiftlerin soy geçmişlerinde genetik bir hastalık ya da taşıyıcılık olup olmadığı, anomalili doğum varlığı, tekrar eden abortus hikâyesi bulunup bulunmadığı sorgulanmalıdır. Bunlardan bir veya birkaçının olması halinde hamilelik öncesinde veya sırasında genetik danışmanlık almaları önerilmelidir (2).

KAN UYUŞMAZLIĞI

Kan uyumsuzluğu evlilik öncesi muayenede önem verilmesi gereken bir diğer konudur. Gebeliklerde anne ile çocuk arasında Rh uygunsuzluğunun meydana gelip gelmeyeceğini saptamak önemlidir. Rh uygunsuzluğu gebelikte annenin ve çocuğun sağlığını tehdit edecek bir duruma sebep olacağı için; gebelikten önce tahlillerin yapılması ve gerekiyorsa tedbir alınması gerekir.

Rh uygunsuzluğunda (kan uyumsuzluğu), babanın kan grubu Rh(+), annenin kan grubu Rh(-)tir. Bu durumda bebeğin kan grubu Rh(-) ya da Rh(+) olabilir. Bebek Rh(-) ise bir sorun olmaz ama bebeğin kan grubu Rh(+) ise kan uyumsuzluğu olur. Rh uygunsuzluğu varsa ve bebek Rh(+) ise gebelikte veya doğum sırasında bebeğin kanıyla annesinin kanı karıştığı vakit bebeğin eritrositleri üstünde bulunan Rh antijenlerine karşı anne kanında anti Rh antikorları üretilir. Bu gebelikten doğan bebek herhangi bir sıkıntı yaşamaz fakat daha sonraki gebeliklerden birinde Rh(+) bir bebek olursa, ilk gebelikte annenin kanında oluşmuş olan bu Anti Rh antikorları bebeğe geçerek, bebeğin eritrositlerini parçalar ve anemiye sebep olur. Bebek kanı ile annenininkinin karşılaşmasına ve annenin antikor üretmesine neden olabilecek diğer durumlar; amniosentez, düşük, kordosentez, travma, koryon villüs biyopsisi, dış gebelik, kürtaj ve doğum öncesi kanamalardır (2).

EVLİLİK RAPORU İÇİN BAŞVURAN ÇİFTE UYGULANACAKLAR

Türk Medeni Kanunu’nun (TMK) 136. Maddesi’ne göre evlenmek isteyen kişilerden evlenmelerine engel bir durumun olmadığını gösteren sağlık raporu istenir (4).

EVLİLİK ÖNCESİ SAĞLIK RAPORU BAŞVURU FORMU

KADIN	ERKEK
Adı Soyadı :.....	Adı Soyadı :.....
TC Kimlik No/Pasaport no:.....	TC Kimlik No/Pasaport no:.....
Uyruğu :.....	Uyruğu :.....
Baba Adı :.....	Baba Adı :.....
Doğum Tarihi :.....	Doğum Tarihi :.....
Öğrenim Durumu : Okur yazar değil ☐ Okur yazar ☐ İlk-orta ☐ Lise ☐ Yüksekokul/Üniversite ☐	Öğrenim Durumu : Okur yazar değil ☐ Okur yazar ☐ İlk-orta ☐ Lise ☐ Yüksekokul/Üniversite ☐
Müstakbel Eşle Akrabalık : Var ☐ Yok ☐ Amca/hala oğlu ☐ Teyze/dayı oğlu ☐ Baba tarafı diğer ☐ Anne tarafı diğer ☐	Müstakbel Eşle Akrabalık : Var ☐ Yok ☐ Amca/hala kızı ☐ Teyze/dayı kızı ☐ Baba tarafı diğer ☐ Anne tarafı diğer ☐
Adresi :.....	Adresi :.....
Telefon Ev :..... İş :.....	Telefon Ev :..... İş :.....
Cep Telefonu :..... Herhangi bir özel durumda size en kısa zamanda ulaşmak ve sizi bilgilendirmek için adres ve telefon bilgilerinin eksiksiz olarak yazılması büyük önem taşımaktadır.	Cep Telefonu :..... Herhangi bir özel durumda size en kısa zamanda ulaşmak ve sizi bilgilendirmek için adres ve telefon bilgilerinin eksiksiz olarak yazılması büyük önem taşımaktadır.
Risk Değerlendirmesi Sonrasında* Bulaşıcı hastalık (Hepatit B, Hepatit C, HIV/AIDS vb) şüphesi olduğunda, tanı koymaya yönelik tetkikleri yaptırmayı Kabul ediyorum ☐ Kabul etmiyorum ☐	Risk Değerlendirmesi Sonrasında* Bulaşıcı hastalık (Hepatit B, Hepatit C, HIV/AIDS vb.) şüphesi olduğunda, tanı koymaya yönelik tetkikleri yaptırmayı Kabul ediyorum ☐ Kabul etmiyorum ☐
Laboratuvar tetkik sonuçlarının ve hastalık durumunun müstakbel eşime bildirilmesini Kabul ediyorum ☐ Kabul etmiyorum ☐	Laboratuvar tetkik sonuçlarının ve hastalık durumunun müstakbel eşime bildirilmesini Kabul ediyorum ☐ Kabul etmiyorum ☐
*Sağlık Personeli ile birlikte doldurulur. Evlilik öncesinde sağlık riskleri konusunda bilgilenecek, sağlık muayenemi yaptırmak ve danışmanlık hizmetini takiben evlilik öncesi sağlık raporumu almak istiyorum. Tarih / İmza Veli / Vasi İmzası (17 yaşını tamamlamış, 18 yaşını henüz doldurmamış kişiler için)	*Sağlık Personeli ile birlikte doldurulur. Evlilik öncesinde sağlık riskleri konusunda bilgilenecek, sağlık muayenemi yaptırmak ve danışmanlık hizmetini takiben evlilik öncesi sağlık raporumu almak istiyorum. Tarih / İmza Veli / Vasi İmzası (17 yaşını tamamlamış, 18 yaşını henüz doldurmamış kişiler için)

Şekil 1: Evlilik Öncesi Sağlık Raporu Başvuru Formu (2).

18.03.2002 tarihli 4134 sayılı Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü yazısına göre ise; evlilik için başvuran çiftler kanunen evlenmeye engel yaratan hastalıklar (gonore, frengi, lepra, tüberküloz, yumuşak şankr, akıl hastalığı) ve kanunen evlenmeye engel olmayan (hepatit B ve C, AIDS ve genetik geçişli) hastalıklar açısından hekim tarafından değerlendirilmeli ve eş adaylarına genel bir muayene yapılmalıdır. Bu kanun maddesi ve yazı doğrultusunda, evlilik raporu için başvuruda bulunan her çiftte öncelikle evlilik öncesi muayene ve danışmanlık hizmetleri hakkında açıklama yapılır. Kişilerin rızası alınır (5,6).

Evlilik öncesi danışmanlık verilirken eş adayları genetik geçişli hastalıklar, bulaşıcı hastalıklar, üreme sağlığı, kontrasepsiyon yöntemleri ve gebelik konularında bilgilendirilir. Daha etkin bir evlilik öncesi danışmanlığın yapılabilmesi için her iki eş adayının beraber sağlık kuruluşuna başvurması ve danışmanlık hizmetinden beraber yararlanması gerekmektedir. Fakat başka şehirlerde ya da ülkelerde yaşamak, bağlı oldukları aile hekimliklerinin farklı olması ve iş yerinden aynı zamanda izin alamama gibi bazı hallerde sağlık

raporu farklı hekimler ya da kurumlarca da düzenlenebilir. Evlilik öncesi danışmanlık verildikten sonra, eş adaylarının "Evlilik Öncesi Sağlık Raporu Başvuru Formu" (Şekil 1) ve "Risk Değerlendirme Formu"nu (Şekil 2) okuması ve doldurup onaylaması istenir. Risk değerlendirme formu, kişinin özel yaşantısına ait sorular bulundurduğu için bu formu doldururken kişilere yalnız kalabilecekleri müsait bir ortam temin edilmelidir (2,6).

RİSK DEĞERLENDİRME FORMU

Adı Soyadı:
T.C. Kimlik No/Pasaport No:
Mesleği / işi:

Bu formdaki bilgiler kesinlikle gizli kalacaktır. Verdiğiniz bu ön bilgiler müstakbel eşinize açıklanmayacaktır. Sadece muayene sürecinde bilgi edinme ve risk değerlendirme amaçlıdır. Bilgilerin doğruluğu çok önemlidir.

Aşağıdaki soruları cevaplarken size uygun seçeneği işaretleyiniz.

		EVET	HAYIR
1	Müstakbel eşiniz ile aranızda bir akrabalık var mı?		
2	Size hiç kan ve kan ürünleri nakli yapıldı mı? (Tam kan, trombosit, eritrosit, plazma süspansiyonu, intravenöz immünglobulin-IVIG gibi)		
3	Size daha önce organ nakli yapıldı mı?		
4	Damar içi uyuşturucu madde kullandınız mı?		
5	Siğara dışında bir madde (alkol, uyuşturucu, hap, vb) bağımlılığınız var mı?		
6	Hiç kalıcı dövme yaptırdınız mı?		
7	Ailenizde Hepatit B virüsü taşıyıcısı veya hastası var mı?		
8	Para veya çıkar karşılığı cinsel ilişkide bulundunuz mu?		
9	Son 1 yıl içerisinde verem hastalığına yakalandınız mı?		
10	Ailenizde veya yakın çevrenizde verem hastası var mı?		
11	Ailenizde ağır psikiyatrik hastalığı (şizofren, zekâ geriliği gibi) olan var mı?		
12	Daha önce intihar girişiminiz oldu mu?		
13	Son 6 ay içinde ölüm tehlikesi atlattığınız mı? (Kaza, depresyon, vb)		
		Beyanım Doğrudur Tarih / İmza	

Şekil 2: Risk Değerlendirme Formu (2).

Formlar hekim tarafından dikkatlice gözden geçirilerek değerlendirilir. Hasta mahremiyetine özen gösterilerek, öykü ve fizik muayene kısmına geçilir. Sağlık muayeneleri ile pek çok zührevi ve psikiyatrik hastalık erken teşhis edilebilir. Eş adaylarından genetik geçişli hastalıklar açısından bilgi alınır. Öyküsü bulunan çiftler ileride karşılaşılabilecekleri problemler ve yapılması gerekenler hakkında bilgilendirilir. Böylelikle evlilik sonrasında

çiftlerin kendilerinde veya çocuklarında oluşabilecek ağır hastalıklar engellenebilir. Hemoglobinopati taraması için her erkek eş adayından kan tetkiki istenir. Bunun dışında istenecek tetkiklere, tıbbi öykü ve fizik muayene bulgularına göre hekim karar verir.

1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun (UHK) 123. Maddesi'ne göre evlenme engeli olan hastalık (gonore, şankroid, sifilis, lepra ve tüberküloz) kuşkusu varsa ve mutlak tanı için tahlil gerekiyor ise, tahlillerin yapılması zorunludur. Tahliller yapılmadan rapor verilmez (7). Kanuna göre evlenmeye engel teşkil etmeyen hastalık (HIV/AIDS, hepatit B/C) kuşkusunda ise hekim tarafından gerekli tahliller istenir. Eğer kişi tahlil yaptırmayı kabul etmiyorsa müstakbel eşine eş adayının hastalık şüphesi oluşması halinde istenecek tahlilleri reddettiği tebliğ edilir. Ayrıca test yapılırsa dahi hasta mahremiyeti nedeniyle sonuçlar bireysel açıklanmaktadır. İstenmediği takdirde bu sonuçların partnerler ile paylaşılması gerekmektedir (8). Ancak tahlil vermeyi reddeden eş şayet partnerine açıklanmasına izin vermezse, bu hastalığı eşine bulaştırması durumunda Türk Ceza Kanunu'nun kasten adam öldürme, kasten yaralama suçlarından yargılanmasına sebep olabilecek adli kovuşturmayla karşılaşabileceği anlatılır (9).

Risk değerlendirmesi, hikaye, fizik muayene ve varsa tetkik sonuçlarına göre hekim adayın sağlıklı olduğuna kanaat getirilirse sağlık danışmanlığının ardından evlilik öncesi sağlık raporunu düzenler. Hastalık şüphesi duyduysa uzman konsültasyonu isteyebilir. Konsültasyon nedeni kanunen evlenme engeli olan tüberküloz (verem), lepra (cüzam), sifiliz (frengi), şankroid (yumuşak şankr), gonore (bel soğukluğu) gibi bulaşıcı bir hastalık veya yine UHK'nın 123. Maddesi'ne göre evlenme engeli olan akıl hastalığı şüphesi ise konsültasyon sonucu öğrenilmeden rapor düzenlenmemelidir (7). Konsültasyon istenen hekim raporuna mutlaka kesin tanıyı yazmalı ve kişinin evlenmesine engel bir durumunun olup olmadığını ifade etmelidir. Gonore, şankroid, sifiliz ve lepra gibi tedaviden sonra tam iyileşmenin mümkün olduğu bir hastalık teşhisi konulursa, hastalığın bulaşmasını engelleyecek tedavi başladıktan ve bulaştırıcılığın sona ermesinden sonra eş adayına evlilik öncesi sağlık danışmanlığı verilerek evlilik sağlık raporu düzenlenir. Evlenmeye engel hastalıklardan tüberküloz tanısı olan kişilerin evlenmelerine ise bir göğüs hastalıkları uzmanından bulaştırıcılığının sona erdiğini belirten rapor gelmedikçe müsaade edilmez, rapor ertelenir. Dirençli vakalarda bir yıla kadar iyileşme olması beklenir. Bu müddet sonunda hala iyileşme olmaması halinde, evlenmek isteyen çifte hekim tarafından hastalığın bulaşma riski ve bulaşmanın oluşturabileceği tehlikeler hakkında bilgi verilir. Çift hala evlenmek istiyorsa evlilik öncesi sağlık danışmanlığı verilir, "Tüberküloz (verem) hastalığının tehlikesi hakkında bilgilendirildim buna rağmen müstakbel eşimle evlenmek istiyorum." cümlesi şerh düşüldükten sonra evlilik öncesi sağlık raporu düzenlenir (2,5,6). Evlenmek isteyen kişide akıl hastalığı varlığında veya şüphesinde ise kişi, ruh sağlığı ve hastalıkları açısından değerlendirilmesi ve evlenmeye mani bir durumun olup olmadığının tespit edilmesi için tam teşekküllü bir devlet hastanesine sevk edilir (2). Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 133. Maddesi'ne göre "Akıl hastaları, evlenmelerinde tıbbî sakinca bulunmadığı resmî sağlık kurulu raporuyla anlaşılmadıkça evlenemezler"

(4). Eşlerden birinde evlenmeye engel bir hastalık tespit edilmesi halinde hasta hakları mevzuatı gereğince hastalık tespit edilen eş adayının rızası olmadan diğer eş adayına bu konunun söylenmemesine dikkat edilmelidir (8).

Evlenmeye kanunen engel olmayan (HIV/AIDS, Hepatit B, Hepatit C vb) fakat tedavisi uzun süren veya hiç olmayan bir hastalık varlığında; eş adaylarının evlilik öncesi sağlık raporu başvuru formundaki istek ve beyanlarına göre hareket edilir. Eğer her iki aday da bilgilerinin paylaşılmasını onayladıysa, bu durum çiftin beraber bulunduğu bir ortamda diğer eş adayı ile paylaşılır. Her iki eş adayına da tanı sonrası danışmanlık hizmeti verilir. Eş adaylarından birisi muayene ve/veya tahlil sonuçlarının diğer eş adayıyla paylaşılmasını istemiyorsa bu durum diğer eş adayına tebliğ edilir (Şekil 3). Takiben önce evlilik öncesi sağlık danışmanlığı verilir, sonra evlilik öncesi sağlık raporu düzenlenir (2,5).

EVLİLİK ÖNCESİ SAĞLIK RAPORU BAŞVURUSU	
TEBLİĞ - TEBELLÜĞ BELGESİ	
Müstakbel eşim'ın
<p>“Evliliğe engel olmayacak hastalık (Hepatit B, Hepatit C, HIV/AIDS vb.) şüphesi oluşması durumunda tanı koymaya yönelik tetkikleri yaptırmayı kabul etmediği ile Laboratuvar tetkik sonuçları ve hastalık durumu ile ilgili hususun tarafıma bildirilmesini kabul etmediği hususları tarafıma bildirilmiştir.</p>	
TEBLİĞ EDEN:	TEBELLÜĞ EDEN:
İMZASI :	İMZASI :
ADI VE SOYADI :	ADI VE SOYADI :
ÜNVANI :	
TARİH :	TARİH :

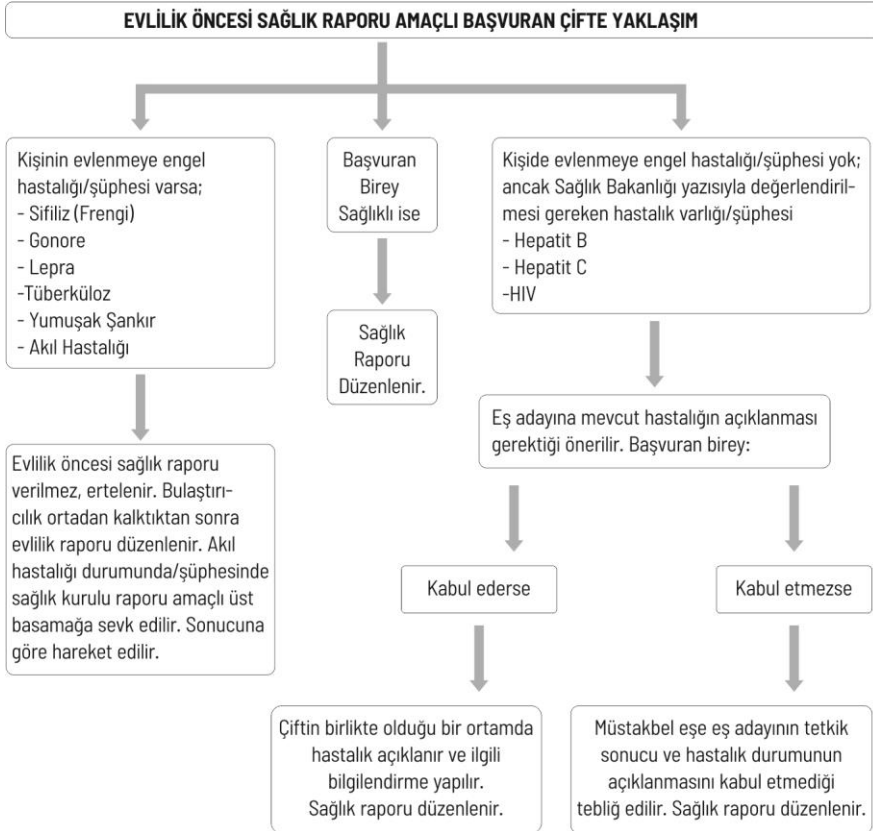
Şekil 3: Evlilik Öncesi Sağlık Raporu Başvurusu Tebliğ - Tebellüğ Belgesi (10).

Ülkemizde hemoglobinopati tarama programı 2003 yılında 33 ilde başlamış ve Kasım 2018 itibarıyla 81 ile yaygınlaştırılmıştır. Bu programa göre evlilik öncesi sağlık raporu için başvuran erkek eş adayına taahhütname ve bilgilendirilmiş onam formu imzalatılır ve adayın kanı alınır. Talasemi, orak hücreli anemi ve benzeri kalıtsal kan hastalığı açısından erkek eş adayından alınan kan örneğinde taşıyıcılık saptanmadıysa; çifte hemoglobinopatiler açısından bir risk olmadığı beyan edilir. Test neticesinde taşıyıcılık tespit edilirse, kadın eş adayının da kan örneği alınmalıdır. Eğer diğer eş adayı, farklı bir sağlık merkezinde test vermişse; adayın test sonucu ilgili merkezden istenir. Her iki test neticesinde eş adaylarından sadece birinde taşıyıcılık tespit edilmişse adaylara hemoglobinopatiler açısından bir risk olmadığı söylenmelidir. Test sonucunda, eş adaylarının ikisinde de taşıyıcılık tespit edilmesi halinde ise, taşıyıcılığın evlenmek ve çocuk sahibi ol-

mak için engel bir durum olmadığı ancak hasta çocuk sahibi olmamaları için almaları gereken önlemlerin olduğu bildirilir. Her iki adaya da bu bilgileri içeren onam formu -2- imzalatılır. Çift bir hemoglobinopati tanı merkezine (hematoloji uzmanına, eğer yoksa iç hastalıkları uzmanına) sevk edilir. Burada çiftin prenatal tanı testleri hakkında bilgilendirilmesi ve ayrıntılı genetik danışmanlık hizmeti almasına yardımcı olunur (11,12).

SONUÇ

Evlilik öncesi sağlık taramaları toplum için büyük bir önem teşkil eder. Bir çok bu-
laşıcı ve genetik hastalığın farkına bu sayede varılır. Mevcut olan veya gelecekte oluş-
ması muhtemel bu hastalıkların tespiti sonrası alınacak önlemlerle daha sağlıklı nesiller
ve toplum elde edilir. Bu yüzden evlilik öncesi sağlık taramaları kanunlar ve yönetmelik-
lerle düzenlenmiş, yeni programlarla sürekli desteklenmektedir. Birinci basamakta aile
hekimlerine bu konuda büyük görevler düşmektedir. Eş adaylarına evlilik öncesi danış-
manlık hizmeti verilmesi, adayların anamnezinin alınması, fizik muayenesinin yapılması
ve gerekli görülen konsültasyonların istenmesidir toplum sağlığı açısından oldukça
önemlidir ve bu aile hekimlerinin işidir.

KAYNAKLAR

1. ELKİN N. Bir Aile Sağlığı Merkezine Evlilik Raporu İçin Başvuran Kişilerin Değerlendirilmesi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilim Derg. 2019;7(7):631-40.
2. Evlilik Öncesi Muayene ve Danışmanlık Rehberi. T.C. Sağlık Bakanlığı, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, Yayın No: 927, Ankara, 2014.
3. Hasta Hakları Yönetmeliği, Ankara, 01.08.1998, Resmî Gazete Sayısı: 23420. Erişim Tarihi 29.06.21. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4847&MevzuatTur=7&MevzuatTertip>
4. Karaman İl Sağlık Müdürlüğü, evlilik öncesi sağlık raporu başvurusu tebliğ-tebellüğ belgesi [Internet]. Erişim Tarihi 29.06.21. Erişim Adresi: <https://karamanism.saglik.gov.tr/Eklenti/10506/0/2-evlilik-oncesi-saglik-raporu-basvurusu-teblig-tebellug-belgesipdf.pdf>
5. Özer TT, Yula E, Devenci Ö, Yanık K, Durmaz S, Tekin A. Evlilik öncesi yapılan tarama testi sonuçlarının değerlendirilmesi. J Clin Exp Investig. 2012;2(3):292-4.
6. Öztürk GZ, Yılmaz Z, Egici MT, Bektemur G. Evlilik öncesi danışmanlık ve rapor alma amacıyla aile hekimliği polikliniğine başvuran bireylerin değerlendirilmesi. Türk Aile Hek Derg. 2019;23(3):92-101.
7. T.C. Sağlık Bakanlığı. Evlilik Öncesi Hemoglobinopati Tarama Programı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Çocuk ve Ergen Sağlığı Daire Başkanlığı. Erişim Tarihi 29.06.21. Erişim Adresi: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/cocuk_ergen_db/dokumanlar/ces_materiyal/saglik_personeli_egitim/Evlilik_Oncesi_Hemoglobinopati_Tarama_Programi.pdf
8. T.C. Sağlık Bakanlığı. Evlilik Öncesi Hemoglobinopati Tarama Programı Saha Rehberi. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Çocuk ve Ergen Sağlığı Daire Başkanlığı. 2018. Erişim Tarihi 29.06.21. Erişim Adresi: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/cocuk_ergen_db/dokumanlar/EVLILIK_ONCESI_HEMOGLOBINOPATI_TARAMA_PROGRAMI_SAHA_REHBERI.pdf
9. Türk Ceza Kanunu. Kanun No: 5237, Kabul Tarihi:26/9/2004, Ankara, T.C. Resmi Gazete, sayı: 25611. Erişim Tarihi 29.06.21. Erişim Adresi: <http://https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
10. Türk Medeni Kanunu. Kanun No: 4721, Kabul Tarihi: 22 Kasım 2001, T.C. Resmi Gazete, sayı: 24607.
11. Umumi Hıfzısıhha Kanunu. Kanun No: 1593, Kabul Tarihi: 24 Nisan 1930, Ankara, T.C. Resmi Gazete, sayı: 1489.
12. Yuvarlak Masa Toplantısı: Evlilik Raporları. İstanbul Tabip Odası Pratisyen Hekim Komisyonu Atölye Çalışması Raporu. STED. 2002;11(6):210-4.

GELİŞİMSEL KALÇA DISPLAZİSİ TARAMA PROGRAMI

Screening Program for Developmental Dysplasia of the Hip

Seyran Kılıç

ÖZET

Gelişimsel kalça displazisi ülkemiz için ciddi sakatlık nedenlerinden biri olmaktadır. Erken tanı ve tedavinin hastalığın seyrinde çok önem taşımaktadır. Predispozan faktörlerin belirlenip bu hastaların yakından takibi riskli grup için önem arz etmektedir. Gelişimsel Kalça Displazisi Tarama Programı ile tüm bebeklerin kalça çıkığı açısından değerlendirilmesi, tedavi gerektiren olgularda erken ve uygun tedavilerinin başlatılması, kalça çıkığı için yapılacak cerrahi tedavi sayısı ve muhtemel komplikasyonların en aza indirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gelişimsel kalça displazisi, kalça ultrasonografisi, Graf sınıflaması

ABSTRACT

Developmental dysplasia of the hip is one of the serious causes of disability in our country. Early diagnosis and treatment are very important in the course of the disease. Identifying the predisposing factors and following these patients closely is important for the risky group. With the Developmental Dysplasia of the Hip Screening Program, it is aimed to evaluate all babies in terms of hip dislocation, to initiate early and appropriate treatments in cases requiring treatment, to minimize the number of surgical treatments and possible complications for hip dislocation.

Keywords: Developmental hip dysplasia, hip ultrasound, Graf classification

GİRİŞ

Gelişimsel kalça displazisi (GKD), çocukluk çağında görülen en önemli ortopedik patolojilerinden biridir (1). GKD kalça eklemine stabil olmayışından, tam çıkığa kadar çok farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Literatürde 1:1000 oranında görülme sıklığı belirtilmekle birlikte, ülkemizde bu oran 5-15:1000 gibi yüksek oranlarda olduğu tahmin edilmektedir. Tedavi edilmediğinde ülkemiz için on binlerce yenidoğanın sakatlık nedenlerinden birini oluşturacaktır (2).

Tedavinin başarısı erken tanı ilişkilendirilir. İlk 3 aylık dönemde klinik muayene ve kalça ultrasonografisi (USG) en önemli tanı yöntemleridir (3,4). Doğumdan sonraki 3. ay yapılan kalça USG'da alfa açısının 59 ve daha düşük bulunan hastaların dinamik bandajlar veya statik ortezlerle tedaviye başlanması hedeflenir. GKD'de tedavisinde konsantrik kalça redüksiyonu sağlanarak asetebuler gelişimin sağlanması amaçlanmaktadır (5).

Erken tanı ve tedavi hastalığın sekelsiz iyileşmesine olanak tanımakta, geç kazanılmış hastalarda ise ciddi sekeller bırakabilmektedir (6). Ülkemizde son 10 yıl içinde yapılan ciddi çalışmalar hiç şüphesiz ki bu hastalığın erken tanı ve tedavisi için olumlu sonuçlar vadetmektedir (2). Bununla birlikte hastalığın tanı ve tedavisindeki aksaklıklar geri dönüşümsüz olarak bireyin geleceğini olumsuz yönde etkileyeceği, ayrıca ülke ekonomisine ciddi zararlar verebileceği bilinmektedir (7).

Hastalığın tanısında gecikmeleri etkileyen birçok neden olmakla birlikte, predispozan faktörlerin belirlenmesi ve takibindeki aksaklıklar, ailelere ait sosyal nedenler, klinik değerlendirmedeki eksiklikler, kalça USG'nin yapılması ve değerlendirilmesi sırasındaki hatalar şeklinde kısaca sıralanabilir (8).

Sağlık Bakanlığı ve Çocuk Ortopedi Derneğinin 2010 yılında başlatmış olduğu GKD erken tanı ve tedavi programı, 2013 yılında radyoloji uzmanlık derneğinin katılımı ile birlikte tüm ülke genelinde ortopedi, radyoloji ve aile hekimlerine güncel eğitimler verilerek hız kazandırılmıştır (2).

Bu programda beklenen amaç; tüm çocukların yenidoğan döneminde (3-4 hafta) kalça muayenelerinin yapılması, muayene bulgusu anlamlı olan ya da predispozan faktörlerinden herhangi birinin tespit edilmesi durumunda ileri tetkik ve muayene için ortopedi kliniğine gönderilmesi, hastaların ilk 3-6 haftasındaki döneminde kalça USG ile değerlendirilmesi, tedavi ihtiyacı gereken çocuklar erken ve uygun tedavilerinin başlatılması, gelecekte gerekebilecek cerrahi tedavi sayısı ve muhtemel komplikasyonların en aza indirilmesidir.

Predispozan Faktörler

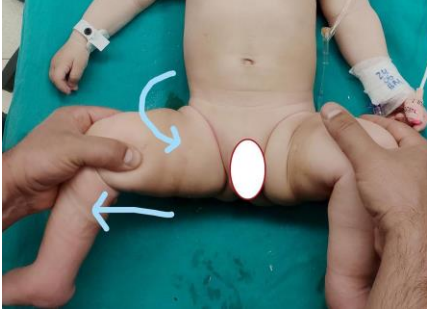
GKD oluşumunda birçok risk faktörü belirlenmiştir. Bu risk faktörleri içeren çocuklarda hastalık ciddi şekilde artmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (9-11). Predispozan faktörlerin belirlenip bu hastaların yakından takibi riskli grup için önem arz etmektedir. Genel olarak risk faktörlerini Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. GKD'de önemli risk faktörleri

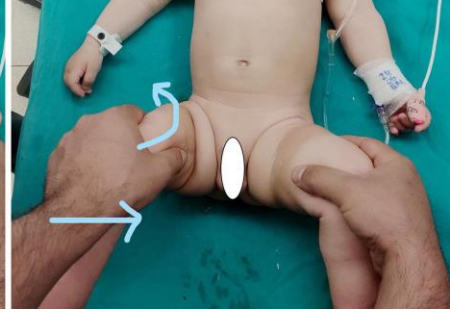
Anemneze	Genel muayene	Kalça muayenesi
✓ İlk doğum	✓ Doğumsal tortikolis	✓ Pili asimetrisi
✓ Kız cinsiyet	✓ Ayağın şekil bozuklukları	✓ Kalça abduksiyon kısıtlılığı
✓ Pozitif aile öyküsü, özellikle birinci derece akrabalarda bulunması	✓ Alt ekstremitede uzunluk farkı	✓ Ortolani bulgusu
✓ Çoğul gebelikler		✓ Barlow bulgusu
✓ Annenin yaşı		
✓ Uzamış gebelik		
✓ Oligohidroamniyos		
✓ Doğum ağırlığının 4000 gramın üstünde olması,		
✓ Makat duruş		
✓ Kundak yapmak		

Klinik Muayene

Ortolani ve Barlow test muayenelerin yapılması yenidoğan bebeklerde önem arz etmektedir. Aslında testler birbirini tamamlayıcı olması nedeniyle bütünlük sağlamaktadır. Testler sırasında başparmaklar uyluk inferomedialinde, işaret parmağı ve üçüncü parmak trokanter majör üzerinde olacak şekilde, diz ve kalça eklemi 90 derece fleksiyonda ve her bir kalça muayenesi tek tek yapılmalıdır. Çıkık bir kalçada Ortolani testi sırasında kalça fleksiyonda iken, abduksiyon manevrası sırasında işaret parmağın femur başının asetebuluma doğru yönlendirilmesiyle kalçanın bir engelden atlayarak yerine girmesi ile hissedilir (Şekil 1)(12).

Şekil 1. Ortolani testi

Şekil 2. Barlow testi

Barlow testinde ise muayene edilen kalça fleksiyonu azaltılıp adduksiyon işlemine alınırken başparmakla arkaya doğru nazikçe itilir ve asetabulundan posterior yönde çıkıp çıkmadığı işaret ve üçüncü parmak uçları ile hissedilir (Şekil 2)(12).

Yaklaşık 100 bebekten 5'inde klinik ve/veya ultrasonografik olarak instabilite saptandığı ancak bunların yaklaşık %90'ının 6.hafta civarında kendiliğinden düzeldiği bildirilmiştir. Bu da bize neden konjenital kalça çıkığı yerine GKD teriminin kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Abduksiyon kısıtlılığı oldukça güvenilir muayene yöntemidir ve özellikle tek taraflı GKD olgularında oldukça özgündür. Ancak, iki taraflı çıkıklarda abduksiyon kısıtlılığı ve pili asimetrisi yanıltıcı olabilir (Şekil 3)(12).

Şekil 3. Beş aylık kız çocuğu bilateral abduksiyon kısıtlılığı tenotomi öncesi ve sonrası

GKD AKIŞ ŞEMASI

GKD Tarama Programı Uygulama Rehberi Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü'nün web sayfasında güncel olarak yer almakta olup program bu rehber üzerinden takip edilmektedir (Şekil 4)(13).

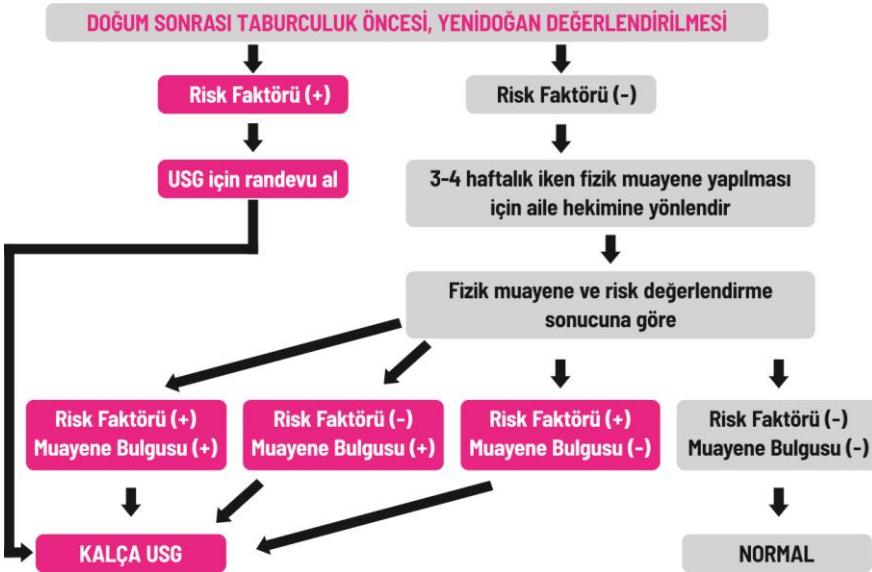
Doğumdan sonra ilk 2 gün içinde görevli sağlık personeli aile ile görüşme planlar ve GKD hakkında bilgilendirme yaparak aileye olası nedenler ve tanı hakkında ayrıntıların içerildiği broşürler verir.

Sağlık personeli bebekte GKD için bilinen risk faktörlerinin sorgulayarak bunları kayıt altına alır. Belirlenen risk faktörü olan çocuklar için kalça USG randevusu alır (Tablo 1). Risk faktörü sorgulamada negatif olan bebekler 3-4 hafta sonra fizik muayene için aile hekimlerine yönlendirilir.

Risk faktörü olmayan bebekler Aile hekimleri tarafından 3-4 hafta sonra genel risk değerlendirme ve kalça fizik muayene yapılır. Elde edilen veriler doğrultusunda risk faktörü ve klinik muayene bulgusu saptanan bebekler kayıt altına alınarak kalça USG formu düzenlenerek sevk edilir (Şekil 5).

Kalça USG yapılması için gönderilen bebekler ilgili kurum tarafından her iki kalça graf yöntemi ile incelemesi yapılarak yine graf ultrasonografik sınıflama sistemine göre değerlendirilir. Değerlendirme sonuçları, Aile hekimine sevk formu üzerinden geri bildirilir ve sisteme kaydedilir (Şekil 6).

Yapılan kalça USG inceleme sonucunda Tip 1 kalça değerlendirilen bebekler izlemiden çıkarılır. Tip 1 kalça dışındaki tüm bebekler Ortopedi ve Travmatoloji uzmanına yönlendirilir (Şekil 7).

Şekil 4. GKD Akış Şeması (14)

..... KLİNİĞİNE

Ulusal Gelişimsel Kalça Displazisi Erken Tanı ve Tedavi Tarama Programı için değerlendirilen aşağıda kimlik bilgileri bulunanBEBEK'e tarama sonucunda şüpheli bulunarak Gelişimsel Kalça Displazisinde risk saptanmış olup, Radyoloji Kliniği'ne sevki uygun görülmüştür.

Bebek Kimlik Bilgileri:

TC Kimlik No:

Adı-Soyadı

Anne Adı:

Doğum Tarihi:

Muayene Tarihi:

Tel:

Adres:

Risk faktörleri

- GKD'li kardeş,
- GKD'li anne, baba, dede, nine, teyze, hala, amca, dayı, kuzen,
- İlk doğan kız bebek,
- Çoğul gebelik,
- Amniyon Sıvısı Anormallikleri (sıvı azlığı ya da fazlalığı)
- Makat duruş,
- Bebek'in ayağında şekil bozukluğu (içe, dışa, yukarı dönüklük),
- Plajiosefali
- Skolyoz
- Pelvik oblisite
- Kalça abduksiyon kısıtlılığı
- Doğumsal tortikollis (boyunda eğrilik)
- Kundaklama

RİSK FAKTÖRLERİ; VAR YOK

MUAYENE BULGUSU; VAR YOK

Kliniğimize başvuran ve yukarıda kimlik bilgileri bulunan bebeğin tanı ve tedavi bilgilerinin Aile Hekimine geri bildirimini yapılması Ulusal Gelişimsel Kalça Displazisi Tarama Programı'nın takibi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sevk formu arka yüzündeki klinik tanı kısmı doldurularak aileye verilmeli ve aile aracılığıyla Aile Hekimliğine gönderilmelidir.

İlginize teşekkür ederiz.

..... İl Sağlık Müdürlüğü Adres ve Telefonu:

.....

...../...../.....

Dr. Adı ve Soyadı:.....

İmza

.....**AİLE HEKİMİNE**

Ulusal Kalça Displazisi Erken Tanı ve Tedavi Tarama Programı kapsamında Gelişimsel Kalça Displazisi yönünden değerlendirilmesi için Radyoloji Kliniğimize sevkle gelen BEBEK'in yapılan klinik değerlendirmesinde;

KLİNİK ÖN TANİ:.....

TEDAVİ GEREKTİRİR	
TAKİP GEREKTİRİR	
NORMAL	

...../...../.....

Dr. Adı ve Soyadı

.....
İmza

Bu sevk formunun yukarıdaki kısmı doldurularak ve US görüntüleri de aileye verilmeli ve aile aracılığıyla Aile Hekimine gönderilmelidir.

Ortopedi Kliniği ve Telefonu :

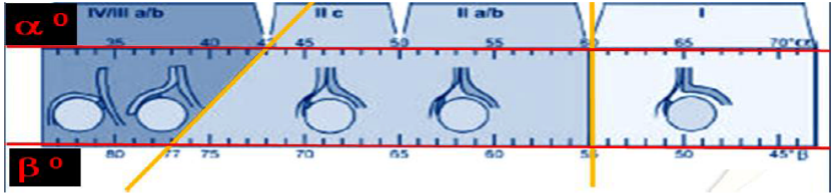
Şekil 6. Aile Hekimliği GKD değerlendirme formu (14)

.....ORTOPEDİ HEKİMİNE

Ulusal Kalça Displazisi Erken Tanı ve Tedavi Tarama Programı kapsamında Gelişimsel Kalça Displazisi yönünden değerlendirilmesi için Radyoloji Kliniğimize sevkle gelen
BEBEK'in yapılan klinik değerlendirmesinde;

HER İKİ KALÇA EKLEMİNİN KARŞILAŞTIRMALI US TETKİKİNDE;

Randevu Tarihi		Tarih 0	Tarih1	Tarih2	Tarih3
Kemik çatı	Yeterli	Sağ/Sol kalça	Sağ/Sol kalça	Sağ/Sol kalça	Sağ/Sol kalça
	Yetersiz				
Kemik köşe	Keskin				
	Künt				
	Düz				
Kıvrak çatı	Örtüyor				
	Örtmüyor				
Alfa					
Beta					
US kalça tipi					
Özel not: ek bilgiler, GKD ile ilgili veya değil ek bulgular					
ÖNERİ	Tedavi gerekir				
	Takip Gerekir				
	Normal				

.....

Dr. Adı ve Soyadı

.....
İmza

Bu sevk formunun yukarıdaki kısmı doldurularak ve US görüntüleri ile birlikte ortopedi hekimine gönderilmelidir.

Radyoloji Kliniği ve Telefonu :

Şekil 7. Ortopedi kliniği GKD sevk formu (14)

KAYNAKLAR

1. Mahan ST, Katz JN, Kim YJ. To screen or not to screen? A decision analysis of the utility of screening for developmental dysplasia of the hip. *J Bone Joint Surg Am* 2009;91(7):1705-19.
2. Köse N, Ömeroğlu H, Dağlar B. Gelişimsel Kalça Displazisi Ulusal Erken Tanı ve Tedavi Programı, TC. Sağlık Bakanlığı-TOTBİD Çocuk Ortopedisi Şubesi Ortak Çalışması,2013; (08/08/2021 tarihinde http://www.istanbul saglik.gov.tr/w/sb/cekus/docs/18-gelisimsel_Kalca_Displazisi.pdf adresinden ulaşılmıştır.)
3. Mehmet Müfit Orak1, Tolga Onay2. Ultrasonographic evaluation in developmental dysplasia of the hip. *TOTBİD Dergisi* 2014; 13:381-389
4. Rosenberg N, Bialik V, Norman D, Blazer S (1998) The importance of combined clinical and sonographic examination of instability of the neonatal hip. *Int Orthop* 22:185-188
5. Bilgili F, Sağlam Y. The treatment of developmental hip dysplasia (DDH) between 0-6 months of age. *TOTBİD Dergisi* 2014; 13:396-402
6. Keller MS, Nijs EL. The role of radiographs and US in developmental dysplasia of the hip: how good are they? *Pediatr Radiol* 2009;39 Suppl 2: S211-5.
7. Ertürk C. Büyükdoğan H. Etiology and Diagnosis in Developmental Dysplasia of the Hip (I). *İKSSTD* 2019;11(2):61-69
8. Kılınc S, Pazarcı O, Altunışık M, Öztürk H. An Investigation of the Causes of Delay in the Diagnosis and Treatment of Patients with Developmental Hip Dysplasia. *Bozok Med j.* 2020; 10(2);171-76
9. Akman A, Korkmaz A, Aksoy MC, Yazıcı M, Yurdakök M, Tekinalp G. Evaluation of risk factors in developmental dysplasia of the hip: results of infantile hip ultrasonography. *Turk J Pediatr* 2007; 49: 290-294.
10. Arslan H, Şahin İ. Gelişimsel kalça displazisinde epidemiyoloji, etiyoloji ve risk faktörleri. Biçimoğlu A, editör. *Gelişimsel Kalça Displazisi*. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020.p.1-3.
11. Anil A, Neeraj G. Risk factors and diagnosis of developmental dysplasia of hip in children. *J Clin Orthop Trauma* 2012; 3:10-14.
12. Herring JA. Developmental dysplasia of the hip. in: Herring JA (editor). *Tachdjian's Pediatric Orthopaedics* 5 th edition. Philadelphia: Elsevier saunders; 2014. p. 483-579.
13. 2019/13 Gelişimsel Kalça Displazisi Tarama Programı Genelgesi.08/08/2021 tarihinde https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/mevzuat/genelge/GKD_Genelge_2019_13.pdf adresinden ulaşılmıştır).
14. T.C. Sağlık Bakanlığı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Çocuk ve Ergen Sağlığı Dairesi Başkanlığı. Gelişimsel Kalça Displazisi (GKD) Tarama Programı. <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/cocukergen-tp-liste/geli%C5%9Fimsel-kal%C3%A7a-displazisi-gkd-tarama-program%C4%B1.html> adresinden 20.01.2023 tarihinde ulaşılmıştır.

GÖRME TARAMA PROGRAMLARI

Vision Screening Programs

Duygu Yalınbaş Yeter

ÖZET

Çocuklarda görme gelişimi açısından kritik dönemde tanısı konmamış ve tedavi edilmemiş göz problemleri tüm hayatları boyunca sürececek görme kaybına neden olabilmektedir. Bu nedenle göz taramaları erken tanı ve tedavinin sağlanabilmesi açısından son derece önemlidir.

Ülkemizdeki çocukluk çağı görme kayıplarının %69,6'sı katarakt, prematüre retinopatisi ve kırma kusurları gibi önlenebilir nedenlerden kaynaklanmaktadır. Ülkemizde uygulanan Ulusal Görme Taramasının amacı normal görme gelişimine engel olacak risk faktörlerini saptamak, görme azlığı olan çocukları erken dönemde tespit ederek gerekli tedavi ve rehabilitasyonun sağlanmasıdır. Ulusal görme taraması "Çocuk İzlem Protokolleri" kapsamında aile hekimlerine kayıtlı 0-3 aylık bebeklere, 36-48 aylık çocuklara ve ilköğretim 1. sınıf çocuklara uygulanmaktadır.

Bu bölümde göz taramalarının önemi ve ülkemizde uygulanan Ulusal Görme Taraması hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca hangi yaş grubunda hangi muayenelerin yapılacağı, tarama yöntemleri, patolojik bulgular ve sevk edilmesi gereken durumlar hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: çocuk, görme taraması, ambliyopi, kırmızı refle

ABSTRACT

The underdiagnosed and untreated ocular pathologies in children can cause vision loss in the critical period for visual development which may lead to life-long visual deficiency. Therefore, vision screening is of utmost importance in terms of early diagnosis and treatment.

In our country, 69.6% of childhood vision loss is due to preventable causes such as cataract, retinopathy of prematurity and refractive errors. The aim of the National Vision Screening implemented in our country is to determine the risk factors that will prevent normal visual development, to identify children with low vision earlier and to provide the necessary treatment and rehabilitation. National Vision Screening is applied to 0-3 month old infants, 36-48 months old children and 1st grade primary school children registered with family physicians within the scope of "Child Monitoring Protocols".

In this section, information about the importance of vision screening and the National Vision Screening applied in our country are given. In addition, information about

which examinations should be performed in which age group, screening methods, pathological findings and cases that should be referred are discussed.

Keywords: child, vision screening, amblyopia, red reflex

GİRİŞ

Çocukların medikal izlemlerinde görme değerlendirilmesi son derece önemlidir. Hayatın ilk birkaç ayında veya yılında tanısı konmamış ve tedavi edilmemiş göz problemleri tüm hayat boyunca sürecek görme kaybına neden olabilir. O yüzden göz taramaları, erken tanı, uygun rehabilitasyon ve tedavi ile görme kayıplarının önlenmesi veya azaltılabilmesi için gereklidir (1). Retinoblastom, metabolik hastalıklar gibi hayati önem taşıyan hastalıkların tanısında da göz taramaları önemli yer tutmaktadır.

GÖRME GELİŞİMİ VE AMBLİYOPİ

Görme sistemi (retina, optik sinirler ve görsel korteks) doğumda henüz olgunlaşmamıştır. Yaşamın ilk haftalarında olgunlaşmaya başlar. Optik sinirlerin miyelinasyonu, görsel korteksin gelişimi ve lateral genikulat cismin büyümesi ilk iki yılda meydana gelir. Retinanın görsel olarak en hassas kısmı olan fovea, yaklaşık dört yaşında olgunluğa erişir (2). Çocuklarda normal görme gelişim basamakları Tablo 1'de özetlenmiştir.

Ambliyopi (göz tembelliği) çocuklarda ve genç erişkinlerde tek taraflı görme azlığının en sık nedenidir. Görme azlığının önlenebilir nedenlerinden biri olup prevalansı %1-%4'tür (3). Gözde ve görme yollarında yapısal bir patoloji olmadan tek taraflı veya nadiren bilateral en iyi düzeltilmiş görme keskinliğinde azalma olarak ifade edilir. Tek taraflı ambliyopide iki göz arası en iyi düzeltilmiş görme keskinliğinde 2 sıra veya daha fazla fark vardır (4). Çocukluk çağında az görme hayat kalitesinde düşmeye, fonksiyon kaybına ve okul başarısında azalmaya neden olur.

Ambliyopi, iki göz arasındaki refraksiyon kusuru farkı (anizometri) veya yüksek refraksiyon kusuru, şaşılık ve konjenital katarakt, göz kapağı düşüklüğü, vitreus kanaması ve korneal opasite gibi uyarı eksikliğine sebep olan patolojiler nedeniyle gelişebilir (4).

Görsel olgunlaşma dönemi, görsel sistemin dış etkilere etkilendiği kritik bir dönemdir. Görsel uyarılar normal görme gelişimi için kritik öneme sahiptir. Merkezi sinir sistemindeki görsel yolların gelişimi, beynin her iki gözden de eşit derecede net, odaklanmış görüntüler almasını gerektirir. Ambliyopinin görsel gelişimin kritik bir erken döneminde görsel sistemin yetersiz veya anormal uyarılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Görme gelişiminin duyarlı olduğu period yaklaşık 7 yaşına kadardır (4). Bu kritik dönemde tespit edilen ambliyopilerin büyük çoğunluğu tedavi edilebilir olup yaş arttıkça tedavi başarısı düşmektedir. Bu yüzden bu yaş grubunda ambliyopi ve risk faktörlerinin taranması etkili tedavi için en önemli basamaktır (5).

Tablo 1. Çocuklarda normal görme gelişimi (6, 7).

1-3 ay	<ul style="list-style-type: none"> • Işık değişikliklerini fark eder, ışık kaynaklarına doğru gözünü ve başını çevirir. • Her bir gözünü ayrı ayrı fiksasyon yapar ve takip eder. • Göz teması yaklaşık 6-8 haftada gelişmektedir.
3-7 ay	<ul style="list-style-type: none"> • Ellerini izler, cisimlere uzanır. • Cisimleri devamlı takip eder, düşen veya yuvarlanan oyuncakları izler. • Bildiği yüz ve cisimleri tanır. • Görme alanına giren cisimleri algılar ve takip eder. • Görme alanı genişler. • Yüzüne doğru yaklaşan bir cisme karşı göz kırpmaya refleksi gelişir.
7-12 ay	<ul style="list-style-type: none"> • Resimlere ilgi gösterir. • Kısmen saklı cisimleri tanır. • Gözleri paralel olup göz hareketleri ve yakına adaptasyonu daha iyidir.
1-3 yaş	<ul style="list-style-type: none"> • Camdan dışarı bakar, resimleri ve insanları fark eder. • Uzaktaki cisimleri inceler. • Renkleri ve şekilleri ayırt eder. • Başkalarını taklit eder. • Geometrik şekilleri birleştirir ve benzer şekilli cisimleri boyutlarına göre eşleştirir.
3-5 yaş	<ul style="list-style-type: none"> • Görme keskinliği değerlendirmesi sözel olarak yapılabilir. • Her bir gözde görme keskinliği 0,5 ve üzerindedir. • Derinlik ve renk algısı gelişmiştir.
6-10 yaş	<ul style="list-style-type: none"> • Görme keskinliği değerlendirmesi sözel olarak yapılabilir. • Her bir gözde görme keskinliği 0,8 ve üzerindedir.

GÖRME TARAMASI

Göz taramaları koruyucu sağlık uygulama programları kapsamında hem çocuk hem erişkin yaş grubunda; toplum içerisinde veya kliniklerde uygulanabilir (1). Çocuklarda görme taramaları dünyanın birçok ülkesinde farklı yaş grupları ve durumlarda uygulanmaktadır. Görme taramalarında uygulanacak çok fazla metod olmasıyla birlikte, uygulanan program politikaları ülkeler arasında değişiklik göstermektedir (8). Görme taramaları primer sağlık hizmeti veren kişiler, göz sağlık hizmeti veren kişiler veya sağlık hizmeti vermemesine rağmen o konuda eğitimli kişiler (örn: okul taramaları) tarafından yapılabilir (9).

Ülkemizde çocukluk çağına yapılan taramalar yenidoğan metabolik ve endokrin taramaları, işitme taramaları, gelişimsel kalça displazisi taraması ve görme taramalarıdır. Ülkemizde 2015 yılının Kasım ayında başlayan Ulusal Görme Tarama programlarına 2018 yılının Eylül ayından itibaren okul çağı çocuklarına yönelik tarama programı da eklenmiştir (7).

Ülkemizdeki çocukluk çağı görme kayıplarının %69,6'sı katarakt, prematüre retinopatisi ve kırma kusurları gibi önlenebilir nedenlerden kaynaklanmaktadır (10). Ülke-

mizde uygulanan Ulusal Görme Taraması'nın amacı normal görme gelişimine engel olacak risk faktörlerini saptamak, görme azlığı olan çocukları erken dönemde tespit ederek gerekli tedavi ve rehabilitasyonun sağlanmasıdır.

Ülkemizde görme taraması testleri muayenede kullanılacak yöntemlerin özelliklerine uygun Aile Sağlığı Merkezleri'nin odalarında yapılmalıdır.

Ulusal Görme Taraması "Çocuk İzlem Protokolleri" kapsamında aile hekimlerine kayıtlı 0-3 aylık bebeklere, 36-48 aylık çocuklara ve ilköğretim 1. sınıf çocuklara uygulanmaktadır (7).

0-3 Aylık Bebeklerde Göz Taraması

Aile hekimleri tarafından "Çocuk İzlem Protokolleri" içerisinde göz ve görme taraması yapılmalıdır. Muayene sırasında patolojik bir durum saptanması veya risk faktörleri varlığında göz hastalıkları uzmanına sevk edilir (7).

36-48 Aylık Çocuklarda Göz Taraması

"Çocuk İzlem Protokolleri" içerisinde Aile Sağlığı Merkezlerinde görme taraması yapılmalıdır. Aile hekimi tarafından risk faktörlerinin sorgulanması, görme muayenesi ve kırmızı refle testi yapılır. Aile sağlığı elemanları tarafından ise tek tek gözler kapatılarak 3 metre mesafeden Lea sembol testi ile görme keskinliği muayenesi yapılır. Muayeneye uyum sağlanamaması durumunda aileden evde testi çalıştırması istenerek 1 hafta içerisinde tekrar muayeneye çağırılır. Muayene sırasında patolojik bir durum saptanması veya risk faktörleri varlığında göz hastalıkları uzmanına sevk edilir (7).

İlköğretim 1. Sınıf Çocuklarda Görme Taraması

4-6 yaş veya 7-9 yaş çocuk izlemleri içerisinde çocuğun ilköğretim 1. sınıfa başladığı yıl görme taraması yapılması gereklidir. Aile hekimleri tarafından risk faktörlerinin sorgulanmasını içeren öykü alınması, görme muayenesi ve kırmızı refle testi yapılmalıdır. Aile sağlığı elemanları tarafından ise tek tek gözler kapatılarak 3 metre mesafeden Lea sembol testi ile görme keskinliği muayenesi yapılır. Muayeneye uyum sağlanamaması durumunda aileden evde testi çalıştırması istenerek 1 hafta içerisinde tekrar çağırılır. Muayene sırasında patolojik bir durum saptanması veya risk faktörleri varlığında göz hastalıkları uzmanına sevk edilir (7).

Ulusal Görme Tarama Kapsamında Sevk Gerektiren Risk Faktörleri

1. Prematüre doğum hikayesi
2. Serebral palsi
3. Down sendromu
4. Göz tembelliği, şaşılık, 5 numara üzerinde gözlük kullanımı açısından pozitif aile öyküsü
5. Metabolik hastalıklar

6. Sensorinöral işitme kaybı ve Refsum hastalığı
7. Aile öyküsünde bebeklik ve çocukluk döneminde katarakt, glokom ve retinoblastom varlığı
8. Bebek veya çocukta kraniyofasyal anomaliler, pitozis gibi göz kapağı anomalileri, hemanjiom varlığı, nazolakrimal kanal patolojisi hikayesi
9. Ailenin bebek veya çocukta anormal göz bulgusu varlığını belirtmesi (7).

0-3 Aylık Bebeklerde Yapılması Gereken Göz Ve Görme Muayenesi

Öncelikle risk faktörleri ve aile öyküsünün değerlendirilmesi için sistemik hastalıklarının da sorgulayan ayrıntılı öykü alınması gerekir.

Prematüre retinopatisi; retina damarlanması tamamlanmamış erken doğan bebeklerde meydana gelen retinal damarların anormal proliferasyonu ile seyreden bir durumdur. Ülkemizde yenidoğan bakımındaki gelişmelerle birlikte daha düşük doğum ağırlığı ve gebelik yaşına sahip prematüre bebeklerin yaşam şansları artmıştır. Böylece görme problemleri ve körlüğe neden olan prematüre retinopatisi daha sık bir sorun olarak görülmektedir (11).

Amerikan Pediatri Akademisi ve Amerikan Oftalmoloji Akademisi doğum ağırlığı ≤ 1500 gram ve/veya gebelik yaşı ≤ 30 hafta doğan tüm bebeklerin ve 30 haftadan büyük 1500-2000 gram arasında doğmuş klinik olarak ek sorunları olan bebeklerin taranmasını önermektedir. Ülkemizde ise gebelik yaşı ≤ 32 hafta veya doğum ağırlığı ≤ 1500 gram doğan tüm bebekler ile 32 haftadan büyük veya 1500 gramdan daha fazla doğmuş kardiyopulmoner destek tedavisi uygulanmış veya "bebeğin takibi sırasında ROP gelişimi açısından riskli görüldüğü" preterm bebeklerin taranması uygun görülmüştür. Bu yüzden bu tarama kriterlerine giren tüm bebeklerin eğer gebelik yaşı 27 haftadan küçük ise 30-31. Haftada, ≥ 27 hafta ise postnatal 4. haftada prematüre retinopatisi açısından ilk muayenelerinin yapılması gerekmektedir. İlk muayenedeki bulgulara göre ve bebeğin yaşına göre takip programı oluşturulur. Retinal damarlanma tamamlanmaya kadar veya mevcut prematüre retinopatisi gerileyene kadar tarama muayeneleri devam eder. İlk muayene yenidoğan veya çocuk hastalıkları uzmanı sorumluluğundayken; devam eden muayeneler, aralıkları, süresi ve tedavi kararı göz doktorunun sorumluluğundadır (11). Aile hekimleri de prematüre retinopatisi muayenesi gereken, muayenesi yapılmamış bebekleri göz doktoruna sevk etmelidir.

0-3 aylık bebeklerin yapılan göz ve görme muayenesinde oftalmoskop ışığı veya ışık kalemi ile gözlerin yapısal olarak normal olup olmadığı kontrol edilir. Görme değerlendirilmesi, fiksasyon ve takip cevabına bakılarak yapılır. Konjenital göz küresi ve göz çevresi yapıların anomalileri, korneanın normalden büyük veya bulanık olması, göz kapaklarında düşüklük, hemanjiom gibi tümörlerin varlığı, sulanma, çapaklanma ve ışığa hassasiyet durumları inspeksiyonla değerlendirilir. Ayrıca göz hareketleri, gözlerde titreme (nistagmus) veya kayma olup olmadığı muayene edilir. Daha sonra pupil muayene-

nesi (30 hafta ve üzeri), ışık reaksiyonları ve simetrisi kontrol edilir. Kırmızı refle testi ile her iki gözde eşit kırmızı refle görülmesi beklenir (7, 12).

Konjenital katarakt, konjenital glokom, retinoblastom, metabolik ve genetik hastalık öyküsü (aile öyküsü) olan bebekler, muayenede anormal bulgu (anormal kırmızı refle, asimetrik ışık reaksiyonu, pupiller asimetri, 3 aylık olmasına rağmen zayıf fiksasyon veya olmaması) saptanması durumunda acilen göz hastalıkları uzmanına sevk edilmelidir. Ayrıca yukarıda belirtilen risk faktörü olan bebekler göz hastalıkları uzmanına sevk edilmelidir (7).

3 Ay-3 Yaş Arası Bebeklerde Yapılması Gereken Göz Ve Görme Muayenesi

Öncelikle doğum hikayesi, sistemik hastalıklar, aile öyküsünü içeren ayrıntılı bir öykü alınır. Risk faktörü bulunan bebekler göz hastalıkları uzmanına sevk edilir.

Görme değerlendirilmesi, binoküler ve monoküler fiksasyon ve takip izlemi ile yapılır. Göz ve göz çevresi yapılar (göz kapakları, konjonktiva, sklera, kornea, iris) inspeksiyonla değerlendirilir. Şaşılık ve kayma muayenesi; kornea ışık refleksi (Hirschberg) ve örtme testi ile yapılır. 4 aydan sonra şaşılığı olan tüm çocuklar göz hastalıkları uzmanına sevk edilmelidir. Göz hareketleri, kısıtlılık olup olmadığı (paralizi veya mekanik), nistagmus varlığı değerlendirilir. Pupil muayenesi yapılır ve ışık reaksiyonları kontrol edilir. Kırmızı refle testi yapılmalı ve oftalmoskopi ile optik sinir, makula ve periferik retina değerlendirilmelidir (7, 12).

3 Yaş- 5 Yaş Arası Çocuklarda Yapılması Gereken Göz Ve Görme Muayenesi

Risk faktörleri ve aile öyküsünün değerlendirilmesi için sistemik hastalıklarını, varsa mevcut göz şikayetlerini sorgulayan ayrıntılı öykü alınması gerekir. Göz, göz çevresi yapıların dışarıdan oftalmoskop veya ışık kalemi ile muayenesi yapılır. Görme değerlendirilmesi sözel olarak yaşına uygun yöntemlerle değerlendirilir. İki göz ayrı ayrı bakılmalı ve her bir göz için 0,5 ve altında görme keskinliği veya iki göz arası (görme keskinliğinden bağımsız olarak) 2 sıra görme keskinliği farkı olması ve herhangi bir göz hastalığı saptanması durumunda sevk edilmelidir. Şaşılık ve kayma muayenesi; kornea ışık refleksi (Hirschberg) ve örtme testi ile yapılır ve anormal bir baş pozisyonu varlığı, başı eğme, başı çevirme durumları değerlendirilir. Hareket kısıtlılıkları açısından göz hareketleri değerlendirilmesi ve pupil muayenesi yapılır. Kırmızı refle testi ve mümkünse oftalmoskopi ile optik sinir, makula ve periferik retina değerlendirilmelidir. Bu yaş grubunda cihaz temelli yöntemlerle (foto-tarama veya otorefraksiyon) değerlendirme yapılabilir (7, 12).

6-10 Yaş Arası Çocuklarda Yapılması Gereken Göz Ve Görme Muayenesi

Yukarıda anlatılan şekilde ayrıntılı öykü ve varsa şikayeti alındıktan sonra göz, göz çevresi yapıların dışarıdan oftalmoskop veya ışık kalemi ile muayenesi yapılır. Görme değerlendirilmesi sözel olarak yaşına uygun yöntemlerle değerlendirilir. İki göz ayrı ayrı bakılmalı ve her bir göz için 0,7 ve altında görme keskinliği veya iki göz arası (görme kes-

kinliğinden bağımsız olarak) 2 sıra görme keskinliği farkı olması sevk endikasyonudur. Şaşılık ve kayma muayenesi; kornea ışık refleksi (Hirschberg) ve örtme testi ile yapılır ve anormal bir baş pozisyonu varlığı, başı eğme, başı çevirme durumları değerlendirilir. Hareket kısıtlılıkları açısından göz hareketleri değerlendirilmesi ve pupil muayenesi yapılır. Kırmızı refle testi ve mümkünse oftalmoskopi ile optik sinir, makula ve periferik retina değerlendirilmelidir. Bu yaş grubunda cihaz temelli yöntemlerle (foto-tarama veya oto-refraksiyon) değerlendirme yapılabilir. Herhangi bir göz hastalığı saptanması durumunda göz hastalıkları uzmanına sevk edilmelidir (7).

TEMEL MUAYENE YÖNTEMLERİ

Çocuklarda göz muayenesi inspeksiyonla göz ve göz çevresi yapıların dışarıdan muayenesi, pupil muayenesi, kırmızı refle testi, şaşılık ve göz hareketleri muayenesi, oftalmoskopi ile göz dibi muayenesi ve görme keskinliği değerlendirilmesini içerir.

Göz ve Göz Çevresi Yapıların Dışarıdan Muayenesi

Herhangi bir ışık kalemi veya oftalmoskop ışığı ile göz kapakları, konjonktiva, sklera, kornea ve irisin değerlendirilmesini içerir. Göz kapağı düşüklüğü (pupiller aksı kapatıyorsa ambliopi açısından), hemanjiom varlığı gibi kapak anomalileri, iyileşmeyen konjonktivit varlığı, bulanık veya normalden büyük kornea varlığı (özellikle sulanma ve fotofobi eşlik ediyorsa pediatrik glokom açısından), gözlerde sulanma (nazolakrimal kanal tıkanıklığı açısından) ve ışığa hassasiyet göz hastalıkları uzmanına sevk edilmesi gereken durumlardır (9).

Kırmızı Refle Testi

Kırmızı refle testi, görmeyi ve bazı durumlarda hayatı tehdit eden katarakt, glokom, retinoblastom, retinal anomaliler, sistemik hastalıkların göz tutulumu ve yüksek kırma kusurlarının erken tanısında çok önemlidir. Özellikle neonatal dönemde rutin sağlık kontrollerinin bir parçasıdır. Bu muayene sırasında ışık kaynağından çıkan ışık normalde saydam olan gözyaşı film tabakası, kornea, aköz hümör, lens ve vitreus gibi göz yapılarından geçerek fundusa ulaşıp aynı yolla geri yansır. Bu yolu etkileyen herhangi bir faktör, anormal kırmızı refleyle neden olacaktır. Göz yaşı filminde mukus veya yabancı cisim, kornea opasiteleri, pupil aralığını etkileyen durumlar, katarakt, vitreus opasitesi, tümör ve koryoretinal kolobom gibi retina patolojileri anormal kırmızı refleyle neden olur.

Kırmızı refle testi, doğrudan oftalmoskopi muayene eden kişinin gözüne yakın tutularak uygun şekilde gerçekleştirilir. Direkt oftalmoskop lens gücü sıfır ayarındadır. Pupillaların genişlemesi için loş- karanlık bir odada, dilatasyon için damla konmasına gerek olmadan yapılır. Oftalmoskop ışığı daha sonra çocuğun her bir gözüne önce ayrı ayrı yaklaşık 30-45 cm mesafeden, daha sonra her iki gözüne aynı anda yaklaşık 75-80 cm uzaklıktan yansıtılmalıdır. Her iki pupilladan gelen refleler karşılaştırılır.

Normal bir kırmızı refle, her iki gözde aynı parlaklıkta, renkte, büyüklükte ve karakter olarak simetrik olmalıdır. Ortam opasitesi varlığında refle şiddeti azalır veya izlenmez (örn: katarakt). Yabancı cisim varlığı gibi durumlarda kırmızı reflere koyu lekeler izlenir. Şaşılık varlığında kırmızı refle kayan gözde daha parlak izlenir. Beyaz refle (lökokori) varlığında retinoblastom mutlaka ayırıcı tanıda düşünülmelidir. Kırmızı refle testi ayrıca kırma kusuru hakkında da bilgi verir. Tüm bu normal olmayan kırmızı refle durumları, asimetrik kırmızı refle varlığında hasta göz hastalıkları uzmanına sevk edilmelidir (13).

Pupil Muayenesi

Her iki pupil eşit büyüklükte, yuvarlak ve ışık tepkileri aynı olmalıdır. Işığa asimetrik cevaplar, iki pupil arası asimetri varlığı, iki pupil arası çapta 1 mm den fazla fark varsa sevk edilmelidir (12).

Şaşılık Muayenesi Ve Göz Hareketlerinin Değerlendirilmesi

Şaşılık gelişimi çocukluk çağının her yaşında meydana gelebilir. İzole şaşılık olabileceği gibi orbital, göz içi ve intrakranial ciddi patolojilerle beraber bulunabilir. 4 aydan büyük kayması olan tüm çocuklar refere edilmelidir.

Kornea ışık refleksi testinde (Hirschberg) hasta dümdüz karşıya bakarken göze tutulan ışığın her iki gözde simetrik pupil merkezine düşmesi beklenir. Asimetrik olması şaşılık lehine düşündürür. Eğer bir ekzotropeya (dışa kayma) varsa ışık reflesinin pupilin nazaline düşmesi; bir ezotropeya (içer kayma) varsa pupilin temporaline düşmesi beklenir.

Örtme testi, çocuk yakında (küçük bir cisim veya oyuncak) veya uzakta bir hedefe fiksasyon yapması sağlanarak her bir göze alternan kapama yapılmasıyla değerlendirilir. Gözde kayma izlenmesi şaşılık lehine düşündürür (9).

Hareket kısıtlılıkları açısından göz hareketleri, anormal baş pozisyonu varlığı, değerlendirilmelidir (12). Ayrıca bazı anormal göz hareketleri veya nistagmus varlığı görme azlığı veya nörolojik disfonksiyona işaret edebilir. Ayrıntılı değerlendirme gerektirir (9).

Oftalmoskopi

Direk oftalmoskop daha büyük, koopere çocuklarda optik disk, fovea ve retinal damarların değerlendirilmesi için kullanılır. Gerek görüldüğü durumlarda ayrıntılı göz dibi muayenesi yapılması için sevk edilmesi gerekir (12). Göz dibi muayenesi ayrıntılı olarak başka bir bölümde anlatılmıştır.

Görme Keskinliğinin Değerlendirilmesi

Sözel iletişim kurulamayan (<3 yaş) çocuklarda görme, fiksasyon testi ve takiple değerlendirilir. Çocuğun veya bebeğin ışık kaynağı, ses çıkarmayan dikkatini çeken bir hedef veya doktorun yüzüne fiksasyon yapıp yapmadığı değerlendirilir. Önce bilateral sonra tek tek değerlendirilir. Doğum sonrası 3. haftadan itibaren fiksasyon olması beklenir. Ayrıca aileye odaya giren kişiyi fark edip etmediği sorulabilir. Kuvvetli ışığa karşı

gözlerini kapatması veya yaklaşan bir cisme karşı göz kırpması, tepki vermesi de değerlendirilir.

Bebeğin 2. aydan sonra tek tek her bir gözü ile ışık kaynağı veya herhangi bir küçük hedefin yavaşça hareket ettirilmesiyle onu takip etmesi beklenir.

Görme muayenesi sırasında çocuğun uyanık olması önemlidir. Koopere olmaması yanlış değerlendirmelere sebep olabilir. Fiksasyon veya takipte herhangi bir anormallik veya asimetri olması durumunda sevk edilmelidir (7, 14).

Sözel iletişim kurulabilen (>3 yaş) çocuklarda duvara monte edilmiş veya elde tutulan optotip kartları veya eşeller kullanılır. Görme keskinliği her bir göz için ayrı ayrı kapatılarak değerlendirilir. Refraksiyon kusuru olan çocuklarda görme değerlendirilmesi için düzeltici gözlükleri ile bakılmalıdır. Uyum sağlayamayan, değerlendirilemeyen çocuklarda 6 ay içinde tekrar muayene önerilmelidir (9).

Standart Snellen eşeli, harfleri bilen daha büyük çocuklarda uygulanmaktadır.

Allen kartları: Resim ve şekil kullanılarak harfleri bilmeyen çocuklarda görme keskinliği değerlendirmeyi sağlar. Çocukların şekillere tanıdık olmaması, sosyokültürel durumdan etkilenmesi ve ambliop çocuklarda görme keskinliğini olduğundan fazla göstermesi nedeniyle kullanımı sınırlıdır (12, 15).

Tumbling E (Snellen E) ve Landolt C: Gösterilen optotipin yönünün gösterilmesi veya söylenmesi esasına dayanır. Çocuğun ifade yeteneği gelişmiş ve muayeneye uyumlu olmalıdır. Okul öncesi çocuklarda bu tip koordinasyonun eksik olabileceği için önerilmemektedir (12).

Lea ve HOTV testi: Bu testler eşleştirme prensibine dayanmakta olup okul öncesi çocuklarda Amerikan Oftalmoloji Akademisi tarafından daha çok önerilmektedir (9). Utanan veya konuşma problemi olan çocuklarda da rahatlıkla uygulanabilmektedir. Test mesafesi 3 m olduğu için daha rahat konsantrasyon sağlar (16). Muayene eden kişi görme kartında bir şekil gösterip çocuğun elindeki kartlardan eşleştirmesini ister. Ulusal Görme Tarama Programı'nda 3 yaş ve üzeri çocuklarda Lea Sembol testi ile görme taraması önerilmektedir.

Görme keskinliği ölçümünün 3-4 yaşında başlayıp büyük çocukluk ve adolesan dönemi boyunca 1-3 yıllık aralıklarla değerlendirilmesi önerilmektedir (17).

CİHAZ TEMELLİ TARAMA PROGRAMLARI

Cihaz temelli tarama programları güvenilir subjektif görme keskinliği elde edilene kadar çocukların taramasında çok yardımcı olabilir. Amerikan Pediatri Akademisi tarafından yayımlanan kılavuzlar çocuğun görme keskinliği değerlendirilene kadar 1 yaştan itibaren cihaz- temelli taramayı önermektedir (12). Çocuk görme keskinliği metotlarına uyum göstermeye başladığı andan itibaren görme keskinliğini değerlendiren metotlarla desteklenmelidir.

Foto-tarama ve otorefraksiyon olmak üzere iki tip cihaz temelli tarama mevcuttur. Direk olarak görme keskinliğini ölçmeyip, görme azlığına, ambliopiye neden olacak

oküler risk faktörlerinin saptanmasında yardımcıdır (9). Bu yöntemler retinal distrofiler ve optik sinir hipoplazisi gibi yapısal anomaliler hakkında bilgi vermez (9).

Foto-tarama cihazları anizometri, yüksek hipermetropi, yüksek astigmatizma, katarakt gibi ortam opasiteleri, şaşılık ve ptozis gibi ambliyopi risk faktörlerini saptamaya yarar. Foto-tarama cihazları aynı anda iki gözü birlikte değerlendirmeyi sağlar, doğru uygulandığı takdirde hızlı, tekrarlanabilir ve güvenilirdir (18).

Otorefraksiyon cihazları her bir gözü ayrı ayrı değerlendirir. Şaşılık konusunda bilgi vermez ancak yüksek refraksiyon kusurları ve anizometri hakkında önemli bilgi sağlar (12).

SONUÇ

Göz taramaları çocuklarda görme azlığına neden olabilecek nedenlerin erken saptanmasını ve erken dönemde uygun rehabilitasyon ve tedaviye ulaşılmasını sağlar. Bu nedenle hangi yaş grubuna hangi muayenenin yapılacağını bilmek, patolojik bulgular hakkında fikir sahibi olmak ve sevk edilmesi gerek durumları değerlendirebilmek son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Chen A-H, Bakar NFA, Arthur P. Comparison of the pediatric vision screening program in 18 countries across five continents. *J Curr Ophthalmol*. 2019;31(4):357-65.
2. Boothe RG, Dobson V, Teller DY. Postnatal development of vision in human and nonhuman primates. *Annu Rev Neurosci*. 1985;8(1):495-545.
3. Attebo K, Mitchell P, Cumming R, Smith W, Jolly N, Sparkes R. Prevalence and causes of amblyopia in an adult population. *Ophthalmology*. 1998;105(1):154-9.
4. Papageorgiou E, Asproudis I, Maconachie G, Tsironi EE, Gottlob I. The treatment of amblyopia: current practice and emerging trends. *Graefes Arch Clin Exp Ophthalmol*. 2019;1-18.
5. O'Hara MA. Instrument-based pediatric vision screening. *Curr Opin Ophthalmol*. 2016;27(5):398-401.
6. Hyvärinen L. Assessment of visually impaired infants. *Ophthalmology Clinics of North America*. 1994;7(2):219-25.
7. Ulusal Görme Taraması Rehberi. 2018. (10/09/2021 tarihinde <https://khgmsaglikhizmetleridb.saglik.gov.tr/TR,57047/ulusal-gorme-taramasi-programi-genelge-201917-ve-rehberi.html> adresinden ulaşılmıştır.)
8. Matta NS, Silbert DI. Vision screening across the world. *Am Orthopt J*. 2012;62(1):87-9.
9. Loh AR, Chiang MF. Pediatric vision screening. *Pediatr Rev*. 2018;39(5):225.
10. Cetin E, Yaman A, Berk A. Etiology of childhood blindness in Izmir, Turkey. *Eur J Ophthalmol*. 2004;14(6):531-7.

11. Türkiye Prematüre Retinopatisi Rehberi. 2016. (10/09/2021 tarihinde http://www.neonatology.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/premature_retinopatisi_rehberi.pdf adresinden ulaşılmıştır)
12. Donahue SP, Baker CN, Practice Co, Medicine A. Procedures for the evaluation of the visual system by pediatricians. *Pediatrics*. 2016;137(1).
13. American Academy of Pediatrics. Red reflex examination in neonates, infants, and children. *Pediatrics*. 2008;122(6):1401-4.
14. Committee on Practice and Ambulatory Medicine, Section on Ophthalmology. Eye Examination in Infants, Children, and Young Adults by Pediatricians. *Pediatrics*. 2003;111(4 Pt 1):902-7.
15. Friendly DS. Preschool visual acuity screening tests. *Trans Am Ophthalmol Soc*. 1978;76:383.
16. Vision in Preschoolers Study Group. Effect of age using Lea Symbols or HOTV for preschool vision screening. *Optom Vis Sci*. 2010;87(2):87.
17. Donahue SP, Nixon C. Visual system assessment in infants, children, and yo-ung adults by pediatricians. *Pediatrics*. 2015;137(1):28-30.
18. Donahue SP. Objective vision screening for amblyopia in children: a test that has finally arrived. *Ophthalmology*. 2010;117(10):1867-8.

İŞİTME TARAMA PROGRAMLARI

Hearing Screening Programs

Emine Elif Altuntaş, Kasım Durmuş

ÖZET

Bu bölümün temel amacı okuyucunun ülkemizde ve dünya da yenidoğan, okul çağı ve erişkin yaş gruplarında uygulanan işitme taraması programları hakkında genel bir fikir sahibi olmasının sağlanmasıdır.

İşitme kaybı olan bireyler için farklı stratejiler ve rehabilitasyon yöntemleri mevcuttur. Ancak, tanılanmanın geç olduğu durumlarda bu yöntemlerin başarısı büyük azalmaktadır. İşitme kaybının erken tanınması ve uygun yaklaşımların belirlenmesi amacıyla geliştirilmiş olan işitme taraması programları hakkında farkındalığın artırılması bu bölümün hedefidir.

İşitme kaybının tarama testi ile saptanması çocuğun erken tedavi şansını yakalamasına neden olmaktadır. Bu ise bireylerin engellilik durumlarının azalmasına yol açmaktadır. Çocuk bu sayede yaşitlarını her konuda yakalayabilmektedir. Bu da işitme taramasının önemini ortaya koymaktadır. Her ülke işitme kayıplı çocukların belirlenmesine yönelik olarak gerekli yasal düzenlemeleri yapmalıdır. Ama en önemlisi işitme taraması yenidoğan dönemi ile sınırlı kalmamalı progresif ilerleyen ya da geç dönemde ortaya çıkan işitme kayıplarının da tanısının erken konması ve gerekli tedavilere erken başlanması için okul öncesi ve okul çağı işitme kayıplarına da önem verilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşitme taraması, Yenidoğan, Okul çağı, UYİT

ABSTRACT

The main purpose of this section is to provide the reader with a general idea about the hearing screening programs applied in our country and in the world in neonatal, school age and adult age groups.

Different strategies and rehabilitation methods are available for individuals with hearing loss. However, when the diagnosis is late, the success of these methods decreases greatly. Raising awareness about hearing screening programs developed for early diagnosis of hearing loss and determining appropriate approaches is the aim of this section.

Detection of hearing loss with a screening test causes the child to get the chance of early treatment. This leads to a decrease in the disability status of individuals. In this way, the child can catch his peers in every subject. This reveals the importance of hearing screening. Each country should make the necessary legal arrangements for determining children with hearing loss. But most importantly, hearing screening is not lim-

ited to the neonatal period, but it is also necessary to pay attention to pre-school and school-age hearing losses in order to diagnose progressively progressive or late hearing loss and to start early treatment.

Keywords: Hearing screening, Newborn, School age, UYIT

GİRİŞ

Yenidoğan döneminde işitme duyusunun normal sınırlarda olması bebeklerde konuşma ve dil gelişimi açısından son derece önemlidir. Kuşkusuz hafif derecedeki işitme kayıplarının bile bu yaş grubunda anlama ve iletişim kurma yetenekleri üzerinde olumsuz etkisi söz konusudur. Ancak normal işitme sadece iletişim açısından değil aynı zamanda bebeklerin sosyal, duygusal ve zihinsel gelişimleri açısından da önemlidir. Normal şartlar altında bir bebeğin işitme duyusuna sahip olarak doğması beklenir ve normal işitme duyusuna sahip ise;

- Sese karşı göz kırpması ve irkilme ile tepki gösterme
- Ses düzeyindeki değişiklikleri anlama
- Yumuşak seslere jest ve mimikler ile (örneğin gülümseme) tepki gösterme
- Sert ya da yüksek seslere ağlama veya benzeri tepkiler
- Bebekler ses tercihleri gelişmiş olarak dünyaya gelir (Örneğin yüksek perdeli anne sesi gibi sesleri düşük perdeli seslere tercih etme eğilimi)

Yenidoğan bebeklerde kalıcı işitme bozukluğu insidansının yaklaşık 0,5-1,5/1000 doğumda olduğu varsayılır. Ancak okul çağındaki çocuklar için bu oran 3,5-6/1000'e kadar yükselbilmektedir. İşitme kaybı diğer doğumsal pek çok hastalıktan daha yüksek bir insidansa sahiptir (1). Türkiye'de ise yenidoğanlarda işitme kaybı oranı 2,2/1000'dir (2).

İşitme kaybı bakımından yüksek risk grubun da yer alan bebek ve çocuklar kısaca şu şekilde özetlenebilir (3, 4):

- Doğumu takiben spontan nefes almaya başlaması geciken bebekler (>10 dakika)
- Düşük Apgar skorlu bebekler (0 - 3 puan)
- Doğum öncesi ya da sonrasında işitme kaybı yaptığı bilinen enfeksiyonları geçiren ya da geçirmekte olan bebekler (Kızamıkçık, frengi ve herpes vb.)
- Kraniofasiyal anomalisi bulunanlar
- Kan transfüzyonu gerekecek boyutta yenidoğan sarılığı olanlar
- Ailede kalıtsal sensörinöral işitme kaybı öyküsü
- İleri derecede prematüre olarak doğanlar
- İntrauterin enfeksiyon (TORCH's) varlığı
- Doğum ağırlığının <1500 gr olması
- Ototoksik ilaç (Aminoglikozidler, loop diüretikler vb) kullanımı öyküsü olanlar
- Bakteriyel menenjit geçirilmesi
- Beş gün ve daha fazla sürede mekanik ventilasyon tedavisi gerekmesi
- Sensorinöral ve/veya iletim tipi işitme kaybı ile ilişkili sendromların bulguları olan bebekler

İşitme genel bir tanımlama olarak; havadaki moleküllerin salınımlarını daha detaylı algılaması için özel gelişmiş bir duyu sistemidir. İşitme kaybı, kişinin sahip olduğu işitme seviyesinin iletişim becerilerini kazanmasına engel olan durum olarak tanımlanabilir. Kulak burun boğaz alanında kişileri hasta olarak karşımıza getiren en önemli yakınmalardan birisidir. İşitme kaybı genel olarak; çocuklarda 15 dB, erişkinlerde ise 20 dB ve daha üzerindeki işitsel yetersizlik halidir. İşitsel yetersizlik 'İşitme ile ilişkilendirilebilecek herhangi bir işlevinin sınırlandırılmasına neden olacak derecede işitsel algıda azalma, bozulma veya farklılaşma olması hali' olarak tanımlanmalıdır (5, 6).

İşitme kaybı farklı derecelerde olabilir ve kaybın derecesine bağlı olarak da öğrenme problemlerine ya da iletişim becerilerinde bozulmaya neden olabilir. Hafif derecede işitme kaybı olan çocuklarda bile işitsel hafızada zorlanma, artikülasyon bozukluğu, alıcı ve ifade edici dil gelişiminde gecikme olmaktadır. İşitme kaybının derecesinde artışa paralel olarak bu çocuklarda konuşma üretimi ve kelime dağarcığı giderek azalır. Konuşma sırasında ortaya çıkan seslerin duyulması, yorumlanması ve anlaşılmanda yaşanan sıkıntıların doğal bir sonucu olarak bu çocuklarda okuma-yazma becerisi ve akademik başarıda da azalma olabileceği gerçeği asla göz ardı edilmemelidir (7).

Sonuç olarak çocuklarda işitme duyusunda problemlerin erken tanısı çok önemlidir. Çünkü erken tanı beraberinde tedaviye ve rehabilitasyona erken başlanmasını sağlayacaktır. Bunun doğal bir sonucu olarak da bebeklerin tüm alanlarda gelişimi daha sağlıklı olacaktır. Çocuklarda sağlıklı bir konuşma gelişimi için özellikle ilk iki yaş (prelingual dönem) en önemli dönemdir ve doğumu takip eden 0-6 aylık süreç de işitme refleksi olarak meydana gelir. İşitme taraması programları yanı sıra ailelerin çocuklarının gelişimlerine yönelik olarak yapmış oldukları gözlemlerde son derece önemlidir. İşitme taraması programları yanı sıra yapılan dikkatli ebeveynin gözlemi ile de işitme kaybı erken dönemde teşhis edilebilir. Ancak günümüzde artık tüm dünyada yaygın olarak tarama programlarının uygulanmaya başlanması sayesinde çocukların işitme duyusunu değerlendirmek için subjektif kriterlerin önemi giderek azalmıştır. Çünkü günümüzde tarama programları sayesinde yaşamın ilk günlerinde işitme engelini saptamak mümkündür.

İşitme taraması programlarının temel amacı işitme engeli ile doğan bebeklerin tanısını 0-3 ay içinde koymak, 6 aylık olmadan gerekli tedavi ve rehabilitasyon süreçlerini başlatmaktır. Doğumu takip eden ilk 6 aylık süreç içerisinde işitme kaybı belirlenen çocuklarda uygun işitme ve konuşma eğitimi verildiğinde konuşma becerisi normal işiten yaşlılarına benzer seviyede gelişebilir. Bunun doğal bir sonucu olarak da bu bebeklerin işitme kaybından kaynaklanabilecek zihinsel, sosyal ve ruhsal gelişim geriliklerinin de önüne geçilmiş olacaktır.

İŞİTME TARAMALARI

İşitme taramasında amaçlanan, işitme kaybı şüphesi olan çocukları erken dönemde belirlemek ve gerekli ayırıcı tanı testlerinin yapılmasını sağlamaktır. Bu yöntemle işitme kaybı tanısı alan çocuklarda mümkün olan en erken dönemde işitme rehabilitas-

yonun da başlanması gerekir. İşitme kaybı çocuğun hem eğitim sürecindeki performansını hem de psikososyal açıdan gelişimini olumsuz yönde etkiler. Erken tanı, tedavi ve rehabilitasyon ile işitme kayıplı bebek ve çocuklar gelişim süreçlerinde, okul başarısında ve sosyal yaşamda daha başarılı ve üretken olmaktadır (8).

Ülkemizde yapılan yenidoğan işitme taraması programı 1994 yılında Marmara Üniversitesi Odyoloji Bilim Dalının öncülüğünde başlamış ve Sağlık Bakanlığına bağlı hastaneler de yenidoğan işitme taraması yapılmasına yönelik uygulamalara da 2000 yılında başlamıştır. Taramalar programları "Yenidoğan İşitme Taraması Uygulayıcı Eğitimi" almış personel tarafından yenidoğan servislerinde yapılmaktadır.

Evrensel yenidoğan işitme taraması günümüzde pek çok ülkede kabul görmüş ve rutin pratikte uygulanmaktadır. Bu tarama programı ile doğumsal işitme kayıplarının tanıya düşmüştür. Ancak geç başlangıçlı işitme kayıplarının bu şekilde bir tarama ile tanı alması zordur. Bu nedenle günümüzde giderek yaygınlaşan okul çağı işitme taraması programları gündeme gelmiştir (9, 10).

Genel olarak belli bir hastalığa karşı uygulanan tarama programlarının temel amacı hastalığı daha bulgu vermeden önce teşhis etmek ve hasta olanı olmayandan ayırt ederek mümkün olan en erken dönemde tedavinin başlanmasıdır. İşitme kayıplarının büyük bir çoğunluğu doğumsal nedenlerle ortaya çıktığından tarama programlarının yenidoğan döneminde uygulanması büyük önem taşır. Ancak bazı işitme kayıpları doğum sırasında ya da erken çocukluk döneminde tespit edilemez. Progresif ve geç çocukluk döneminde semptomatik hale gelen işitme kayıpları içinde okul çağı işitme taramaları yapılır. Son yıllarda geriatrik yaş grubundaki işitme kayıplarının da erken tanısı ve habıtasyonuna yönelik çeşitli taramalarla ilgili araştırmalarda yapılmaya başlanmıştır (11, 12).

YENİDOĞAN İŞİTME TARAMASI

Çocuklarda işitme kaybı tanısında gecikme; vokalizasyonda gecikmeye, konuşma ve dil gelişiminde geriliğe, akademik performansta zayıflığa, kişisel ve sosyal uyumsuzluğa, duygusal sıkıntılara, düşük okul başarısına neden olabilir. Bu engellilik durumu kuşkusuz çocuğu tüm yaşam boyunca etkileyecek ve yaşam kalitesini de olumsuz yönde etkileyecektir (13).

Ulusal Yenidoğan İşitme Taraması Programı (UYİT), bebeğin doğum sonrasında yapılan ilk tarama testinden işitmesine ilişkin normal işitme veya işitme kaybı tanısının konulmasına kadar geçen süreci kapsamaktadır. UYİT bebeğe tarama testinin yapılmasını, işitme durumuna ilişkin tanının konulmasını, gerekli durumlarda bebek ve ailenin erken müdahale hizmetlerine ulaşmasını sağlayan ve elde edilen bilgilerin kayıt altında tutulduğu bir programdır.

İşitme kaybının çocuk yaş grubunda erken tanısına gerek duyulmasının genel nedenleri şunlardır:

1. Konjenital işitme kayıplı bebekler için yüksek risk ölçütlerinin bulunmaması
2. Konjenital işitme kayıplı bebeklerin yalnızca 1/3'ünün yeni doğan yoğun bakım ünitesinde (YYBÜ) yatması,

3. Risk faktörü bulunmayan bebeklerde işitme kaybı tanısında gecikme olması,
4. Erken tanısında, hekimin önerisinin anne babanın kaygısından daha önemli etkiye sahip olması
5. İşitme tarama yapılmaksızın işitme kaybının ortalama tanı yaşınının 19 ay olması,
6. Tanı ile işitme cihazı uygulamasının yapılması arasında altı aydan fazla süre geçtiğinin saptanması,
7. Erken tanı ve müdahale alan bebeklerde dil gelişiminde belirgin düzelme olması (14, 15).

Etkili bir tarama programının özellikleri şunlardır (15).

1. Yeni doğan bebeklerin minimum %95'i taranmalı ve %100'ü hedeflenmeli,
2. Yalancı pozitiflik oranı $<3\%$ ve odyolojik teste sevk oranı $<4\%$ olmalı,
3. Yalancı negatiflik oranı sıfır olmalı,
4. Tarama için TEOAE ya da ABR testleri kullanılmalı ve eğer mümkünse bebek hastaneden taburcu olmadan önce yapılmalıdır.

İşitme kaybı ile doğan bebeklerin erken tanımlanmasındaki en önemli basamak olan yenidoğan işitme taramasındaki amaç işitme kaybı şüphesi olan ve tanısız odyolojik testlerin yapılması gereken bebeklerin belirlenmesidir. Doğumu takiben daha hastaneden yataarken bebeklere işitme tarama testleri uygulanır. Tarama testinden kalan bebekler ise birkaç gün içerisinde yeniden test edilir. Eğer test edilen bebek bu değerlendirmeden de geçemezse daha ayrıntılı işitme değerlendirmesi için uzman kliniklere yönlendirilir (16). Tarama testleri öncelikli olarak işitme kaybının tipi ya da derecesini göstermek için değil bir bebekte işitme kaybı olup olmadığını saptamakta kullanılır.

UYİT'e göre yenidoğan bebeklerin ilk ayda tarama testleri tamamlanmalıdır. Eğer bebekte işitme kaybından şüphe edilir ise 3 ay içinde tanısız testler yapılmalıdır. Daha sonrasında ise en geç 6. ayda tanı konulmalı ve bebeğe işitme cihazı uygulanmalıdır. Bunun sonrasında da rehabilitasyon/rehabilitasyon programlarına bebeklerin alınması gerekir.

UYİT da tarama protokolünde yenidoğan bebekler doğumdan sonraki ilk 72 saatte Transient Evoked Otoakustik Emisyon (T-OAE) ile işitmeleri test edilir. Bu ilk testten kalan bebeklere taburcu olmadan önce bir kez daha test tekrarlanır. Eğer bu testin sonucunda da işitme taramasından bebek geçemez ise 15 gün sonraya test için randevu verilir. Tekrarlanana bu testten de kalması durumunda Otomatize İşitsel Beyin Sapı Cevapları (O-ABR) testi uygulanır. Bebek O-ABR testinden de kalırsa tanısız ABR testi için referans merkezlerine yönlendirilir. Bu tarama protokollerinde uygulanan testlerde yalancı pozitiflik oranlarının daha düşük seviyelere çekilebilmesi amacı ile UYİT de 2018 yılında değişiklikler yapılmıştır. Yenidoğan bebeklerde işitme kaybı için risk faktörleri taşıyıp taşıyamamasına bakmadan tümünde ilk tarama testinin ABR olması gerektiği kararına varılmıştır. Yapılan bu değişikliklere paralel olarak da tüm yenidoğan işitme merkezlerinin 2018 yılı sonuna kadar ABR cihazı temin etmesi sağlanmıştır. Bu sayede referans merkezine sevki azaltmak ve taramalarda daha güvenilir sonuçlar elde etmek amaçlanmıştır.

ABR, yenidoğan işitme taramaları için altın standarttır ve bu test ile işitme sinirinin ve beyin sapı işitme yolunun fonksiyonu değerlendirilir (17). İşitme tarama programlarında konvansiyonel ve otomatik olmak üzere iki tip ABR kullanılmaktadır. Konvansiyonel tipin uygulaması odyologlar tarafından yapılmakta olup test süresi uzundur. Tarama programlarında uygulama için uzmanlık gerekmemesi ve süresinin daha kısa olması nedeni otomatik ABR kullanılmaktadır. Bu testte işitme sonuçları "geçti-pass" veya "şüpheli- refer" şeklindedir. Bu yöntemi kullanarak işitme taraması yapılacaksa bebeğin sakin ya da uyku halinde olması gerekmektedir. Ayrıca emisyonundan farklı olarak debris, amniotik sıvı, süt otiti gibi dış kulak yolundan ses iletimini engelleyen durumlarda test sonucu etkilemez. Fakat uyaran otoakustik emisyon testinde olduğu gibi bu yöntemde de dış kulak kanalından verildiğinden eğer dış veya orta kulaktaki patolojinin boyutu işitme kaybı yaratacak kadar etkiliyse, elde edilen cevaplarda değişikliklere neden olabilir (18-20).

Yenidoğan işitme tarama programında uygulanan ABR testi ile kabul edilebilir ve geçerli sonuçlar vermesini engelleyen durumlar arasında 'yalancı pozitiflik' ve 'yalancı negatiflik' kavramları bulunmaktadır. Yalancı pozitifliğe emisyon testi (t-OAE) testinin; gürültülü ortamda yapılması, personelden kaynaklı hatalar, dış kulak yolunda test sonucunu etkileyecek amnion sıvısı, doğum kalıntıları, orta kulakta sıvı birikmesi hali, kulağa prob' un iyi yerleştirilmemesi ve benzeri faktörlerin bulunması neden olabilmektedir (20).

Tarama testlerinden geçemeyen ve işitme kaybı şüphesi ile tarama testlerine ihtiyaç duyulan bebeklerde de tanısal odyolojik değerlendirmeyi, işitme cihazı seçimi ve cihaz ayarlarını, işitme kayıplı bebek ve çocuklarda odyolojik değerlendirmede deneyimli Odyologların yapması gerekir. Ayrıca işitme taramasından geçen ancak risk faktörü olan bebeklere de 24-30 aylık olana kadar en az bir kez tanısal odyolojik değerlendirme Odyolog tarafından yapılmalıdır.

Kalıcı işitme kaybı tanısı konan ve işitme cihazı kullanmasına karar verilen bebeklerde tanı sonrasında;

- Bir ay içerisinde işitme cihazı ayarı yapılmalı
- Pediatrik işitme kayıpları konusunda tecrübeli bir kulak burun boğaz doktoru tarafından ayrıntılı değerlendirmesi yapılmalı
- En az bir kez pediatrik yaş grubunda tecrübeli bir Göz doktoru tarafından muayene edilmeli
- Ailelere genetik konsültasyon ve danışmanlık verilmeli
- Bebeğin dil ve işitsel gelişimi rutin bir şekilde takip edilmeli
- Aile ayrıntılı olarak bilgilendirilmeli
- Aile eğitimi verilmelidir.

OKUL ÇAĞI İŞİTME TARAMASI

Bu tarama programı ilk olarak 1920'li yıllarda Amerika'da başlamıştır. Türkiye de ise Millî Eğitim Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığının ortak kararları sonucunda 2015 yılından itibaren birinci sınıf öğrencilerinde işitme taramaları yapılmaya başlanmıştır (21).

Yenidoğan işitme taramasında herhangi bir işitme kaybı sorunu olmayan çocuklarda postnatal işitme kaybı okul çağında ortaya çıkabilir. Bu nedenle eğer bir çocukta;

- a. Okul öncesi dönemde işitme kaybı geliştiğine dair semptomlar izlenir ise ya da ailesi ve hekimi tarafından işitme kaybı olduğu düşünülüyorsa,
- b. Okul çağında okula başlarken,
- c. Anaokulundan üçüncü sınıfa kadar her yıl
- d. 12 ve 16 yaşlarda olmak üzere farklı zaman aralıklarına işitme taraması yapılması American Speech-Language-Hearing Association (ASHA) tarafından önerilmektedir (22).

Okul çağı işitme tarama programında yer alması gereken olgular genel olarak şu şekildedir:

- Okula başlayan tüm çocuklar
- Anaokulundan üçüncü sınıfa kadar tüm çocuklar
- Yedinci ve 11. sınıftaki tüm çocuklar
- Önceki taramaları yapılmamış çocuklar
- Okula yeni başlayan ancak işitme tarama kaydı olmayan tüm çocuklar
- Sınıfta kalmış çocuklar
- İlk kez özel eğitim programına dâhil olmuş çocuklar
- Aşağıdaki risk faktörlerinden en az birine sahip olan çocuklar
- Ailede kalıtsal veya geç başlangıçlı işitme kaybı öyküsü bulunanlar
- Üç aydan daha uzun süreli orta kulak iltihabı olanlar
- Kraniofasiyal anomalisi olanlar
- İşitme kaybını da içeren bulguların eşlik ettiği sendromları olanlar
- Bilinç kaybı olan kafa travması geçirenler
- Aşırı derecede yüksek sese maruz kalanlar
- Ototoksik ilaçlara maruz kalanlar
- Ailesi ya da okul personelinin işitme kaybı olduğuna dair şüphesi olanlar

Bu yaş grubunda uygulanan işitme taraması yöntemleri de yenidoğan döneminde olduğu gibi invaziv değildir. Bununla birlikte çocuğun velisinin iznine tabidir. Yenidoğan döneminde testler hastane ya da sağlık kuruluşunda yapılırken bu yaş grubunda taramalar genellikle okul ortamında yapılmaktadır.

Bu nedenle taramanın yapılacağı ortamda test sonuçlarının standart olması için bazı kriterlerin olması gerekir.

Buna göre tarama ortamının minimum sahip olması gereken kriterler şunlardır:

- Yeterli derecede aydınlatılmış
- İyi havalandırılmış
- Sesiz

- Tarama personelinin hareketine olanak sağlayacak ve cihazların yerleştirilmesi için uygun genişlikte
- Çevre gürültüsü mümkün olan en az seviyede olan (kazan dairesi, spor salonu, kafeterya ve oyun parkı gibi bilinen gürültü kaynaklarından uzakta olmalı)

Okul çağı işitme taraması, 1000-2000 ve 4000 Hz frekanslarda 20 dB işitme seviyesinde yapılır. Bu konuda farklı tarama protokolleri kullanılabilir. Ülkemizde uygulanan protokole göre çocuğun taramadan geçmesi için tüm frekanslarda her iki kulaktan da cevap elde edilmesi gerekir. Bir ya da iki kulakta, herhangi bir frekansta 20 dB'de cevap alınamadıysa çocuk o testten KALDI kabul edilir. Testten kalan çocuklar 48 saat sonra (en geç bir hafta sonra) tekrar teste alınır. Eğer bu testten de çocuk kalır ise bir kulak burun boğaz hekimine çocuk yönlendirilir.

Okul çağı işitme taramaları giderek tüm dünya da olduğu gibi ülkemizde de yaygınlaşmaktadır. Bu işitme taramaları özellikle yenidoğan işitme taramasından geçmesine rağmen işitme kaybı bulunan hastalara tanı koymak, herhangi bir nedenle daha önce yenidoğan işitme taraması yapılmayan çocukları taramak ve yenidoğan işitme taramasından geçmiş olmasına rağmen sonradan gelişen işitme kayıplarının tanısını koyabilmek açısından son derece önemlidir.

ERİŞKİN İŞİTME TARAMASI

İşitme kaybı hangi yaşta ortaya çıkarsa çıksın bireylerin iletişim problemleri yaşmalarına neden olur ve yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkiler. Yetişkinlerde işitme kaybı çoğu zaman progresif bir şekilde geliştiği için kişiler bu değişime adaptasyon geliştirir. Bu adaptasyon süreci başlangıçta gürültülü ortamlarda sözlerin tekrar edilmesinin istenmesi şeklindeyken ilerleyen dönemde iletişimin azalması ve sosyal izolasyona dönüşür. İşitme kaybı olan bireylerin tedavileri için çok farklı tedavi ve rehabilitasyon yöntemleri vardır. Ancak işitme kaybı tanısı geciktikçe bu yöntemlerinde başarı şansı düşmektedir. Erişkin yaş grubunda yapılan işitme taramalarında kullanılan test yöntemleri arasında fısıltıyla konuşma testi, parmak vurma testi, watch tick test, basit sorularla tarama testi, ölçeklerle tarama testi ve taşınabilir odyometreyle yapılan testler yer almaktadır (23). The American Speech-Language-Hearing Association 'Erişkin bireylere 10 yılda bir işitme taraması yapılmasını, 50 yaşından sonra 3 yılda bir işitme taraması yapılmasını' önermektedir (22).

KAYNAKLAR

1. Malesci R, Del Vecchio V, Bruzzese D, Burattini E, Auletta G, Errichiello M, Fetoni AR, Franzè A, Laria C, Toscano F, Caso A, Marciano E. Performance and characteristics of the Newborn Hearing Screening Program in Campania region (Italy) between 2013 and 2019. Eur Arch Otorhinolaryngol. 2021 Mar 25. doi: 10.1007/s00405-021-06748-y. Epub ahead of print. PMID: 33768315.

2. Bolat H, Bebitoglu FG, Ozbas S, Altunsu AT, Kose MR. National newborn hearing screening program in Turkey: struggles and implementations between 2004 and 2008. *Int J Pediatr Otorhinolaryngol* 2009; 73(12): 1621-3.
3. Sato T, Nakazawa M, Takahashi S, Mizuno T, Ishikawa K. et al.: Outcomes of regional-based newborn hearing screening for 35,461 newborns for 5 years in Akita, Japan. *Int J Pediatr Otorhinolaryngol.*, 2020; 131: 109870. Epub 2020 Jan 10.
4. Kocoń S, Skórkiewicz K, Stręk P, Ziarno R, Składzień J, Hartwich P, Tomik J. Stability of ABR Wave V Threshold in Early Hearing Diagnostics in Children from Selected Groups at Risk of Congenital Hearing Loss. *Otolaryngol Pol.* 2020; 75(1): 7-15. doi: 10.5604/01.3001.0014.3322. PMID: 33724222.
5. Kemaloğlu YK. Çocuklarda işitme kaybının erken tanısının önemi ve Türkiye’de Ulusal Yenidoğan İşitme Tarama Programı. *Türkiye Klinikleri-Pediyatrik Bilimler. Pediyatrik KBB Özel Sayısı* 2007;12(3):52-66.
6. American Speech- Language-Hearing Association (ASHA), 2010. Type, Degree, and Configuration of Hearing Loss. Available from <http://www.asha.org/> 15 Aralık 2011.
7. Akmeşe Piştav P. Doğuştan ileri/çok ileri Derecede işitme kayıplı çocukların dil becerilerine ilişkin araştırmaların incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi* 2015 (16) 2: 392-407.
8. Korres S, Nikolopoulos TP, Peraki EE, Tsiakou M, Karakitsou M, Apostolopoulos N, Economides J, Balatsouras D, Ferekidis E. Outcomes and efficacy of newborn hearing screening: strengths and weaknesses(success or failure?) *Laryngoscope* 2008; 118(7): 1253-1256.
9. Bolat H, Genç GA: Türkiye Ulusal Yenidoğan İşitme Taraması Programı: Tarihçesi ve Prensipleri. *Türkiye Klinikleri Journal of ENT Special Topics.* 2012; 5; 11-14.
10. Tanon-Anoh MJ, Sanogo-Gone D, Kouassi KB: Newborn hearing screening in developing country: Results of apilot study in Abidjan, Coted’ivoire. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology.* 2010; 74; 188-191.
11. Angral S, Varshney S, Aanand P, Raj R. Tele Otology in India: Last 10 Years-AScopic Review. *Indian J Otolaryngol Head Neck Surg.* 2021: 1-13. doi: 10.1007/s12070-021-02546-4. Epub ahead of print. PMID: 33968709; PMCID: PMC8088199.
12. Kaur P, Chong SL, Kannapiran P, Teo WK, Ling CNW, Weichen CW, Ruling G, Yin LS, Leng TY, Pei SY, Kang TT, Han LZ, Peizhen L, Yee LLH, George PP. Cost- utility analysis of hearing aid device for older adults in the community: a delayed start study. *BMC Health Serv Res.* 2020; 20(1): 1112. doi: 10.1186/s12913-020-05977-x. PMID: 33261603; PMCID: PMC7709244.
13. Seethapathy J, Boominathan P, Uppunda AK, Ninan B. Distortion product otoacoustic emissions in very preterm infants: A longitudinal study. *Int J Pediatr Otorhinolaryngol.* 2021; 146: 110745. doi: 10.1016/j.ijporl.2021.110745. Epub ahead of print. PMID: 33940313.
14. Kenna MA. Neonatal hearing screening. *Pediatr Clin N Am* 2003;50:301-313.
15. Aydemir C, Zincirlioğlu A. Yenidoğan bebeklerde işitme tarama testleri. *Sted.* 2004; 13 (11); 418- 421.
16. Turan Z. Yenidoğan işitme tarama programlarının işitme kaybının tanı, cihazlanma ve eğitime başlama yaşına etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 2018; 18 (2); 1156-1174.

17. Söhl K, Brockow I, Matulat P, Am Zehnhoff-Dinnesen A, Mansmann U, Nennstiel U. Evaluation eines Screening-Programms: Herausforderungen der Datenerhebung am Beispiel des Neugeborenen-Hörscreenings [Evaluation of a Screening Program: Challenges of Data Collection Using the Example of the Newborn Hearing Screening]. *Gesundheitswesen*. 2021 May 5. German. doi: 10.1055/a-1306-0158. Epub ahead of print. PMID: 33951738.
18. Beken S, Önal E, Kemaloğlu Y. Yenidoğanda işitmenin gelişimi ve işitme tarama testleri. *Bozok Tıp Dergisi* 2014, 4: 57-62.
19. Özdamar Ö, Delgado RE, Eilers RE, Widen JE. Computer methods for on-line hearing testing with auditory brain stem responses. *Ear Hear* 1990, 11: 417-29.
20. Kilney PR. New insights on infant abr hearing screening. *Scand Audiol* 1988, 30: 81-8.
21. Yılmaz Ö, Yakıncı C, Kartaş E. Malatya il merkezi okul çağı çocuklarda işitme taramaları. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2018; 61: 59-66.
22. American Speech-Language-Hearing Association. (1997). Guidelines for audiologic screening [Guidelines]. Retrieved April 6,2016, from www.asha.org/policy.
23. Tuz D, İkiz M, Kocabay Parlak A, Kılış S, Sendesen E, Yiğit Ö, Sennaroğlu G. Erişkin işitme taraması bulguları. *TJAHR* 2019;2(2):29-33.

YENİDOĞAN TARAMALARI

Newborn Screenings

Fatih Kılıçbay, Hüseyin Taştanoğlu

ÖZET

Halk sağlığı programları içerisinde koruyucu sağlık hizmetleri çok önemli bir yere sahiptir. Yenidoğan tarama programları tüm dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak uygulanmaktadır. Bu programın amacı, tedavi edilebilir ve sık görülen hastalıkları semptomsuz olarak teşhis etmek ve erken tedavi ile mortalite ve morbiditeyi azaltmaktır.

Bu kapsamda ülkemizde ilk fenilketonüri tarama programı 1987 yılında başlatılmıştır. Ardından konjenital hipotiroidizm, biotinidaz eksikliği, kistik fibrozis, konjenital adrenal hiperplazi ve son olarak ta 2023 yılında spinal müsküler atrofi taraması bu programa eklendi. Ayrıca yeni doğan bebeklere işitme taraması, doğumsal kalp hastalıkları ve kırmızı refleks testleri de yapılıyor. Bu bölümde yenidoğan tarama programı kapsamındaki hastalıklar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yenidoğan taramaları, Kistik fibrozis, Konjenital hipotiroidi

ABSTRACT

Preventive health services have a very important place in public health programs. Newborn screening programs are widely applied in developed and developing countries all over the world. The aim of this program is to diagnose treatable and common diseases without symptoms, and to reduce mortality and morbidity with early treatment.

In this context, the first phenylketonuria screening program was started in 1987 in our country. Subsequently, screening for congenital hypothyroidism, biotinidase deficiency, cystic fibrosis, congenital adrenal hyperplasia, and finally spinal muscular atrophy in 2023 was added to this program. In addition, hearing screening, congenital heart diseases, and red reflex tests are also performed for newborns. In this section, diseases within the scope of the newborn screening program will be discussed.

Keywords: Newborn scans, Cystic fibrosis, Congenital hypothyroidism,

GİRİŞ

Yenidoğan taramalarının amacı, yenidoğan döneminde şüpheli hastalıkların belirlenerek ileri tetkik ve tedavisinin yapılması ve buna bağlı gelişebilecek hastalıkların ve ölümün azaltılmasıdır. Bu nedenle tüm yenidoğanların tamamına yakınının taranması gerekir (1). Taramaya alınacak hastalıkların toplumda nispeten sık görülmesi, tarama testi-

nin kolay ve ucuz olması, mümkün olduğunca non-invaziv olması, sensitivite ve spesifitesinin yüksek olması ve doğru sonuç vermesi beklenir.

Yenidoğanın metabolik taramaları ilk olarak 1960'lı yıllarda Robert Guthrie tarafından fenilketonüri (FKU) taraması için bakteriyel inhibisyon yöntemi esasına dayanan filtre kağıdına (Guthrie kartı) kanın alınması ile başlamıştır (2). Bu taramaya 1974 yılında konjenital hipotiroidi (KH) eklenmiştir. Tarama programlarının uygulanışı ülkeler arasında farklılıklar göstermekle birlikte; ülkemizde 2006 yılından itibaren yenidoğan tarama programı ile FKU ve KH yönünden bebeklerin taranması zorunlu hale gelmiştir. Tarama paneline 2008'de biyotidinaz eksikliği, 2015 yılında ise kistik fibrozis (KF) eklenmiştir. Konjenital adrenal hiperplazi (KAH) taramasına ise pilot çalışma olarak 2017'den itibaren başlanmış, 2022 yılında ise tüm ülke geneline yayılmıştır (2). Ayrıca 2023 yılında spinal müsküler atrofi (SMA) de yenidoğan tarama programına eklenmiştir.

Yenidoğan taramaları kapiller kuru kandan bakılan KH, FKU, biyotidinaz eksikliği, KF, KAH ve SMA, işitme tarama testi, gelişimsel kalça displazisi (GKD) taraması, konjenital kalp hastalığı (KKH) ve göz taraması (kırmızı refle) başlıklarını içermektedir (1).

KAPİLLER KAN ÖRNEĞİ İLE YAPILAN YENİDOĞAN TARAMALARI

Metabolik tarama için en uygun zaman doğumdan sonraki 3-7. günlerin içinde olmak üzere; doğumdan 24-72 saat sonra özel filtre kartının ön yüzündeki işaretli bölgenin ortasına değiştirilerek kan damlasını emmesi sağlanarak alınmasıdır. Kan almak için bebeklerin topuklarının taban yüzlerinin iç veya yan kısımları kullanılmalıdır. Örnekler oda sıcaklığında kurumaya bırakılmalı, ısı, ışık ve nemden korunmalıdır. Doğumdan 48-72 saatte önce topuk kanı örneği alındığında, intravenöz sıvı alan veya kan değişimi yapılmış yenidoğanlarda topuk kanı taraması bir hafta içinde tekrarlanmalıdır.

Alınan topuk kanları sağlık müdürlüklerinde toplanarak ilgili laboratuvarlarda çalışılır. Tarama testinin negatif olması durumunda bir bildirimde bulunulmaz. Ancak pozitif olması durumunda ise bebek geri çağrılarak tekrar tarama için kan alınır veya ileri tetkik yapılması istenir.

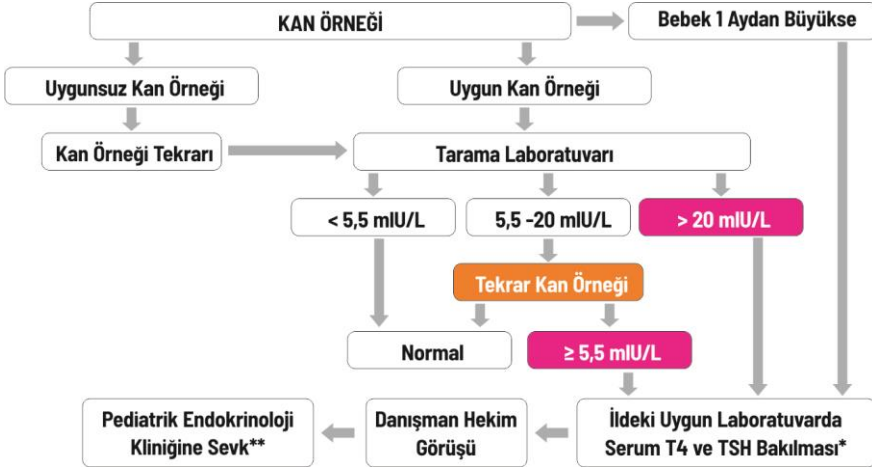
Konjenital Hipotiroidi Taraması

KH çocuklarda tedavi edilebilir zekâ geriliğinin en sık sebebi olup, görülme sıklığı 1/3500-1/4000 arasında değişmektedir (3). Ülkemizden yapılan çalışmada ise görülme sıklığı 1/2736 olarak saptanmıştır (4). Hipotiroidisi olan bebeklerin erken dönemde klinik bulgu vermemesi, yenidoğan döneminde tarama yapılmasının önemini artırmaktadır. Erken dönemde tarama programı ile tanı konularak tedavi edilen bebeklerde kalıcı zekâ geriliği önlenmektedir.

KH tarama programı ilk uygulanmaya 1974'de Quebec, Kanada, Pennsylvania ve Pittsburgh'da başlamıştır (4). Topuk kanının özel filtre kartına alınarak TSH ölçüm esasına dayalı olarak taramaya ülkemizde 2006 yılında başlanmıştır.

Yenidoğan KH taramalarının nasıl yapılması konusunda kafa karışıklığı mevcuttur. Avrupa ülkelerinde tiroid stimulan hormon (TSH) ile tarama gerektiğinde (serbest tiroksin) sT4 ölçümü, Kuzey Amerika'da ise sT4 ölçümü gerektiğinde TSH ile ölçüm benimsenmiştir.

TSH temelli tarama hipotiroksinemi, TSH yükselmesinin gecikmesi durumunda ve tiroksin bağlayıcı globülin eksikliği durumlarında hatalı sonuçlar verebilir (5). Tarama doğumdan sonra 48-96. saatler arasında yapılmalıdır. Annelerin erken taburcu olması veya 48 saatten önce kan alındığında TSH'nin geç yükselmesi durumunda hastalara tanı koymak zorlaşmaktadır. Bu nedenle tarama 2 ile 4 gün arasında yapılmalıdır. Kan transfüzyonu sonrası ve ciddi hastalığı olan bebeklerde yanlış negatif sonuçlar elde edilebilir. Preterm bebekler ve ciddi hastalığı olan bebekler için tarama 7. güne kadar ertelenebilir. KH tanısını koymak için TSH eşik değeri kapiller kanda 20 mIU/ ml olarak alınmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Konjenital hipotiroidi taraması akış şeması (6)

Tarama Sonuçları

a. Düşük sT4, Yüksek TSH Değerleri

Bir bebekte sT4 değeri düşük ve TSH değeri 20 mIU/L'nin üzerinde saptandığında tiroid fonksiyon testleri çalışılmalı ve mümkün olan en kısa sürede tiroksin tedavisi başlanmalıdır. Ancak TSH'nin hafif yüksek olup, 20 mIU/L'nin altında olan değerlerinde tekrar değerlendirme gerekmektedir (4).

b. Normal sT4, Yüksek TSH Değerleri

Bu durum geçici veya kalıcı tiroid anormalliklerinden veya hipotalamik-hipofizer aksın olgunlaşmasındaki gecikme sonucu ortaya çıkabilir. Böyle durumlarda tedavi verilmesi tartışmalıdır. Tedaviye 2 ve 4. haftalarda yapılan ölçümlerde TSH yüksekliği devam etmesi durumunda başlanmalıdır.

c. Düşük sT4, Normal TSH

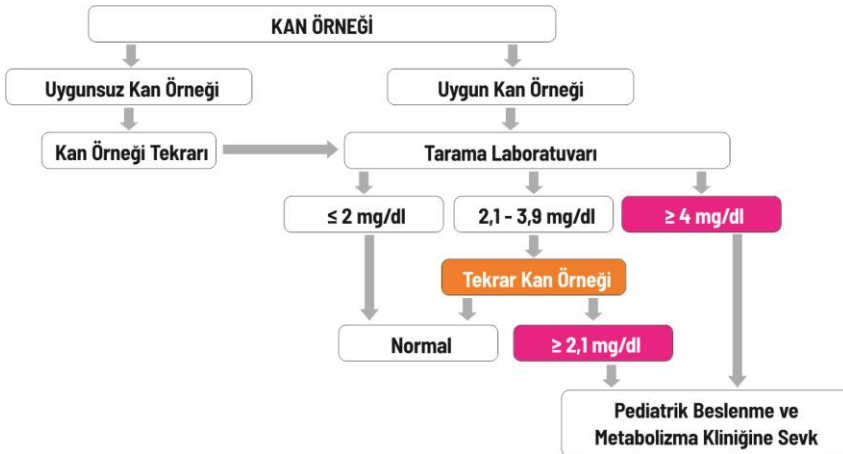
Yenidoğan bebeklerin %3-5'inde gözlenir. Hipotalamo-hipofizer sistemin immatüritesinden kaynaklanabilir. Prematürelde daha sık rastlanır. Hasta yenidoğanlarda, Tiroksin bağlayıcı globulin (TBG) eksikliğinde, santral hipotiroidi durumlarında görülebilir. Bu hastaların nasıl yönetileceği konusunda uzlaşma mevcut değildir. Bu bebeklerin çoğunda sT4 normal olarak saptanmaktadır.

d. Düşük sT4 ve Yüksek TSH

Düşük sT4 ve yüksek TSH değeri saptanan bebekler KH olarak kabul edilir. TBG düzeyinin yüksek olması dishormonogenez olarak değerlendirilir. Ektopi varlığında kalıcı hipotiroidi olarak tanı konularak tedavi başlanır.

Fenilketonüri Taraması

Fenilketonüri (FKÜ) hastalığının tanısı 1934 yılında fenilalanin hidroksilaz enziminin eksikliğinin gösterilmesi ile koyulmuştur. Ülkemizde yüksek oranda görülen akraba evliliği nedeniyle otozomal resesif geçişli bir hastalık olmasına karşın 1:3000-4500 sıklığında görülmektedir (1). Hasta bebekler ilk aylarda normal görünümde olup, fenilalanin (FA) birikimi sonucu fenilalaniniden toksik fenilpruvata dönüşüm sonucu nörolojik gelişim etkilenmeye başlar. Etkilenen çocuklarda kusma, gelişim geriliği, ağır mental gerilik ve dismyelinizasyon görülür. Beyin gelişimi yeterince olmadığı için bu çocuklarda mikrosefali saptanır. Olguların yarısından fazlasında açık renk saç, göz ve deri rengi saptanır. Vücut sıvılarında küf kokusu dikkati çeker (7).

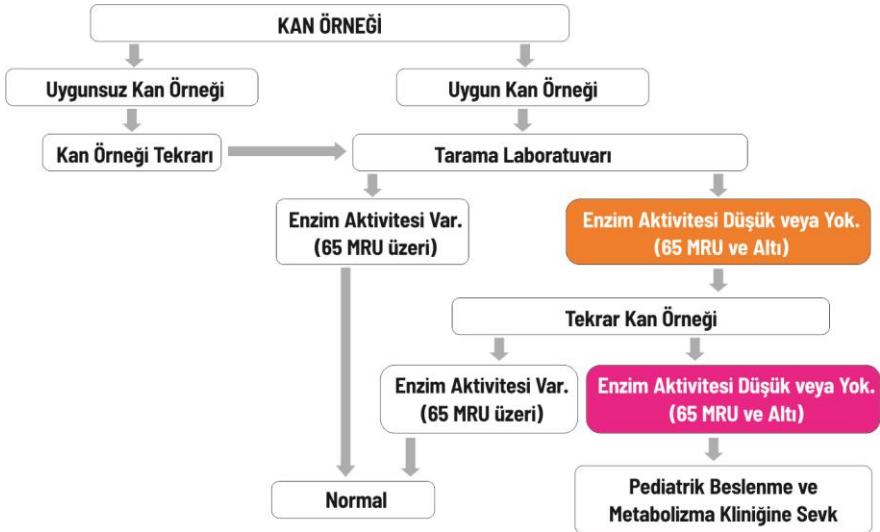
Şekil 2. FKU taraması-akış şeması (6)

FKU taraması için bebeğin en az 2 gün beslenmiş olması gerekmektedir (1). Kan FA düzeyi florometrik yöntemle çalışılır. Kan FA düzeyi >2 mg/dl ise bebekten kontrol kan istenir, tekrar yüksek çıkması durumunda ise hasta tedavisinin yapılacağı bir

merkeze yönlendirilir (Şekil 2).Tarama sonucunda kan FA seviyesi 20 mg/dL ve üzeri olması ile tanı kesinleştirilir. Tanı konulan hastalara tedavi ise FA içermeyen diyetdir. İlk 15 gün içinde tanı konularak tedavi başlanması durumunda zeka gelişiminin olumsuz etkilenmesi önlenmektedir (2).Diyet tedavisi başlanan bebeklerin kan FA seviyesi yaşamlarının ilk yıllarında oldukça sık, yaş ilerledikçe daha az sıklıkla izlenmelidir.

Biyotidinaz Eksikliği Taraması

Biyotidinaz eksikliği biyotidinaz üretiminden sorumlu genin patojenik mutasyonuna bağlı otozomal resesif kalıtıma sahip bir hastalık olup dünyada sıklığı 1/61000 olarak bildirilmiştir (8). Ülkemizden yapılan çalışmada ise sıklığı 1/11000 olarak saptanmıştır (9). Biotin, dört insan karboksilazının (Propyionil-CoA karboksilaz, metilkrotonil-CoA karboksilaz, asetil-CoA karboksilaz ve piruvat karboksilaz) temel kofaktörü olduğundan, eksikliği, karmaşık, yaşamı tehdit eden bir hastalık olan çoklu karboksilaz eksikliği ile sonuçlanır. Klinik olarak, tedavi edilmemiş biyotidinaz eksikliği nöbetler, hipotoni, beslenme güçlükleri, gelişimsel gecikme, oftalmolojik sorunlar, işitme kaybı, ataksi, alopesi ve deri döküntüsü gibi değişken nörolojik ve dermatolojik belirtilerle kendini gösterebilir (2).Tanı ve tedavide gecikme çok önemli nörolojik sekellere veya ölüme neden olabilir. Ülkemizde daha sık olarak görülen bu hastalık ulusal tarama programına eklenmiştir ve Ekim 2008'den itibaren özel filtre kâğıdına alınan kan örneğinden kolorimetrik yöntemle biotinidaz enzim aktivitesi ölçülerek biyotidinaz eksikliği taraması yapılmaktadır (Şekil 3). Hastalığın kesin tanısı serum, lenfositler veya fibroblast kültüründe enzim aktivitesinin olmaması ile konur. Tedavi yüksek doz biyotin oral yolla verilmesine dayanır.

Şekil 3. Biotidinaz eksikliği sonuç değerlendirme şeması (6)

Kistik Fibrosiz Taraması

Kistik fibrosiz (KF) otozomal resesif geçişli olup, 7. Kromozom üzerinde yer alan 'kistik fibrosiz transmembran regülatör proteinini kodlayan gendeki mutasyon sonucu ortaya çıkmaktadır (10). Kuzey yarım kürede en fazla görülen metabolik hastalık olup, sıklığı 1/2500' dir. Ülkemizden Gürson ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada sıklığı 1/3000 olarak saptanmıştır (2).

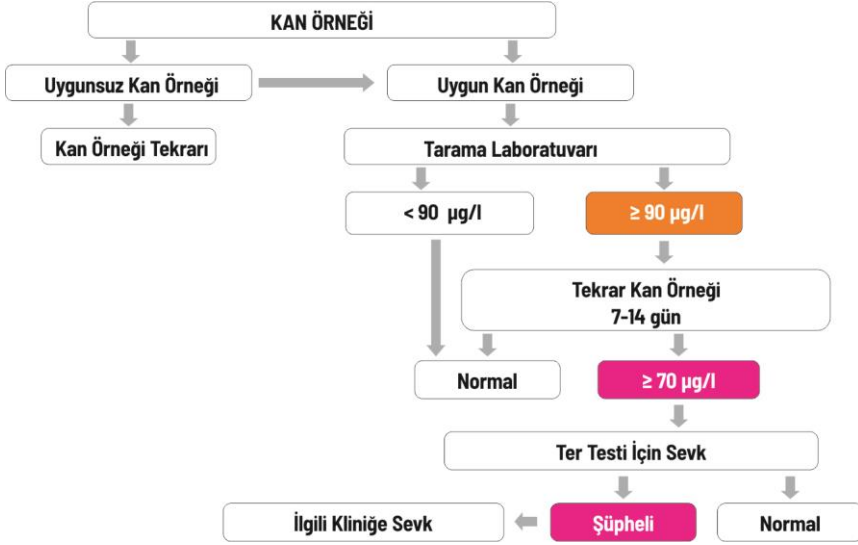
Yenidoğan döneminden itibaren mukus miktarının azalması veya koyulaşması ile başta solunum sistemi, biliyer sistem, sindirim sistemi, vas deferens, ter bezleri ve pankreatik kanalların epitelyum hücreleri olmak üzere birçok organ sistemleri etkilenir. Terde sodyum ve klor konsantrasyonu normalin birkaç kat fazlası olup, ekzokrin pankreas yetersizliğine bağlı sindirim bozukluğu, müköz bezlerden salgılanan sekresyonun koyulaşması sonucu obstrüktif akciğer hastalığına ve enfeksiyona yatkınlık vardır.

Yapılan randomize kontrollü çalışmalarda tarama programı ile yenidoğan döneminde asemptomatik olan KF' lu hastaların mortalitesinde %5 ile %10 oranında azalma olduğu gösterilmiştir (11). Ayrıca yapılan çok sayıda gözlemsel çalışmada tarama programı ile KF saptandığında erken tedavi ile bu bebeklerde akciğer fonksiyonunda iyileşme, hastaneye yatış oranında azalma ve büyümede hızlanma yakalanmaktadır (12).

Kistik fibrozis tarama programına ülkemizde 1 Ocak 2015 itibari ile başlanmış bulunmaktadır. Özel filtre kâğıdına alınan numunelerde immun reaktif tripsinojen (IRT) ölçümü yapılır. IRT değeri eşik değer üzerinde bulunan bebekler 2. kez topuk kanından IRT ölçümü için çağrılır. İki kez ölçülen IRT değeri de belirlenen eşik değeri üzerinde çıkan bebekler kesin tanı için ter testi yapılan merkezlere yönlendirilir. Ter testi değeri ilk 6 ay <30 mmol/L ise normal, 30-59 mmol/L şüpheli, >60 mmol/L ise KF tanısını düşündürür. Bu durumda gen mutasyon analizi yapılır. Kistik fibrozisli hastalar fizyoterapi, uygun beslenme çizelgesi ve ilaçlar ile takip edilir (13).

İmmünoreaktif tripsinojen (IRT): İRT KF için temel tarama testi olup kuru kapiller kanda radioimmunoassay veya enzim ilişkili immunoassay yöntemi ile İRT ölçümüne dayanır. KF' lu bebeklerin çoğunda İRT' nin kan düzeyleri normalin üzerindedir. İRT bebeklik döneminde hızlı bir şekilde azalır, 8 haftadan sonra negatif sonuç tanıyı dışlamaz, ancak pozitif sonuç kuvvetli şekilde KF düşündürür (1). İRT ölçümü %80 duyarlılığa sahiptir. Yanlış pozitif veya yanlış negatif sonuçların birçok çalışmada göreceli olarak yüksek olabileceği gösterilmiştir (14).

CTFR gen mutasyonu için DNA analizi: İRT ölçümlerinin doğrulanma testi olarak kullanılmaktadır. İRT ile birlikte DNA gen analizi kullanıldığında duyarlılık %96'ya çıkar. KF tarama testinde IRT değeri yüksek saptanan bebeklere ter testi istenir (Şekil 4), Ancak testin güvenilir olması için bebeklerin en az 2 haftalık ve/veya 2 kg'ın üzerinde olmasına dikkat edilir.

Şekil 4. Kistik fibrosis tarama testi akış şeması(6)

Konjenital Adrenal Hiperplazi Taraması

Konjenital adrenal hiperplazi (KAH), otozomal resesif geçişli kalıtsal bir hastalık olup, adrenal kortekste kolesterolden kortizol sentezlenmesinde yer alan enzimlerden birinin defekti sonucu ortaya çıkar. En sık 21-Hidroksilaz eksikliği görülür, vakaların yaklaşık yaklaşık %90'ını oluşturur. Bu sebeple yenidoğan taraması 21-Hidroksilaz eksikliklerini saptamaya yöneliktir. Hastalarda kortizol eksikliği nedeniyle adrenokortikotropik hormon (ACTH) düzeyi artmakta bunun sonucunda da böbrek üstü bezinde hiperplazi gelişmektedir. Genellikle kortizol eksikliği ile birlikte aldosteron eksikliği de olup buna bağlı klinik ve laboratuvar bulgular olmaktadır. Hastaların erken tanısı mortalite ve morbiditeyi belirgin ölçüde azaltmaktadır (15). Hastalığın insidansı yaklaşık 1:5.000-15.000 dir. Fakat etnik ve bölgesel farklılık gösterir. Türkiye gibi akraba evliliği yüksek oranda olan ülkelerde sıklığı artmaktadır (16).

Hastalığın formları arasında 21-Hidroksilaz, 11β-Hidroksilaz, 3β-Hidroksisteroid dehidrogenaz, 17α-Hidroksilaz/17,20-Liyaz eksikliği, Konjenital Lipoid Adrenal Hiperplazi ve sitokrom P450 Oksidoredüktaz eksikliği vardır (17). 21-Hidroksilaz eksikliğinde 17-Hidroksiprogesteron (OHP) 11-deoksikortizole dönüşemez ve 17-Hidroksiprogesteronun (OHP) düzeyi artar. Hastalık enzim eksikliğinin düzeyine göre üç farklı formda karşımıza çıkar; Klasik Tuz Kaybettiren form, Basit Virilizan form ve Non-Klasik form.

Klasik tuz kaybettiren form

Enzim aktivitesi yoktur. Olguların üçte ikisini oluşturur. Hem kortizol hem de aldosteron eksiktir. Bu nedenle yenidoğan döneminde ağır tuz kaybı oluşur. Hastalarda kanda sodyum düşüklüğü, şeker düşüklüğü ve potasyum yüksekliği tipiktir. Yaşamın ilk

haftasında kusma, ishal, beslenme güçlüğü, kilo kaybı ve letarji olabilir. Bu aşamada tedavi çok önemlidir, tedavi edilmezse dolaşım kollapsı ve ölüm görülebilir (15,16).

Kızlarda ambigu genitalite görülebilir. Erkeklerde dış genital bulgu belirgin olmadığı için tanı almayıp, tedavi edilemediklerinden ölüm görülebilmektedir. Bu nedenle KAH taraması önemlidir.

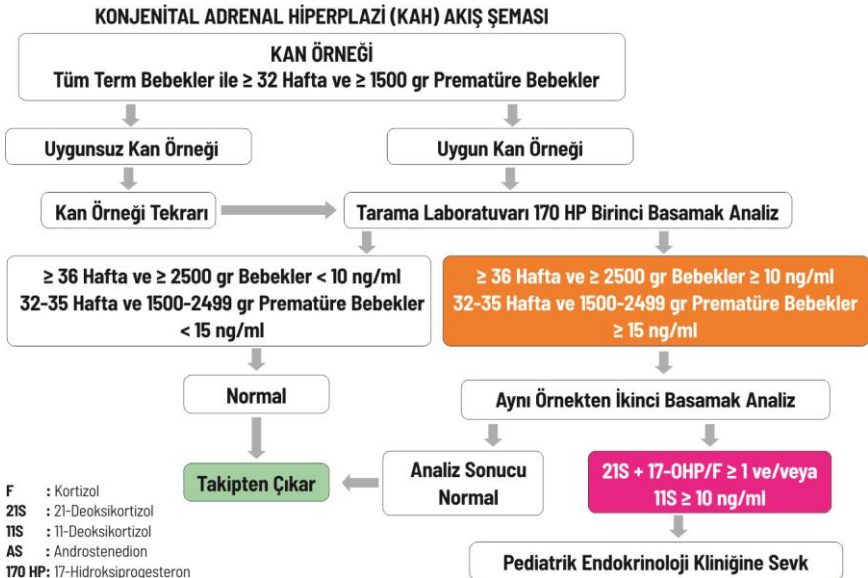
Basit virilizan form

Olguların yaklaşık üçte biri bu gruptadır. Hastalarda kortizol eksik, androjen fazlalığı vardır. Aldosteron eksikliği gözlenmez. Erkek yenidoğanlarda skrotumda hiperpigmentasyon ve makropenis görülebilir. Kızlarda dış genital organlarda virilizasyon vardır. Erken tanı konulmayıp tedavi almayan hastalarda virilizasyon artar, erken puperte nedeniyle boy kısalığı gelişir.

Non-Klasik ya da Geç Başlangıçlı Form

Enzim aktivitesinde kısmi yetersizlik vardır. Hastaların genital muayenesi normaldir. Andoren artışına bağlı prematür pubarş, kemik yaşında ilerleme, kadınlarda hirsutizm, adet düzensizliği ve infertilite gözlenebilir (18).

Doğumda 17-OHP düzeyi yüksek olup zamanla düşer fakat KAH' lı bebeklerde giderek yükselir. Bu nedenle postnatal 3. gününden sonra Guthrie kartlarına alınan kanda 17-OHP ölçülür. Prematüre bebeklerde ölçülen değer gestasyonel yaş veya doğum ağırlığına göre değerlendirilir. Gestasyonel yaşa göre değerlendirmek daha doğru sonuçlar verir.(19) Ülkemizde 2017 yılında başlayan taramalar 2022 yılında tüm ülke genelinde yapılmaya başlamıştır.

Şekil 5. Konjenital Adrenal Hiperplazi (KAH) Akış Şeması(6)

Spinal Musküler Atrofi Taraması

Spinal Musküler Atrofi (SMA), kalıtsal nöromusküler hastalıklar grubunda yer alır. Sıklıkla otozomal resesif kalıtılır. Bunun dışında otozomal dominant ve X'e bağlı resesif geçiş gösterebilir. SMA insidansı 4-10/100000 canlı doğumdur. SMN1 gen mutasyonlarının taşıyıcı sıklığı ise 1/47 -1/90 arasındadır (20).

Hastalığın karakteristik özelliği beyin sapı motor nükleuslarının ve spinal kord ön boynuz hücrelerinin dejenerasyonu sonucu ilerleyici kas güçsüzlüğü ve kas atrofisidir. Başlıca bulguları konjenital hipotoni, ekstremitelerde simetrik kas güçsüzlüğü, kontraktür, skolyoz ve dil kaslarında fasikülasyondur. Hastalarda bilişsel fonksiyonlar etkilenmez (21). Klinik seyrine bağlı olarak 4 tipte sınıflandırılmıştır.

SMA Tip 0

Doğum öncesi dönemde başlar. Doğumdan itibaren hiçbir motor gelişim olmaz. Ölüm ilk altı ay içinde genellikle solunum yetmezliğinden meydana gelir.

SMA Tip 1

Diğer ismi Werdnig-Hoffmann hastalığıdır. Klinik bulgular doğumdan sonra ilk altı ay içinde başlar (22). Etkilenen bebekler semptomların başlamasından önce normal görünebilir, ancak kısa sürede simetrik kas güçsüzlüğü gelişir ve desteksiz oturamazlar. Hastaların göz hareketleri normal olup etkilenmemiştir, yüz ifadeleri canlıdır. İlerleyici kas zayıflığı nedeniyle solunum yetmezliği gelişir ve ölüm genellikle 2 yaş altında solunum yetmezliğinden olur (23).

SMA Tip 2

Tüm vakaların yaklaşık yüzde 20'sini oluşturur. Semptomlar genellikle süt çocukluğu döneminde ortaya çıkar. Kliniği Tip 1'den daha iyidir. Hastalar desteksiz oturabilir ancak yürüyemezler.

SMA Tip 3

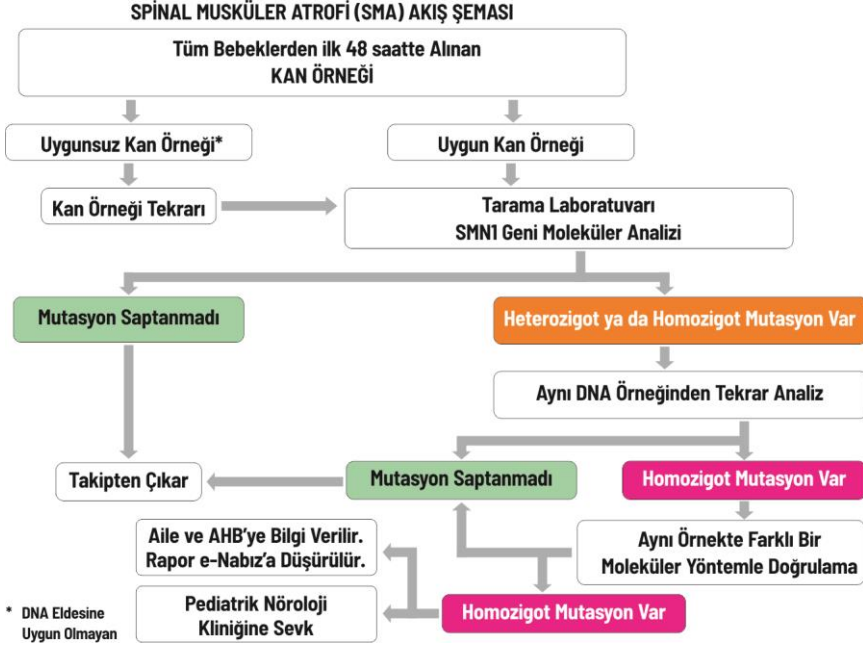
Kugelberg-Welander hastalığı olarak bilinir. Tüm vakaların üçte birini oluşturur. İlk belirtiler 18 aylıktan sonra ortaya çıkmaktadır, hastalar önceleri yürüyebilirken daha sonra kas güçsüzlüğünün ilerlemesiyle tekerlekli sandalyeye bağımlı hale gelir.

SMA Tip 4 (Erişkin Başlangıçlı SMA)

Nadir olup vakaların %2-5 i bu gruptadır. Genellikle 3.dekatta ortaya çıkar. Prevalansı yaklaşık 1/300.000'dir (24). Hastaların bir kısmı desteksiz yürüyebilirken bir kısmı ise yürümek için desteğe ihtiyaç duyar.

SMA şüphesi olan hastada ilk önce telomerik SMN geninde (SMN1) ekzon 7'nin homozigot delesyonları araştırılır. İhtiyaç halinde SMN1'in dizilimi yapılarak nokta mutasyonları aranır. Ayrıca SMN1 kopya sayısı Realtime PCR veya MLPA teknikleri ile de belirlenebilir.

Ülkemizde 09.05.2022 tarihi itibarıyla Spinal Musküler Atrofi (SMA) taraması MLPA yöntemiyle SMN1 kopya sayısı belirlemek suretiyle yapılmaya başlanmıştır.

Şekil 6. SMA Taraması Akış Şeması(6)

İşitme Taraması

Yenidoğan döneminde işitme tarama testi ilk defa 1964 yılında yapılmaya başlanmıştır. İşitme tarama testi sayesinde günümüzde işitme kaybına sahip yenidoğan bebeklere erken dönemde tanı konulabilmektedir. İşitme kaybı 1-6/1000 canlı doğumda iken, ailede kalıtsal işitme kaybı öyküsü, intrauterin büyüme kısıtlılığı, kan değişimi gerektirecek kadar hiperbilirubinemi, ototoksik ilaç alım öyküsü, sepsis, menenjit, düşük APGAR ve mekanik ventilasyonda takip edilen bebeklerde risk 10 ila 30 kat artmaktadır (Tablo 1)(2).

Özellikle dil gelişimi için hayati dönem olarak tanımlanan yaşamın ilk yıllarında işitsel uyarıdan yoksun kalan konjenital işitme kaybı olan çocuklarda konuşma ve dil gelişimi etkilenmektedir (25). İşitme kaybına doğum sonrası ilk 6-9 ay içerisinde tanı konması ve erken tedavi hizmetlerinin sağlanması durumunda bu çocukların dil ve konuşma gelişimlerinin normal ya da normale yakın olduğu gösterilmiştir. Erken tanı konulan ve erken işitme cihazı kullanılması ile işitme engelli çocukların lisan gelişimlerinin ve buna bağlı olarak akademik başarılarının artmasının görülmesi, işitme taraması yöntemlerinin geliştirilmesini ve uygulanmasını sağlamıştır.

Yenidoğan işitme kaybını taramada kullanılacak testin ≥ 35 desibel (dB) işitme kayıplarına duyarlı olması ve 3 aylıktan daha küçük bebeklere de uygulanabilir olması ge-

rekmetedir (26). Bu kriterleri karşılayan tarama testleri; Otoakustik Emisyon (OAE) ve İşitsel Beyin Sapı Cevabı (ABR) dir. Yeni doğmuş tüm bebeklere doğumdan sonra 3 gün içinde ilk işitme tarama testi olarak yaygın şekilde (OAE veya ABR) yapılır.

Otoakustik Emisyon testi: OAE testinin yenidoğanlarda işitme taramasının yapılmasında başarılı bir yöntem olduğu kabul edilmektedir. Bu test ile kohlea dış tüy hücrelerinin akustik uyarıya cevabı ölçülür. Ölçüm için kulak kanalına prop yerleştirilir ve akustik uyarıya karşı oluşturulan otoakustik emisyon mikrofona aracılığı ile ölçülür (25).

Test için uyaran olarak 35 dB şiddetinde uyaran kullanılır. Bir kulakta bu şiddetteki uyarana karşı OAE yanıtının pozitif olması o kulak için taramadan “geçti” sonucuna varılması için yeterlidir. Testten geçmesi için her iki kulağında testten geçmesi gerekmektedir. Bu testte <30 dB altındaki işitme kayıpları tanımlanamamaktadır. Bu yüzden sağlık bakanlığı tarafından 2017 yılından itibaren tüm bebeklerin ABR ile test edilmesi önerilmektedir (1).

İşitsel beyin sapı cevabı (ABR): ABR testi işitsel uyaran VIII. kranial sinir ve beyin sapı nöronlarının yanıtı sonucu oluşan elektriksel aktivitenin kaydı esasına dayanır.

İşitme sinirinden kaynaklanan uyarılmış potansiyeli gösterir. Elektrotlar her 2 mastoid kemik ile alın ve başa yerleştirilerek kulak kanalından veya kemik yoluyla yollanan sesin neden olduğu beyin dalgaları elektroensefalografi (EEG) ile kaydedilir. Bu test iç kulak, işitme siniri ve işitme yollarının durumu hakkında bilgi verebilir (1). Güvenilir ve travmatik olmayan bir yöntem olup, beyin sapı ve VIII. sinir fonksiyon bozukluğunu da saptayabildiği için işitme taramasında altın standarttır.

İşitme kaybı açısından riskli bebekler tablo 1’de gösterilmiştir. İşitme kaybı açısından risk faktörü taşıyan bebekler OAE testinden geçse bile bebeklere ABR testi uygulanır.

Tablo 1. Yenidoğanda işitme bozukluğu için risk faktörleri (27)

Ailede çocukluk çağı sensorinöral işitme kaybı öyküsü
<1500 gr ve/veya mekanik ventilasyon gereksinimi (>5 gün)
Menenjit veya TORCH enfeksiyonu öyküsü
Kan değişimi gerektiren hiperbilirubinemi
Neonatal Ensefalopati
YYBÜ’nde yatmış olmak
Nörodejeneratif bozukluklar
Dış kulak yolu ve kulak kepçesi anormallikleri
İntrakranial kanama
Periventriküler lökomalazi
Intrauterin büyüme kısıtlılığı
Pulmoner hipertansiyon
RDS, ROP
Hiponatremi
Diyabetik anne bebeği

Konjenital Kalp Hastalığı Taraması

Amerikan pediatri akademisi (AAP) ve Amerikan Kalp Derneği (AHA) 2009'da yapılan çalışmaları değerlendirerek, pulse oksimetri ile konjenital kalp hastalığı taramasını önermiştir. Bu tarihten 2 yıl sonra Avrupa 'da yapılan çalışmalarda ise belli standartlara uyulması koşulu ile pulse oksimetri ile yenidoğan bebeklerin taranmasının gerektiği bildirilmiştir (28).

Yenidoğan bebeklerde konjenital malformasyonlar içerisinde en sık olanı konjenital kalp hastalıkları (KKH) olup sıklığı 6-13:1000 bebekte görülmektedir (29). Konjenital kalp hastalıklarına erken tanı konulamaması ve üst düzey bir merkeze sevkı yapılamaması yüksek mortalite ve morbiditeye neden olmaktadır. Kritik KKH ise duktus arteriosus bağımlıdır ve taburculuk öncesinde duktus kapanması gecikebildiği için tanı koymak güç olabilir (30).

Tablo 2. Duktus arteriosus bağımlı KKH

Aort koarktasyonu
Kesintili aortik arkus aorta
Kritik aort stenozu
Hipoplastik sol kalp sendromu
Büyük arter transpozisyonu
Pulmoner atrezi

Yenidoğan bir bebek kritik konjenital kalp hastalığına sahip olduğunda, duktusunun erken kapanması bebeğin kliniğinde ani kötüleşmeye neden olmaktadır. Bebekte ciddi siyanoz, periferik dolaşım bozukluğu, metabolik asidoz ve kardiyojenik şok nedeni ile kaybedilebilir. Bu yüzden erken tanı konması ve uygun tedavinin başlanması mortaliteyi azaltmaktadır. Rutin muayene ile kritik konjenital kalp hastalığı tanısı koymak zor olmaktadır (31).

Kritik konjenital kalp hastalığının taranmasında nabız oksimetrisi oksijenle doymuş hemoglobinin ölçümü ile noninvaziv ve kolay bir yöntemdir (şekil 7). AAP; yenidoğan bebekler için nabız oksimetrisi ile 24.saatten sonra tarama yapılmasının KKH tanısında etkin ve güvenilir olduğunu bildirmektedir (32). KKH için artmış riskli (Tablo 3) bebeklere tarama yapılması özellikle önem taşımaktadır.

Tablo 3. Yenidoğanda KKH için risk faktörleri

Annede diyabet veya obezite
Annede KKH
Annede hipertansiyon
Annede ateş veya grip öyküsü
Annenin epilepsi hastası olması ve/veya ilaç kullanımı
İlk trimesterde sigara kullanımı
TORCH enfeksiyonu
Yardımcı üreme teknikleri kullanılmış olması

Şekil 7. AAP tarafından puls oksimetrisi ile tarama algoritması (28)

Taramanın zamanı: Siyanotik konjenital kalp hastalıklarını saptayabilmek için kullanılan bu test en yüksek duyarlılığa 24 saatin sonunda ulaşmaktadır. İlk 24 saatte yapılan testlerde yanlış pozitif sonuç alınabilir. Bu nedenle tarama doğumdan 24 saat sonra planlanmalıdır (28).

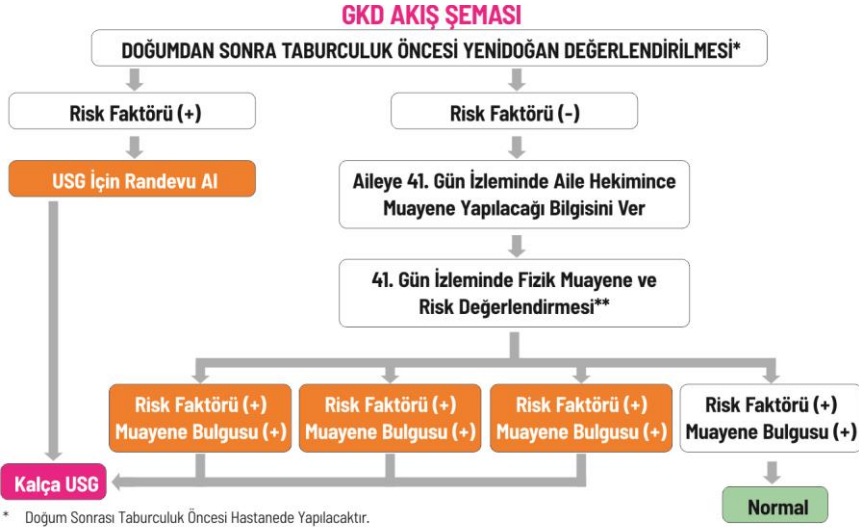
Gelişimsel Kalça Displazisi Taraması

Gelişimsel kalça displazisi (GKD) sıklığı 1:1000 ile 20: 1000 arasında değişmektedir (33). Ülkemiz için veriler net olmamasına karşın özellikle kültürel olarak kundak uygulaması gibi olumsuz uygulamaların olması nedeniyle görülme sıklığının daha yüksek olduğu kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalarda tarama ve erken tanı sonucunda tedavi programlarının etkinliği gösterilmiştir. Tarama programının amacı tüm bebeklerin kalça çıkıklığı açısından muayenelerinin yapılması, ayrıca 3-6 haftada kalça ultrasonografisi ile değerlendirilmesi, ortopedist tarafından gerekli muayenenin yapılarak, tedavi olması gereken olgulara erken ve uygun tedavinin başlanması amaçlanmaktadır. Kalça displazisi için riskli bebekler tablo 4 de verilmiştir.

Yenidoğan döneminde femur başı ve boynunun kıkırdak yapıda olması ve doğumdan sonraki ilk aylarda kalçada fizyolojik fleksiyon kontraktürü olması nedeniyle, yenidoğan bebekte erken dönemde çekilecek kalça grafileri ile GKD' nin tanısının konulması gecikebilmektedir. Bu yüzden kemikleşme gerçekleşene kadar olan dönemde tanıda kullanılan en güvenilir radyolojik araç ultrasonografidir. Doğru yapılmış kalça ultrasonografisi tanıda ilk seçenektir (34).

Tablo 4. GKD için risk faktörleri

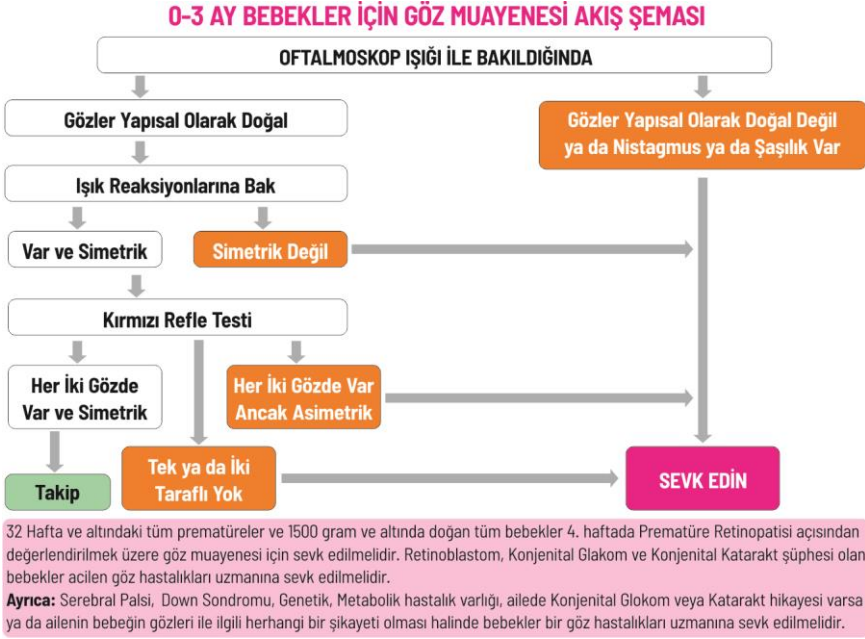
Ailede GKD öyküsü (kardeş, anne, baba, dede, nine, teyze, hala, amca, dayı, kuzen)
İlk doğan kız bebek
Çoğul gebelik
Amniyon Sıvısı Anormallikleri (sıvı azlığı ya da fazlalığı)
Makat doğum
Bebeğin ayağında şekil bozukluğu (içe, dışa, yukarı dönüklük)
Plajiosefali (düz kafa sendromu)
Skolyoz
Pelvik oblisite (pelvik eğrilik)
Kalça adduksiyon kontraktürü
Doğumsal tortikolis (boyunda eğrilik).

Şekil 8. GKD taraması akış şeması (6)

Kırmızı Refle Testi

Kırmızı refle testinin yapılması yenidoğan muayenesinde vazgeçilmez bir öneme haiz olup görme aksında yer alabilecek konjenital katarakt, korneal opasite, retinablastom ve retina dekolmanı da dâhil pek çok patolojinin muayene ile saptanmasında kullanılır (35). AAP yenidoğan dönemi ve çocukların takibinde tüm muayenelerde göz değerlendirilmesinin bir basamağı olarak kırmızı refle testini önermektedir (2).

Test pupillaların iyi genişlemiş olması için karanlık bir odada, oftalmoskopun lens ayarı sıfıra getirilerek yapılır. Ayar yapıldıktan sonra bir pupillaya 30-45 cm mesafeden odaklanarak her bir gözü aynı anda aydınlatacak şekilde yaklaşık 90 cm mesafeden simetrik olarak muayene edilir. Kırmızı refle her 2 gözde; renk, şiddet ve saydamlık açısından simetrik karakterde yansıyor ise test sonucu normal kabul edilir (şekil 9)(36).

Şekil 9. 0-3 ay bebekler için göz muayenesi akış şeması (6)

KAYNAKLAR

1. Erçin S, Ovalı F. Yenidoğan Taramaları. Klinik Tıp Pediatri Dergisi 2019; 11 (4):193-9.
2. Altunhan H, Yılmaz FH. Yenidoğanın Değerlendirilmesi ve Yenidoğan Taramaları. Türkiye Klinikleri J FamMed-Special Topics 2018;9(1)28-32.
3. Waller DK, Anderson JL, Lorey F, Cunningham GC. Risk factors for congenital hypothyroidism: an investigation of infant's birth weight, ethnicity, and gender in Ca-lifornia, 1990-1998. Teratology. 2000;62(1):36-41. doi:10.1002/1096-9926(200007)62:1<36::AID-TERA8>3.0.CO;2-W
4. Ataş A, Çakmak A, Karazeybek H. Konjenital hipotiroidi. Güncel Pediatri 2007; 5:70-6.
5. American Academy of Pediatrics, Rose SR; Section on Endocrinology and Committee on Genetics, American Thyroid Association, et al. Update of newborn screening and therapy for congenital hypothyroidism. Pediatrics. 2006;117(6):2290-2303. doi:10.1542/peds.2006-0915
6. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Temel yenidoğan bakımı. 2017;35-58.
7. İçke S, Ekti Genç R. National Newborn Screening Tests Carried Out with Heel Lance and Their Importance. J Pediatr Res. 2017;4(4):186-90.
8. Porta F, Pagliardini V, Celestino I, Pavanello E, Pagliardini S, Guardamagna O, et al. Neonatal screening for biotinidase deficiency: A 30-year single center experience. Mol Genet Metab Reports [Internet]. 2017;13(July):80-2. Available from: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ymgmr.2017.08.005>

9. Baykal T, Huner G, Sarbat G, Demirkol M. Incidence of biotinidase deficiency in Turkish newborns [3]. *Acta Paediatr Int J Paediatr*. 1998;87(10):1102-3.
10. Rommens JM, Iannuzzi MC, Kerem B, et al. Identification of the cystic fibrosis gene: chromosome walking and jumping. *Science*. 1989;245(4922):1059-1065. doi:10.1126/science.2772657.
11. Grosse SD, Rosenfeld M, Devine OJ, Lai HJ, Farrell PM. Potential impact of newborn screening for cystic fibrosis on child survival: a systematic review and analysis. *J Pediatr*. 2006;149(3):362-366. doi:10.1016/j.jpeds.2006.04.059.
12. Dijk FN, McKay K, Barzi F, Gaskin KJ, Fitzgerald DA. Improved survival in cystic fibrosis patients diagnosed by newborn screening compared to a historical cohort from the same centre. *Arch Dis Child*. 2011;96(12):1118-1123. doi:10.1136/archdischild-2011-300449
13. Üstü Y, Uğurlu M. Ulusal Erken Tanı ve Tarama Programı: Kistik Fibrozis. *An-kara Med J*. 2016;16(2):10-2.
14. Fritz A, Farrell P. Estimating the annual number of false negative cystic fibrosis newborn screening tests. *Pediatr Pulmonol*. 2012;47(2):207-208. doi:10.1002/ppul.21561.
15. Nimkarn S, Lin-Su K, New MI. Steroid 21 hydroxylase deficiency congenital adrenal hyperplasia. *Pediatr Clin North Am*. 2011; 58(5): 1281-300.
16. Miller WL, Acherman JC, Flück CE. The adrenal cortex and its disorder. Ed.: Sperling MA. *Pediatric Endocrinology*. Philadelphia: Saunders Elsevier Inc, 2008; 444-511.
17. Merke DP. Genetics and clinical presentation of classic congenital adrenal hyperplasia due to 21-hydroxylase deficiency. Ed.: Nieman LK, Raby BA. www.uptodate.com, 19.10.2009.
18. White PC, Speiser PW. Congenital adrenal hyperplasia due to 21-hydroxylase deficiency. *Endocr Rev*. 2000; 21: 245-91.
19. Muñoz LN, Ochetti M, Perez G, Sobrero GM, Silvano LK, Martin SE, et al. Measurement of Serum 17 α -Hydroxyprogesterone in Infants by Radioimmunoassay. *Pediatr Endocrinol Rev*. 2015; 12(4): 366-72
20. M L Mostacciolo I, G A Danieli, C Trevisan, E Müller, C Angelini. Epidemiology of spinal muscular atrophies in a sample of the Italian population. *Neuroepidemiology* 1992;11(1):34-8.
21. Mesfin, A. Sponseller, P.D., Leet, A.I. Spinal muscular atrophy: manifestations and management. *Journal of the American Academy of Orthopaedic Surgeons* 2012; 20 (6), 393-401
22. Arnold WD, Kassam D, Kissel JT. Spinal muscular atrophy: diagnosis and management in a new therapeutic era. *Muscle Nerve* 2015; 51:157
23. Kolb SJ, Coffey CS, Yankey JW, Krossschell K, et al. Natural history of infantile-onset spinal muscular atrophy. *Ann Neurol*. 2017 Dec;82(6):883-891.
24. Spinal muscular atrophy type 4. Genetic and Rare Disease Information Center. Accessed May 27, 2021.
25. Gökçay G, Boran P, Çiprut A, Bağlam T. Çocukluk Dönemi İşitme Taramalarında Ülkemizde Ve Dünyada Güncel Durum. *Cocuk Sağlığı ve Hast Derg*. 2014;57(4):265-73.
26. A Erenberg A, Lemons J, Sia C, Trunkel D, Ziring P. Newborn and infant hearing loss: detection and intervention. *American Academy of Pediatrics. Task Force on Newborn and Infant Hearing*, 1998- 1999. *Pediatrics*. 1999;103(2):527-530. doi:10.1542/peds.103.2.527.

27. Bielecki I, Horbulewicz A, Wolan T. Risk factors associated with hearing loss in infants: An analysis of 5282 referred neonates. *Int J Pediatr Otorhinolaryngol* [Internet]. 2011;75(7):925-30. Available from: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijporl.2011.04.007>
28. Özgür S, Ceylan Ö, Karademir S. "Yenidoğanda Satürasyon Taraması." *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi* 23.4 (2014): 588-605.
29. Rosano A, Botto LD, Botting B, Mastroiacovo P. Infant mortality and congenital anomalies from 1950 to 1994: an international perspective. *J Epidemiol Community Health*. 2000;54(9):660-666. doi:10.1136/jech.54.9.660
30. Hoffman JI. It is time for routine neonatal screening by pulse oximetry. *Neonatology*. 2011;99(1):1-9. doi:10.1159/000311216
31. Wren C, Reinhardt Z, Khawaja K. Twenty-year trends in diagnosis of life-threatening neonatal cardiovascular malformations. *Arch Dis Child Fetal Neonatal Ed*. 2008;93(1):F33-F35. doi:10.1136/adc.2007.119032.
32. Mahle WT, Martin GR, Beekman RH 3rd, Morrow WR; Section on Cardiology and Cardiac Surgery Executive Committee. Endorsement of Health and Human Services recommendation for pulse oximetry screening for critical congenital heart disease. *Pediatrics*. 2012;129(1):190-192. doi:10.1542/peds.2011-3211.
33. Homer CJ, Baltz RD, Hickson GB, Miles P V., Newman TB, Shook JE, et al. Clinical practice guideline: Early detection of developmental dysplasia of the hip. *Pediatrics*. 2000;105(4):896-905.
34. Tosun B, Bulut M, Karakurt L, Belhan O, Serbest S. Gelişimsel Kalça Displazisi Taraması İçin Yapılan Kalça Ultrasonografisi Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *Fırat Tıp Derg*. 2010;15(4):178-83.
35. Eventov-Friedman S, Leiba H, Flidel-Rimon O, Juster-Reicher A, Shinwell ES. The red reflex examination in neonates: An efficient tool for early diagnosis of congenital ocular diseases. *Isr Med Assoc J*. 2010;12(5):259-61.
36. McLaughlin C, Levin AV. The red reflex. *Pediatr Emerg Care*. 2006;22(2):137-140. doi:10.1097/01.pec.0000199567.87134.81..

